

Vogelsenzo

Nieuwsbrief

Deze nieuwsbrief is gekoppeld aan het weblog vogelsenzo; over vogelervaringen en andere natuurbelevissen in en om Tilburg en soms wat verder weg, gemaakt door Ad Kolen. Deze nieuwsbrief bevat uitgebreide versies van de artikelen op het weblog. Stuur een e-mail naar adkolen@kpnmail.nl als je de nieuwsbrief wilt ontvangen.

Het Noorderbos en de Vogels 2003 - 2017

Keep - *Fringilla montifringilla*.

Een verslag van 15 jaar vogelen in het Noorderbos bij Tilburg door Ad Kolen

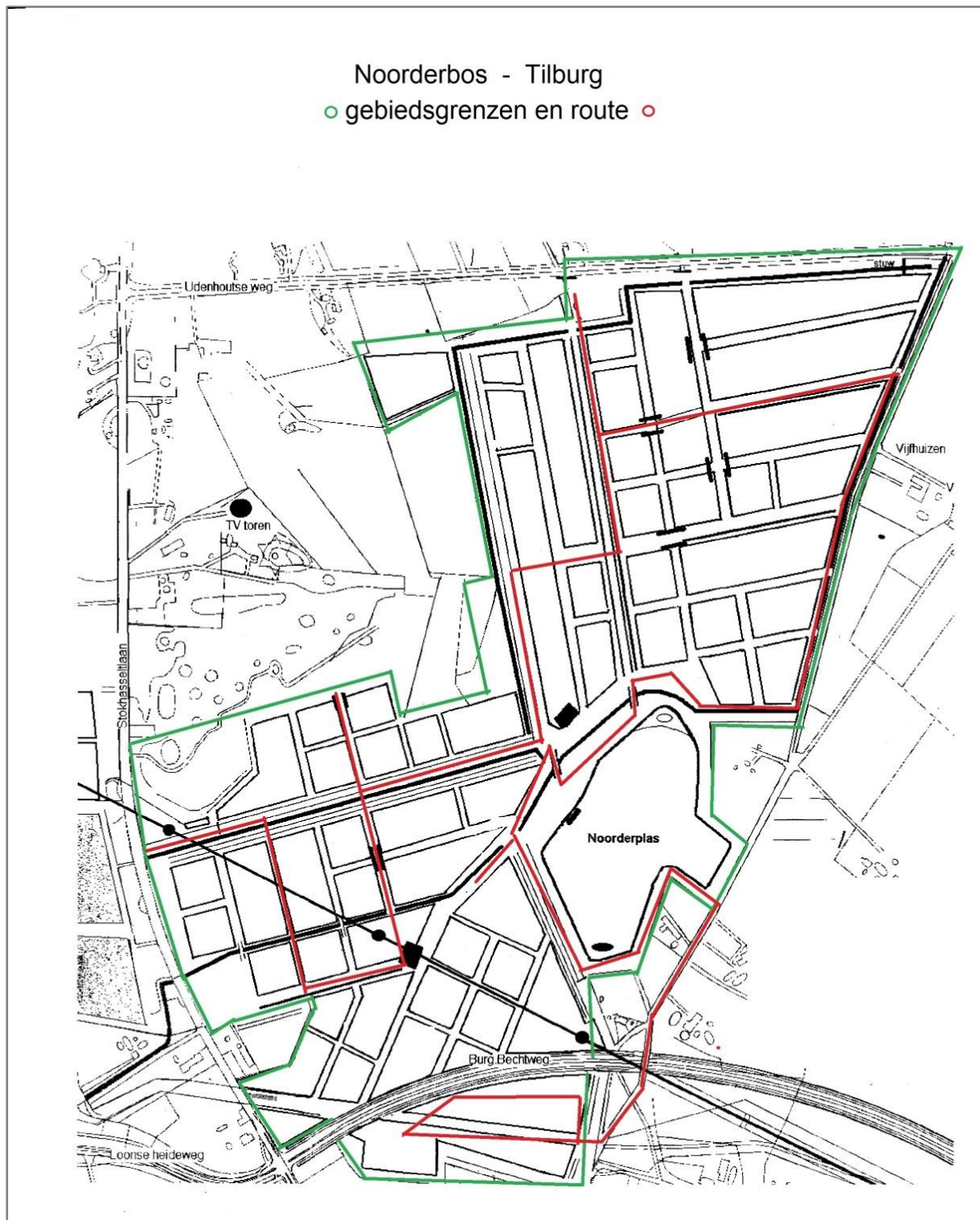
Het Noorderbos en de Vogels 2003 - 2017

Een verslag van 15 jaar vogelen in het Noorderbos bij Tilburg door Ad Kolen

Inhoud

Inhoud	blz.	2
Het Noorderbos: De gebiedsgrenzen en de route	blz.	3
Index van de beschreven vogelsoorten	blz.	4
Inleiding	blz.	7
Historie en gebiedsbeschrijving van het Noorderbos	blz.	8
Motivatie en methodes	blz.	10
Algemene cijfers	blz.	11
Samenvatting	blz.	13
Grafieken	blz.	15
Beschrijvingen van de vogelsoorten	blz.	15
Literatuurlijst	blz.	123
Bijlage 1: Alle waargenomen vogels in het Noorderbos 2003 -2017	blz.	124
Bijlage 2: Alle vastgestelde territoria in het Noorderbos 2003 -2017	blz.	126

Het Noorderbos: De gebiedsgrenzen en de route

Index van de beschreven vogelsoorten

Aalscholver	blz.	18
Appelvink	blz.	120
Barmsijs	blz.	119
Bergeend	blz.	28
Blauwe kiekendief	blz.	36
Blauwe reiger	blz.	21
Boerenzwaluw	blz.	70
Boomklever	blz.	102
Boomkruiper	blz.	103
Boompieper	blz.	71
Boomvalk	blz.	41
Bosrietzanger	blz.	88
Braamsluiper	blz.	90
Brandgans	blz.	27
Buizerd	blz.	38
Dodaars	blz.	15
Ekster	blz.	106
Fazant	blz.	43
Fitis	blz.	95
Fuut	blz.	17
Gaii	blz.	105
Gekraagde roodstaart	blz.	79
Geoorde fuut	blz.	18
Gierzwaluw	blz.	61
Goudhaan	blz.	96
Goudvink	blz.	119
Grasmus	blz.	90
Graspieper	blz.	72
Grauwe gans	blz.	24
Groene specht	blz.	63
Groenling	blz.	115
Groenpootruiter	blz.	51
Grote bonte specht	blz.	66
Grote Canadese gans	blz.	26
Grote gele kwikstaart	blz.	73
Grote lijster	blz.	87
Grote zaagbek	blz.	35
Grote zilverreiger	blz.	20
Grutto	blz.	50

Havik	blz.	37
Heggenmus	blz.	76
Holenduif	blz.	56
Houtduif	blz.	57
Houtsnip	blz.	50
Huismus	blz.	112
Huiszwaluw	blz.	70
Kauw	blz.	107
Keep	blz.	114
Kievit	blz.	49
Klapekster	blz.	104
Kleine bonte specht	blz.	67
Kleine karekiet	blz.	89
Kleine mantelmeeuw	blz.	55
Kleine plevier	blz.	48
Kleine zilverreiger	blz.	19
Kneu	blz.	118
Knobbelzwaan	blz.	23
Koekoek	blz.	60
Kokmeeuw	blz.	53
Kolgans	blz.	24
Koolmees	blz.	100
Koperwiek	blz.	86
Krakeend	blz.	29
Kramsvogel	blz.	84
Kuifeend	blz.	34
Kuifmees	blz.	99
Mandarijneend	blz.	28
Matkop	blz.	98
Meerkoet	blz.	46
Merel	blz.	82
Nijlgans	blz.	27
Oeverloper	blz.	52
Oeverzwaluw	blz.	68
Ooievaar	blz.	22
Patrijs	blz.	42
Pijlstaart	blz.	33
Pimpelmees	blz.	99
Putter	blz.	116
Raaf	blz.	110
Rietgors	blz.	120
Ringmus	blz.	112
Rode wouw	blz.	36
Roek	blz.	108
Roodborst	blz.	77
Roodborsttapuit	blz.	80

<u>Scholekster</u>	blz.	47
<u>Sijs</u>	blz.	117
<u>Slechtvalk</u>	blz.	41
<u>Slobeend</u>	blz.	33
<u>Smient</u>	blz.	29
<u>Soepeend</u>	blz.	32
<u>Soepgans</u>	blz.	25
<u>Sperwer</u>	blz.	37
<u>Spotvogel</u>	blz.	121
<u>Spreeuw</u>	blz.	110
<u>Sprinkhaanzanger</u>	blz.	87
<u>Staatmees</u>	blz.	97
<u>Stormmeeuw</u>	blz.	54
<u>Tafeleend</u>	blz.	34
<u>Tapuit</u>	blz.	81
<u>Tijftjaf</u>	blz.	93
<u>Torenavalk</u>	blz.	39
<u>Tuinfluit</u>	blz.	91
<u>Tureluur</u>	blz.	51
<u>Turkse tortel</u>	blz.	59
<u>Veldleeuwerik</u>	blz.	68
<u>Vink</u>	blz.	113
<u>Visarend</u>	blz.	39
<u>Visdief</u>	blz.	56
<u>Vuurgoudhaan</u>	blz.	97
<u>Waterhoen</u>	blz.	45
<u>Waterpieper</u>	blz.	73
<u>Waterral</u>	blz.	44
<u>Watersnip</u>	blz.	50
<u>Wespendief</u>	blz.	36
<u>Wielewaal</u>	blz.	104
<u>Wilde eend</u>	blz.	31
<u>Winterkoning</u>	blz.	75
<u>Wintertaling</u>	blz.	30
<u>Witgat</u>	blz.	51
<u>Witte kwikstaart</u>	blz.	74
<u>Wulp</u>	blz.	51
<u>IJsvogel</u>	blz.	62
<u>Zanlijster</u>	blz.	85
<u>Zilvermeeuw</u>	blz.	55
<u>Zomertortel</u>	blz.	59
<u>Zwarte kraai</u>	blz.	109
<u>Zwarte mees</u>	blz.	122
<u>Zwarte roodstaart</u>	blz.	79
<u>Zwarte specht</u>	blz.	65
<u>Zwartkop</u>	blz.	92

Inleiding

Tilburg, 14 september 2019

Dit verslag is geschreven om de resultaten van 15 jaar vogeltellingen in het Noorderbos vast te leggen. Naast het beschikbaar stellen van de verzamelde broedvogelgegevens aan Sovon, is het ook mijn opzet mijn kennis en geestdrift met anderen te delen. Dat betreft de gegevens van zowel het broedseizoen als de rest van het jaar. Geïnteresseerden en belanghebbenden kunnen over deze rapportage beschikken.

Na 15 jaar is het Noorderbos voor mij bekend als mijn achtertuin, wel een grote! De vogels als familie, vooral de meest voorkomende soorten. Naast broedvogelgedrag en al door anderen beschreven vogelgedrag heb ik ook vaak onbeschreven vogelgedrag waargenomen. Deze bijzonderheden maken het langdurig volgen van vogels speciaal en wakkeren het enthousiasme aan. Dit alles te delen met anderen is nog waardevoller! Waar mogelijk zijn bijzondere ervaringen in de beschrijvingen opgenomen.

De door velen al beschreven veranderingen in de vogelwereld van Nederland en Europa stroken vaak met de bevindingen in het Noorderbos. Waar mogelijk zijn overeenkomsten of tegenstellingen in dit rapport aangekaart. Vogels volgen in een nieuw aangelegd gebied als het Noorderbos is boeiend, zeker als het om een lange periode gaat. Het ontbreken van een beheersplan was een onverwachte ervaring. Nagenoeg de gehele telperiode is er, op het maaien van paden na, geen onderhoud uitgevoerd. Het gevolg daarvan is een natuurlijk verloop in het toenemen van bomen, struiken en planten. Het is spannend te volgen hoe de vogels daarop reageren.

Ook het niet aanslaan van vele bij de aanleg aangeplante bomen was van invloed. Er ontstond meer open gebied dan de opzet was. In het verslag is vastgelegd hoe de verschillende vogelsoorten zich ontwikkelen: hoe hun biotoop geschikt of ongeschikt wordt, hoe vogelsoorten verschijnen en verdwijnen.

Naast mijn enthousiasme wil ik ook mijn bezorgdheid delen over de ontwikkelingen van vogelsoorten en -bestanden in het algemeen. Bij het opmaken van deze serie tellingen wordt duidelijk dat de uitkomsten van het Noorderbos de landelijke dalende trend van een aantal vogelsoorten volgen. Gelukkig worden ook stijgende trends vastgesteld, zoals die van de bosvogels. Het gebruik van het gebied vóór de aanleg van het Noorderbos is me in alle jaren dat ik hier rondliep ook duidelijk geworden. De structuren van de vloeivelden zijn nog goed herkenbaar aanwezig. Samen met verschillende elementen uit die tijd hebben ze cultuurhistorische waarde. Ze vormden voor die tijd een vooruitstrevend systeem dat decennia lang functioneerde. De moeite waard ze te bewaren!

Het verder volgen van de vogels in het Noorderbos is het volgende doel. Vastleggen hoe de vogels op het ingezette beheer reageren. Hoe vogelsoorten zich verder ontwikkelen, toenemen, verdwijnen of zich opnieuw vestigen in het Noorderbos. Over 10 jaar kan ik daar meer over vertellen!

Auteur:

Inclusief grafieken en foto's (met uitzondering van één afbeelding van Google Earth op blz. 9).

Ad Kolen

De Fallastraat 128 - 5011 HC TILBURG

06 40284868 / 013 4560694

adkolen@kpnmail.nl

Met dank aan Hetty Bosman voor het doornemen van de teksten.

Historie en gebiedsbeschrijving van het Noorderbos

Het Noorderbos bevindt zich noordelijk van de stad Tilburg, juist buiten de bebouwde kom van het stadsdeel Tilburg Noord. (Kilometerhokken: 44-57-44, 44-57-45, 44-57-35.) De hoofdingang ligt aan de Stokhassellaan, de oude verbinding naar Loon op Zand. Enkele honderden meters buiten de stad is aan de rechterkant, onder een hoogspanningsmast, een parkeerplaats bij de hoofdingang.

Het Noorderbos werd officieel geopend op 27 maart 2003 door de toenmalige wethouder en loco-burgemeester van Tilburg, Els Aarts. Ze sprak haar zorg uit over de aanplantingen, die onder druk stonden van de heersende droge periode. De daarop volgende lange, hete en vooral ook droge zomer liet zien dat haar zorgen terecht waren. Nogal wat aanplantingen legden wederom het loodje. Niet alleen de droogte, maar ook de voorgeschiedenis van het gebied speelde daarbij een belangrijke rol. Schrale heidegronden, waarop de vloeivelden werden aangelegd, vormen de basis van het Noorderbos. Het deels nog intacte drainagesysteem van de vloeivelden zorgde voor snelle afvoer van de weinige regen die er dat jaar viel. Ook de vele afvalstoffen die het vuile stads- en industriewater achterlieten, zijn geen goede basis voor jonge bomen om op te groeien.

Deze moeilijke start werd vooraf gegaan door eerdere pogingen het gebied te beplanten. Een deel van de eiken langs de lanen dateert uit 1991. Op 20 maart 1991 plantte de toenmalige wethouder R. van Eijkeren samen met tientallen schoolkinderen deze bomen. Vele daarvan heeft men later echter moeten vervangen. Aan de laan vanaf de hoofdingang grenzen enkele percelen eiken- en berkenbos die ook uit die tijd stammen. Men sprak toen van het "Oranjebos". De aangeplante bomen werden gefinancierd door het 'Oranjecomité' met de nobele doelstelling dat het bos een onderdeel zou vormen van het nationaal geschenk aan Koningin Beatrix.

Vervuilde bodem

Aan de 2e fase van de aanleg van het Noorderbos gingen enkele jaren van onzekerheid vooraf. De vervuilde bodem -het wel of niet afgraven- hield de uitvoering van de verdere plannen tegen. In 1994 wees een 150.000 gulden kostend onderzoek het volgende uit, schreef het Brabants Dagblad: "De verontreiniging met chroom en arseen van de voormalige vloeivelden in Tilburg Noord is zodanig dat er sprake is van gevaar voor volksgezondheid en het milieu." In het hetzelfde blad werden voor eventuele sanering uiteenlopende bedragen vermeld van 4 tot 16 miljoen gulden.

Jaren later (16-02-1999) meldde echter de Tilburgse Koerier: "Onderzoek heeft uitgewezen dat deze vervuiling geen risico oplevert voor volksgezondheid en milieu. De bedoeling is de zware metalen in de bodem vast te houden door uitgekiend bodembeheer. Daarom is een uitgebreide sanering oude stijl (alle grond afgraven en reinigen) niet noodzakelijk." Volgens uitspraken van gemeenteburgemeester J. Hanegraaf, projectleider Noorderbos, in het Brabants Dagblad (10-02-1999) "... kunnen de chemische stoffen gewoon in de grond blijven zitten zonder gevaar voor mens en dier. Als de zuurtegraad van de grond constant wordt gehouden, blijft het gezondheidsrisico te verwaarlozen. Het is onmogelijk dat de zuurtegraad van de bodem snel wijzigt. Dat duurt tientallen jaren. En we kunnen dan ingrijpen door de bodem een kalkinjectie te geven." In de eindrapportage: 'Noorderbos Tilburg, Bosaanleg op verontreinigde grond' (SKB GOUDA november 2002) worden deze woorden bevestigd, mogelijke alternatieven beschreven en wordt verder onderzoek aangekondigd.

Van vloeivelden naar multifunctioneel bos

Vooraf in het noordoosten en zuiden van het gebied, tegen de Burgemeester Bechtlaan aan, is weinig van de oorspronkelijk beplantingen terug te vinden. De meeste inlandse eiken en ook plaatselijk nogal wat lijsterbessen haalden het niet. Ook herhaalde nieuwe aanplantingen reddden het vaak niet. In het Noorderbos zijn 2 typen bos aangelegd: eikenhakhout onder de hoogspanningsleidingen en gemengd parkbos op alle overige delen. Massaal zijn krentenboompjes en ook in mindere aantallen robinia's en jeneverbessen aangeplant. Deze 3 boomsoorten floreren wel in het Noorderbos, de robinia's woekeren zelfs. Daarnaast raken de nog deels kale delen van het gebied langzaam begroeid met inlandse soorten bomen en struiken als berk, wilg, vlier en soms brem en vuilboom.

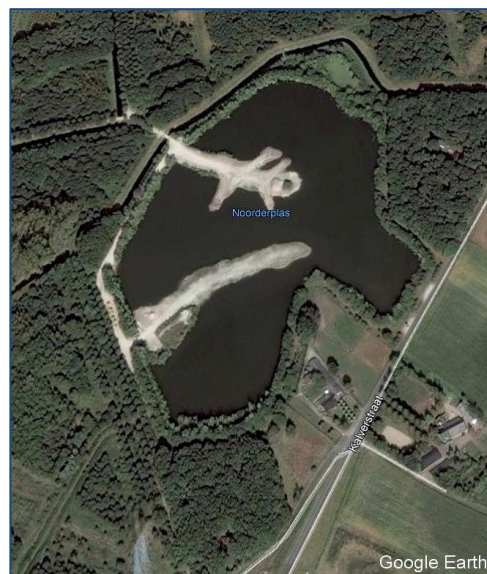
Volgens de door de Gemeente Tilburg uitgegeven folder 'Noorderbos, van vloeivelden naar multifunctioneel bos' (oktober 2002) is het Noorderbos geschikt voor allerlei vormen van recreatie: er zijn ruit-, fiets- en wandelpaden. Een circa 5 km lange wandelroute doorkruist het hele gebied. De Noorderplas heeft vooral een natuurfunctie.

Natuurfunctie Noorderplas niet uit de verf

De natuurfunctie van de Noorderplas is tot nu toe niet erg uit de verf gekomen. Aanvankelijk leek het veelbelovend. Zandstortingen om de oevers te verstevigen maakten de oeverzones geschikt voor duikeenden en futensoorten. Het water werd aan de randen ondiep genoeg om naar voedsel te zoeken. Vanaf 2008 wordt er echter zand gestort op grote schaal. Van bouwprojecten over heel Brabant wordt onbruikbaar zand aangevoerd en gestort. Vaak bevat het zand bijproducten als stenen, bouwresten en ander afval, maar ook plantenresten, slib of bagger. Een deel van het afval wordt oppervlakkig verwijderd, maar er verdwijnt ook wel wat ongezien in het water. Vanuit het westen en het noorden van de oevers zijn stortwallen van zand aangelegd, die inmiddels tot het midden van de plas reiken met vertakkingen aan het einde. De hoop is dat niet voorbij wordt gegaan aan de opzet om de erg diepe plas naar een niveau van 4 meter onder de waterlijn terug te brengen. Deze kostenneutrale acties lijken wel een commerciële staart te hebben.

Het Noorderbos is rijk aan contrasten en er zijn veel gradiënten. De vele geleidelijke overgangen zijn na de aanleg ontstaan rondom de open delen. Een belangrijk onderdeel van het gebied is het water: naast de Noorderplas en de Zandley met meerdere aftakkingen zijn er ook de oude afvoersloten. Deze raken verstopt en houden steeds meer water vast. Jonge aanplanten naast relatief jonge bossen (ruim 25 jaar) steken af tegen de oude bosranden in het noorden en het noordoosten. Rondom het centraal gelegen oude slibdepot zijn de Amerikaanse eiken ook al flink op leeftijd. Goed voor de diversiteit zijn ook een zestal open stukken. Deze werden aanvankelijk gemaaid, later begraaasd en nu opnieuw kort gehouden.

De Noorderplas met zandstortwallen.

De Zandley

De watergang met verschillende vertakkingen die door het Noorderbos loopt, wordt aangeduid als de Zandley. Deze transporteerde het 'gezuiverde' water van de vloeivelden richting de Bergse Maas en uiteindelijk naar de Noordzee. Nu nog stroomt via hetzelfde traject voormalig rioolwater vanaf de waterzuivering Tilburg-Noord. Voordat de vloeivelden werden aangelegd klaagde men vanuit Udenhout over de kwaliteit van het water dat via de Zandley door Udenhout stroomde. Ook tegenwoordig wil men niet dat het 'voedingsstoffenrijke water' van de waterzuiveringsinstallatie door de kwetsbare delen van het natuurgebied 'De Brand' stroomt. Brabants Landschap heeft recentelijk de Zandley omgelegd. Een plan dat al 20 jaar op de plank lag. De Zandley is oorspronkelijk ontstaan in Udenhout uit een samenvloeiing van 3 uit Tilburg afkomstige beekjes. Die beekjes ontstonden aan de noordkant van Tilburg, aan de rand van het hoger gelegen plateau waar de stad op ligt. De eigenlijke bovenloop van de Zandley ontsprong in de omgeving van 'Het Zand' en 'De Zandsche Bosschen'.

De grote verscheidenheid van het Noorderbos biedt aan vele verschillende vogelsoorten een plek om te broeden, te overwinteren en tijdens de trek te foerageren. In de 15-jarige telperiode werden 132 verschillende vogelsoorten aangetroffen, 69 daarvan behoren tot de broedvogels. Dat zijn aanzienlijke aantallen van beide categorieën.

De vloeivelden

Het Noorderbos is door H+N+S Landschapsarchitecten ontworpen (Utrecht 1999). Het ontwerp accentueert de rechte lijnen van de vloeivelden. De dubbele eikenlanen en de betonelementen benadrukken dat. De betonelementen vormen een duidelijk afscheiding tussen vuile en schone delen van het gebied. Deze zware en toch vooral symbolische afscheidingen staan langs wandelpaden die de aanvoersloten doorkruisen. Ze moeten tevens voorkomen dat deze sterk vervuilde kades betreden worden.

De vloeivelden werden tussen 1919 en 1929 in het kader van verschillende werkverschaffingsprojecten aangelegd op de Loonsche Heide. Het totale complex van vloeivelden bedroeg 140 ha en lag ten westen en ten oosten van de weg Tilburg - Loon op Zand. Op enkele hectare na ligt het Noorderbos ten oosten van de weg naar Loon op Zand, op het deelgebied de Moleneindsche Heide. Ook de naam Kommerheide geldt voor een deel van het gebied volgens een kaart met gegevens uit 1894. In 1926 begon men met het oppompen van het vervuilde water uit de stad. Een hoofdsloot voerde het via de Stokhasselt aan. Het gehele complex bestond uit 130 percelen van circa 1 ha variërend van 80 tot 120 are. Verschillende percelen werden bevoeid, waarna het water langzaam de bodem infiltreerde. Het vuil bleef achter in de bodem en het gezuiverde water werd opgevangen in drainagebuizen om via een stelsel van afvoersloten aangevoerd te worden naar de Zandley. Na afvloeiing van het water en het herstel van het gras vond beweiding plaats.

Beweiden

Tot 1960 werden aan zo'n 50 tot 55 boeren uit de omgeving percelen verpacht om hun vee te weiden. Iedere boer kreeg steeds zijn eigen zelfde stuk toegewezen. Er werden tussen de twee en twaalf koeien op gezet. Onder druk van de toenemende aanvoer van vervuild water werd vanaf 1960 een ander systeem ingevoerd. Nu werden koeien van meerdere boeren op één perceel gezet. Men voerde een 4-wekelijkse cyclus in: een week beweiden, bevoeien, 3 weken rust, waarna het zich herhaalde. Heel lang was men verplicht de koeien te laten inenten tegen miltvuur. Toen het al op veel plaatsen was afgeschaft moest het hier nog steeds gebeuren. De reden was dat het afvalwater ook afkomstig was van leerlooierijen, waar huiden van vee uit het buitenland werden verwerkt. De dierenarts deed de inenting ter plaatse waarna de koe van een stervormig brandmerk op de hoef werd voorzien.

Cultuurhistorisch monument

De voormalige vloeivelden zijn nog goed herkenbaar aanwezig in het gebied. Het Noorderbos is dan ook een cultuurhistorisch monument te noemen, hoewel dat niet echt bekend is! Het merendeel van de driehoekige percelen waarop het vuile water werd uitgestort, is nog intact. Ook de betonnen sluisjes met ijzeren afsluitplaten zijn nog her en der te zien. Tussen hoger gelegen met leem beklede dijkjes werd het vervuilde water naar verschillende vloeivelden geleid. Om de hoogteverschillen te overbruggen werd het water naar een verdeelstation gepompt. Restanten van zowel het pompstation als het verdeelstation zijn nog herkenbaar terug te vinden. Ook een groot betonnen slibdepot omringd door kanaaltjes en sluisjes is nog prominent aanwezig. In een van de putten is in 2016 met gebruikte betonnen platen een verblijf voor vleermuizen gemaakt! Er zijn ook periodes geweest dat slib werd bezonken in van aarde gemaakte depots. Deze zijn echter niet bewaard gebleven.

Restanten van het voormalig gebruik van het gebied zijn nog aanwezig.

Het Noorderbos is voor een deel de verbinding tussen twee belangrijke Brabantse natuurgebieden: Huis ter Heide en De Brand. Bijzondere vogelsoorten als blauwe kiekendief en klapekster, aangetrokken door Huis ter Heide, werden ook in het Noorderbos gezien.

Motivatie en methodes

Het tellen en inventariseren van vogels geeft me veel genoeg. In het bijzonder het jaren achtereenvolgende volgen van vogels in eenzelfde omgeving, zoals hier omschreven in het Noorderbos. Het is boeiend te ervaren dat schommelingen in aantallen en soorten het gevolg zijn van omstandigheden ter plaatse. Dat zijn bijvoorbeeld de weersomstandigheden op de dag van de telling en de weersinvloeden over een korte of lange periode. Bij meerjarige tellingen zijn beheersmaatregelen en natuurlijke successies eveneens bepalende factoren. Externe invloeden spelen een grotere rol dan in eerste instantie opvalt. De weersomstandigheden in de rest van Nederland, in Europa en in de overwinteringsgebieden in Afrika tellen zeker ook mee. Het al dan niet terugkeren van een broedpopulatie oeverwaluven is ook afhankelijk van het weer tijdens de overtocht van de Sahara. In het Noorderbos heb ik schommelingen in, en af- en toenames van landelijke en Europese vogelpopulaties vastgesteld. Dit in een relatief kleine omgeving te doen, is een inspirerende ervaring en geeft energie om in mei en juni weer om 04.00 u. op te staan!

Kennis delen

De gegevens werden met veel inspanning verzameld over een periode van 15 jaren, steeds het jaar rond. Nuttig gebruik ervan geeft extra voldoening. Het is waardevol dat de gegevens door Sovon worden gebruikt om vast te stellen hoe de aantallen van de Nederlandse broedvogels zich ontwikkelen. Een derde factor is ook van betekenis: het delen van deze informatie met andere belangstellenden en belanghebbenden d.m.v. publicaties. De broedvogelgegevens werden gewoonlijk al in of direct na het broedseizoen verwerkt en ingevoerd op de Sovon-site. Het totale bureauwerk rond jaartellingen vergt echter vele malen meer tijd dan het veldwerk. Tijdgebrek bevorderde het 'vooruit schuiven' van het verwerken van alle gegevens. Op enkele korte publicaties na is dit mijn eerste beschrijving van de resultaten van 15 jaar 'vogelen' in het Noorderbos.

Broedvogel Monitoring Project

Wat vogels betreft, worden (natuur)gebieden gewoonlijk op waarde geschat aan de hand van de soorten en aantallen broedvogels. Wat in de rest van het jaar aan vogels aanwezig is, lang of kort, is niet altijd bekend. Soms ook niet welke vogelsoorten het betreft, daar de verblijfsduur vaak onregelmatig is. Erg boeiend is het dan ook om het jaar rond een gebied te bezoeken. Een voor mij goed werkende en in het Noorderbos uitgevoerde methode is tweemaal per maand alle vogels tellen. In het broedseizoen (15 maart t/m 15 juli) heb ik geïnventariseerd volgens de richtlijnen van het Broedvogel Monitoring Project (BMP) van Sovon.

Deze door mij gebruikte methode geeft geen volledig, maar wel een redelijk goed beeld van wat er jaarlijks aan vogels in een gebied voorkomt. Tevens geeft het de ruimte deze werkwijze in meer gebieden tegelijk toe te passen waardoor onderlinge vergelijkingen mogelijk worden.

Bij zonsopgang

Vergelijkingen in jaren zijn mogelijk als steeds op dezelfde manier wordt geteld, vanaf een vaste route en op een zoveel mogelijk gelijk tijdstip. De telronden werden vooral in de ochtenduren gelopen. De broedvogeltellingen bij zonsopgang en de overige tellingen ook 's morgens vroeg. Bij vergelijkingen van verschillende gebieden onderling spelen meer factoren een rol. Is het de opzet de vogels vast te leggen in een begrensd gebied, dan tellen alleen vogels mee die een relatie hebben met het betreffende gebied. Dus wel jagende en zoekende vogels maar niet de overvliegers.

Bij het vaststellen van territoria volgens de BMP-methode wordt op broedgedrag van vogels gelet. Dan zijn 'nest-indicerend, geldige waarnemingen, datumgrenzen, fusie-afstanden, territorium-indicerend en minimale eisen' de termen die gelden als doorslaggevende factoren. Tot nu heb ik alle BMP gegevens handmatig ingetekend op veldkaarten per telling en later op soortkaarten verwerkt met de door Sovon aangegeven symbolen. Na het uitwerken werden de vastgestelde territoria handmatig door mij ingevoerd op de Sovon-site. Alle richtlijnen zijn strikt aangehouden; ze staan duidelijk omschreven in de uitgaven 'Handleiding Sovon Broedvogelonderzoek' (Nijmegen 1996 - 2004 - 2011 - 2016). Het via de app 'Avimap' direct invoeren van de gegevens is nu ook mogelijk en een stuk eenvoudiger. In de overgangssituatie van handmatig interpreteren naar automatisch ontstaan echter verschillen!

Algemene cijfers

Een flinke verzameling cijfers komt op tafel na 15 jaar vogels tellen: 15 keer 24 tellingen per jaar is 360 tellingen. Het totaal aantal vogels komt uit op 85.300 met een gemiddelde van 5.686 per jaar. Een verzameling cijfers die pas in een Excel-bestand echt overzichtelijk wordt.

Een hoog aantal van 132 vogelsoorten is de som van alle tellingen. De aantallen van de verschillende waargenomen vogelsoorten lopen sterk uiteen. Van 17 vogelsoorten werd gedurende de telperiode maar eenmaal 1 exemplaar waargenomen, van nog eens 17 vogelsoorten werden minder dan 10 exemplaren geteld en 44 vogelsoorten werden ieder jaar aangetroffen. Schommelingen tussen 72 en 86 verschillende vogels geeft een gemiddelde van 79,5 vogelsoorten per jaar.

Wilde eenden talrijkste vogels

De wilde eenden zijn met in totaal 18.770 exemplaren de meest waargenomen vogels, 22 % van het totaal aantal vogels gedurende de 15 teljaren. De 2e plaats is voor de houtduiven met 8.543 exemplaren (10%) en op 3 staan de kokmeeuwen met 5.663 exemplaren (6,5%). De 10 meest waargenomen vogels (figuur 1), 53.505 bij elkaar, zijn goed voor bijna 63% van alle waargenomen vogels.

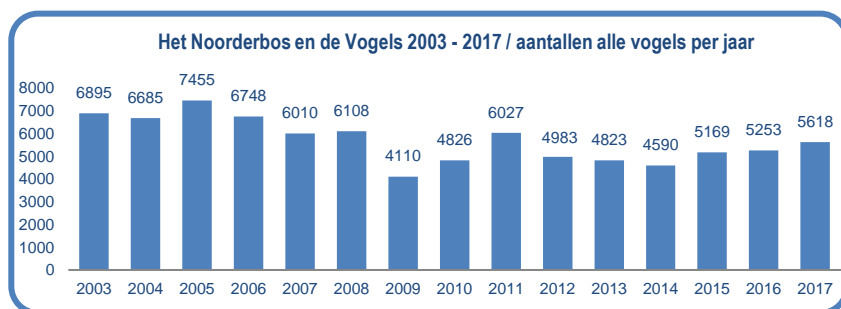

Vrouwelijke wilde eend met 10 pullen van enkele dagen oud.

Het Noorderbos en de Vogels 2003 - 2017 Top 10 - Alle vogels		Het Noorderbos en de Vogels 2003 - 2017 Top 10 - Alle territoria	
1 Wilde eend	18.770	1 Fitis	304
2 Houtduif	8.543	2 Tjiftjaf	257
3 Kokmeeuw	5.663	3 Winterkoning	235
4 Spreeuw	4.171	4 Zwartkop	209
5 Zwarte kraai	3.639	5 Grasmus	199
6 Koolmees	3.226	6 Merel	177
7 Merel	2.782	7 Vink	165
8 Winterkoning	2.355	8 Houtduif	153
9 Kauw	2.293	9 Koolmees	149
10 Meerkoet	2.065	10 Boompieper	114

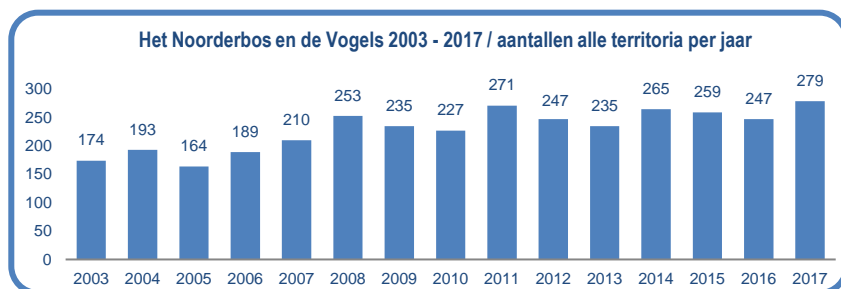
Figuur 1: Top 10 alle vogels van 15 teljaren.
Top 10 alle territoria van 15 teljaren.

Het totaal van de aantallen vogels per jaar schommelt nogal (figuur 2.) Het hoogste aantal lag in 2005, met 7.455 vogels, het laagste in 2009 met 4.110. Een verschil van 3.345 vogels. Het gemiddelde bedroeg 5.683 vogels per jaar. Er zijn diverse van oorzaken voor deze schommelingen.

Figuur 2: alle waargenomen vogels per jaar opgeteld met het aantal boven de kolom.

Een paar soorten springen eruit, kijkende naar het piekjaar 2005 en het daljaar 2009. De houtduif met respectievelijk 1.154 en 301 exemplaren in die twee jaren. De kokmeeuw met 712 en 94 en de graspieper met 109 en 2. Ook in het totaal aantal waargenomen vogelsoorten zit een verschil. In 2005 zijn dat er 86 tegenover 79 in 2009. De soortbeschrijvingen geven meer duidelijkheid over schommelingen in aantallen van de verschillende vogelsoorten.

Figuur 3: alle vastgestelde territoria van alle vogels per jaar met de aantallen boven de kolom.

Broedvogels

Wat de broedvogels betreft werden over de 15 teljaren in totaal van 69 vogelsoorten 3.448 territoria vastgesteld. Van 6 vogelsoorten (knobbelzwaan, grauwe gans, mandarijneend, sperwer, goudhaan en zwarte mees) werd maar eenmaal vastgesteld dat ze tot de broedvogels behoorden. Van 20 vogelsoorten kon worden vastgesteld dat ze alle 15 teljaren tot de broedvogels van het Noorderbos behoorden. Het hoogste totaal aantal territoria in de telperiode behaalden de fitissen met 304 territoria, 9% van het totaal. Op de tweede plaats komt de tijtjaf met 257 territoria (7,5%). Als derde staat in de top 10 de winterkoning met 235 territoria (7%). De 10 hoogst genoteerde soorten zijn samen goed voor 1.962 territoria, 57% van het totaal. Ook in het aantal territoria per jaar zijn flinke schommelingen vastgesteld. Met 164 als laagste aantal in 2005 en 279 als hoogste aantal in 2017 kan een stijgende lijn in de aantallen broedvogels worden vastgesteld. Zie figuur 3.

Samenvatting

Rode Lijst

Slecht nieuws kun je maar het beste als eerste bespreken! Dat op de nieuw verschenen rode lijst van Nederlandse broedvogels meer vogelsoorten staan dan op de vorige lijst van 2004 was voor vogelaars geen verassing. Het aantal vogelsoorten dat in de problemen zit, staat nu met een toename van 9 op 87 soorten. Dat is 44% van de 196 vogels die tot de Nederlandse broedvogels gerekend worden. Volgens Vogelbescherming Nederland voltrekt zich een drama in Nederland. Vogels hebben het moeilijk in alle soorten gebieden, de oorzaken zijn divers. De drastische afname van het aantal insecten hoort daar zeker ook bij. Niet alleen planten maar ook een groot deel van de vogels zijn voor hun voortbestaan afhankelijk van insecten.

Toch zijn er ook gunstige ontwikkelingen. Er zijn 9 vogelsoorten van de lijst gehaald door positieve resultaten van beschermende maatregelen. Eén daarvan is de groene specht. Deze 'vrolijke' vogel laat al jaren zijn lachende zang klinken in Tilburg en omgeving. In onze nabijheid is hij al langer een stabiele verschijning en hij wordt soms gezien in woonwijken als Tilburg Noord en de Reeshof. In het Noorderbos is het de gehele telperiode een broedvogel met 1 of 2 territoria.

Invasie-achtige verschijnselen

Nederland is voor overwinterende en doortrekkende vogels een belangrijke omgeving. Voor 24 internationale vogelpopulaties is ons land van groot belang. Het gaat over 25% van de populaties. Er wordt veel onderzoek verricht naar de mate van gebruik van Nederland door internationale vogelpopulaties en de omvang daarvan. Invasie-achtige verschijnselen werden ook in het Noorderbos vastgesteld. In beperkte aantallen lieten zij en barsijzen zich plotseling soms zien. In wat hogere aantallen ook kramsvogels en koperwieken. Uit de wisselende waarnemingen van vinken is op te maken dat ze zowel tot de broedvogels als tot de overwinteraars en doortrekkers van het Noorderbos behoren. Soms brengen ze kepen mee, vooral de laatste twee jaren!

Sijzen: trek- en invasievogels bij uitstek.

Plaatselijk

Hoewel de rode lijst landelijk is, zijn er ook plaatselijke verschillen. Afname, geheel verdwijnen en ook toename van vogelsoorten werden gedurende de 15-jarige telperiode in het Noorderbos vastgesteld. Deze tendensen stroken niet altijd met het beeld dat de rode lijst schetst. Daar komt het gebied zelf in beeld, het karakter en de eigenschappen van het Noorderbos drukken een eigen stempel op de uitkomsten. Naast het openhouden van de wandelpaden en het opnoeien van laanbomen is er al die tijd geen onderhoud uitgevoerd. Natuurlijke opeenvolging heeft plaatsgevonden en de gevolgen daarvan zijn vastgesteld. Zo profiteren struweelvogels als zwartkop, tiftjaf, winterkoning en roodborst van het toenemen van bomen en struiken, zowel in volume als in aantal. Voor de roodborsttapuit is het terrein ondertussen te ruig geworden en deze is het laatste teljaar in het geheel niet meer waargenomen. De verwachting is echter, gezien het zich veranderende beheer, dat terugkeer niet is uitgesloten. De roodborsttapuit staat te boek als een vogelsoort die toeneemt. De indruk dat de soort in de omgeving afneemt is er dan ook niet! Wel zijn er tijdens de tellingen in de Dongevallei, aan de westelijke rand van Tilburg, al meerdere jaren ook geen roodborsttapuiten gezien. Wijzigingen in de biotoop lijken ook daar de oorzaak.

Onder druk

Een duidelijk overzicht schetsen van de uitkomsten van de tellingen in het Noorderbos is niet eenvoudig. Een drama is het niet, zoals het landelijke beeld dat door Vogelbescherming wordt geschetst. Er is wel een daling van het totaal aantal waargenomen vogels vastgesteld. Soorten als torenvalk, patrijs en zomertortel zijn helemaal uit beeld verdwenen. Behoorlijk wat schommelingen in de aantallen van de waargenomen vogels en van de territoria lopen als een rode draad door de gehele periode. Dat er veel aan de hand is met het Noorderbos en de vogelbevolking is wel duidelijk. Ook in positieve zin. De raaf laat zich zien en goudvinken nemen toe. Het ouder worden van de aangrenzende bosranden zorgt bij bepaalde vogelsoorten wel voor toename en stabiele populaties. Het gebied staat behoorlijk onder druk van verstoringen. Honden los laten lopen, vooral later op de dag en in het weekend, is een algemeen gebruik! Ook de stortingen van zand in de plas hebben al jaren een storend effect op vogels op en rond de plas en langs de weg er naar toe. Daarentegen is het ook nogal eens erg rustig in de vroege ochtenduren. Het is dan echt genieten tijdens de telronden.

Mooie verrassingen

Een verrassend bijkomend effect van de zandstortingen is dat een zandhoop op een zandstortwal in 2017 werd bezet door oeverwaluwen. Door toedoen van een natuurbewuste projectleider ging het goed: het zand werd enkele maanden onaangeroerd gelaten. Tientallen jonge oeverwaluwen van 49 paren werden groot en vlogen in augustus 2017 uit over de Noorderplas. Nog iets onverwachts, onbegrijpelijk eigenlijk, vond twee jaar achter elkaar plaats op de andere zandstortwal. Bedekt met steenslag vond een paar kleine plevieren het in 2016 een uitstekende plek om een territorium te vestigen. Eind juni werden er 2 juist uitgevlogen jonge kleine plevieren gezien. Ze werden gevoederd door de ouders. In 2017 werd, ondanks enkele verstoringen, een paar plevieren baltsend en al tot in augustus waargenomen. Jonge vogels zijn toen echter niet ontdekt.

Niet echt negatief

Samengevat is het beeld van het Noorderbos en de vogels in zijn geheel niet echt negatief. De zandstortingen in de Noorderplas zijn inmiddels afgerond. De diepte van de Noorderplas is op een natuurvriendelijke diepte van circa 4 meter uitgekomen. Aan de oevers met ondiepe randen en glooiingen zullen zich naar verwachting zones met riet en andere waterplanten ontwikkelen. Samen met de teruggekeerde rust zullen daardoor soorten als dodaars en meerdere eendensoorten nieuwe kansen krijgen.

Langzaam maar zeker is het maatschappelijk besef aan het doordringen dat we zo niet verder kunnen gaan met onze leefomgeving. Allerlei op handen zijnde plannen en maatregelen zullen, naar we mogen hopen, ook zichtbare verbeteringen te weeg brengen op den duur. Aan de vogels en de rest van de flora en fauna zal het niet liggen, als voldoende herkansingen geboden worden!

De Noorderplas, opnieuw ingericht.

Grafieken

Aan de beschrijvingen van de verschillende vogelsoorten in deze rapportage zijn meestal grafieken toegevoegd. Ze verhelderen de teksten door de aantallen waargenomen vogels zichtbaar te maken. De gedurende de tellingenreeks verzamelde gegevens geven inzicht in het wel en wee van de vogelbevolking in het Noorderbos gedurende een periode van 15 jaren. Door de cijfers in drie verschillende contexten te plaatsen worden meerdere aspecten belicht.

Er worden drie verschillende grafieken gebruikt:

A Aantallen per jaar

Door alle aantallen van de 24 afzonderlijke tellingen per jaar op te tellen komt het verloop van de hele tellingenreeks in beeld. In de horizontale as staan de jaartallen: van 2003 tot 2017. De verticale kolommen geven de totaal aantallen per jaar aan van één vogelsoort.

B Aantallen per maand

Door alle aantallen waargenomen vogels van een specifieke maand op te tellen, 12 x 2 tellingen, komen andere aspecten naar voren. Deze grafieken laten zien hoe gedurende de twaalf maanden het aantalsverloop is van een vogel. Ze halen de verschillende gebeurtenissen uit de jaarcyclus van de desbetreffende vogel naar voren, zoals overwinteren, trek, paarvorming en het broedseizoen. Andere aspecten die aan een of enkele maanden gebonden zijn, zoals weersomstandigheden, worden zo ook uitgelicht.

C Territoria per jaar

Van de vogelsoorten waarvan duidelijk is dat het Noorderbos een geschikt broedgebied voor ze is, zijn territoria (broedparen) vastgesteld volgens de richtlijnen van het Sovon Broedvogel Monitoring Project. In deze grafieken staan in de horizontale as de jaartallen: van 2003 tot 2017. De verticale kolommen geven het totaal aantal vastgestelde territoria van de desbetreffende vogelsoort per jaar aan.

Beschrijving van de vogelsoorten

Dodaars

Tachybaptus ruficollis - broedvogel

De kleinste

De dodaars is de kleinste van de 3 algemeen voorkomende soorten futen in ons land. Met een korte hals, een erg kleine rechte snavel en een gedrongen lijf is het echt een 'dotje'. Een schuwe vogel die zich langdurig in de oevertvegetatie kan verstoppen. Tijdens het foerageren blijft de dodaars ook vaak lang onder water. Hij duikt dan naar visjes, waterinsecten, larven en schaal- en schelpdieren. Soms komt hij op een heel andere plaats weer boven water of wordt niet meer gezien! In de zomer is de dodaars meest donkerbruin met roodbruine wangen en een witgele vlek aan de basis van de snavel. In de winter is de bovenzijde donkerbruin en verder is het verenkled vrij licht. Een jonge dodaars heeft, zoals een jonge fuut, een in de lengte gestreept verenkled. Enkele uren na het uitkomen uit het ei kan een dodaars al zwemmen. Het nest bestaat uit waterplanten en is aan waterplanten verankerd. Al rottende geven die planten warmte af, wat het broeden bevordert.

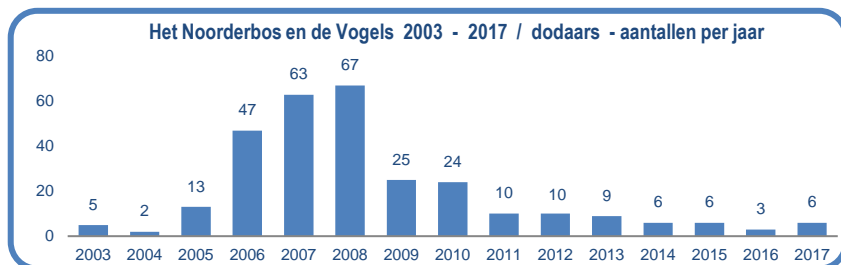
Slechts een beperkt deel van de Noorderplas, zoals hier aan de Kalverstraat, was in de beginjaren geschikt voor de dodaars.

Stijgende lijn

De dodaars staat op langere termijn als toenemend in Nederland beschreven. De laatste 10 jaren neemt het aantal echter af. In Noord-Brabant is het een iets ander verhaal. Af- en toenames wisselende zich af bij de broedvogels met een stijgend einde. Ook het gemiddelde per jaar eindigt in een stijgende lijn.

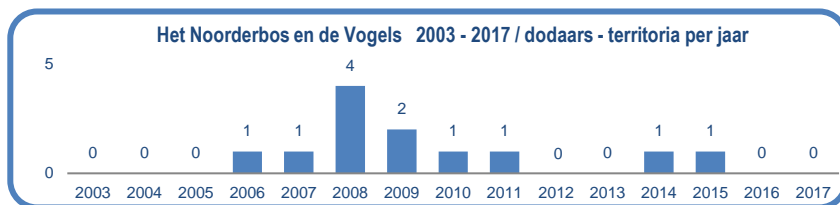
Oude bekende

Vele jaren voordat het Noorderbos officieel werd geopend is de dodaars al een bewoner van het gebied. Vooral buiten het broedseizoen werden ze vaak foeragerend aangetroffen op de Zandley. Parallel aan het fietspad aan de Klaverstraat jaagden ze - nu ook nog af en toe – op visjes. Door de soms harde waterstromingen is het vooral onder de duikers een stuk dieper en daarom een verzamelplaats voor vis. Hoewel er geen vergelijkbare gegevens van voor 2003 beschikbaar zijn, lijkt het erop dat de aantallen in de Zandley foeragerende dodaars afnemen. Aangenomen wordt dat de toenemende zachte winters daar een rol in spelen.

Figuur 4: alle waargenomen dodaars van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Gedurende alle jaren wordt de dodaars op de Noorderplas aangetroffen. Enkele malen op de Zandley aan de Kalverstraat. En bij uitzondering op de Zandley die parallel stroomt aan de asfaltweg vanaf de hoofdingang. Op de Zandley zijn het steeds winterwaarnemingen. Van schommelingen in de aantallen, zoals landelijke en provinciale gegevens aangeven, is in het Noorderbos geen sprake. Hier spelen lokale omstandigheden vooral een rol. Een vrij snelle stijging naar een topjaar in 2008 wordt binnen enkele jaren weer afgebroken. De aanwezigheid van dodaars op de Noorderplas hing en hangt nog steeds sterk af van de activiteiten op en rond de plas. Het is een diep uitgegraven zandwinput. In de eerste jaren na de aanleg worden verstevigingen aangebracht door zandstortingen in de oeverzones. De minder diepe bodems aan de randen bieden foerageermogelijkheden voor o.a. de dodaars. Vanaf 2005 nemen de aantallen toe. In 2006 wordt een broedgeval vastgesteld. Ook in het opvolgend jaar wordt een territorium gevestigd. De aan de plas grenzende Zandley en het noordelijk gelegen afzonderlijke plasje behoren daartoe. Dodaars broeden en leven verborgen. De biotoop is dan ook erg onoverzichtelijk. Toch wordt in 2007 een broedsel gezien: 4 jonge dodaars. In 2008 worden 4 territoria vastgesteld, verspreid over de gehele plas en een deel van de aangrenzende Zandley.

Figuur 5: alle vastgestelde territoria van dodaars per jaar met het totaal boven de kolom.

Vanaf 2008 beginnen de grootschalige terugstortingen van zand in de plas. Aanvankelijk vanaf de oevers, maar al snel worden wallen aangelegd om het zand verder in de plas te kunnen verspreiden. Van bouwprojecten uit heel Brabant wordt laagwaardig zand aangevoerd. De opzet is om het niveau van de plas terug te brengen naar 4 meter onder de waterlijn. Het project is 'kostenneutraal' volgens de projectleider! De conclusie van mijn waarnemingen: een weegbrug en verschillende personeelsleden doen een meer commerciële opzet vermoeden. De stortingen gaan nog steeds door. Resten van bouwafval en planten worden oppervlakkig uit het zand verwijderd. Na de storting drijft er nog van alles op het water, ook kunststoffen. Het water is daarna langdurig troebel. Na 2008 lopen de aantallen en ook de territoria terug, zie de figuren 4 en 5. Tijdens het topjaar 2008 worden tijdens alle tellingen, op één na in december, steeds dodaars waargenomen.

De kleine plas, noordelijk van de grote, hier nog geheel open in 2003, was meerdere jaren een geschikte broedplaats van de dodaars.

Fuut

Podiceps cristatus - broedvogel

Grootste en bekendste

De fuut is de grootste en bekendste futensoort in het merendeel van Europa. De balts is een fameus schouwspel. Het is spectaculair te zien hoe het paar met gestrekte halzen naar elkaar toe zwemt. Met de borsten tegen elkaar rijzen ze op uit het water. De vogels schudden hierbij met de kop en bieden elkaar plantenmateriaal aan. Zo snel als de balts begint, eindigt die abrupt. De fuut heeft een karakteristiek, langwerpig lichaam. Hij ligt laag op het water. De snavel is lang, recht en dun en boven op de kop heeft hij de onmiskenbare zwarte pluimen. Daaronder een rode in zwart overgaande wangkraag die ook opgezet kan worden. Het winterkleed is een stuk eenvoudiger met grijs, zwart en veel wit. De fuut is een goede zwemmer en jaagt onder water op vis. Met zijn krachtige poten ontwikkelt hij hoge snelheden. Hij heeft geen zwemvliezen, maar zoals de andere futen gelobde tenen.

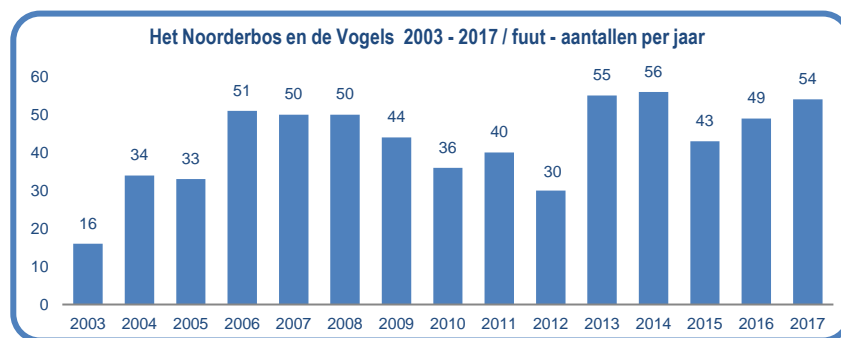
Stabiele broedvogels in Noord-Brabant

Met wel wat lichte schommelingen per jaar is het totaalbeeld van de in Noord-Brabant broedende futen de laatste 25 jaar stabiel. Sinds 1980 nemen de aantallen in onze provincie met 5% per jaar toe. In 15 jaar is de stand verdubbeld. Landelijk gezien is situatie ongeveer gelijk met een licht dalende tendens de laatste jaren. De landelijke broedpopulatie bestaat uit 11.000-16.000 paren in de periode 2013-2015). In de winter zijn er tussen de 20.000 en de 25.000 futen in Nederland. (bron: sovon.nl)

Futen werden in het Noorderbos alleen op de plas gezien. Op geen van de andere wateren werd ooit een exemplaar aangetroffen. Hoewel de Zandley wel behoorlijk wat vis bevat, is het ondiepe water niet voor futen geschikt om te vissen. Aalscholvers doen dat soms wel.

Dalingen door voedselgebrek

Futen zijn een groot deel van het jaar op de plas te zien. Hun aanwezigheid concentreert zich voornamelijk op het broedseizoen en circa 6 weken erna, maar soms ook langer. De eerste 3 teljaren waren een aanlooperperiode. Toen leefde er waarschijnlijk nog nauwelijks of weinig vis in de plas. Vis is het voornaamste voedsel van futen. Vanaf 2006 liggen de aantallen op een niveau dat in latere jaren meerdere malen wordt geëvenaard. Zie figuur 6. Na een 3-jarige piek volgt een periode met een lagere aanwezigheid. Dit dal is door voedselgebrek veroorzaakt. Het voortdurend troebele water - het gevolg van de aanhoudende zandstortingen - was de oorzaak. Daarna herstelt het zich, met opnieuw een flauwe daling daarna. De gevolgen van het voedselgebrek, met als dieptepunt 2012, valt ook op in de beperkte aanwezigheid van dodaars en aalscholvers. In de winterperiodes werden ook vaak futen op de plas gezien. Bij vorst met ijsvorming ontbraken ze echter!

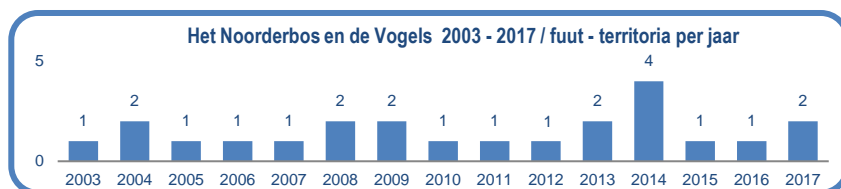

Figuur 6: alle waargenomen futen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Niet zo veel jonge futen

Tijdens alle teljaren werden na het broedseizoen één of meerdere territoria van futen vastgesteld. Zie figuur 7. Bij de inventarisaties volgens het BMP (Broedvogel Monitoring Project) van Sovon is het niet de opzet nesten en jongen op te sporen. Bij futen is het echter vrij eenvoudig vast te stellen of de broedpoging succesvol was. De jongen worden na het verlaten van hun nest op het water met visjes gevoederd door beide ouders. De eerste dagen verblijven ze ook vaak op de rug van een oudervogel. Op de plas werd meerdere malen waargenomen hoe de fuutjes zich tussen de veren van een ouder verscholen. Ze zitten daar niet alleen warm, maar ook veilig tegen rovers als snoeken, blauwe reigers, meeuwen en kraaiachtigen.

Van alle teljaren werden er in 5 teljaren één of meer territoria vastgesteld zonder dat er jonge futen werden gezien. Soms was er wel een nest in een rietkraag. Het meest opmerkelijke was het teljaar 2014: 4 paren futen gezien en 4 territoria vastgesteld, maar geen enkel resultaat ontdekt. 2013 was daarentegen wel succesvol. Er werden 2 territoria vastgesteld. Het resultaat daarvan, 3 en 4 jonge futen, werden tot aan het einde van het broedseizoen gezien. Van de andere 4 teljaren waarin er 2 territoria werden vastgesteld, werd steeds maar van 1 paar het succesvolle broedsel gezien.

Figuur 7: alle vastgestelde territoria van futen per jaar met het totaal boven de kolom.

Geen doorslaand succes dus voor de fuut in het Noorderbos, met de conclusie dat ook in het broedseizoen in meerdere jaren voedselgebrek een rol speelde.

Geoorde fuut

Podiceps nigricollis

Gestroomlijnd lichaam

De geoorde fuut is een gespecialiseerde watervogel. Het gestroomlijnd lichaam is aangepast aan het duiken naar visjes en waterbeestjes. De poten staan ver naar achteren geplaatst waardoor hij onbeholpen op land voortbeweegt. In de zomer met 'oortjes', goudgele sierveertjes aan de zijkant van de zwarte kop. In de winter alleen wit en grijs met een iets opgewipte fijne snavel. Werd ook wel oorfuut genoemd. Het formaat van de geoorde fuut ligt tussen die van de familieleden fuut en dodaars, het dichtst bij de kleinste.

Vaak samen met kokmeeuwen

De geoorde fuut broedt vanaf 1918 in jaarlijks sterk wisselende aantallen in ons land en zijn positie in Nederland is daarmee onzeker. Gewoonlijk nestelt minstens de helft van de Nederlandse broedvogels in de vennen van Drenthe en Noord-Brabant, vaak samen met kokmeeuwen. Na de broedtijd ruien duizenden geoorde futen in de Zuid-Hollandse en Zeeuwse Delta; een groot deel ervan is elders uit Europa afkomstig.

Eenmalig

Op 27 juni 2005 werd eenmalig een geoorde fuut op de Noorderplas aangetroffen. Een merkwaardig tijdstip, een verstoorde, opgejaagde broedvogel!

Aalscholver

Phalacrocorax carbo

Ondersoort

De aalscholver is overwegend donker van kleur en met een lengte van 80 tot 100 cm is het een vrij forse vogel. Het lijf en vooral de hals zijn lang en slank. Ook de staart heeft een behoorlijke lengte. Afwijkend van kleur is de gele snavelbasis. Jonge vogels hebben een lichte borst. Pas na 4 of 5 jaar broeden aalscholvers voor het eerst. Al vroeg in het jaar krijgen volwassen aalscholvers witte broedvlekken op kop en dijen. De ook in ons land broedende ondersoort *Phalacrocorax carbo sinensis* heeft tijdens het broedseizoen witte veren op oorstreek en de achterkop.

Volwassen aalscholver.

Gezamenlijk op jacht

Aalscholvers vliegen met een gestrekte nek maar vaak is er ook een knik in te zien. Ze zwemmen met een diepegelegen lichaam en omhoog geheven snavel. Aalscholvers maken een sprongetje voor ze onder duiken om te jagen. Ze eten uitsluitend vis, van verschillende soorten.

Ze zijn niet kieskeurig, het aanbod is vooral bepalend. Het zijn kundige vissers en ze gaan wel tot 8 meter diep om vissen te achtervolgen. Onder water stuwen ze zich voort met de vleugels, niet met de poten (M.Boer- De Nederlandse vogelfamilies). Beide ouders voeren de jongen met opgebraakte vis. In kleine wateren zoals vaak in Noord-Brabant vissen aalscholvers gewoonlijk solitair. Op grote wateren, zoals bijvoorbeeld het IJsselmeer, gaan ze vaak in grote groepen op jacht. Uit eigen waarneming heb ik ervaren hoe ze steeds over elkaar heen vliegen en duiken en zo de vissen voor zich uit jagen. In sterk contrast daarmee staan de waarnemingen van vissende aalscholvers in de Zandley. In deze gekanaliseerde beek in het Noorderbos is het water vaak maar enkele decimeters diep en vissen aalscholvers alleen. Op de plas zijn soms meerdere exemplaren tegelijk op jacht.

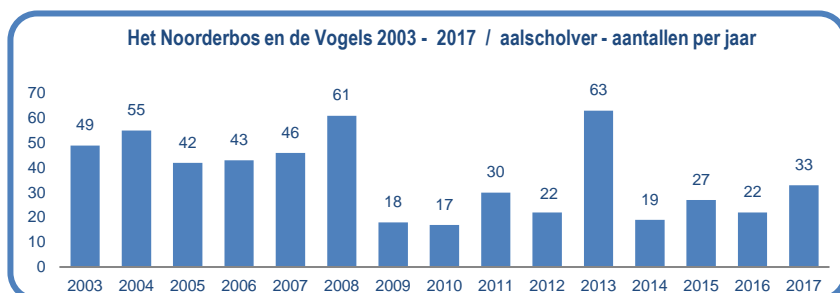
Herstel na oplossen watervervuiling en vervolging

De aalscholver is een koloniebroeder die, indien er voldoende isolement is ten opzichte van grondpredatoren, op de bodem broedt. Meestal bouwen ze hun nesten echter in bomen. Buiten Nederland is de soort ook toegenomen in West- en Oost-Europa. Door het bestrijden van ernstige watervervuiling en het wegvallen van vervolging in de vorige eeuw hebben aalscholvers zich op vele plaatsen opnieuw kunnen vestigen. Kolonies aalscholvers vind je zowel nabij zoete als zoute wateren. Van de rond 60 kolonies liggen de verreweg grootste in het IJsselmeergebied, gevolgd door de Waddeneilanden, het Deltagebied en de Hollandse duinen.

De totalen van de getelde landelijke aantallen zijn vertienvoudigd zijn sinds midden jaren zeventig van de vorige eeuw. Deze positieve tendens vloeit voort uit een sterk toegenomen Nederlandse broedpopulatie, die voor een deel in eigen land overwintert. Ook in het Oostzeegebied en in Noord-Duitsland nam de aalscholver tot voor kort toe. Tellingen op gemeenschappelijke slaapplekken geven aan dat er in het midden van de winter tot 26.000 aalscholwers in ons land verblijven. Het hele jaar door herbergen IJsselmeer en Markermeer de grootste concentraties, gevolgd door het Deltagebied en de grote rivieren.

Bij het verschijnen van de avifauna van Noord-Brabant 1967 bleek dat de soort ontbrak sinds 1959 in onze provincie. In de Biesbosch werden ze wel af en toe gezien, maar bestreden om het griendhout te beschermen tegen vervuiling door ontlasting. De eerste decennia van 1900 waren er wel flinke aalscholverkolonies in Noord-Brabant, met name in de Biesbosch en de Langstraat. Vanaf 1980 betreffende de jaarvogels, en sinds 1990 bij de broedvogels stijgen de aantallen jaarlijks met 5%.

Figuur 8: alle waargenomen aalscholwers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Ook beperkende omstandigheden

Aalscholwers broeden niet in het Noorderbos. Op betrekkelijk korte afstand is wel een aalscholverkolonie gevestigd. Een eiland in de zandwinplas bij de Udenhoutse leemputten is de broedplek van enkele tientallen paren aalscholwers. Deze visrijke plas biedt waarschijnlijk genoeg voedsel voor de kolonie het jaar rond. Er zijn dan ook geen aanwijzingen dat aalscholwers van de Udenhoutse leemputten regelmatig foerageren in het Noorderbos. De aantallen waargenomen aalscholwers in en om de plas in het Noorderbos liggen in ieder geval laag. Zie figuur 8. Het hoogste aantal in een jaar, 63 exemplaren, lag in 2013. Toen waren er ook 2 onverklaarbare pieken van 10 aalscholwers. Mogelijk toch vogels van de leemputten bij weinig vis door of andere beperkingen. Ook van 2003 tot en met 2006 werden enkele pieken vastgesteld. Verder waren er de eerste 4 teljaren nauwelijks waarnemingen in het begin van het jaar tot en met maart of april. Ook in 2015 vielen de eerste waarnemingen pas in april. De bij de andere visetende vogelsoorten beschreven 'beperkende omstandigheden' als de aanloopperiode en verstoringen door de aanhoudende zandstortingen gelden ook duidelijk voor de aalscholwers. Voor de aalscholwers lagen de diepste dalen in 2009 en 2010 met slechts 18 en 19 waargenomen exemplaren. Ze geven aan dat er ook voor de aalscholwers nauwelijks iets te halen viel. Ook 2014 lag met 19 stuks op een even laag niveau. Na het piekjaar 2013 is de populatie weer ingestort. Waarnemingen van aalscholwers in het Noorderbos betroffen naast de plas ook in een beperkt aantal gevallen de Zandley of aftakkingen daarvan die door en om het gebied stromen.

Kleine zilverreiger

Egretta garzetta

Echt klein

De geheel witte, kleine zilverreiger is echt klein! Met een lengte van 55 tot 65 cm is hij aanzienlijk kleiner dan de grote zilverreiger. Het is een fijne, elegante vogel met een lange slanke nek. De zwarte snavel en zwarte poten vormen een geweldig contrast met het witte verenkleed. Als je de groengele tenen dan ook nog kunt zien, gewoonlijk alleen in de vlucht, is het prachtige plaatje rond! Bij jonge vogels ontbreken de gele tenen en de elegante verlengde sierveren op de achterkop, borst en rug.

Kleine zilverreiger aan de Noorderplas op 11 augustus 2005.

Terug in Nederland

Vermeedelijk verdwenen de kolonies kleine zilverreigers eeuwen geleden al uit Nederland. Een incidenteel broedgeval was er in 1979. Vanaf 1994 nestelen kleine zilverreigers zich jaarlijks in toenemende mate in Nederland. Deze ontwikkeling loopt gelijk aan toename in Frankrijk en uitbreiding daarvan naar het noorden. Tevens ontstaat er een omvangrijke broedpopulatie in Engeland. De meeste Nederlandse broedparen huizen in het Deltagebied, gevolgd door de Waddeneilanden. Soms broeden ze in de Oostvaardersplassen. Onze broedvogels overwinteren in eigen land of niet ver weg en blijken gevoelig te zijn voor strenge vorst. Tot 1979 was de kleine zilverreiger een dwaalgast, tegenwoordig is hij een normale verschijning in met name de Wadden en het Deltagebied, ook buiten de broedtijd. In het diepe binnenland blijft de soort schaars.

Uitzonderlijk

Op 11 augustus 2005 werd eenmalig een kleine zilverreiger in het Noorderbos waargenomen. Deze zekere waarneming is uitzonderlijk maar strookt wel met de gegevens van de watervogeltellingen van sovon in die periode. De waarneming valt in een periode met een opvallende piek van waarnemingen van kleine zilverreigers in Midden-Brabant. In voorgaande en ook in latere periodes werd de soort nagenoeg alleen in het westen van de provincie waargenomen.

Grote zilverreiger

Casmerodius albus

Ratelreiger

De grote zilverreiger valt in het veld al van verre op. Pas met de verrekijker zie je bijvoorbeeld dat er ook nog 3 blauwe reigers in de buurt staan. Een zeer opvallende vogel door zijn uiterlijk. Een grote witte reiger, nagenoeg even groot als de blauwe reiger maar met een slanker postuur. Vooral de hals en de poten zijn langer. Zwarte poten en een gele snavel zijn het kenmerk. Een korte tijd van het jaar, in de paartijd, is de snavel merendeels zwart en het tibia (scheenbeen) kleurt roodachtig. Typisch voor de grote zilverreiger zijn ook de sierveren op hals en lijf en de groene washuid tussen ogen en snavel. Bij het wegvliegen laat hij vaak een ratelend geluid horen. Zoals andere reigers vliegt de grote zilverreiger met een ingetrokken hals.

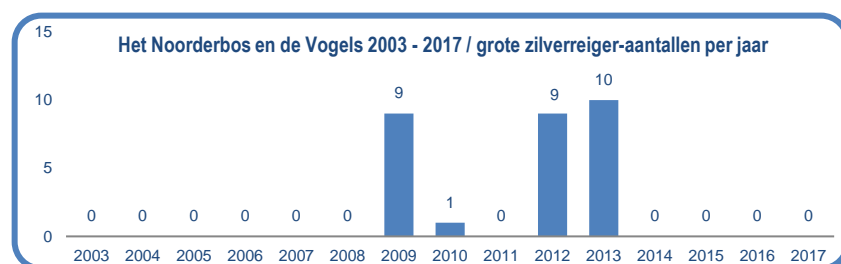
Grote zilverreiger foeragerende in de Zandley in het Noorderbos.

Meer broedvogels

Vanaf 1976 wordt de grote zilverreiger elk jaar in Nederland aangetroffen. Broeden doet hij hier ook steeds sinds 1978. De enige grote broedkolonie ligt in de Oostvaardersplassen. In goede jaren broeden er meer dan 150 paren, in droge tijden minder dan de helft. Elders broeden soms enkele paren. Alleen de kleine vestiging in De Wieden lijkt vooralsnog bestendig. In Noord-Brabant zijn slechts enkele broedgevallen bekend. In het oosten van de provincie broedden er in 2012 en 2014 enkele paren. De vestiging en toename in Nederland gaan gelijk op met een sterke toename in de Neusiedlersee (Oostenrijk) en Oost-Europa, naast het ontstaan van een kolonie in West-Frankrijk. In Oost-Europa zijn grote zilverreigers vooral talrijk in de landen rond de Zwarte Zee. Veruit de meeste grote zilverreigers broeden in de Oekraïne, gevolgd door Hongarije en Roemenië.

Meer overwinteraars

Het aantal overwinterende grote zilverreigers blijft ook elk jaar stijgen. De landelijke aantallen zijn het hoogst in oktober maar blijven de hele winter op een hoog peil. Tellingen op gemeenschappelijke slaapplekken geven aan dat er landelijk meer dan 2500 exemplaren overwinteren. De overwinteraars nemen fors toe met 5% per jaar. In het noorden van Noord-Brabant zijn grote slaapplekken bekend in zowel de Biesbosch als elders langs de rivieren.

Figuur 9: alle waargenomen grote zilverreigers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Alleen als het koud is

Grote zilverreigers werden maar een beperkt aantal teljaren waargenomen in het Noorderbos. Zie figuur 9. Broeden doen ze er niet, ook niet in de buurt. Nagenoeg alleen in de winterperiode is het Noorderbos interessant voor deze vogelsoort. Wat de Zandley wordt genoemd, is in feite de afvoer van de waterzuiveringsinstallatie in Tilburg-Noord. Deze watergang transporteert het effluent van de waterzuivering. Het gezuiverde afvalwater is steeds enkele graden verhoogd en bevroert niet, voor zover ik heb waargenomen in de 15 jaren dat ik de vogels volg in het Noorderbos. Ook de plas blijft lang gevrijwaard van ijs. Aan nagenoeg alle waarnemingen ging een periode van vorst van enkele dagen vooraf. De grote zilverreigers werden meestal met meerdere exemplaren tegelijk tijdens een telling waargenomen, ten hoogste 10 exemplaren. Het water van de Zandley bevat behoorlijk wat vis en ook rode Amerikaanse rivierkreeften nemen in aantal toe de laatste jaren. Voor grote zilverreigers, die vooral vis eten, is het Noorderbos een belangrijke plek om strenge winterse periodes te overleven. Ook andere visetende vogelsoorten profiteren daarvan, als de omstandigheden zich voordoen.

Blauwe reiger

Ardea cinerea

Deftige jachtvogel

Op zijn mooist in het vroege voorjaar met oranjegele snavel en lange siervenoren op de kop en de vleugels!

Jac. P. Thijsse schreef in 1935:

”In vroeger eeuwen was de reiger een deftige jachtvogel en in onze verbeelding zien we hem nog wel – al is het dan flauwtjes - omstraald met de bonte praal van de prachtlievende riddertijd. We vergeten misschien te gemakkelijk, dat hij daarbij fungeerde als slachtoffer. Toch strekte dat de reigers in het algemeen ten voordeel, want ze genoten nu de bescherming van de destijds zeer strenge jachtwetten. Toen later de valkenjacht in verval kwam en eigenlijk helemaal niet meer in ons land beoefend werd, brak er voor het reigerdom een heel andere periode aan. Zij vangen vis in het openbaar, en heel dikwijls zelfs heel goeie, door de mens begeerde vis. En daarmee was zijn positie bezegeld als schadelijk ‘gedierte’ en kreeg hij de visserman als onverzoenlijke vijand. Op menige plaats werd een prijs op zijn hoofd (of zijn poten) uitgelooft en in alle ernst werd geredeneerd over het uitroeien der reigers.”

Vrij schaars toentertijd

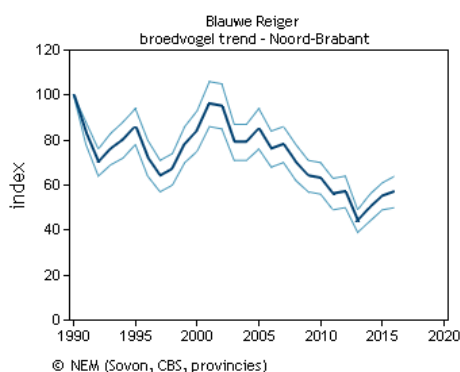
Geboren in 1950 te Tilburg, kwam ik de blauwe reiger in mijn jeugd niet vaak tegen. De verbazing was groot tijdens een dagje ‘grote stad’. De grote grijze vogels stapten tussen de bezoekers rond in Artis. In het Vondelpark trachtten ze een vis te scoren bij hengelaars. Dat was ergens rond de overgang van de 50’er naar de 60’er jaren in de vorige eeuw. Volgens de Avifauna van Noord-Brabant (1970) was de blauwe reiger in Noord-Brabant vrij schaars. Aangenomen werd dat het aantal in 1965 tussen de 300 en 400 broedparen lag. De zes volgende broedplaatsen waren bekend: Landgoed Eikelenberg bij Steenberg, de Biesbosch, het Liesbos bij Breda, Den Dulver bij Waspik, Kasteel Maurick in Vught en de golfbaan bij Valkenswaard. In de Avifauna van Nederland (1962) staat de blauwe reiger als een talrijke kolonie-broedvogel beschreven. Het is dan een doortrekker in vrij groot aantal en een wintervogel in vrij klein aantal.

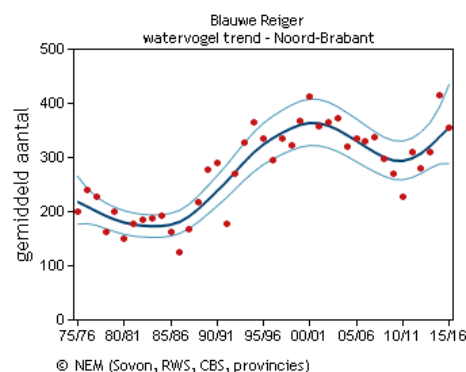
Blauwe reiger in de winter.

Risico in de winter

De blauwe reiger broedt gewoonlijk in kolonies; solitaire nesten worden soms ook vastgesteld. De meeste van de ongeveer 500 bekende kolonies liggen in de lage delen van Nederland. Stedelijke gebieden worden daarbij niet gemeden. Er is wel een tendens om meer verspreid te broeden; grotere kolonies worden schaarser, kleinere kolonies worden talrijker. Blauwe reigers werden in het verleden sterk vervolgd. Met de verontreiniging van oppervlaktewater en strenge winters daalde de landelijke populatie tot 3500 broedparen in 1963. Door allerlei verbeteringen herstelden de aantallen zich na 1970. Na 1990 namen ze niet verder toe. Opeenvolgende zachte winters doen de aantallen broedparen stijgen tot 13.000. Na enkele winters met stevige vorstperioden daalt het aantal broedparen met meer dan 30%. Door niet weg te trekken kan de blauwe reiger snel de broedkolonies bezetten, bij zacht weer al in januari. Er bestaat wel steeds het risico op vorst. Een deel trekt wel weg naar het zuiden.

Figuur 10

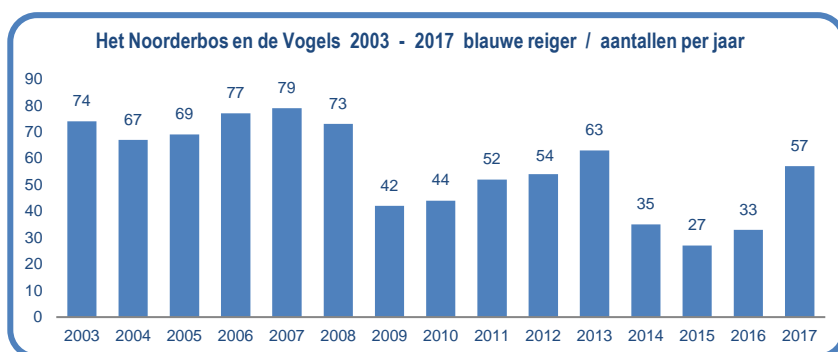
Figuur 11

Broedende blauwe reigers nemen vanaf 1990 af in Noord-Brabant. Zie figuur 10. Bij de het gehele jaar in Noord-Brabant verblijvende aantallen blauwe reigers is een stijging van 5% per jaar te zien vanaf 1980. Met wat schommelingen stabiliseren de aantallen de laatste 10 seizoenen. Zie figuur 11.

Schommelingen na stabiele periode in het Noorderbos

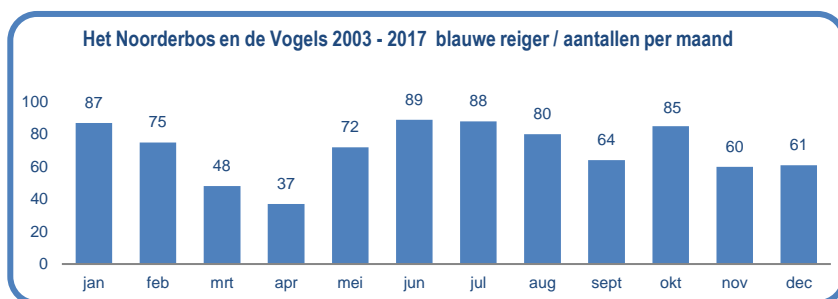
Blauwe reigers broeden niet in het Noorderbos. Ook niet in de directe omgeving van Tilburg. Ten zuiden van Tilburg is geen enkele reigerkolonie bekend. De dichtstbijzijnde flinke broedkolonie is in Vught bij Kasteel Maurick. Waspik herbergt een kleine kolonie bij eendenkooi Den Dulver. Meer naar het westen (Breda) zijn verschillende kolonies. Noordwestelijk, in de Biesbosch, is de blauwe reiger een talrijke broedvogel. In dit Nationale Park broeden ze in meerdere kolonies en ook solitaire paren komen er tot broeden. Tot aan het begin van de grootschalige zandstortingen in 2008 is de populatie behoorlijk stabiel in het Noorderbos. Zie figuur 12. Daarna, in 2009, daalt het aantal tot nagenoeg de helft, om vervolgens weer te stijgen en opnieuw fors te dalen in 2014 en 2015. Het laatste teljaar herstelt het zich weer. Dus flinke schommelingen in de aantallen na 2008. De aanwezigheid van blauwe reigers strekt zich uit over het gehele gebied: bij de plas, langs de Zandlei en ook in het veld. De open delen, vooral aan de noordzijde, zijn geliefde foerageergebieden. Gedurende de 2^e helft van de serie tellingen leek dat minder het geval. Het totaal per jaar lag dan vaak ook lager!

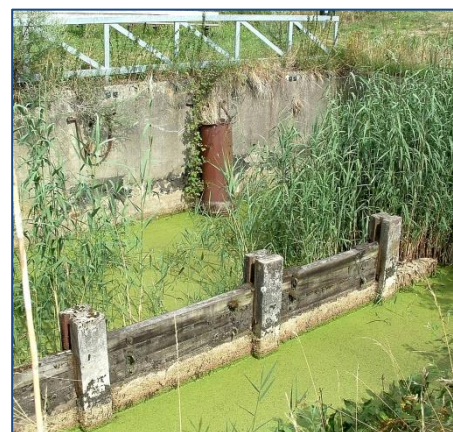
Figuur 12: alle waargenomen blauwe reigers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

In maart en april alleen jonge blauwe reigers

In bijna alle kolonies broeden jaarlijks blauwe reigers die het voorgaande jaar pas geboren zijn (Broedvogels in Nederland sovon 2004). Observaties wijzen uit dat ook subadulte vogels (2^e & 3^e jaars) dat doen. Meestal broeden de hele jonge vogels, vaak vrouwtjes, met een oudere partner. Meer dan de helft tot tweederde van de broedvogels bestaat echter uit 4^e jaars vogels of oudere. Het aantal blauwe reigers in het Noorderbos is laag in de maanden maart en april (figuur 13) en bestaat uit jonge vogels die niet broeden. De totalen per maand zijn het laagst in de maand april. In mei stijgen de aantallen en de pieken liggen in de zomermaanden. Dan bevolken adulte en ook juveniele blauwe reigers uit andere gebieden het Noorderbos.

Figuur 13: alle waargenomen blauwe reigers van alle tellingen per maand opgeteld, met het totaal boven de kolom.

Restant pompbak ter verdelingen van het vuile water verder over de verschillende vloeivelden, juli 2005.

Ooievaar

Ciconia ciconia

Een ooievaar beschrijven is eigenlijk overbodig. De soort is onmiskenbaar door zijn lichaamslengte van circa 100 cm en een spanwijdte van de vleugels van ongeveer 200 cm. Een zwart-wit verenkleed met een lange rode snavel en ook lange rode poten en een flinke nek.

Populatie hersteld

Rond 1900 waren er nog vele honderden paren ooievaars in Nederland. Intensivering van de landbouw deed het aantal broedparen slinken tot ongeveer 10 broedparen in 1990. De dreigende uitsterving werd gekeerd door de start van een herintroductieprogramma in 1969. Door het fokken, uitzetten en voederen van ooievaars herstelde de stand zich.

Het aantal groeide tot meer dan 800 broedparen. Nagenoeg alle in ons land geboren ooievaars gaan het eerste jaar naar Afrika om te overwinteren. Van de oudervogels blijft in de winter een deel in Nederland. Het bijvoederen in het verleden tijdens de herintroductie is wellicht nog steeds een reden om hier te blijven. Wintertellingen in Nederland geven aan dat het er nogal wat zijn: 750, 553 en 583 in resp. 2016, 2017 en 2018.

Half wild

Een half wilde en vrij rondvliegende populatie ooievaars leeft in het Safaripark van de Beekse Bergen. Ze pikken her en der wat voedsel mee in het Safaripark en scharrelen verder hun eigen kostje bij elkaar. Op hoge steunpalen aan de buitenzijde van enkele grote vogelvolières en in een aantal grove dennen, bouwen 10-20 paren jaarlijks een nest en brengen er jongen groot. De groep foerageert af en toe, en de laatste jaren in toenemende mate, aan de noordzijde van Tilburg. Nabij het Noorderbos, en ook verder richting Loon op Zand en in de buurt van Udenhout, vinden ze enkele weilanden met voldoende voedsel. Ze keren soms naar dezelfde plekken terug.

Korte bezoeken

GEDURENDE DE 15-JARIGE TELPERIODE heb ik in het Noorderbos vijfmaal ooievaars gezien. Het hoogste aantal was 13 op 15 augustus 2009. Hoewel er maar eenmaal een waarneming in de winter was, ben ik er van uitgegaan dat ze allemaal van de Beekse Bergen afkomstig waren. Op 4 mei 2012 worden 2 ooievaars gezien op de westelijke zandstortwal in de Noorderplas. Op 8 juni van hetzelfde jaar vliegen 7 ooievaars op vanuit het Noorderbos richting het noorden. Op 11 maart 2016 foerageren er 3, en op 6 december 2017 strijken 9 ooievaars neer op een hoogspanningsmast. Tweemaal heb ik een groep van meer dan 50 ooievaars in de buurt van het Noorderbos gezien. Dat was in de nazomer, de trektijd van ooievaars. Waarschijnlijk hebben zich trekkende vogels bij de groep gevoegd. Of het waren alleen ooievaars die op weg waren naar Afrika!

Knobbelzwaan

Cygnus olor - broedvogel

Je hoort ze vliegen

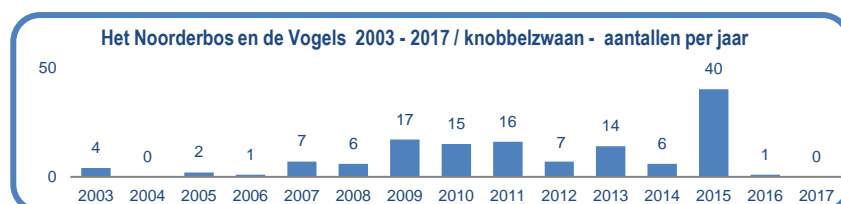
De knobbelzwaan is de grootste hier voorkomende zwanensoort. De andere twee soorten witte zwanen die in ons land voorkomen, de wilde en de kleine zwaan, zijn hier voornamelijk overwinteraars. Zijn naam dankt de knobbelzwaan aan de zwarte knobbel boven de orangerode snavel. Bij de mannelijke exemplaren is deze het meest opvallend. Buiten de snorkende, snuivende en sissende geluiden in bedreigende situaties is de knobbelzwaan vrij stil. Wel is de knobbelzwaan de enige van de drie die bij het vliegen geluid maakt. Tijdens de vlucht produceren de vleugels een gonzend geluid dat, vooral als het meer vogels betreft, al op flinke afstand te horen is. Het menu bestaat uit waterplanten en soms enkele lagere diersoorten. In de winter schakelt hij vaak over op grassen.

Veel overwinteraars uit het oosten

Vanouds werd de knobbelzwaan in ons land in grote aantallen in gevangenschap gehouden en gefokt, vooral voor het dons. Vaak in 'zwanendriften' in weidegebieden. De Nederlandse populatie knobbelzwanen bestaat grotendeels uit nazaten van ontsnapte of losgelaten tamme exemplaren. Door gebrek aan informatie uit vorige eeuwen is onduidelijk in hoeverre in West-Europa nog wilde knobbelzwanen voorkwamen en of ze zich vermengden met gefokte vogels. De Nederlandse knobbelzwanen zijn voornamelijk standvogels, in de winter aangevuld met vogels uit het oosten. In het midden van de winter verblijven minstens 40.000 knobbelzwanen in Nederland. De landelijke aantallen knobbelzwanen namen lange tijd toe met het groeien van de eigen broedpopulatie. Sinds 2000 stabiliseren de aantallen zich. (bron: sovon.nl)

Een paar knobbelzwanen met jongen op de Zandley in het Noorderbos.

Figuur 14: alle waargenomen knobbelzwanen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Één broedgeval met goed gevolg

Knobbelzwanen zijn vaak een toevallige verschijning in het Noorderbos. Ze zijn zelfs enkele jaren in het geheel niet waargenomen (zie figuur 14). Soms vliegen ze tijdens de telling alweer weg. Naast op de Noorderplas worden ze ook vaak op de Zandley, parallel aan de Kalverstraat, gezien. In de maand juli werden in geen van alle teljaren ooit knobbelzwanen waargenomen.

De waarnemingen betreffen vaak onvolwassen vogels of soms paren op zoek naar een territorium. Knobbelzwanen zijn pas vanaf het 3^e of 4^e jaar geslachtsrijp. Gezien de lage aantallen zijn er nauwelijks periodes vast te stellen dat ze vaker gezien werden. Slechts in enkele jaren zijn er wat meer waarnemingen in de winter, voornamelijk aan het begin van het jaar.

In 2015 waren er meer waarnemingen, 40 in totaal, vanaf het vroege voorjaar. Dat was het gevolg van een broedgeval, het enige in de gehele telperiode. De telroute doorkruist het hele Noorderbos. Er is echter niet op alle gebiedsdelen goed zicht. Het Noordelijk gelegen deel van de Zandley, parallel aan de Udenhoutse weg, valt buiten het gezichtsveld. Ergens aan de oevers van deze stroom had het paar een nest. Met de 4 jongen knobbelzwanen worden ze nog enkele malen gezien op de Zandley. Na de zomer verdwijnen ze definitief uit het gebied.

Kolgans

Anser albifrons

Van overwinteraar naar broedvogel

Kolganzen kennen we in ons land aanvankelijk alleen als gasten in de winter. Grote aantallen, vaak in strenge winters, zijn in de vorige eeuw de moeite waard om er excursies voor naar Zeeland te ondernemen. Later worden ze steeds talrijker en zien we ze ook langs de rivieren aan de bovenrand van Noord-Brabant. Sinds 1980 broeden kolganzen ook in ons land. In het westen en noorden ontstaan populaties uit ontsnapte lokvogels voor de jacht. In Noord-Brabant, in de Biesbosch bijvoorbeeld (uit eigen waarnemingen), blijven door jacht gewonde kolganzen achter, vaak met partner. Soms overleven ze de verwondingen en komen ze tot broeden. In 2000 broeden 250 paren kolganzen in Nederland. Na minder dan 10 jaar is dit aantal verdrievoudigd. (bron: sovon.nl)

Alleen in strenge winters

Kolganzen worden maar in beperkte aantallen waargenomen in het midden van Noord-Brabant, zeker in de omgeving van Tilburg. Broeden doen ze hier niet. In de buurt van Tilburg verschijnen kolganzen vooral in strenge winters. Bij langere periodes van vorst en bedekking met sneeuw zoeken de overwinteraars meer en meer de binnenlanden op. Groepen kolganzen en ook rietganzen tussen Tilburg en Udenhout herinner ik me van strenge winters in de vorige eeuw. De waarneming van kolganzen in het Noorderbos beperkt zich tot eenmaal. Tijdens de allereerste telronde in het Noorderbos, op 11 januari 2003 worden 17 Kolganzen waargenomen. Dit was in een koude periode waarbij de Noorderplas gedeeltelijk was dicht gevoren.

Grauwe gans

Anser anser - broedvogel

De grootste

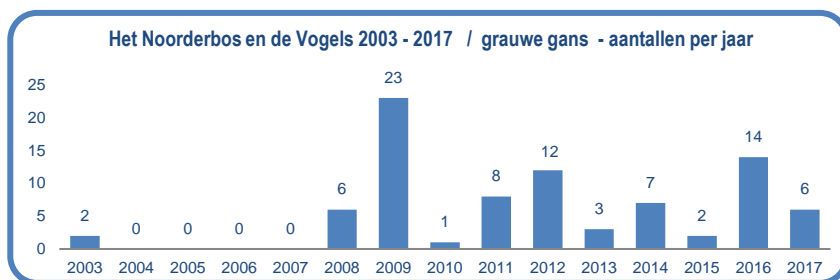
De grauwe gans is de grootste van de 'grauwe ganzen'. Deze familie (anser) bestaat verder uit kolgans, dwerggans en de verschillende rietganzen. De grauwe gans is met ten hoogste 90 cm net iets kleiner dan de grote Canadese gans (*Branta Canadensis*). Het verenkleed van de grauwe gans is grijsbruin met ook nogal wat wit in de onderste delen. De dikke nek vertoont donkere verticale lijnen en groeven in de veren. De forse snavel is oranje en de poten zijn oranje roze. Het gakkende geluid is gelijk aan dat van de tamme gans, van wie de grauwe gans de voorvader is. Naast het formaat en het geluid zijn de lichte voorvleugels een goed determineerkenmerk in de vlucht. Oude grauwe ganzen hebben enkele donkere dwarsstrepen op de borst, zoals kolganzen.

Grauwe gans.

Landelijk stormachtige uitbreiding

De grauwe gans is van oudsher een broedvogel van de 'lage landen'. Door het droogleggen van veel geschikte broedgebieden en de jacht is de soort in de eerste helft van de vorige eeuw als broedvogel zo goed als verdwenen uit Nederland. Door uitzetten en aanvulling van wilde vogels broeden grauwe ganzen na 1950 opnieuw in ons land. Volgens de Avifauna van Nederland (1962) is de grauwe gans in die tijd een zeer zeldzame broedvogel. In het noordwesten van Noord-Brabant is het dan een doortrekker en wintergast in grote aantallen. Een tijd van stormachtige uitbreiding volgt. Grote delen van Nederland worden bevolkt met uitzondering van droge en bosrijke streken. Het aantal broedparen neemt toe van hooguit 150 in 1977 tot bijna 9.000 in het jaar 2000 en een veelvoud daarvan erna. Na 1975 stijgt ook het aantal grauwe ganzen in de rest van het jaar vanwege de in Noordwest-Europa toenemende broedpopulaties. Met verdere aanvulling uit Noord- en Oost-Europa verblijven er in de winter de laatste jaren meer dan een half miljoen grauwe ganzen in Nederland. (bron: sovon.nl)

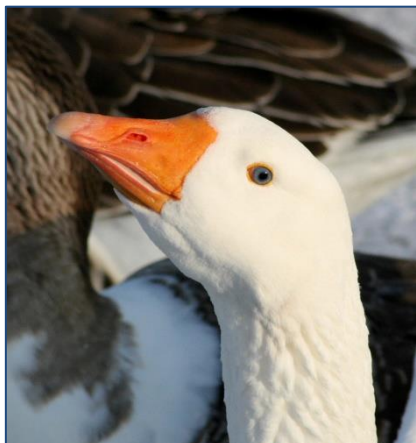
Figuur 15: alle waargenomen grauwe ganzen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Eén territorium

Gedurende de 15 getelde jaren zijn in totaal slechts 84 grauwe ganzen waargenomen in het Noorderbos. Zie figuur 15. In het gebied zijn een zestal percelen met grasland. Daarvan is de afmeting, een ha of iets groter, te klein voor ganzen om zich veilig te voelen om te foerageren. Alle grauwe ganzen worden dan ook op de Noorderplas gezien. Het eerste teljaar is een paar grauwe ganzen gezien tijdens de 2^e telling in februari. Verder ontbreekt de soort tot en met 2007. Vanaf 2008, gelijk aan verdere toename van grauwe ganzen in ons land, worden ze jaarlijks aangetroffen. Steeds in lage aantallen. Het hoogste aantal gezamenlijk waargenomen grauwe ganzen is 20 op de laatste telling van 2009. Lichte concentraties zijn te zien in het voorjaar en in de winterperiode aan het einde van het jaar. In het vroege voorjaar van 2014 is meermalen een paar grauwe ganzen aangetroffen. Deze waarnemingen zijn voldoende voor het vaststellen van een territorium volgens de Sovon BMP-normen.

Soepgans

Anser anser forma domestica

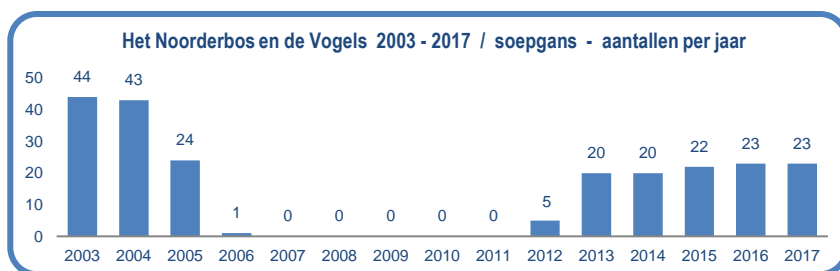
Vaak broodafhankelijk

Ganzen met een gedeeltelijk wit of bont verenkleed worden soepganzen genoemd. Vaak is de herkomst te herleiden naar de voorvader van de Europese tamme gans: de grauwe gans. De gedomesticeerde grauwe gans bewees eeuwenlang zijn dienst als donsleverancier (de witte variant) en vleesproducent (de grauwe gevederde) en fungeerde tevens als 'waakgans'. Ganzen zijn erg alert! Na het in onbruik raken van deze 'huisdieren' gaan ontsnapte of losgelaten exemplaren hun eigen gang. De huidige populatie soepganzen is een mengeling van de boerengans en de grauwe gans, gehybridiseerd met de Chinese knobbelgans en andere inheemse en uitheemse ganzensoorten. Soepganzen leven in waterrijke omgevingen vaak nabij boerderijen, steden en dorpen. In de omgeving van vaste voederplaatsen, waar vaak enorme hoeveelheden brood worden aangeboden, broeden ze ook vaak.

Soepgans.

Afname door bestrijding

Soepganzen planten zich tegenwoordig in vrijheid voort en voltooien hun levenscyclus. Ze maken volwaardig deel uit van het ecosysteem. In het veldornithologisch onderzoek werd tot voor kort weinig aandacht besteed aan deze vogels. Over de verspreiding van de broedende soepganzen is dan ook niet veel bekend. In de periode 1998-2000 is deze voor het eerst in kaart gebracht. De eerste schattingen komen uit op 3000-4000 broedparen en 4000-6000 niet broedende vogels. Aanvankelijke toenames worden door bestrijdingsacties in de kiem gesmoord. In strenge winters treden amper verplaatsingen op van soepganzen. De verspreiding van deze standvogels komt in de winter grotendeels overeen met die in de broedtijd. (bron: sovon.nl)

Figuur 16: alle waargenomen soepganzen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Geen broedvogels in het Noorderbos

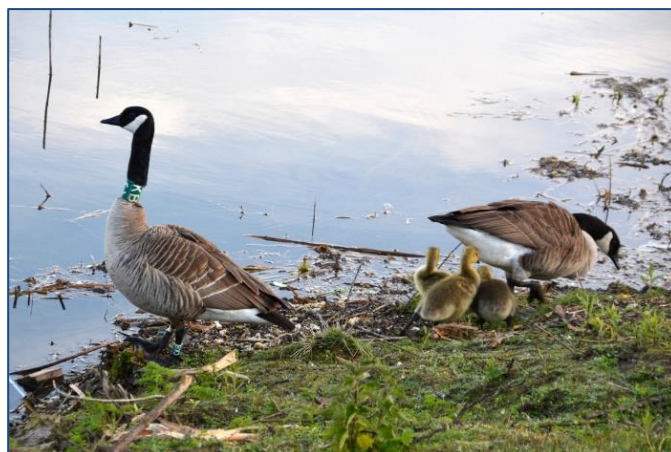
In twee uiteenliggende periodes is de soepgans permanent gevestigd op en rond de Noorderplas. Zie figuur 16. Het gaat hier om door mensen achtergelaten vogels. Ze zijn zo ver gedegeneerd dat er van zelfstandig verplaatsen geen sprake kan zijn: ze kunnen niet of nauwelijks vliegen. Vanaf half oktober 2012 tot het einde van de telperiode verblijft er een witte gans op en bij de Noorderplas. Die is tijdens nagenoeg alle tellingen aanwezig. De gans benadert mensen bij de plas, wat er op wijst dat hij (soms) wordt gevoerd. De gehele periode is geen broedpoging van soepganzen vastgesteld. Eenmalig (06-11-2016) is een afwijkende gans, een hybride Indische gans (*Anser indicus*) x brandgans (*Branta leucopsis*) waargenomen en genoteerd als soepgans.

Grote Canadese gans

Branta canadensis – broedvogel

Grootste gans

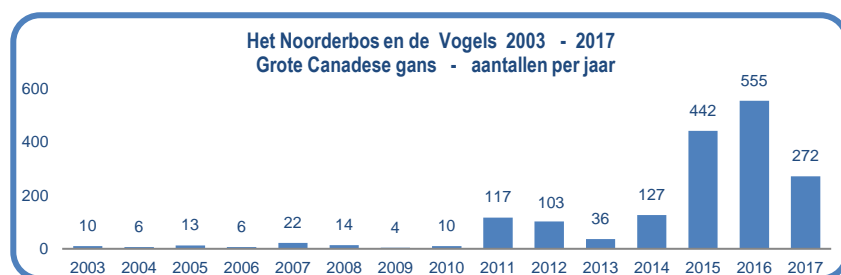
Zoals de naam aangeeft, is Canada het land van herkomst van de grote Canadese gans. Ook in het noorden van Amerika komt deze soort oorspronkelijk voor. De vogel is zeer groot met een lange hals en in de vlucht een zwaanachtig profiel. De kop en de hals zijn zwart met een witte kin, witte oorstreek en een lichte borst. De poten en de snavel zijn helemaal zwart. Het geluid dat hij maakt, luidruchtig trompetteren, is van grote afstand hoorbaar. De grote Canadese gans is een erg sociale vogelsoort die leeft in familiegroepen en vaak samen broedt. Een broedend paar wordt gewoonlijk vergezeld door meerdere ongepaarde soortgenoten. Bij verstoring bemoeien zij zich luidkeels met het incident. Het is de grootste in Europa voorkomende gans, groter dan de grauwe gans.

Grote Canadese gans, paar met jongen langs de Noorderplas.

Introduc e

Dat de grote Canadese gans momenteel ook in Europa broedt, is het gevolg van een aantal zeer geslaagde introducties. In de 17^e eeuw zijn er Canadese ganzen ingevoerd in Groot-Brittannië. Die enkele exemplaren staan aan de basis van de huidige vrij vliegende Britse populatie van een veelvoud van 10.000 exemplaren. In Midden-Zweden zijn vanaf 1929 Canadese ganzen uitgezet die zich al even succesvol voortplanten. Dit gebeurde ook in Noorwegen (1936), in Finland (1936) en in Denemarken (1971). In strenge winters bereiken enkele exemplaren uit Groot-Brittannië en groepen uit Scandinavië ons land. Vanaf 1974 worden ook in Nederland broedgevallen vastgesteld. Het gaat hierbij om nazaten van ontsnapte exemplaren. De Nederlandse populatie stijgt daarna snel, ook nu nog. De broedpopulatie is in 2012 geschat op 5200 -10.400 broedparen. De winterpopulatie (2009-2014) is 36.000-46.000. (bron: sovon.nl)

Figuur 17: alle waargenomen grote Canadese ganzen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Steeds van de partij

Al vanaf het begin van de vogeltellingen in het Noorderbos is de grote Canadese gans van de partij. Zie figuur 17. Aanvankelijk zijn de aantallen erg laag. Tot 2010 komt het totaal aantal per jaar niet boven de 22 exemplaren. Per telronde gaat het om minder dan 10, met uitzondering van 15 in november 2007.

Weinig jongen

De soort wordt alleen op de plas aangetroffen. In de overige delen van het telgebied zijn ze alleen overvliegend waargenomen. In 2010 zijn de verzamelde gegevens voldoende voor het vaststellen van een territorium, zonder zichtbaar broedresultaat echter. Ook in 2014 zijn geen jongen gezien in het vastgestelde territorium. In 2016 brengt een paar grote Canadese ganzen 3 jongen groot. In het voorjaar van 2017 wordt hetzelfde aantal geteld. De aantallen jonge ganzen zijn tot nu toe erg laag in het Noorderbos. In de Dongevallei in de Reeshof in Tilburg komen broedsels van 10 eieren uit, soms zelfs meer.

Met de landelijke explosieve groei van de grote Canadese gans neemt vanaf 2011 ook het aantal in het Noorderbos toe. In november van dat jaar wordt een groep van 92 stuks gezien. De totaal aantallen per jaar stijgen, maar de afzonderlijke waarnemingen blijven sterk in aantal uiteen lopen. Van minder dan 10 tot 206 in 2015. In 2016 schommelt het aantal tussen 5 en 164 stuks. De wisselende aantallen zijn het gevolg van de talrijke verstoringen om de plas en de aanhoudende zandstortingen. Niet alle grote Canadese ganzen zijn gewend aan mensen, vele zijn schuw en vliegen bij benadering direct op. Met veel lawaai overigens!

Brandgans

Branta leucopsis

De Brandgans is een 'zwarte gans' uit de *Branta* familie, verwant aan de rotgans en de verschillende Canadese ganzen. Ook de roodhalsgans (*Branta ruficollis*) hoort daarbij. De brandgans is beduidend kleiner dan de grote Canadese gans maar iets groter dan de rotgans.

De overwinterende brandganzen in ons land, met in sommige winters meer dan 800.000 exemplaren, hebben de kolganzen in aantallen achter zich gelaten. Kolganzen zijn niet meer de meest overwinterende ganzen in West-Europa. Vanaf 1988 broeden brandganzen jaarlijks in Nederland. De eerste broedgevallen worden toegewezen aan ontsnapte of losgelaten vogels uit watervogelcollecties. De snelle toename van broedende brandganzen in ons land loopt gelijk op met de spectaculaire toename van de soort in het Oostzeegebied en Rusland. (bron: sovon.nl)

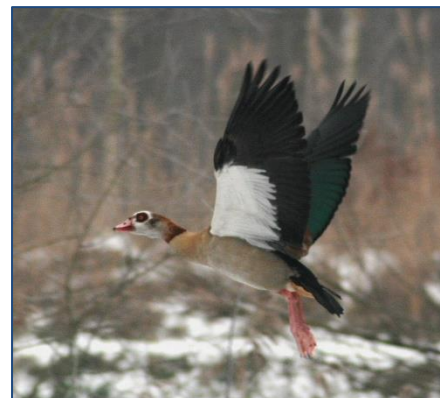
In het Noorderbos is slechts eenmaal één brandgans waargenomen tijdens de allereerste telling in het gebied in 2003. Het was in een periode van strenge vorst.

Nijlgans

Alopochen aegyptiaca - broedvogel

Luidruchtige vogel

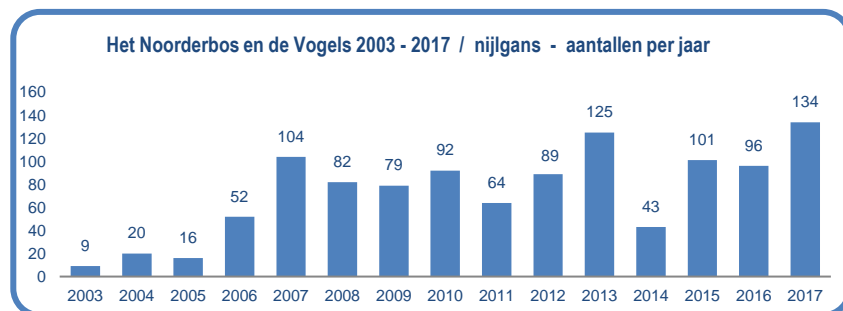
De nijlgans is ingedeeld in de orde van de eendachtigen (*Anseriformes*). Daaronder vallen alle zwanen, ganzen en eenden. De nijlgans staat hoog op de poten en lijkt uiterlijk niet echt op een gans, maar ook niet op een eend. De nijlgans heeft geen nauwe verwanten. Hij valt, met enkele andere families, een beetje tussen de eend en de gans in, zoals ook bijvoorbeeld de bergeend (*Tadorna tadorna*) en de casarca (*Tadorna ferruginea*). De laatste twee soorten zijn wel verwant aan elkaar; ze zijn van het zelfde geslacht. De nijlgans is, evenals de grote Canadese gans, dominant en luidruchtig aanwezig. Beide vogelsoorten gedragen zich in het broedseizoen agressief tegenover andere vogelsoorten. De nijlgans jaagt ook soortgenoten weg uit zijn territorium. De houding van de nijlgans is opgericht en het verenkleed is meest beige en wat roodachtig bruin. Opvallende kenmerken zijn de zwarte buikvlek en het donkere masker om de ogen. In de vlucht steken de groene spiegel en de grote witte velden sterk af tegen de verder donkere vleugels. De poten en de snavel zijn roze.

Vliegende nijlgans.

Eeuwenlang gekooid

De nijlgans broedt oorspronkelijk in Afrika, bijvoorbeeld in het Nijldal ten zuiden van de Sahara. De oude Egyptenaren, de Romeinen en de Grieken hielden nijlganzen al in gevangenschap. Sinds de 17^e eeuw wordt de soort veelvuldig als siervogel in West-Europa gehouden. In Engeland broeden al 150 jaar nijlganzen in het wild. Na ontsnaptingen vanaf 1967 heeft zich ook in Nederland, vanuit Zuid-Holland, een vrij vliegende populatie nijlganzen ontwikkeld. Het westen van Nederland en de riviergebieden zijn de kerngebieden. Inmiddels komen ze in heel Nederland voor en broeden nagenoeg overal. De populatie is in 2000 geschat op 4500-5000 broedparen. Daarna zwakt de toename af, mogelijk door afschot en het vol raken van bekende broedgebieden. (bron: sovon.nl)

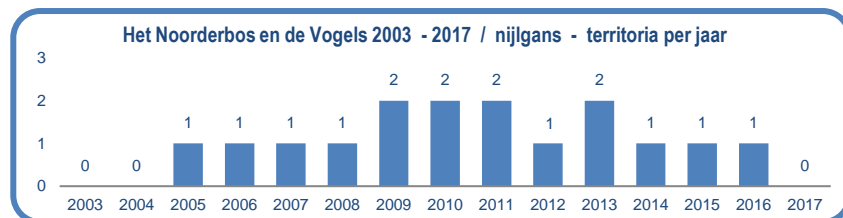

Figuur 18: alle waargenomen nijlganzen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Stijgende lijn

De eerste drie jaren van de tellingenreeks zijn enkele nijlganzen af en toe in het gebied aanwezig, eenmaal zijn het er 8. Daarna stijgen de aantallen: diverse malen zijn er 10 en zelfs eenmaal 20 exemplaren in het gebied aangetroffen, meestal op de plas. Zie figuur 18. De nijlganzen rusten vaak op de zich uitbreidende zandstortwallen. Verder schommelen de aantallen met enkele tientallen. In 2014 is er een dip met slecht 43 nijlganzen in het hele jaar. Daarna nemen de aantallen weer toe om tijdens het laatste teljaar te eindigen met het hoogste totaal: 134 exemplaren. Op de aangrenzende landerijen, enkele akkers maar vooral weilanden, zijn ook steeds nijlganzen aanwezig. Naar gelang de mate van verstoring verblijven ze op de plas of aan de andere kant van de Kalverstraat. Aantallen van buiten het telgebied verblijvende nijlganzen zijn nooit vastgelegd. Met nogal wat schommelingen is toch een stijgende lijn van de aantallen nijlganzen in het Noorderbos vastgesteld.

Figuur 19: alle vastgestelde territoria van nijlganzen per jaar met het totaal boven de kolom.

Zichtbare broedresultaten

De nijlgans broedt al vanaf het broedseizoen 2005 (zie figuur 19) jaarlijks in het Noorderbos, in de buurt van de plas. Alleen in het laatste jaar van de tellingenreeks ontbreekt de nijlgans als broedvogel, waarschijnlijk door de toenemende drukte rondom de zandstortingen in de plas. Hoewel paren broedende nijlganzen elkaar niet goed verdragen hebben vier keer 2 paren tegelijk gebroed. Tweemaal is resultaat gezien van beide paren. In twaalf van de vijftien jaren is 1 of 2 keer één territorium vastgesteld. Van tien jaren is vastgesteld dat jonge nijlganzen uit zijn gekomen. Het aantal uitgekomen jongen varieert van 2 tot 10 stuks.

Bergeend

Tadorna tadorna

De Noorderplas, december 2008.

Forse bonte eenden

De bergeend is forser dan alle andere eenden, met bijna gansachtige afmetingen. Beide geslachten hebben een gelijk verenkleed, zeer opvallend met wit, bruin en zwart. Het mannetje heeft een flinke knobbel op de rode snavel. De bergeend is een holenbroeder. Hij broedt vaak in oude konijnenholten of in andere holtes en spleten, soms onder oude gebouwen of schuurtjes. Ze broeden steeds meer in het binnenland in allerlei natuurgebieden en zanderige omgevingen. De kuststreek raakt minder in trek door het ontbreken van konijnen(holen) en de opmars van vossen. De bergeend is een toevallige gast in het Noorderbos: 17 exemplaren gedurende de hele tellingenreeks. Als doortrekker in de wintermaanden: 2 keer. Op zoek naar een broedplek: in totaal 15 exemplaren, de meeste in mei en ook een keer in maart en in april.

Mandarijneend

Aix galericulata - broedvogel

Meest kleurrijke eend

De mandarijneend is de meest kleurrijke eend die in ons land voorkomt. Het mannetje mandarijneend heeft een prachtig broedkleed met kleurige sierversen. De kop is opvallend gevormd en lijkt op een helm. Een brede lichte wenkbrauwstreep loopt tot een punt uit in de hals. Blauwe, groene en rode vlakken sieren de kop en de hals. De hals is als een grote baard bedekt met fraai gevormde roze veren. De borst is paarsbruin en de vleugels zijn zacht bruin met een witte rand en zwarte zoom. De buik en het kontje zijn wit. De staart is olijfgroen en spits toelopend. Nog meer opvallend zijn de helder oranje vlaggen op de vleugels. Hij zet ze op bij opwinding en tijdens de balts. Het verenkleed van het vrouwtje is weliswaar minder kleurig maar zeker niet minder fraai. Vele groene, bruine en witte details vallen op.

Geliefde siervogel

De mandarijneend komt van oorsprong voor in Oost-Siberië, China en Japan. In 1745 is de soort ingevoerd als siervogel in West-Europa. Al in de 19^e eeuw is in Engeland een flinke in het wild levende populatie mandarijneenden ontstaan. Ontsnapte mandarijneenden en hun nazaten broeden in Nederland vanaf 1968. Het aantal stijgt van een tiental broedparen rond 1980 naar rond 250 in het jaar 2000 en de toename zet zich door. De soort concentreert zich vooral in het midden van het land, in bosrijke omgevingen. Limburg en Brabant worden ook steeds dichter bezet. Naar het noorden nemen de dichtheden af en ze ontbreken helemaal op de Waddeneilanden. Zeeland is schaars bezet. (bron: sovon.nl)

Mannetje mandarijneend met opgezette oranje vlaggen.

Toegenomen in de omgeving van Tilburg

In en rondom Tilburg is de mandarijneend de laatste jaren zichtbaar in aantal toegenomen. Aanvankelijk vooral in het najaar maar later ook in het voorjaar. In 2017 is in het Quirijnstokpark in Tilburg-Noord een paar met jongen waargenomen. Ook in dat jaar is in het Noorderbos gedrag van mandarijneenden waargenomen dat leidde tot het vaststellen van een territorium. Resultaten van deze broedpoging zijn niet aangetroffen. Daarnaast is de mandarijneend alleen in het najaar in het Noorderbos gezien: in 2005 (4), in 2006 (1) en in 2008 (2). Het totaal aantal waargenomen mandarijneenden bedraagt gedurende de 15 teljaren 10 stuks.

Smient

Mareca penelope

Fluiteend

De smient is een middelgrote eend, kleiner dan de wilde eend, met een ronde kop en een kleine snavel. Het grijze bovenlijf en de donkerbruine kop met een gele vlek op het voorhoofd zijn typerend voor het mannetje. Beide geslachten hebben een stijl voorhoofd. Het vrouwtje draagt een voornamelijk grijsbruin gevlekt verenkleed met rossig bruine flanken. Vliegend is de smient, van anderen gezien, een vrij lichte verschijning: beide geslachten hebben een witte buik en gedeeltelijk witte ondervleugels. De bovenzijde van de vleugels is bij het mannetje wit en bij het vrouwtje lichtblauw. De smient valt op door het fluitende geluid dat het mannetje maakt; daarom wordt hij ook wel fluiteend genoemd. De naam smient is waarschijnlijk afkomstig van het Hoogduitse schmey, wat verwijst naar het kleine formaat. In de huidige Duitse naam is het fluiten vernoemd: pfeifente. Ook in de Franse benaming komt dat terug: canard siffleur.

Schaarse broedvogel en talrijke overwinteraar

De smient is in Nederland een schaarse broedvogel naast de wat meer voorkomende, niet broedende, overzomeraars. Van november tot in maart verblijven grote aantallen doortrekkende en overwinterende smienten in Nederland. Schattingen lopen op tot meer dan 900.000 exemplaren. Vooral bij strenge winterse omstandigheden in noordelijke streken nemen de aantallen toe. Het aantal smienten in de winter neemt de laatste jaren licht af. Zachte winters doen de smienten meer noordelijk overwinteren. (bron: sovon.nl)

Kort verblijf

De smient is tijdens drie tellingen aangetroffen in het Noorderbos: 33 stuks in totaal. Ze verblijven meestal op de plas tussen de andere, voornamelijk wilde eenden. In de directe omgeving van het telgebied wordt de smient nauwelijks gezien. De waarnemingen in het Noorderbos betreffen tweemaal winterwaarnemingen. Op 8 januari 2012 zijn het er 2. Op 3 februari 2006 rusten 25 smienten op de Noorderplas, die nog voor een derde deel ijsvrij is. Winterse periodes drijven watervogels als smienten naar onbevroren wateren. Veel soorten eenden en ganzen slapen en rusten gewoonlijk vanwege de veiligheid op het water. De duur van het verblijf van smienten is hier dus steeds maar kort. In het binnenland foerageren smienten vooral op graslanden. Op 10 oktober 2008 verblijven ook nog 6 smienten in het gebied.

Krakeend

Mareca strepera - broedvogel

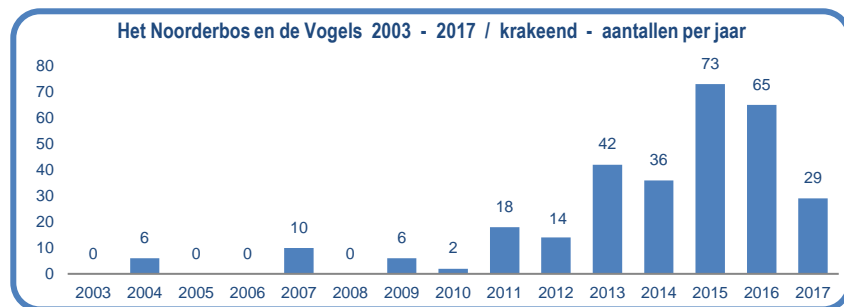
Fraaie eend

De krakeend is een bijzonder fraaie eendensoort. Het formaat ligt net iets onder dat van de wilde eend. Het verenkleed is echter totaal anders. De grijze bovenzijde en het zwarte kontje zijn de kenmerken van het mannetje krakeend. Dichtbij tonen de op de vleugels liggende sierveren hoe gracieus de vogel is. De fijne tekeningen op de veertjes van de hals en de flanken maken de krakeend bijzonder mooi. Het vrouwtje lijkt op afstand op het vrouwtje wilde eend. Maar ook bij haar zie je op wat kortere afstand de schoonheid van deze wat slankere eendensoort. Met een wat gelig verenkleed en fijne tekeningen op vele dekveren is ook het vrouwtje bijzonder. Haar snavel is meestal geel, die van het mannetje zwart. Opvallend is bij beide geslachten de witte spiegel in de vleugels, een goed kenmerk om ze te onderscheiden van andere eendensoorten als ze opvliegen.

Gestage toename

De krakeend is vooral een broedvogel van Oost-Europa en verder oostelijk daarvan tot in Aziatisch Rusland. In de 19^e eeuw bredden er al krakeenden in Nederland. Tot de helft van de 20^e eeuw was het hier een schaarse broedvogel, voornamelijk in Friesland. Daarna nam het aantal toe. Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw werd het noordwestelijke deel van Nederland bezet. De huidige situatie is dat zowel de broedpopulatie als de winterpopulatie van krakeenden in Nederland toenemen. De toename van de krakeend is onderdeel van een proces dat grote delen van West-Europa omvat. Aangenomen wordt dat door grootschalige ontginningen de oostelijke gebieden aan belang hebben ingeboet. West-Europa werd door het voedselrijker worden van de wateren interessanter. De vele nieuw aangelegde waterrijke natuurgebieden in Nederland dragen zeker bij aan de toename van de krakeend. Ook op de drogere delen, bijvoorbeeld op de Brabantse zandgronden, zijn krakeenden zichtbaar toegenomen, weet ik uit eigen waarnemingen.

Figuur 20: alle waargenomen krakeenden van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Afleidingsmanoeuvre

Ook in het Noorderbos neemt het aantal krakeenden gestaag toe. Vanaf 2009 is de soort jaarlijks aanwezig (zie figuur 20), maar zeker niet bij elke telronde. De aantallen zijn tamelijk laag: 301 exemplaren in totaal. Krakeenden zijn schuw en blijken verstoringgevoelig te zijn. Ik zie dat ook in andere gebieden. De toenemende werkzaamheden op en rond de plas verstoren de soort regelmatig. Met de toename van de aantallen zijn vanaf 2011 in zes teljaren territoria van krakeenden vastgesteld, in 2013 zelfs twee. Hoewel met voldoende waarnemingen (2) binnen datumgrenzen van een paar of een mannetje met broedgedrag zijn er geen zichtbare resultaten van broedsucces. Alleen in het laatst beschreven teljaar (2017) is er een sterke aanwijzing voor de aanwezigheid van jonge vogels. Het vrouwtje acteert alsof ze gewond is. Een bekende manoeuvre, die meerdere soorten eenden toepassen om de aandacht van hun jongen af te leiden.

Wintertaling

Anas crecca

Mooi eendje

De wintertaling is de kleinste Europese eendensoort. In het verleden werd hij door poeliers een halve eend genoemd. Het kleine formaat is in de vlucht goed te herkennen, vooral als hij met andere eendensoorten opvliegt. De wintertaling bezit een aantal typerende kenmerken. De groene met wit omzoomde spiegels zijn bij beide geslachten goed zichtbaar in de vlucht. Het vrouwtje heeft donkere vlekken en strepen op het bruine verenkleed. De grijze bovenkant van het mannetje, met sierveren, wordt door een witte streep afgezoomd van de eveneens grijze flanken. De bruine kop heeft een grote groene oogvlek. Beide geslachten hebben een opvallende lichte vlek in de anaalstreek: wit bij het vrouwtje, roomkleurig bij het mannetje. Zoals bij veel vogelsoorten is het typische geluid een goed determinatiekenmerk. Het krekelachtige 'kruuk kruuk' van de wintertaling is vaak al tussen andere soorten eenden te horen voordat je hem ziet.

Foeragerende wintertalingen.

Sterke schommelingen

De wintertaling is vooral een broedvogel van de hoge zandgronden in ons land. De biotoop bestaat uit vennen, moerassen en andere plassen, de laatste in mindere mate. Buiten de duinen broedt hij ook plaatselijk in graslandgebieden. Sinds de vorige eeuw neemt de soort licht af. De gemiddelde winterpopulatie is tamelijk stabiel. Beide populaties, zowel de broed- als de winterpopulatie, zijn wel van jaar tot jaar sterk aan schommelingen onderhevig, respectievelijk afhankelijk van de stand van de wateren en de strengheid van de winter. (bron: sovon.nl)

Schaarse verschijning

De wintertaling is een schaarse verschijning in het Noorderbos en is vooral gezien in de wintermaanden. De soort is tijdens 6 teljaren aanwezig met 11 exemplaren in totaal. Vaak maar 1 en ten hoogste 3. Eén waarneming valt in de zomer, in augustus. Tijdens de telling op 9 januari 2009 zwemmen 3 vrouwtjes op de Zandley parallel aan de Kalverstraat; de Noorderplas is dan dichtgevroren.

Wilde eend

Anas platyrhynchos – broedvogel

Opvliegende wilde eenden.

Bekendste eend

De wilde eend is de bekendste en de meest voorkomende eendensoort van ons land. Het is een grote zware eend met een brede snavel en een lang lijf. In en om bewoonde gebieden tref je ze overal aan op vijvers, kanalen en plassen. In stedelijk gebieden zijn wilde eenden vaak erg tam. Ze vliegen niet zomaar op, omdat ze gewend zijn aan mensen. In buitengebieden, waar vaak gejaagd wordt, zijn ze erg schrikkerig en vliegen al snel op als je in de buurt komt. In het Noorderbos, op de plas en zeker ook op de Zandley, zijn wilde eenden erg alert. Bij de wilde eend zijn het mannetje en het vrouwtje goed van elkaar te onderscheiden. Het vrouwtje heeft een overwegend lichtbruin verenkleed. Op elke dekveer bevindt zich een donkere tekening in de vorm van een halve afgeplatte cirkel. Het gevlekte patroon dat hier door ontstaat, biedt bescherming tijdens het broeden. Tussen de begroeiing op haar eieren zittende, valt het vrouwtje zo niet op. Het mannetje valt veel meer op met zijn groengele snavel, glanzend groene kop en de witte ring op de hals. De poten van beide geslachten zijn oranje en hebben zwemvliezen. Ze hebben beide een diepblauwe spiegel die onder een bepaalde lichtinval paars wordt. Een spiegel is een anders gekleurde vlek op de vleugel, tegen het lichaam. Het zijn de armpennen (kleine slagpennen) die onder de vleugeldekveren uitkomen. Bij de wilde eend is de spiegel afgewerkt met een witte en een zwarte lijn, zowel eronder als erboven.

Eclipskleed

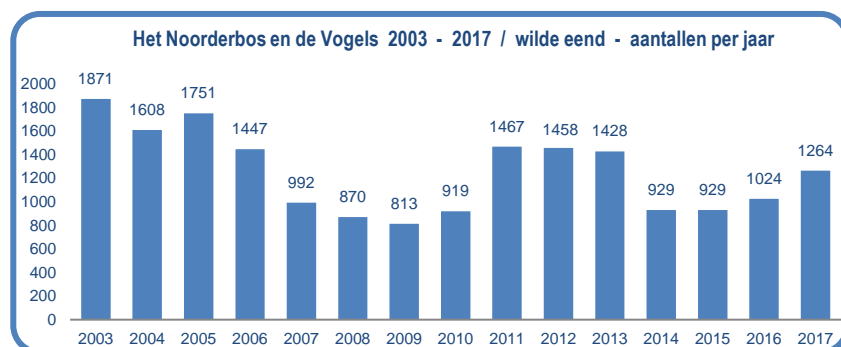
Eenden vernieuwen hun veren in de nazomer. Ze verliezen ineens al hun slagpennen en kunnen dan enkele weken niet vliegen. Wilde eenden, maar ook andere eendensoorten, ruien echter eerst naar een eenvoudiger verenkleed: het eclipskleed. Het eclipskleed doet de mannelijke wilde eend erg op het vrouwtje lijken. Hij valt dan minder op, kwetsbaar als hij is omdat hij niet kan vliegen, en is zo een stuk veiliger. De lichtere snavel van het mannetje blijft. Hij is daardoor nog goed herkenbaar als een mannetje.

Landelijk minder wintergasten

Wilde eenden zijn in onze omgeving voornamelijk standvogels. Een deel trekt soms weg in zuidelijke richting. Wilde eenden uit Oost-Europa, Rusland, Scandinavië en IJsland komen in het westen van Europa de winter doorbrengen. Jarenlang was de landelijke broedpopulatie van wilde eenden stabiel. Rond 1990 zien we een ommekeer; de reden is niet duidelijk. Ook buiten het broedseizoen nemen de aantallen af sinds ongeveer 2000. Afname van de Nederlandse broedpopulatie en verschuivingen van de winterverspreiding in Europa worden als oorzaken gezien. De toename van zachte winters maakt het voor Noord-Europese broedvogels minder noodzakelijk om in Nederland te overwinteren. De landelijk aantallen vallen het hoogst uit in de wintermaanden. Op alle open wateren, zowel binnen als buiten stedelijk gebied, zijn wilde eenden dan talrijk. Winterse periodes met vorst en sneeuw brengen geen verplaatsingen over grote afstanden teweeg. Wel trekken ze naar open water en naar voederplaatsen. (bron: sovon.nl)

Economische recessie

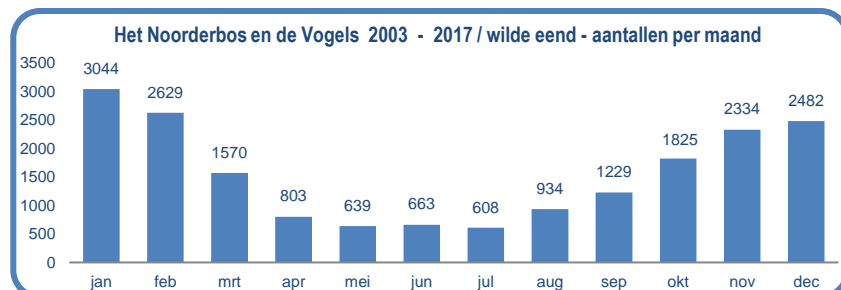
Ook in het Noorderbos is een afname van wilde eenden vastgesteld. Zie figuur 21. Het totaalbeeld laat een afname zien, maar een duidelijke dalende lijn is er niet. Pieken en dalen volgen elkaar op met een opleving aan het einde van de telperiode. Verstoring door de zandstortingen vanaf 2008 is van invloed op de aantalsontwikkeling van deze vogelsoort. Een sterke daling in de periode dat de zandstortingen begonnen, is duidelijk te zien. De stijging daarna valt voor een deel samen met de economische recessie. Veel bouwprojecten lagen stil en er werd nauwelijks zand aangevoerd. De toegenomen rust deed de aantallen stijgen. Met het hervatten van de werkzaamheden namen de aantallen wilde eenden ook weer af. Ondanks het stijgen van het aantal zandstortingen en het kleiner worden van de plas daardoor nemen de aantallen wilde eenden vanaf 2016 weer toe.

Figuur 21: alle waargenomen wilde eenden van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Meest waargenomen vogel in het Noorderbos

De wilde eend is de meest waargenomen vogelsoort tijdens 15 jaar vogels tellen in het Noorderbos. Met 18.770 exemplaren staat deze eend op de 1^e plaats; dat is 22% van het totaal aantal waargenomen vogels. De Noorderplas heeft blijkbaar een grote aantrekkingskracht op wilde eenden. Gezien de sterk wisselende aantallen is de plas duidelijk een toevluchtsoord voor wilde eenden. Een rustpunt in de omgeving van Tilburg. De aantallen stijgen na het voorjaar en de zomer tot grote hoogte met als hoogtepunt de eerste maanden van het jaar. Zie figuur 22. Vorstperiodes drijven de wilde eenden naar de plas, die vaak nog lang open blijft. In en om de wakken vormen zich concentraties van allerlei watervogels.

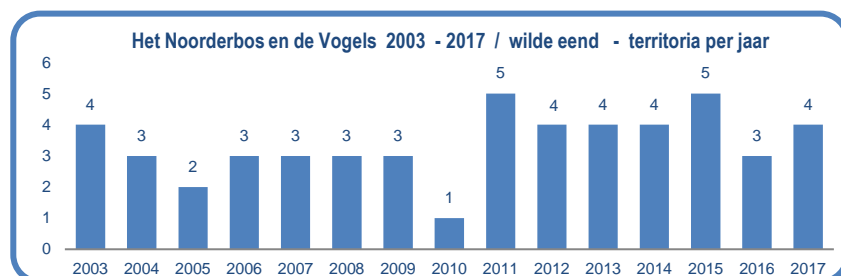

Figuur 22: alle waargenomen wilde eenden van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Het broeden van wilde eenden in het Noorderbos staat los van de soortgenoten die het gehele jaar op de plas en soms op de Zandley en zijn vertakkingen verblijven. Zelfs in het broedseizoen verblijven er in het gebied wilde eenden die niet tot broeden overgaan. Volgens de BMP-richtlijnen zijn waarnemingen van paren in het broedseizoen binnen bepaalde datumgrenzen geldige waarnemingen voor het vaststellen van een territorium. Gezien de wisselende aantallen wilde eenden kan dat niet juist zijn en daarom pas ik een andere werkwijze toe. Een vrouwtje met juist uitgekomen pullen noteer ik als een territorium. Mogelijk mis ik zo een aantal territoria, maar het is in deze erg dynamische omgeving de meest duidelijke manier om met zekerheid een territorium van een wilde eend vast te stellen. De aantallen vastgestelde territoria van wilde eenden zijn laag in verhouding tot het totale aantal waargenomen exemplaren. Zie figuur 23. De ervaring leert dat deze werkwijze, ook toegepast in andere gebieden, de meest betrouwbare is om het aantal broedende wilde eenden vast te stellen.

Een paar wilde eenden.

Figuur 23: alle vastgestelde territoria van wilde eenden per jaar met het totaal boven de kolom.

Soepeend

Anas platyrhynchos forma domestica - broedvogel

Verschillende tamme vormen

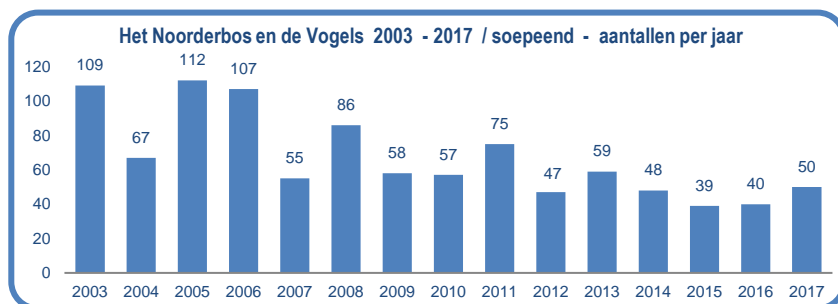
De soepeend is ontwikkeld uit in de natuur terecht gekomen gedomesticeerde wilde eenden. De wilde eend is in het verleden lang gebruikt als huisdier. Gedomesticeerde wilde eenden zijn eeuwenlang een voedselbron, zowel het vlees als ook de eieren. Ze werden gekweekt, gegeten en verhandeld op boerderijen in vooral waterrijke gebieden. Gefokte witte vormen leverden dons en veren (boereneend). Mengvormen van deze eenden lokten wilde eendensoorten in de vele honderden eendekooien die ons land eeuwenlang rijk was. Daarnaast zijn talrijke tamme rassen gekweekt waarvan soms de herkomst nog maar nauwelijks te zien is.

Van tam naar verwilderd

Zijn afstamming van de wilde eend maakt het mogelijk dat de soepeend zich voortplant met wilde soortgenoten. Ook vermenging met andere soorten eenden komt voor. Naast de soms afwijkende vorm is de soepeend te onderscheiden van de wilde eend door het afwijkende verenkleed. Vaak heeft hij witte veren op het lijf. Ook andere kleurafwijkingen en minder opvallende verschillen met de wilde eend komen voor. De regel is dat alle opvallende verschillen met een wilde eend hem tot een soepeend maken. Als van tenminste één eend van een paar het verenkleed afwijkt, is het een paar soepeenden. Pullen van wilde eenden zijn allemaal exact gelijk getekend. Van een nest jonge soepeenden is een deel licht en een deel donker.

Soepeenden zijn standvogels en verplaatsen zich alleen bij strenge vorst, en dan over beperkte afstanden.

Vanaf 1998-2000 is het broedgedrag van soepeenden voor het eerst geregistreerd. Een schatting uit die tijd komt op 60.000 broedparen uit. De laatste 10 jaar neemt het aantal broedparen licht af met 5% per jaar. (bron: sovon.nl)

Figuur 24: alle waargenomen soepeenden van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Man soepeend.

Weinig broedsels

Soepeenden en wilde eenden vertonen overeenkomstig gedrag en trekken samen op. Ze verblijven in elkaars gezelschap, vormen paren en krijgen nakomelingen. Het gedrag is gelijk, alleen het uiterlijk van soepeenden wijkt af van wilde eenden. In totaal zijn 1.009 soepeenden geteld over de gehele telperiode in het Noorderbos. Zie het overzicht in de grafiek, figuur 24. Dat is gelijk aan ruim 5 % van het totaal aantal aangetroffen wilde eenden. Per jaar, per keer zelfs, verschilt het percentage nogal. Zoals bij wilde eenden wisselt ook het aantal soepeenden sterk per telling. Het aantal broedende soepeenden is laag, zoals ook bij de wilde eenden is vastgesteld. Slechts in 2008 en 2015 is er sprake van één territorium.

Pijlstaart

Anas acuta

Slank en sierlijk

De pijlstaart is even groot als de wilde eend, maar veel slanker en vooral sierlijker. Beide geslachten hebben een lange puntige staart. Het vrouwtje heeft een bruin verenkleed met fijne donkere patronen. Het grijze lijf van het mannetje is aan de bovenzijde bedekt met kleurrijke sierveren. Een witte pijl wijst via de witte hals naar de donkerbruine kop.

De pijlstaart is met slechts enkele tientallen paren een broedvogel in Nederland. Verder is hij voornamelijk een overwinteraar die bij toenemende winterse omstandigheden doortrekt richting het zuiden. Hij leeft voornamelijk in de kuststreek, maar trekt gedurende de winter verder het binnenland in, voornamelijk naar de rivieren. Met een maximum van bijna 30.000 stuks in de laatste vijf jaar neemt het aantal pijlstaarten toe sinds de laatste twee decennia van de vorige eeuw. (bron: sovon.nl)

Pijlstaarten zijn gedurende de gehele telperiode tweemaal in het Noorderbos gezien. Een paartje onder winterse omstandigheden op 3 februari 2006 en één mannetje op 14 februari 2004.

Slobeend

Spatula clypeata

Typische snavel

Met een iets kleiner formaat dan de wilde eend en de typische snavelvorm is de slobeend een niet te missen eendensort. De grote brede snavel valt meteen op, zelfs bij slecht zicht en op flinke afstand. In de verte gezien lijkt het bonte verenkleed van het mannetje wel wat op dat van de bergeend. De overige kenmerken van beide soorten lopen echter ver uiteen. Tussen de vrouwelijke wilde eenden valt het bijna gelijk getekende vrouwtje slobeend ook weer op door de snavelvorm.

De slobeend is een typische broedvogel van vochtige graslanden in laag Nederland en langs de rivieren. Sinds 1990 neemt de slobeend door verdroging (verlaging van de grondwaterstand) landelijk af en is hij op de hoge zandgronden nagenoeg verdwenen. (bron: sovon.nl)

Op weg naar het broedgebied

De slobeend is in Midden-Brabant geen veel voorkomende vogelsoort. In het Noorderbos is hij maar tijdens vijf tellingen gezien: in totaal 9 exemplaren. Alle waarnemingen vallen aan het begin van het jaar: eenmaal in januari, eenmaal in maart en driemaal in april. Het zijn vogels die de trek naar hun broedgebied onderbreken. Tweemaal betreft het een paar, tweemaal een solitair exemplaar en eenmaal zijn het 3 mannetjes bij elkaar.

Tafeleend

Aythya ferina

De tafeleend is kleiner dan de wilde eend, maar zeker zo mooi. Vooral als hij door de zon wordt beschenen is hij een opvallende verschijning met het lichtgrijze lijf en de roodbruine kop. Het vrouwtje is geelbruin en lijkt wel op het vrouwtje kuifeend. Het ontbreken van de kleine kuif en de kraaloogjes onderscheidt haar van de kuifeend.

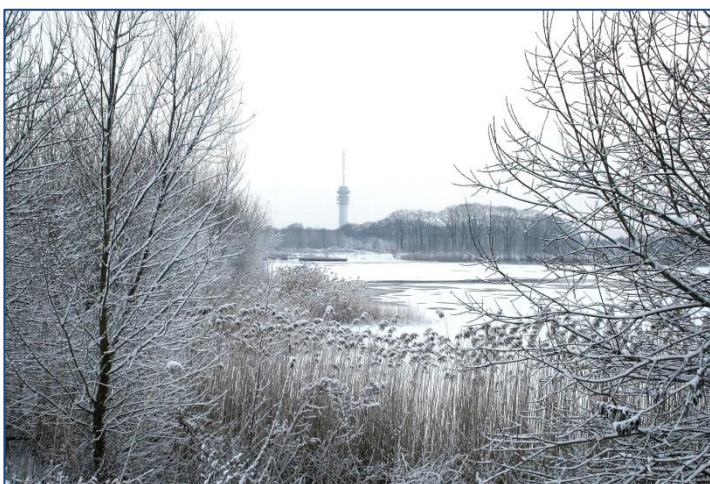
De tafeleend is, evenals enkele eerder beschreven eendensoorten in dit rapport, geen vogel van Midden-Brabant. De tafeleend houdt zich meer op in het westen en noorden van Nederland, langs de rivieren en ook wel op sommige vennen. Aanvankelijk is het een zeldzame broedvogel in Friesland en Brabant. Na 1940 neemt het aantal duidelijk toe en vanaf 1980 stagneert de toename. In de 21^e eeuw zet een weer ingezette stijging door tot 1800-2200 broedparen (2013-2015). De talrijke overwinterende tafeleenden verblijven vooral in het IJsselmeergebied, langs de rivieren en in het Deltagebied. Sinds 1980 is ook een afname van overwinterende tafeleenden vastgesteld, met als waarschijnlijke oorzaak de verschuiving van de overwinteringsgebieden binnen Europa door zachtere winters (bron: sovon.nl). De tafeleend is tweemaal waargenomen in het Noorderbos: een mannetje op 3 februari 2006 en een vrouwtje op 24 maart 2008.

Kuifeend

Aythya fuligula - broedvogel

Veel wit in de vlucht

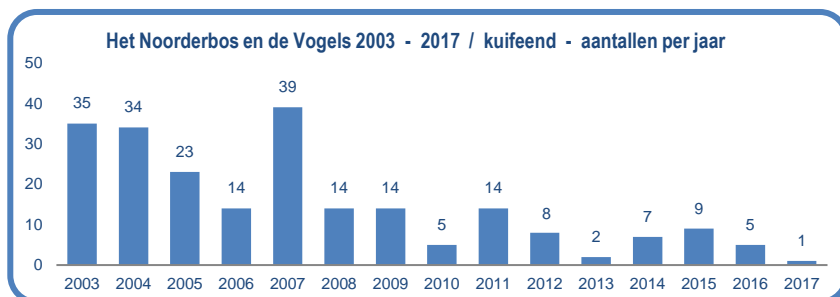
De kuifeend is een duikeend die zijn voedsel vooral onder water zoekt. Het voedsel bestaat voornamelijk uit slakken, waterinsecten en schelpdieren. In zoet water zijn dat vooral driehoeksmosselen. Daarnaast eten ze ook plantendelen en zaden. Gewoonlijk is de duik enkele meters diep. De kuifeend kan echter veel dieper naar voedsel zoeken als het nodig is, zelfs tot meer dan 10 meter. Zowel de mannelijke als de vrouwelijke kuifeend heeft een kuif op het achterhoofd. Die van het vrouwtje is weliswaar een stuk kleiner, maar het is toch een goed kenmerk om haar te onderscheiden van het op haar gelijkende vrouwtje van de tafeleend. Het verenkleed van het vrouwtje kuifeend is helemaal bruin en aan de flanken iets lichter getint. De mannelijke kuifeend valt op door de grote witte velden op het verder zwarte lichaam. Beide seksen vertonen opvallend veel wit aan de bovenzijde van de vleugels. Aan de onderzijde is het mannetje nagenoeg geheel wit, het vrouwtje wat minder. De ogen van de kuifeend zijn opvallend, groot en geel met een zwarte iris: kraaloogjes.

De Noorderplas in de winter van 2019 op 2 januari.

Sterke toename broed- en wintervogels

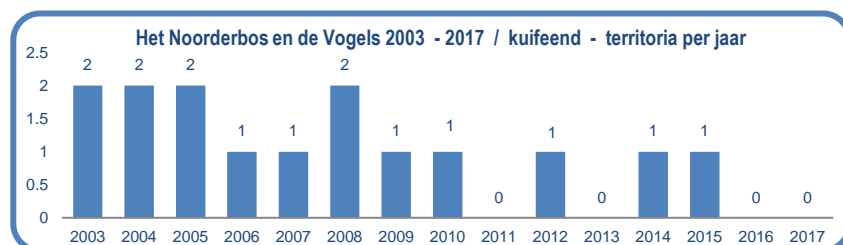
In het begin van de 20^e eeuw is de kuifeend een schaarse broedvogel in Nederland. Vanaf 1950 neemt de populatie sterk toe, zowel hier als in de rest van Noordwest-Europa. Dit is het gevolg van de ontgingen van Oost-Europese broedgebieden en het toenemen van de voedselrijkdom van de Nederlandse wateren. De enorme toename wordt daarna minder en gaat in afgezwakte vorm door in de 21^e eeuw. Een overzicht van het verloop van de aantallen broedende kuifeenden per atlasproject laat een sterke stijging zien: 1973-1977 6.000 broedparen, 1998-2000 14.000-18.000 broedparen en 2013-2015 20.000-24.000 broedparen. Ook de overwinterende kuifeenden zijn sterk in aantal toegenomen. Tussen 2013 en 2015 liggen de geschatte aantallen tussen 180.000 en 240.000 exemplaren. Ze verblijven dan voornamelijk in het westen en noordwesten van ons land, vaak in gezelschap van tafeleenden. (bron: sovon.nl)

Figuur 25: alle waargenomen kuifeenden van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Afname door verstoringen in het Noorderbos

Naast het hoge aantal waargenomen wilde eenden (18.770 exemplaren in 15 teljaren) en soepeenden (1009) zijn alle overige eendensoorten maar beperkt vertegenwoordigd in het Noorderbos. De krakeend komt op de 3e plaats met 301 exemplaren en de kuifeend op de 4e plaats met 224 exemplaren. Het verloop van de aantallen van de krakeend en de kuifeend staan in sterk contrast met elkaar. In de loop van de reeks tellingen nam de krakeend toe en de kuifeend af. Zie figuur 25. In het laatste teljaar is nog maar één kuifeend gezien. De bedrijvigheid op en rond de plas verstoort de kuifeend. De krakeend is daar minder gevoelig voor en neemt daarnaast landelijk gedurende deze tellingenreeks flink in aantal toe. De kuifeend staat landelijk wel te boek als een toenemende vogelsoort.

Figuur 26: alle vastgestelde territoria van kuifeenden per jaar met het totaal boven de kolom.

Vijftien territoria maar geen jonge kuifeenden

Met de daling van het aantal kuifeenden gedurende de tellingenreeks neemt ook het aantal broedvogels af. Zie figuur 26. Met wat schommelingen nam het aantal territoria af van twee in 2003 tot nul tijdens de laatste 2 teljaren, 2016 en 2017. Ondanks de in totaal 15 vastgestelde territoria zijn tijdens geen enkele telronde jonge kuifeenden waargenomen. De afname van de broedparen en het ontbreken van jonge vogels is ook het gevolg van de langdurige bedrijvigheid op en rond de plas.

Grote zaagbek

Mergus merganser

De donkergroene kop met de typische rode snavel met 'zaagtanden' en het witte lichaam zijn kenmerkend voor de mannelijke grote zaagbek. Het vrouwtje is meer grijs met een bruine kop. Beide, het mannetje en het vrouwtje, hebben een donkere kop die sterk aftekt tegen de witte borst: een duidelijk kenmerk.

De grote zaagbek is geen broedvogel in Nederland. Vermeende broedgevallen in het verleden zijn herroepen. Wel verblijft er een klein aantal van deze soort gedurende de zomer hier. Broedgebieden van de grote zaagbek liggen niet zo ver weg. In Engeland is een uitdijende populatie van enkele duizenden paren en in Duitsland broeden zo'n 1000 paren in Beieren en Sleeswijk-Holstein. De grote zaagbek is voornamelijk een overwinterende vogel in Nederland. Tijdens strenge winters, wanneer bijvoorbeeld het Oostzeegebied dichtvriest, wordt de soort verdreven naar ons land.

In een periode met vorst is de grote zaagbek tweemaal aanwezig in het Noorderbos. De Zandley voert het effluent van de waterzuiveringsinstallatie in Tilburg-Noord af. De verhoogde temperatuur van dit gezuiverde rioolwater houdt de Zandley bij vorst steeds open. Twee exemplaren grote zaagbekken, beide vrouwtjes, verbleven enkele weken op de Zandley in februari 2012. Naast open water biedt de Zandley ook voedsel in de vorm van verschillende soorten vis.

Twee exemplaren grote zaagbekken, beide vrouwtjes, verbleven enkele weken op de Zandley in februari 2012.

Wespendief

Pernis apivorus

Van dichtbij heeft de wespndief, door de dunne hals en de vooruit gestoken kop een minder agressief uiterlijk dan de meeste roofvogels. In de lucht is verwarring met de buizerd mogelijk. De wespndief is iets groter met langere vleugels en een langere staart.

De wespndief, een zomervogel, verblijft van mei tot augustus in Nederland. Hij broedt en foerageert in bosgebieden. Zijn voedsel haalt hij uit geroofde wespennesten en vult hij aan met kikkers en jonge vogels. Tot het begin van oktober trekt de soort door ons land. De rest van het jaar is de wespndief in Afrika om te overwinteren ten zuiden van de Sahara. De huidige landelijke populatie bestaat uit 360-440 broedparen (2013-2015). Dat is iets minder dan tijdens vorige broedvogel atlasperiode (1998-2000), maar meer dan tijdens de eerste (1973-1977) met 300 broedparen. (bron: sovon.nl) De wespndief is één keer in het Noorderbos gezien, op 28 september 2013. Waarschijnlijk een doortrekker op zoek naar voedsel. De in de nabij gelegen bosgebieden (de Brand) broedende wespndieven zijn dan al op weg naar hun overwinteringsgebied.

Rode wouw

Milvus milvus

De rode wouw is een elegante, sierlijke roofvogel, groter dan een buizerd en met lange vleugels en een diep gevorkte staart. Het lichaam is roodbruin met donkere strepen en een lichte kop. Het vrouwtje is groter dan het mannetje. De rode wouw vangt kleine zoogdieren en jonge vogels, rooft prooien van andere vogels, is een aaseter en zoekt voedsel op vuilnisbelten. In 1998 is een broedgeval van de rode wouw vastgesteld in Nederland. Recentelijk (2013-2015) is een variabel aantal broedparen van 1-9 vastgesteld. In Duitsland en Frankrijk zijn de broedpopulaties van de rode wouw gekrompen. In Noord- en Oost-Europa nemen de aantallen toe. (bron: sovon.nl)

Op 14 april 2013 is eenmalig een rode wouw boven het Noorderbos aangetroffen. Er is meer aan de hand zie ik terug in mijn aantekeningen. "Havik nieuwsgierig naar rode wouw. Een hoog boven het noordelijke deel van het Noorderbos cirkelende roofvogel blijkt geen buizerd maar een rode wouw te zijn. Langzaam komt hij dichterbij tot aan de bosrand langs de Udenhoutse weg. De vogel heeft een behoorlijk gehavend verenkleed. Enkele slagpennen zijn weer half aangegroeid. Op enkele plaatsen kijk je door het verendek. Boven de bosrand komt even een havik dicht in de buurt. De tweede roofvogel verdwijnt echter weer snel. Ook de rode wouw drijft af in noordelijke richting".

Blauwe kiekendief

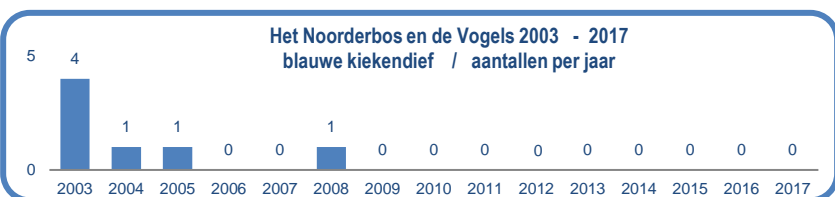
Circus cyaneus

Soms ook konijnen

De blauwe kiekendief heeft de kenmerken van de andere kiekendieven. De vleugels en de staart zijn lang, de vlucht is langzaam en glijdend met omhoog gehouden vleugels. De bouw van de blauwe kiekendief is wat lichter dan die van de bruine kiekendief, maar het is toch een forse roofvogel. Het blauwe in de naam komt van het mannetje. Het vrouwtje is bruin gevlekt. Van beide geslachten is de stuit wit. De blauwe kiekendief broedt in natte duinen, heidevelden en moerassen en zoekt daar ook naar voedsel, evenals langs de rivieren en op akkers. Zijn voedsel bestaat uit kleine zoogdieren, vogels en soms hoenderachtigen en konijnen.

Over het voorkomen van de blauwe kiekendief voor 1900 is weinig bekend. 's Zomers is hij zeldzaam in Noord-Brabant, Gelderland en Drenthe volgens Schlegel (ornitholoog 1804-1884). In Friesland en Overijssel zijn er broedgevallen van rond de eeuwwisseling bekend. Later broedt de blauwe kiekendief ook in de Peel. In 1958 gaat het maar om 10-15 broedparen, daarna stijgen de aantallen. Na de Noordoostpolder en de Flevopolder worden de Waddeneilanden bezet. De piek valt in 1992 met 140 broedparen, voornamelijk op de Waddeneilanden (100). Daarna nemen zowel de aantallen broedvogels als de overwinteraars snel af. Gebrek aan voedsel in agrarische omgevingen en ook in natuurgebieden is waarschijnlijk de oorzaak. Afname is er ook in grote delen van West-Europa. De laatste schattingen voor Nederland dateren van 2013-2015: 10-14 broedparen en 400-800 overwinterende blauwe kiekendieven. (bron: sovon.nl)

Winterbiotoop blauwe kiekendief (7 juni 2005).

Figuur 27: : alle waargenomen blauwe kiekendief van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Niet meer gezien

Tijdens een strenge winterse periode aan het begin van 2003 is de blauwe kiekendief driemaal gezien in het Noorderbos. Vier exemplaren in drie maanden. Ook in een drietal jaren kort daarna is er één blauwe kiekendief aangetroffen. Zeven exemplaren in de hele telperiode. Zie figuur 27. Van berichten uit die tijd weet ik dat deze waarnemingen vaak samenvielen met hun aanwezigheid in het nabij gelegen natuurgebied van Natuurmonumenten Huis ter Heide. Na 2008 is de blauwe kiekendief niet meer gezien het Noorderbos. Naar mijn weten ook niet meer op Huis ter Heide. Maar dat is niet met zekerheid vastgesteld.

Havik

Accipiter gentilis

De havik is een snelle roofvogel die voornamelijk op andere vogels jaagt. Hij is groter en heeft een forser lichaam dan de sperwer, ook een vogeljager. Een overrompelende verrassingsjacht is zijn tactiek. Aanvankelijk leeft de havik vooral in oude bossen. Steeds meer is de biotoop in ons land verschoven naar jonge bossen, bosschages en open landschap. Het mannetje heeft een grijsbruine bovenzijde en een lichte gebandeerde onderkant. Het vrouwtje is bruin en aan de onderzijde ook gebandeerd. De oranje iris van het vrouwtje en de oranjegele van het mannetje zijn karakteristiek voor de havik. Het oog op een donkere achtergrond met een lichte oogstreep erboven geeft aan beide geslachten een streng uiterlijk.

Tijdens het dieptepunt van de verspreiding van de havik door indirecte vergiftiging door bestrijdingsmiddelen rond 1970, was het een zeldzame broedvogel met 100 broedparen. Al snel namen de aantallen toe door het stapsgewijs uitgevoerde verbod op persistente gifstoffen. Het ouder worden van de bossen en de keuze van de havik in meer open gebieden te leven hebben de stand van de havik, na wat schommelingen, nu (in de atlasperiode 2013-2015) op 1900-2300 paren gebracht. (bron: sovon.nl)

De havik is tijdens 6 tellingen - in de jaren 2004, 2005, 2010 en 2013 - laag vliegend boven het Noorderbos aangetroffen. Het gaat steeds om één vogel waarvan tweemaal het geslacht werd vastgesteld, eenmaal een vrouw en eenmaal een man. Twee waarnemingen zijn in de zomer, twee in het voorjaar en twee in het najaar. Het gaat mogelijk om jonge vogels uit de broedgebieden noordelijk van het telgebied.

Sperwer

Accipiter nisus - broedvogel

Sperwer man.

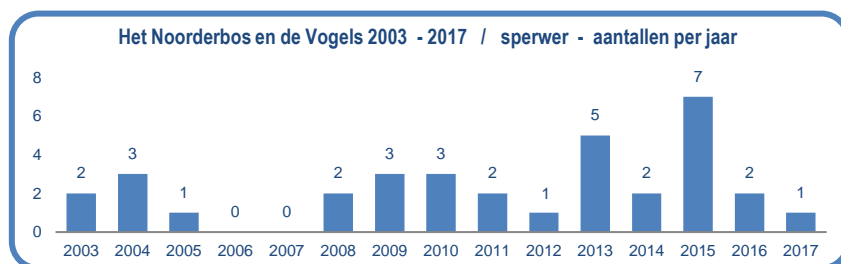
Jagen in een razend tempo

Een nestelende sperwer krijg je nauwelijks te zien. De sperwer weet zichzelf en zijn nest goed verborgen te houden. Soms zie je een sperwer een prooi achtervolgen, in een razend tempo, maar ook heel wendbaar. Hardnekkige achtervolgingen van prooien, soms tussen gebouwen door waarbij de sperwer zich tegen een raam te pletter vliegt, zijn bekende feiten. De sperwer is vooral een jager op kleine vogels maar vangt ook wel muizen, vooral als er veel zijn. Het mannetje gaat vooral voor mussen, mezen en vinken. Het grotere vrouwtje jaagt vooral op lijsters en spreeuwen. Duiven en (jonge) fazanten behoren minder vaak tot het voedselpakket. Brede afgeronde vleugels, een kleine kop en een recht afgesneden staart is het silhouet van de sperwer. Het kleinere mannetje heeft een grijsblauw verenkleed en is roodbruin aan de onderzijde. Het vrouwtje heeft een bruin verenkleed en is aan de onderzijde licht met een gestreept patroon.

Afname na stijging

Ook deze roofvogel was de indirecte vergiftiging door landbouwvergiften bijna noodlottig. In 1970 is de stand gedaald tot 250 broedparen. Na het verbod op de nadelige gifsoorten herstelde de stand zich en de sperwer breidde zich uit over nieuwe gebieden. Na 2000 stagneerde de groei en namen de aantallen af door voedselgebrek en predatie door de havik, vooral op de arme zandgronden. De stand staat op 3.000- 3.600 broedparen in de periode 2013-2015. (bron: sovon.nl)

Figuur 28: alle waargenomen sperwers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Toevalstreffer

Een sperwer waarnemen is een toevalstreffer blijkt uit de cijfers in figuur 28. Het overzicht van het totaal aantal per jaar waargenomen sperwers in het Noorderbos valt erg laag uit. In totaal zijn 34 sperwers gezien over de 15 teljaren. In 2006 en 2007 is de sperwer in het geheel niet waargenomen. Het gebied lijkt wel erg geschikt met oude bosranden, jonge bossen, houtsingels en open delen: variatie genoeg. In 2015, het jaar met de meeste waarnemingen, werden voldoende gegevens verzameld voor het vaststellen van één territorium.

Buizerd

Buteo buteo - broedvogel

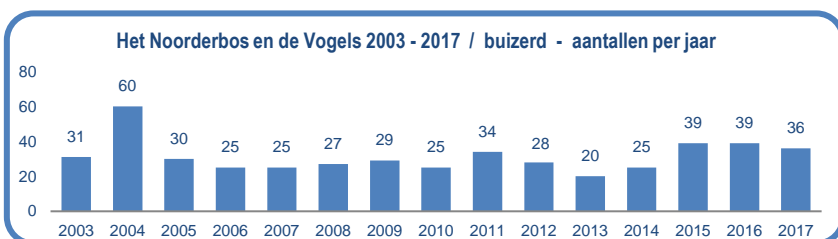
Zeer gevarieerd verenkleed

De buizerd heeft een zeer gevarieerd verenkleed. Van donkerbruin, bijna zwart tot heel licht met grote witte vlakken. Altijd zijn er de donker gevlekte tekeningen en de brede afgeronde vleugels. De loopbenen zijn geel en ook de washuid aan de snavelbasis is geel gekleurd. De vleugels worden tijdens de glijpauzes horizontaal of iets naar boven gebogen gehouden. De buizerd broedt vaak in kleinere bossen en is verder gebaat bij een kleinschalig parkachtig landschap.

Broedt in geheel Nederland

Aan het begin van de vorige eeuw was de buizerd een erg zeldzame vogel. Nu (2013-2015) is het de meest talrijke roofvogel in ons land met 10.000 -17.000 broedparen en 30.000-50.000 exemplaren aanwezig in de winter. De buizerd broedt nu in nagenoeg geheel Nederland, ook in gebieden waar hij in het verleden niet voorkwam. De uitbreiding vond na 1970 vanuit Oost-Nederland plaats. De in Nederland broedende buizerd is een standvogel bij uitstek, slechts bij uitzondering trekt hij weg. Jonge vogels verlaten hun geboorteplek, maar blijven in de buurt en wachten op de kans een eigen territorium te kunnen vestigen. In de winter wordt de populatie in wisselende aantallen aangevuld met buizerds uit noordelijke streken. (bron: sovn.nl)

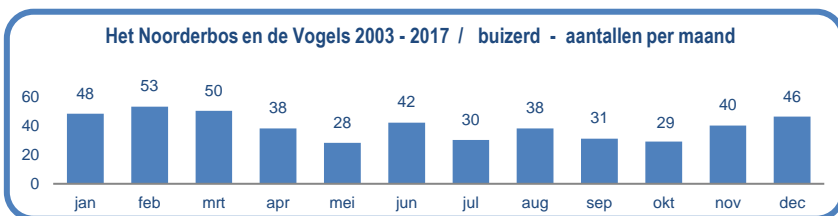
Jonge buizerds op nest 19 juni 2011.

Figuur 29 : alle waargenomen buizerds van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Constante factor

De buizerd is een tamelijk constante factor in het Noorderbos. Zie figuur 29. Met een enkele piek (2004) is de soort het jaarrond met 20 tot 40 exemplaren aanwezig, in totaal 473 exemplaren. In het piekjaar 2004 zijn elke maand van het jaar één of meer buizerds gezien, in de maand juni zelfs 11. In het jaar met de laagste presentie ontbreekt de soort vooral in het voorjaar en de zomer. Er zijn dat jaar geen broedgevallen.

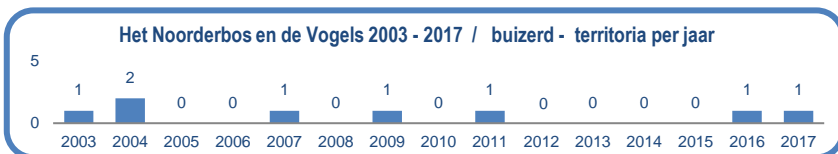
Figuur 30: alle waargenomen buizerds van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Gedurende de winter het meest aanwezig in het Noorderbos

De buizerd is in de winter, van november tot en met maart, het meest aanwezig in het Noorderbos. Daar zijn wintergasten bij, en in een deel van februari en maart waarschijnlijk ook lokale broedparen die zich beginnen te manifesteren. Al vroeg in het jaar, afhankelijk van de weersomstandigheden, vinden activiteiten als paarvorming en nestbouw plaats. Verder is de buizerd in een vrij constant aantal aanwezig over de maanden van het jaar. Zie figuur 30. Ook in de directe omgeving van het Noorderbos is de buizerd permanent aanwezig. Steeds vaker verblijft de soort in de wijken. Aan de rand van Tilburg-Noord tot in de straat waar ik woon en ook in het Quirijnstokpark is de buizerd de laatste jaren steeds meer een vertrouwde verschijning. Er zijn naar mijn idee tenminste 3-4 broedparen in de omgeving van het Noorderbos. De daadwerkelijke vaststelling van het aantal paren dat een territorium in het Noorderbos (of een deel daarvan) bezet heeft, gaat via de BMP tellingen.

Zichtbare resultaten

Zoals alle roofvogels leeft de Buizerd een vrij verborgen leven. Zittend op een paaltje in de wei of op een lantaarnpaal lijkt deze vogelsoort onverstoorbaar, maar zodra je belangstelling toont, verdwijnt hij van het toneel. De buizerd is te allen tijde alert en argwanend.

Figuur 31 : alle vastgestelde territoria van buizerds per jaar met het totaal boven de kolom.

Van de volgens de BMP richtlijnen uitgevoerde inventarisaties van de buizerd zijn de resultaten in de grafiek van figuur 31 te zien. In bijna de helft (7) van de teljaren werden één of in 2004 zelfs twee territoria vastgesteld. In 2004 is het resultaat zichtbaar: 4 bijna vliegvlugge jonge buizerds op een nest in een populierenbos in het centrum van het gebied. Het nest van het 2e broedpaar van dat jaar is niet gevonden. In hetzelfde bosje waar in 2009 een territorium werd vastgesteld heb ik in 2011 diverse malen een paar buizerds op een nest aangetroffen. Het nest lag goed verborgen in de top van een zomereik en was door de toenemende begroeiing later in het voorjaar geheel onzichtbaar geworden. Wel zijn er schijfsporen onder het nest en tegen aangrenzende bomen aangetroffen. Een goed resultaat is wel aannemelijk voor dat jaar.

In het aangrenzende bosgebied de Zandley, met gemengd ouder bos, is gedurende enkele jaren waarschijnlijk een deel van een territorium gevestigd en is mogelijk ook het nest gebouwd. Dit zijn echter aannames en is niet door waarnemingen vastgesteld. In en rond dit gebied heb ik vaak een buizerd waargenomen.

Visarend

Pandion haliaetus

De visarend is een forse roofvogel, groter dan een buizerd. Zijn formaat, de lange vleugels en de vrij lichte onderdelen zijn de typerende kenmerken van de visarend. Nog even kijken naar de kop: die is vanaf de ogen donker. Van onderen gezien, met het vele wit en de lange vleugels, heeft hij iets van een meeuw, maar dan wel op grote afstand. De knik in de vleugels en het bidden voor de duikvlucht naar de prooi zijn ook kenmerkend voor de visarend.

De doortrekkende en tijdelijk pleisterende visarend is al jaren een bekend beeld in augustus, vooral september en soms ook tot in oktober. In het voorjaar trekt de visarend sneller over Nederland naar de broedgebieden in Noord-Europa. Toch is ook in het voorjaar de visarend waargenomen in de directe omgeving van Tilburg. Sinds kort broedt de visarend ook in ons land, in de Biesbosch: één paar in 2016 en twee paren in 2017, beide met resultaat. (bron: sovon.nl)

Op 30 augustus 2006 is een visarend opgestoten uit een bosschage nabij de plas in het Noorderbos. De rustende vogel accepteerde de verstoring niet en vloog weg uit het gebied.

Opgevlogen visarend.

Torenvalk

Falco tinnunculus - broedvogel

In oude kraaiennesten

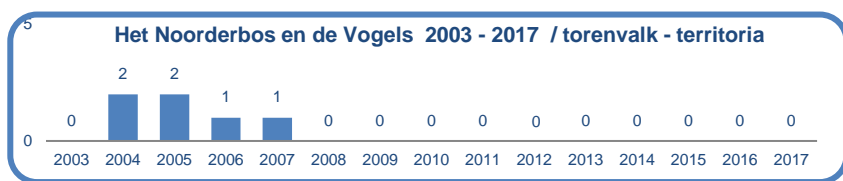
De betekenis van de wetenschappelijke naam van de torenvalk is 'schel klinkende valk'. In de broedtijd laat hij een schelle, ver klinkende roep horen. De Brabantse streeknaam is klampert, naar het 'vastklampen' van de prooi na een succesvolle duikvlucht. In Tilburg en omgeving worden echter verschillende roofvogelsoorten met de naam klampert aangeduid. De Nederlandse naam is eenvoudig te verklaren: de vogel broedt vaak in torens en hoge gebouwen. Na het verdwijnen van veel kerktorens broeden torenvalken nu vaak in de speciale nestkasten. Daarnaast zijn oude kraaiennesten al heel lang geliefde broedplekken. Broeden in bosranden was in het verleden gebruikelijk. Maar met het afnemen van de soort komt dat nauwelijks meer voor. De torenvalk is een kleine, slanke roofvogel. Het vrouwtje is iets groter en bruin aan de bovenzijde. De mannelijke torenvalk heeft een roodbruin vleugeldek. Met een grijze kop en staart onderscheidt hij zich ook van zijn partner. Beide geslachten hebben aan de onderzijde vooral lichte veren. Ze zijn daardoor minder opvallend voor de prooien die zij vanuit de lucht belagen. Met snelle vleugelslagen en gespreide staart hangen ze, met de kop stil, in de lucht om de omgeving af te speuren. Torenavalken hebben een uiterst scherp zicht. Ze onderscheiden urinesporen van muizen vanuit hun 'biddende' positie. Muizen is hun hoofdvoedsel, maar vogels weten ze ook te vangen als muizen schaars zijn. Ook grote insecten behoren tot het menu van de torenvalk.

Voortdurende afname

De torenvalk heeft een voorkeur voor open landschappen om te jagen. Na de landelijk sterke afname rond 1960 door overvloedig gebruik van bestrijdingsmiddelen herstelde de populatie zich. Sinds circa 1990 neemt het aantal torenvalken echter voortdurend af. (bron: sovon.nl) De intensivering van de landbouw maakt het steeds moeilijker voor de torenvalk om voedsel te vinden. De buizerd heeft ondertussen de positie van talrijkste broedvogel van de torenvalk overgenomen. Tijdens muizenrijke jaren is er wel een tijdelijke opleving van de populatie torenvalken. De meeste Nederlandse broedvogels blijven in ons land. Tijdens de voorjaarsstrek (maart-april) en ook in het najaar (augustus-oktober) verblijven er buitenlandse torenvalken in ons land uit de ons omringende landen en Noord-Europa.

Nestkasten

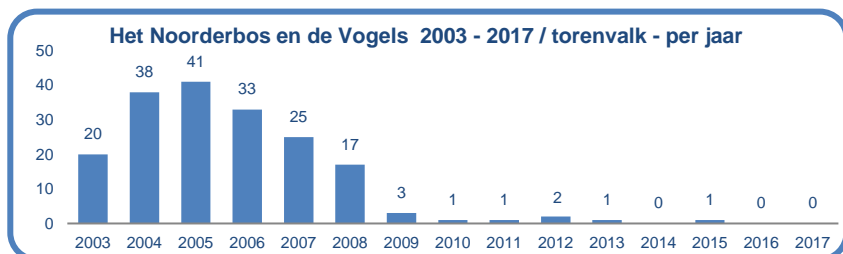
Sinds het begin van de tellingenreeks in 2003 zijn er torenvalknestkasten in het Noorderbos aanwezig. Daarnaast zijn er op diverse particuliere terreinen in de direct omgeving kasten voor torenvalken geplaatst. Of de kasten buiten het Noorderbos ooit gebruikt zijn, is mij niet bekend. Het open telgebied met aangrenzende weilanden is een geschikte biotoop voor torenvalken. In 2004 werden twee territoria vastgesteld waarvan 1 paar 2 jongen groot bracht. In 2005 was het resultaat identiek met ook 2 jongen. De drie over het Noorderbos verdeelde nestkasten werden allemaal één of meer malen bezet. Aanvankelijk werden alleen de twee nestkasten in de rustigere delen gebruikt. In 2007 werd ook in de nestkast langs een pad bij de plas gebreed.

Figuur 32: alle vastgestelde territoria van alle torenvalken per jaar met het totaal boven de kolom.

De werkelijkheid, voedselgebrek

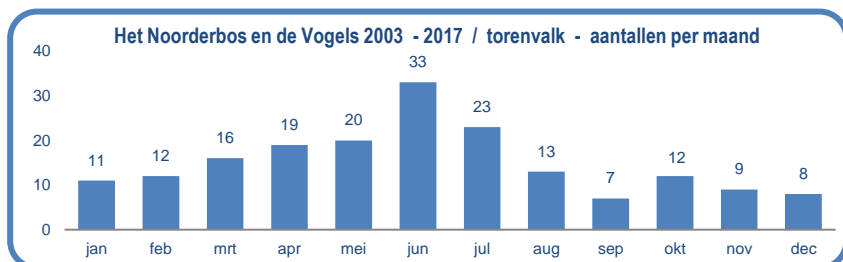
Zoals figuur 32 laat zien, is de torenvalk inmiddels uit het Noorderbos verdwenen als broedvogel. Ook in de rest van het jaar wordt de vogel er niet meer aangetroffen (figuur 33.) De torenvalk is uit de hele omgeving nagenoeg verdwenen. De slechte voedseltoestand is bepalend. De resultaten van de laatste jaren laten zien dat er sprake is van voedselgebrek. Muizen, het bulkvoedsel van de torenvalk, zijn in te lage dichtheden aanwezig.

Torenvalk man in nestkast nabij de Udenhoutseweg, 21 mei 2005.

Figuur 33: alle waargenomen torenvalken van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

In het landelijk niet als een goed muizenjaar bekend staande jaar 2006 werd één territorium vastgesteld. In de desbetreffende nestkast kwamen 6 jonge torenvalken uit hun ei. Mogelijk waren de omstandigheden ter plaatse wel goed. In 2007 werden 4 jonge torenvalken 'vliegvlug' in het ene vastgestelde territorium. Het goede muizenjaar 2008 had geen gunstige effect op de torenvalken in het Noorderbos. Er waren wel waarnemingen bij de nestkasten, maar tot broeden kwam het niet. Verrassend genoeg worden 2 bedelende jonge torenvalken op 11 juli 2008 aangetroffen. Een oudervogel benadert ze met voedsel in het deel aan de Kalverstraat. Ze zijn afkomstig uit een nestkast of nest buiten het Noorderbos. In de jaren daarna worden geen of slechts enkele torenvalken in het Noorderbos en omgeving gezien.

De piek van de waarnemingen per maand is in juni; dan zijn de jonge vogels te zien. Vanaf het begin van het jaar lopen de aantallen per maand op tot de topmaand juni. Daarna dalen ze met een dieptepunt in september. Zie figuur 34.

Figuur 34: alle waargenomen torenvalken van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

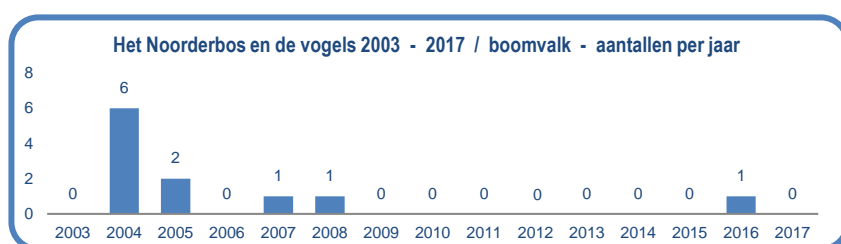
Boomvalk *Falco subbuteo*

Zomers voedsel

De boomvalk heeft ongeveer het formaat van de torenvalk. De staart is echter kort en de vleugels zijn lang en spits. Het verenkleed doet denken aan de veel forser gebouwde slechtvalk die echter een stuk groter is. De volwassen boomvalk heeft een rode 'broek': onderstaart dekveren en het bevederde deel van de poten zijn rood. Leigrijze bovendelen, een witte halve kraag, de donkere kop en baardstreep onderscheiden de volwassen boomvalk van het meer bruin gevederde jong. De soort is een zomervogel in Nederland: hij is hier vanaf april-mei tot september-oktober. Het voedsel is voor een aanzienlijk deel ook zomers: libellen, sprinkhanen, krekels, kevers en zwaluwen. Soms eet hij ook houtduif en steenuil.

Terugloop van de aantallen

Boomvalken overwinteren in het zuidelijke deel van Afrika. Tijdens de trek lopen de aantallen in Nederland wel op, maar het merendeel van de boomvalken gaat oostelijk aan ons land voorbij. Van klassieke boomvalkgebieden, de heide- en bosgebieden op de zandgronden van het oosten en het zuiden van ons land, verplaatste de soort zich deels naar boerenland in het noorden en het westen. Biotopveranderingen, predatie door de havik en de afname van prooidieren zijn de oorzaak van het teruglopen van de aantallen van de boomvalk: van 1.000-1.100 broedparen in 1973-1977 naar 450-700 broedparen in 2013-2015. (bron: sovon.nl)

Figuur 35: alle waargenomen boomvalken van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Mogelijk broedgeval in de buurt

De boomvalk is tijdens zes teljaren waargenomen in het Noorderbos (zie figuur 35), elf in totaal. In 2015 twee exemplaren in de nazomer waaronder één roepende. Na één boomvalk in mei 2007 en één in mei 2008 ontbreekt de soort tot 8 augustus 2016.

In juli, augustus en september 2004 is de boomvalk driemaal met 2 exemplaren gezien, waarvan tweemaal in een hoogspanningsmast langs de Burgemeester Bechtweg. Het gaat tweemaal om tenminste één jonge boomvalk, bedelend om voedsel. In de mast is een groot nest. Mogelijk van de boomvalk maar dat is niet bevestigd door waarnemingen. Misschien broedde de soort in het aangrenzend particuliere bos.

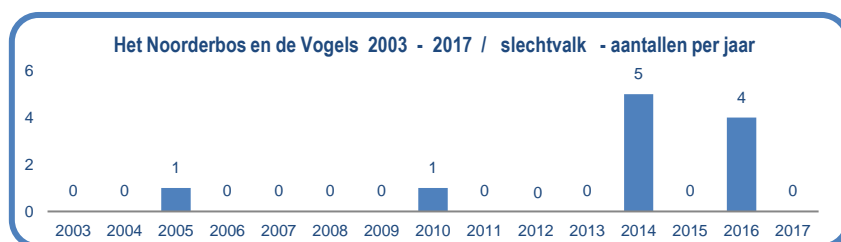
Slechtvalk *Falco peregrinus*

De slechtvalk is een snelle jager, die met krachtige vlugge vleugelslagen vogels achtervolgt en ze slaat, gewoonlijk vanaf onderen. De vleugels zijn lang en puntig met een brede basis en de staart is kort. De bovendelen zijn blauwgrijs, de kop en de baardstreep zwart. De lichte borst is fijn gespikkeld, de flanken en de ondervleugels zijn donker gebandeerd.

Tot 1990 zijn slechts enkele broedgevallen van de slechtvalk in Nederland bekend. Door het plaatsen van nestkasten op hoge gebouwen is de populatie vanaf 2012 tot meer dan 100 broedparen gestegen. Ook in oude nesten van de zwarte kraai broedt de slechtvalk. Bij uitzondering broedt hij in bomen of op de grond (Waddeneilanden en de Delta). In de atlasperiode 2013-2015 zijn 130-170 broedparen vastgesteld en 500-800 overwinteraars. (bron: sovon.nl)

De TV-toren een broedplek van de slechtvalk die af en toe het Noorderbos bezoekt.

Figuur 35: alle waargenomen slechtvalken van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Op 2 december 2005 zie ik in de buurt van het oude pompstation een slechtvalk, met in de poten een flinke prooi. De roofvogel verlaat met een hoge snelheid het gebied in noordwestelijke richting. Ook op 23 oktober 2010 is een slechtvalk gezien in het Noorderbos.

Op de grens van Tilburg en Loon op Zand staat de in de jaren '50 van de vorige eeuw gebouwde 'mediatoren' die in de volksmond nog steeds de 'TV-toren' heet. Eind 2012 is op de bovenste rand van de betonnen toren een nestkast voor slechtvalken geplaatst. Meerdere broedsels vlogen er sindsdien uit. Binnen de grenzen van het Noorderbos wordt de slechtvalk in de jaren daarna dan ook weer waargenomen (zie figuur 36) In 2014 lijkt een paar geïnteresseerd in een van de hoogspanningsmasten in het westelijk deel van het gebied. Ook buiten de telling is de soort daar gezien. In dat jaar broedt de slechtvalk in de nestkast op de TV-toren en krijgt ten minste 2 jongen. In 2016 is viermaal een slechtvalk aanwezig waaronder mogelijk 2 jonge vogels in augustus.

Patrijs

Perdix perdix - broedvogel

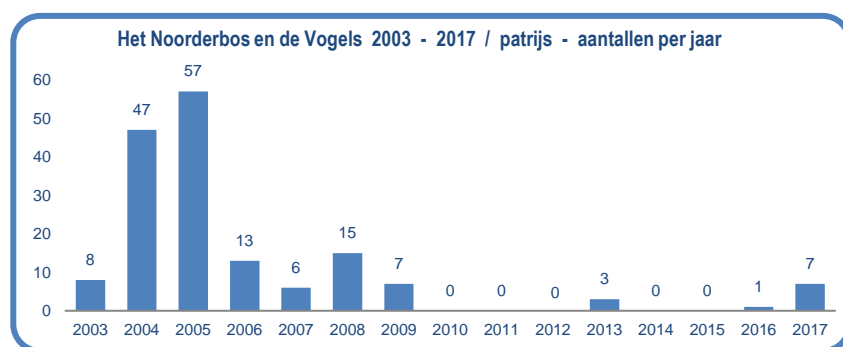
Patrijzen zie je vaak voor je opvliegen of weglopen. Dat beeld met de grijze stuit en de gespreide roodbruine staartveren is uniform voor verschillende soorten patrijzen. Bij determinatiepogingen in Oost-Europa en ten zuiden van Nederland stuitte ik hierop: de rode patrijs, de steenpatrijs en ook de Aziatische steenpatrijs tonen hetzelfde beeld van achteren. Ook niet in Europa voorkomende patrijzen tonen dat beeld. Een beperkt aantal rode patrijzen broeden, na uitzetting, in Nederland.

Explosieve geluiden

De (gewone) patrijs, *Perdix perdix*, waar het hier om gaat, is een prachtige vogel. *Perdix*, de wetenschappelijke naam van de patrijs, duidt waarschijnlijk op het geluid dat hij maakt. De naam is mogelijk verwant aan het Griekse *perdesthai* wat 'explosieve geluiden maken' betekent. Het is niet gemakkelijk een patrijs van dichtbij goed te zien. Als 'jachtvogel' is hij erg alert. Hij 'drukt' zich tegen de grond bij gevaar. Het oranje bruine gezicht met grijze hals en borst is typerend. De bruine strepen op de flanken en het bruin gevlekte patroon met strepen van de vleugels maken het beeld van deze 'compacte' vogel compleet. Man en vrouw verschillen niet veel van elkaar. De donkerbruine vlek op de buik van het mannetje is bij de vrouwelijke patrijs veel kleiner of ontbreekt soms. Het verenkleed van het vrouwtje is wat doffer. Ze heeft wel een eigen kenmerk: een vage wenkbrauwstreep.

Sterke afname

De patrijs is een standvogel die zich ook buiten het broedseizoen rondom de broedplaats ophoudt. Op de zandgronden en ook op de klei in het zuiden van ons land komt de patrijs verspreid voor. De soort is gebonden aan half open tot open agrarisch land met een voorkeur voor akkers. De dichtheden zijn gewoonlijk laag. In het noorden van Nederland is de verspreiding verbrossend en zijn de dichtheden nog lager dan in het zuiden. Rond 1975 was de toen al afnemende patrijs nog een talrijke broedvogel. Hij kwam in het grootste deel van ons land voor. Grote delen van voornamelijk midden- en Noordoost-Nederland zijn ondertussen verlaten door patrijzen. De afname is opgelopen tot 90% van de toenmalige populatie. Door de intensivering van de landbouw - schaalvergroting, veranderde gewaskeuze en gebruik van bestrijdingsmiddelen – werd de patrijs van voedsel en leefgebied beroofd. Niet alleen in Nederland maar in heel West-Europa vindt deze terugval plaats. Het uitzetten van patrijzen leidde in het verleden tot populaties op plaatsen waar hij van nature niet voorkomt, zoals op de Waddeneilanden. Later verdween hij daar ook weer.

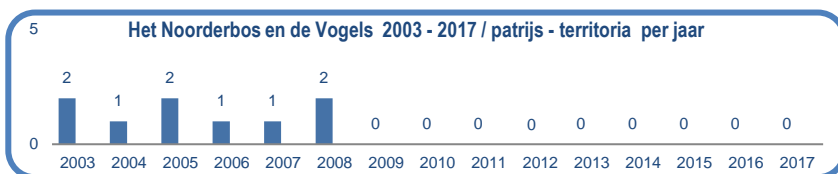

Patrijzensporen in de sneeuw.

Figuur 37 : alle waargenomen patrijzen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Nagenoeg voorbij

Aanvankelijk ging het goed met de patrijs in het Noorderbos (zie figuur 37 & 38.) Tot en met 2005 lieten verschillende paren met jongen zich zien. Ook in de directe omgeving werd de soort aangetroffen. Er broedden enkele paren buiten de grenzen van het telgebied. Wat de broedvogels betreft, ging het goed tot 2008. Met de aantallen gedurende de rest van het jaar liep het al enkele jaren daarvoor niet zo goed meer. Na 2005 werd een enorme daling vastgesteld. Met nog enkele exemplaren in 2009 ging het verder bergafwaarts, gelijk aan het landelijke beeld. Daarna werden alleen nog losse waarnemingen opgetekend. In 2013 was er nog een paar met 1 jong, dat elders had gebroed. Het was de enige waarneming van de soort dat jaar. Erg verrassend was het 7 patrijzen aan te treffen in 2017 aan het einde van het broedseizoen (4 juli 2017). Er bevonden zich jonge vogels in de snel opvliegende groep. Een paar had ergens in de nabije regio een nest jongen weten voort te brengen. Misschien zijn er toch nog mogelijkheden voor de toekomst. Meer openheid door beheersmaatregelen biedt wellicht perspectief.

Figuur 38: alle vastgestelde territoria van alle patrijzen per jaar met het totaal boven de kolom.

Fazant, vrouw met 3

Fazant

Phasianus colchicus - broedvogel

juv.

Oorspronkelijk uit Azië

De uit Azië afkomstige fazant werd al zo'n 2000 jaar geleden door de Romeinen naar West-Europa gebracht. Zijn oorspronkelijke woongebieden waren de oevers van de Phacis. Deze rivier stroomde door de Kaukasus en de landstreek Colchis naar de Zwarte Zee. Zo is men aan de wetenschappelijke naam *Phasianus colchicus* gekomen. Als gevolg van oorlogen en herverdelingen van de gebieden tijdens de laatste twee eeuwen zijn de vroegere namen veranderd. Zo is de streek Colchis het huidige Georgië en de naam van de rivier Phacis is veranderd in de Rioni. Vermoedelijk tussen de jaren 500 en 800 is de fazant in Nederland ingevoerd. Hij werd toen voornamelijk als siervogel gehouden. Pas vanaf de 18^e eeuw is men begonnen met het invoeren van de Oost-Chinese *Phasianus colchicus torquatus* voor de jacht. Deze is vaak nog herkenbaar aan de witte halsband. De huidige fazantenpopulatie in Nederland bestaat uit een mengelmoes van ondersoorten uit de oorspronkelijke verspreidingsgebieden. Hoewel de fazant van nature vaak een schuwe en waakzame vogel is, komt men ook wel tamme vogels tegen. Sinds 1993 is het verboden gekweekte fazanten uit te zetten, maar het gebeurt nog wel in Zeeland en West-Brabant. In Zeeland werden vorig jaar plaatselijk nog 'onnatuurlijk' hoge dichtheden aangetroffen. In West-Brabant lijkt het af te nemen.

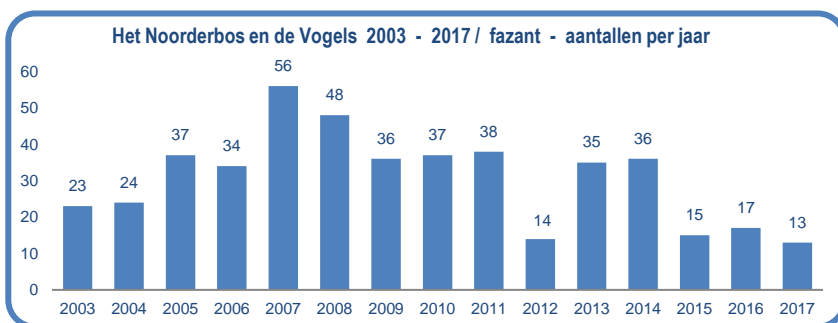
Lichte ondervleugels

De mannelijke fazant is een kleurrijke vogel met een lange staart. De kop is donkergroen met een flinke plek rode washuid om het oog. Vaak is een witte halsring zichtbaar. Een soms voorkomende kleurvariatie is donkergroen op de borst en heeft lichter groen op de vleugels. Het vrouwtje is bruin gevlekt met een iets kortere staart. De fazant is geen snelle vlieger. Met veel kabaal stijgt hij op, niet heel hoog, om met slag- en glijvluchten enkele honderden meters te overbruggen. Van beide geslachten zijn de ondervleugels licht gekleurd, nagenoeg wit. Daar fazanten weinig vliegen en zelden hoog, valt dat nauwelijks op. Het vrouwtje leeft verborgen in de maanden na het broeden en is dan alleen bezig met het opvoeden van haar kuikens. De mannelijke fazant bemoeit zich niet met het broedsel. De belangstelling voor het territorium eb't weg en hij begint in juni aan de rui.

Afbouwen uitzetbeleid

Broedende fazanten nemen landelijk sinds 1990 met 5% per jaar af. De jaarrond waarnemingen doen dat ook sinds 1983 met 5% per jaar. Stedelijke gebieden en bosrijke omgevingen zijn niet favoriet bij fazanten. Het talrijkst zijn ze in agrarische gebieden op kleigronden in het zuidwesten en noordoosten van Nederland. De verdwijning uit de bosachtige gebieden waar ze rond 1975 wijdverspreid voorkwamen, zoals de Veluwe, is het gevolg van het geleidelijk afbouwen van het uitzetbeleid. Ook de sterke afname op vele andere plaatsen is het gevolg daarvan. De onnatuurlijk hoge dichtheden van de fazant, door het voortdurend uitzetten voor de jacht, verdwenen op veel plaatsen. Predatie door vos en havik en enkele strenge winters waren de oorzaken. Volgens Sovon komen illegale uitzettingen nog steeds voor.

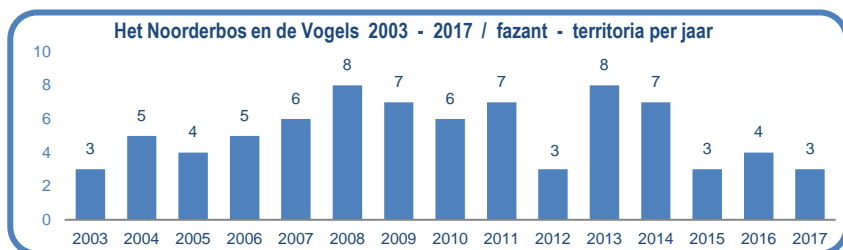
Dergelijke praktijken zijn voor het Noorderbos en omgeving ook niet ondenkbaar. Vooral de laatste jaren neemt de populatie in het Noorderbos sterk af. Dalende aantallen per jaar en de aantallen territoria zijn in de figuren 39 & 40 te zien. De pieken en plotselinge dalingen kunnen verklaard worden uit grote uitzetacties of het ontbreken daarvan. Verder kijkende naar de feiten zijn er wellicht ook andere oorzaken.

Figuur 39: alle waargenomen fazanten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Lage reproductie

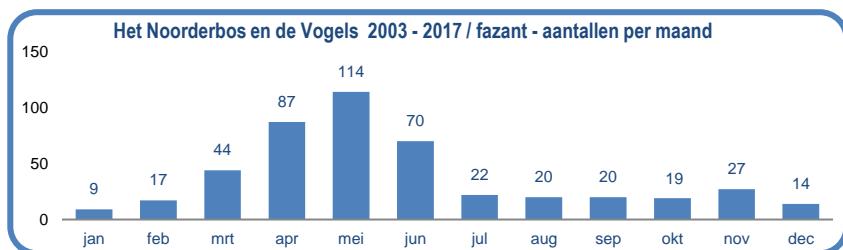
De waarnemingen van fazanten concentreren zich vooral op de maanden maart tot en met juni, het broedseizoen! Door de luidruchtige afbakening van het territorium in april en mei die al in maart aanvangt, zijn de waarnemingen hoog in die periode. Het luide "kok-k kok-k" geroep met het fladderen van de vleugels is niet te missen. De rest van het jaar is de soort minder opvallend, maar toch niet snel over het hoofd te zien door het bijzondere uiterlijk. Het Noorderbos blijkt een aantrekkelijke omgeving voor fazanten in het broedseizoen, gezien het aantal vastgestelde territoria. In 2 teljaren werden zelfs 8 territoria vastgesteld. Het waarnemen van jonge fazanten is een toevalstreffer. Het uitvoeren van maar 2 tellingen per maand beperkt de trefkansen. In de gehele telperiode is maar eenmaal een uitgekomen broedsel gezien: 6 jonge fazanten in juni 2006. Dit zegt wel iets over de werkelijke reproductie in het gebied. De vele los lopende honden veroorzaken verstoringen van deze en andere bodembroeders. Slachtoffers vallen er ongetwijfeld onder de kwetsbare jonge vogels. Oude jachthinstituten zijn niet te onderdrukken bij deze viervoeters. Ook de plaatselijke vossenpopulatie kan een oorzaak zijn.

Fazant haan met harem.

Figuur 40: alle vastgestelde territoria van alle fazanten per jaar met de totalen boven de kolom.

Direct na het broedseizoen daalt het aantal fazanten in het Noorderbos. In november is gewoonlijk een zwakke stijging te zien. Buiten het broedseizoen is het Noorderbos niet aantrekkelijk voor de soort, wijzen de cijfers uit. Zie figuur 41. Ze verspreiden zich dan vooral in de omgeving naar mogelijk betere foerageergebieden! Hoewel fazanten landelijk afnemen, heeft de terugval gedurende de laatste 3 teljaren in het Noorderbos mogelijk een plaatselijke oorzaak. De daling loopt parallel aan het stoppen van het begrazingsproject. Daarbij worden de open delen schaarser door toenemende begroeiing. De komende jaren wordt een (lichte) stijging van het aantal fazanten verwacht in het Noorderbos. Het opnieuw maaien van de graslandjes en het vergroten van de boomloze delen gaan daar aan bijdragen!

Fazant, sporen in het zand.

Figuur 41: alle waargenomen fazanten van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Hoewel er gejaagd wordt in het Noorderbos is de fazant geen soort waarop de lokale wildbeheerseenheid schiet! Fazanten worden sinds 1997 niet meer uitgezet in het Noorderbos volgens een jager.

Waterral Rallus aquaticus

De waterral is ingedeeld in de orde van de kraanvogelachtigen (Gruiformes) en komt uit de familie van de rallen (Rallidae). De familie van de rallen wordt omschreven als kleine tot middelgrote grondvogels met lange poten en korte afgeronde vleugels. Het waterhoen en de meerkoet behoren ook tot deze familie.

De waterral kan zich met zijn smalle lichaam en hoge poten met lange tenen gemakkelijk tussen rietstengels en waterplanten voortbewegen, zonder gehoord te worden. Hij is iets kleiner dan het waterhoen en de veren aan de bovenzijde zijn bruin met zwarte tekeningen. Aan de onderkant is de waterral blauwgrijs aan de hals zijde en zwart met witte lijnen aan de achterzijde. De vrij lange spitse snavel is donker en de poten, die afhangen in de vlucht, zijn licht.

In de winter is de waterral meer over het land verspreid aanwezig dan in het broedseizoen. De waterral is van oudsher een broedvogel in Nederland. Uit het begin van de vorige eeuw zijn echter alleen broedgevallen bekend in Groningen, Friesland, Zuid-Holland en Noord-Brabant. In de periode 1973-1979 wordt het aantal broedparen geschat op 2.400-3.600, in 2013-2015 op 2.800-4.700: een geringe toename. De schatting van de winterpopulatie is 3.000-6.000 exemplaren. (bron: sovon.nl)

Één roepende waterral is op 7 november 2008 in het Noorderbos gehoord. De waterral wordt meestal opgemerkt door zijn onmiskenbare geluid: gillend als een varken, en wat varianten daarop. Tijdens de tientallen jaren dat ik actief ben als 'vogelaar' heb ik de soort niet meer dan vijfmaal echt gezien. Tot nu toe nooit in het Noorderbos.

Waterhoen

Gallinula chloropus - broedvogel

Kleurige details

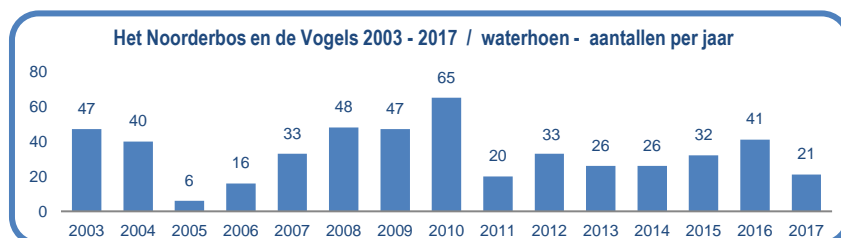
Het waterhoen is iets kleiner dan de minder schuwe meerkoet. De rug is olijfbroen en de onderdelen zijn blauwgrijs. Op de flanken loopt een onderbroken witte lijn naar boven. Het rood van het schild op het voorhoofd loopt door tot op de snavel, waarvan de punt geel is. De lange poten met flinke tenen zijn gelig groen, met een rode vlek aan het bovenste gewricht. Bij het spreiden van de staart worden de witte onderstaartdekveren als een halve cirkel op de staart geprojecteerd. Dit teken is in gebruik onder mannetjes om rivalen af te schrikken. Ook bij de balts speelt het een rol. Het jonge waterhoen is meer bruin en duidelijk te herkennen aan het wat vale uiterlijk. Het volwassen waterhoen heeft meer kleurige details.

Volwassen waterhoen.

Landelijk geleidelijke afname

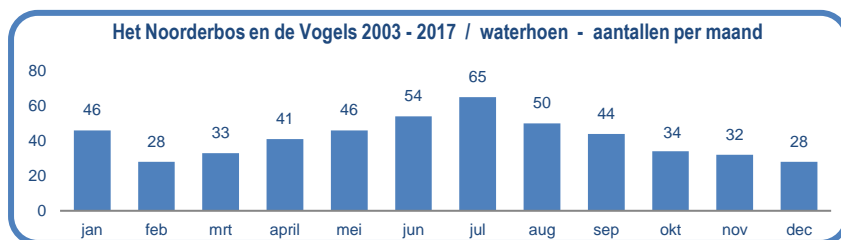
Het waterhoen ontbreekt alleen in streken waar het erg droog is. De dichtheden zijn het hoogst in het westen van het land. Vaak is het waterhoen schuw en leeft hij verborgen, maar een aangepaste levensvorm aan menselijke activiteiten komt ook voor. In kleine plassen en moerassen in bebouwde omgevingen komt de soort nu ook tot broeden. Droogte in het voorjaar en koude in de winter zijn nadelige factoren voor het waterhoen en dragen mogelijk bij aan de schommelingen in de jaarlijkse aantallen in het Noorderbos. Om onduidelijk redenen nemen de landelijke aantallen al enkele tientallen jaren geleidelijk af. Verdroging van moerassen en intensief beheer van sloten worden wel genoemd als mogelijke oorzaken. De geschatte aantallen in de eerste en de laatste broedvogelatlas laten een daling zien: van 45.000-75.000 broedparen in 1973-1977 naar 25.000-35.000 broedparen in 2013-2015. Lokale broedvogels blijven gewoonlijk hier, als het niet hard vriest. De populatie wordt in de winter aangevuld met gasten uit Duitsland en Scandinavië tot 50.000-90.0000. (bron: sovon.nl)

Figuur 42: alle waargenomen waterhoenen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Schuw gedrag

Het waterhoen is tijdens alle teljaren aangetroffen in het Noorderbos. In figuur 42 staan de aantallen waargenomen waterhoentjes per jaar: in totaal 501 exemplaren gedurende de telperiode. De grafiek laat ook de opmerkelijk grote verschillen in de aantallen per jaar zien. Deze zijn niet echt te verklaren. Het schuwe waterhoen is mogelijk menigmaal aan de aandacht van de teller ontsnapt. Hoewel het waterhoen gevoelig is voor strenge winters is dat niet altijd het gevolg van lage waarnemingen zoals in 2005. De winter van 2004-2005 was vrij zacht vrij droog en zeer zonnig. (bron: KNMI)

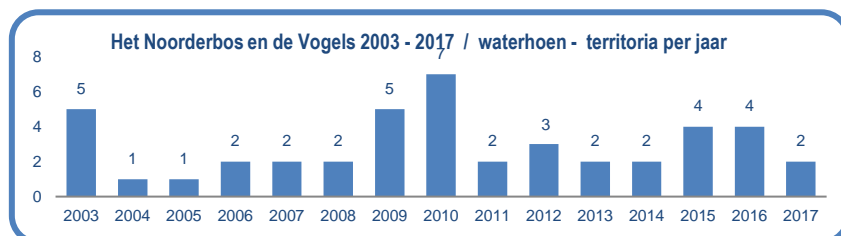

Figuur 43: alle waargenomen waterhoenen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Een overzicht van alle maand in figuur 43 laat zien dat de waarnemingen in het voorjaar en in de zomer het hoogst zijn. Broedactiviteiten en jonge vogels doen de aantallen wat hoger uitkomen. Verhoogde concentraties door overwinteraars is nauwelijks vastgesteld. Het totaal van de januari-tellingen geeft een wat hoger aantal aan, maar dat zakt weer in de maand erna.

Niet alleen op en langs de Noorderplas, maar ook op verschillende plaatsen langs de Zandley en de vertakkingen daarvan is het waterhoen waargenomen. Het is een schuwe vogel, vooral buiten de winterperiode. Toch kunnen we, voornamelijk in het broedseizoen, een patroon waarnemen van de plekken waar het waterhoen zich vaak ophoudt. Ook het gedrag is in de jaren steeds duidelijker geworden. Regelmatig heb ik bij onraad het onderduiken van een waterhoen gezien: via een 'duiker' onder water zwemt het naar een ander deel van de Zandley. Om zich ongezien voort te bewegen verplaatst het waterhoen zich onder overhangende oeverbegroeiing.

Figuur 44: alle vastgestelde territoria van alle waterhoenen per jaar met de totalen boven de kolom.

Weinig broedresultaat gezien

Elk jaar, ook in het jaar met zeer lage presentie van het waterhoen, zijn één of meer territoria vastgesteld. In totaal betreft het 44 territoria (zie figuur 44). Het lage aantal waargenomen broedsels heeft voor een deel te maken met het verborgen leven van het waterhoen. De jongen zijn waarschijnlijk vaak al gewaarschuwd door de ouders als ik als teller in de buurt kom en drukken of verstopen zich. In de gehele telperiode heb ik slechts zevenmaal resultaat van het broeden gezien: steeds in lage aantallen, niet meer dan 3 stuks. 11 van de 44 vastgestelde territoria zijn gevestigd aan de rand van de plas. Alle overige territoria liggen ergens langs de Zandley of aan één van de vertakkingen.

De lage opbrengst van de broedsels van waterhoentjes langs de Zandley en de vertakkingen is voor een belangrijk deel ook te wijten aan de locatie die oudervogels kiezen. De oevers van deze strakke waterlopen lopen tamelijk schuin op naar boven. Plantengroei is daar heel goed mogelijk maar dat is niet de wens van het waterschap. Om een snelle afvoer van het water van de waterzuiveringsinstallatie Tilburg-Noord te garanderen worden de taluds tot aan de voet tweemaal per jaar gemaaid. Daarnaast wordt ook de bodem jaarlijks geschoond. Als het waterhoen er al een gelegenheid vindt om een nest te bouwen, wordt dat ook nog verstoord. Er valt altijd een maaibeurt midden in het broedseizoen, vaak aan het einde van de maand juni.

Meerkoet *Fulica atra* - broedvogel

Nest meerkoet met eieren.

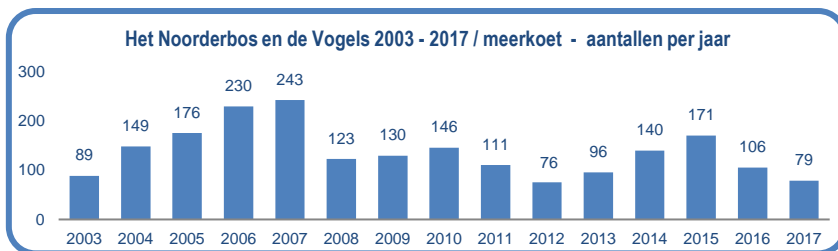
Gelobde tenen

Het verenkleed van de meerkoet lijkt op afstand zwart, maar is in werkelijkheid grijs. Het bedekt het hele lichaam. De witte bles en snavel zijn typische kenmerken. Ook aan zijn gedrag is de meerkoet te herkennen, zoals aan het sprongetje voordat hij onder water duikt. Ook het moeizame opstijgen vanaf het water is typisch: hij heeft meters aanloop nodig om genoeg snelheid te krijgen. De groene poten zijn speciaal: ze eindigen in tenen met lobben eraan. De gelobde tenen zijn een tussenvorm van gewone tenen en zwemvliezen. Die tenen ontwikkelen zich al vroeg bij de jonge meerkoet en dit onderscheidt hem van het jonge waterhoen. Die kleine pootjes zie je echter niet vaak. Een duidelijker kenmerk zijn de gele donsveertjes op de kop van het meerkoetkuiken.

De meerkoet vertoont soms zeer uiteenlopend gedrag. Bij zacht weer verdedigt de lokale meerkoet tot in de winter zijn territorium tegen alles wat in de buurt durft te komen. Op hetzelfde moment grazen tientallen wintergasten uit het noordoosten vredig naast elkaar op de nabij gelegen dijk. Het mannetje draagt materiaal aan voor het nest dat door het vrouwtje wordt gebouwd. Samen broeden ze de eieren uit en verzorgen ze de jongen, waarbij elke ouder er enkele voor zijn rekening neemt. Oudere jongen helpen soms bij het voeden van jongere broertjes en zusjes als er nog een volgend broedsel is.

Enorme toename alle meerkoeten

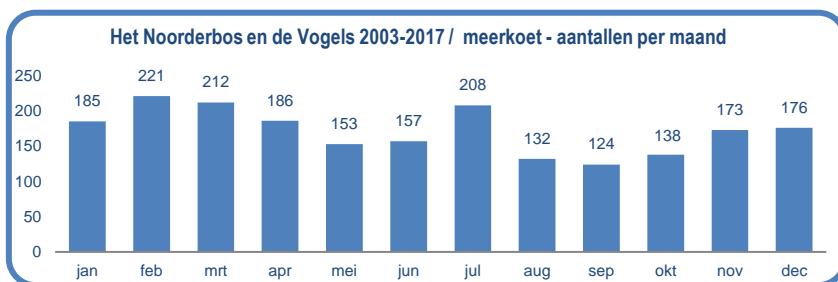
Al tijdens het atlasproject van 1973-1977 sprak men van toename van de meerkoet door het voedselrijker worden van de wateren, de expansie van driehoeksmosselen en het zich aanpassen aan mensen. Alle wateren in bebouwde omgevingen worden door de soort gebruikt om te broeden en in de winter bezet om te overleven. De aantallen zijn fors gestegen van 50.000-80.000 broedparen toen naar 110.000-140.000 broedparen nu (2013-2015) en 350.000-370.000 exemplaren in de winter. (bron: sovon.nl)

Figuur 45: alle waargenomen meerkoeten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Steeds op de Noorderplas

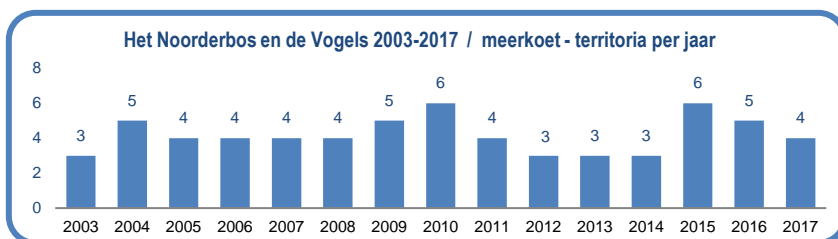
De meerkoet is tijdens alle teljaren in het Noorderbos aanwezig (zie figuur 45): in totaal 2065 exemplaren. Ook bij alle maandelijkse tellingen is de soort bijna altijd gezien. Alleen in de tweede helft van het jaar ontbreekt de meerkoet wel eens. De presentie is lager vanaf augustus (zie figuur 46). Vooral in de winterse periodes aan het begin van het jaar stijgen de aantallen door gasten uit andere gebieden, waarschijnlijk ook vogels uit noordelijke streken die hier de winter doorbrengen. De aanwezigheid tijdens het broedseizoen is lager en vrij stabiel. Een piek in juli wordt veroorzaakt door jonge opgroeiende meerkoeten.

Figuur 46: alle waargenomen meerkoeten van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Jaarlijks broeden meerkoeten in het gebied, voornamelijk aan de randen van de Noorderplas. Zie het overzicht in figuur 46 voor de aantallen. In de telperiode zijn in totaal 63 territoria van meerkoeten vastgesteld, waarvan 52 aan de plas en 11 aan de Zandley of een vertakking daarvan.

Bij de aanvang van de tellingreeks (2003) is het al enkele jaren rustig om de plas: de zandwinning is gestopt, de plantengroei komt op gang en wilgen en elzen vinden groeiplaatsen op de oevers. Gelegenheden om te nestelen nemen toe. Het aantal territoria vermeerdeert langzaam. In 2008 zijn dat 4 broedparen die alle jonge meerkoeten voort brengen. De periodes van intensieve zandstortingen in de plas hebben invloed op het aantal broedparen en de resultaten: in 2012, 2013 en in 2017 zijn geen jonge meerkoeten gezien langs de Noorderplas.

Figuur 47: alle vastgestelde territoria van alle meerkoeten per jaar met de totalen boven de kolom.

Met het toenemen van de werkzaamheden op en rond de plas verplaatsen enkele paren hun broedplek naar een rustigere omgeving langs de Zandley. Vanaf 2015 zijn territoria vastgesteld langs de Zandley. In 2016 en 2017 zijn ook resultaten gezien, respectievelijk 2 en 3 jonge meerkoeten.

Scholekster

Haematopus ostralegus - broedvogel

Bonte piet

De bijnaam van de scholekster, bonte piet, wijst op twee kenmerken van deze typische steltloper. Bont slaat op het verenkleed, wit van onderen en op de bovenzijde afwisselend zwarte en witte delen; de (oranje)rode snavel en (roze)rode poten maken de vogel echt 'bont'. Paartjes en ook kleine groepen kunnen gezamenlijk eindeloos 'tepieten': een sociaal - niet helemaal duidelijk - gebeuren. Het valt niet erg op in het bonte geheel maar de volwassen scholekster heeft in de winter een witte keelband. Jonge vogels hebben dat ook in het begin en vallen ook nog lang op door de vale poten en de snavel met een donkere punt.

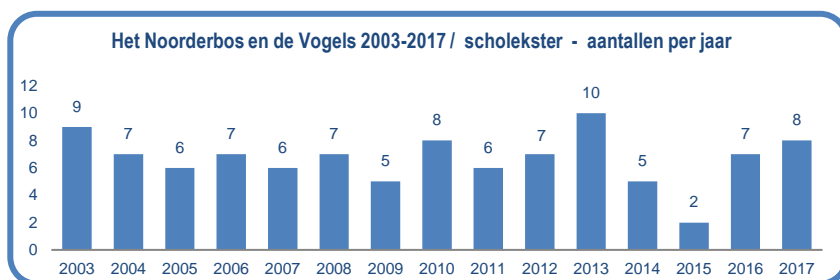

Scholeksters aan de rand van de Noorderplas.

Afname na flinke toename

De scholekster is vanaf de helft van de vorige eeuw in het binnenland gaan broeden in allerlei natte omgevingen. De totale Waddenzee is het belangrijkste overwinteringsgebied van de scholekster, samen met de Nederlandse en andere Europese deltagebieden. Vooral mosselen, kokkels, nonnetjes en wormen vormen het voornaamste voedsel.

In de 20^e eeuw zijn de broedvogels zeer sterk toegenomen tot 43.000-50.000 broedparen (1973-1977) en overwinterden er zo'n 260.000 scholeksters in de Waddenzee (1980-1990). Daarnaast is de Delta ook een belangrijk overwinteringsgebied. Er is echter veel areaal verloren is gegaan door de Deltawerken. Ook de intensieve visserij naar o.a. kokkels heeft de aantallen flink doen afnemen, zowel van de broedvogels (35.000-43.000) als van de overwinteraars (170.000-190.000), volgens de recent verschenen Vogelatlas. (bron: sovon.nl)

Figuur 48: alle waargenomen scholeksters van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Gedeelde territoria

De scholekster is in alle van de 15 teljaren in het Noorderbos waargenomen, met name aan de Noorderplas. Zie figuur 48. Vaak op slibstrandjes maar in de tweede helft van de tellingenreeks meer op de steeds groter wordende zandstortwallen. Het voorjaar en vaak een deel van de zomer tot half juli vormen de periode dat ze er zijn. Enkele malen een solitair exemplaar, maar gewoonlijk betreft het een paar. Soms foeragerende, maar vaak ook in ruste. Het gaat om een laag totaal aantal (100), ten hoogste 10 per jaar en in 2015 maar 2, een jaar met veel activiteiten rondom de plas in het voorjaar.

De waarnemingen van scholeksters in het Noorderbos vallen samen met hun aanwezigheid in de aangrenzende graslanden, waar ze waarschijnlijk ook broeden. Ze doen althans een poging daartoe. In dit intensief gebruikte gebied kennen deze pogingen veelal geen goede afloop. De Noorderplas en omgeving zijn een deel van het territorium van de scholekster. In 2003, 2005, 2008 en 2013 zijn voldoende gegevens verzameld om één territorium vast te stellen. Het gaat dan steeds om een deel van een territorium. Het nest zal zich waarschijnlijk aan de overzijde van de Kalverstraat bevinden.

Kleine plevier

Charadrius dubius - broedvogel

Gele oogring

De kleine plevier is een steltloper van geringe afmetingen met een ronde kop, een donkere kruin en een bruine rug met witte onderdelen. Het is een vogel die vooral in het binnenland verblijft en broedt. De zeer gelijkende bontbekplevier kan in de trekperiode ook in het binnenland gezien worden. Gewoonlijk ligt zijn biotoop aan de kust. Zowel van dichtbij als op afstand zijn beide soorten goed te onderscheiden. De kleine plevier heeft een duidelijke gele ring om de ogen. De bontbekplevier is in de vlucht goed te herkennen aan de witte streep in de lengte van de vleugels. Aan het einde van de zomer tot september trekt de kleine plevier weg via Frankrijk en Spanje om in Noord-Afrika te overwinteren. In maart-april keert hij terug naar de broedgebieden.

Kleine plevier op de met steenslag bedekte zandstortwal in de Noorderplas.

Hoopgevende kansen

De kleine plevier is tijdens het eerste broedvogelproject (1973-1977) een vrij schaarse broedvogel in ons land. De aantallen zijn licht, maar niet veel gestegen. Wel is de verspreiding over het land gewijzigd. West-Friesland, zuidelijk Flevoland en een deel van het riviereengebied zijn verlaten en andere delen zijn bezet. Deze wisselingen zijn inherent aan hun levenswijze. De open gebieden die ze als biotoop verkiezen, groeien gewoonlijk naar enkele jaren weer dicht en worden ongeschikt. Op grinddaken broeden (soms in kolonies met de visdief en de kokmeeuw) is een nieuwe ontwikkeling. Deze biedt, samen met de wijzigingen in het beleid rondom de rivieren en meer ruimte door het graven van nevengeulen en dergelijke, de kleine plevier hoopgevende kansen voor de toekomst. (bron: sovon.nl)

Pionier

De kleine plevier is een pionier: hij foerageert en broedt op zand- en grindbanken die door natuurlijk stromende beken en rivieren ontstaan. Deze dynamische biotoop kan zo maar ontstaan en weer verdwijnen. Zijn voedsel bestaat uit een grote verscheidenheid aan kleine ongewervelde dieren. Broeden doet hij in een ondiep nestkuiltje in de bodem, waardoor hij erg gevoelig is voor predatie. De kleine plevier kan ook leven in door mensen ontwikkelde biotopen, zoals opgespoten terreinen, grindgroeves en grote bouwprojecten. De invloed daarvan is mede bepalend in de ontwikkeling van de Nederlandse kleine plevieren. De populatie verloopt van 800-1.300 broedparen (1973-1975) met een licht gedaalde tussenstand van 750-1.100 (1989-2000) in een stijgende lijn naar 1.200-1.500 broedparen tijdens de laatste atlasperiode. (bron: sovon.nl)

Broeden op steenslag bij de Noorderplas

De zandstortwal die vanuit de zuidwestelijke oever van de Noorderplas is ontstaan, is door de kleine plevier als leef- en broedgebied ontdekt. De toplaag bestaat uit steenslag: gemalen gesloopte huizen en gebouwen, ook geschikt voor de kleine plevier, blijkt al snel. Deze wal, bedoeld om laagwaardig zand van allerlei bouwprojecten in de plas te storten, is lange periodes niet of weinig gebruikt. Blijkbaar zijn die periodes voldoende rustig voor de kleine plevier om er voedsel te zoeken en er zelfs een territorium te vestigen.

Jonge kleine plevieren in het Noorderbos

Op 19 mei 2015 zijn voor het eerst een paar kleine plevieren op de wal aangetroffen. Verder is de soort niet meer gezien in dit jaar. Als ze het daaropvolgende voorjaar opnieuw verschijnen is de verwondering groot. De verrassing is nog groter als aan het einde van juni 2016 het paar kleine plevieren 2 vliegvlugge jongen van voedsel voorziet. Ook in 2017 is het paar 'hardnekkig aanwezig' gedurende het gehele broedseizoen tot in augustus. Alles is aanwezig voor vaststellen van een territorium, inclusief baltsen en het direct weer terugkeren na verstoringen. Een nest en jongen zijn echter niet gevonden in dat jaar.

Kievit

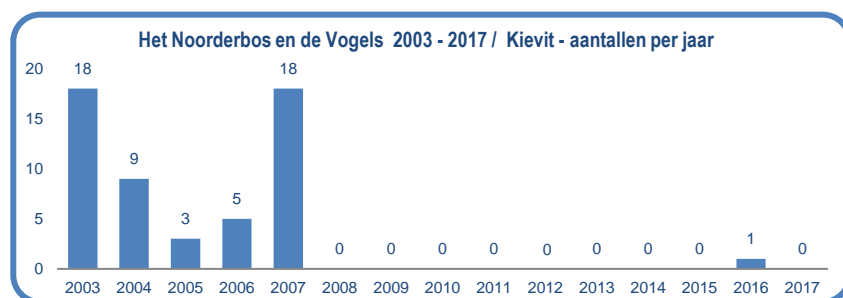
Vanellus vanellus

Bekende vogelsoort

Naast stadsvogels als de merel en de huismus is de kievit voor velen een bekende vogelsoort. Wie kent hem niet, met zijn prachtige uiterlijk en sierlijke baltsvluchten. Bij het horen van de ruisende veren en de aanhoudende kie-wiet kie-wiet roep laaien de voorjaarsgevoelens op. Met in het vizier de brede vleugels en een wapperende kuif zal iedereen roepen: "De kievit is er weer!"

Teruggang van onze 'nationale vogel'

Met de kievit, eens onze 'nationale vogel' volgens Rinke Tolman (schrijver monografie – de kievit) gaat het niet goed. Deze van oorsprong op de steppe levende vogel heeft zich aangepast aan de uitgestrekte graslanden van ons landschap en elders in West-Europa. Daarin is ondertussen veel veranderd. Rond de eeuwwisseling zijn op de zandgronden in het oosten en zuiden van ons land de landbouwgebieden de belangrijkste broedgebieden geworden. In de broedvogelatlas met gegevens uit 1998-2000 staat dat in die periode ongeveer de helft van de Nederlandse broedvogels op landbouwgrond broedt. De broedpopulatie van ons land, in die periode 200.000-300.000 broedparen, is inmiddels gedaald naar 111.000-160.000 (bron: sovon.nl). De enorme veranderingen in het landschap en het agrarisch gebruik daarvan zijn de basisoorzaak van de teruggang van de kievit en ander vogelsoorten van het boerenland. Vele gedane zaken terugdraaien kan mogelijk het tij keren.

Figuur 49: alle waargenomen kieviten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Mannelijke kievit.

Lage aantallen in het Noorderbos

De aanwezigheid van de kievit in het Noorderbos is laag, toont de grafiek in figuur 49. Gedurende de hele tellingenreeks zijn 54 kieviten aangetroffen. Het Noorderbos biedt niet veel mogelijkheden voor de soort. De zes percelen grasland zijn klein (1 tot 1,5 ha per perceel) en ondanks begrazing ook vaak erg ruig. De onoverzichtelijkheid - door bossen omzoomd - is daarbij mede bepalend. De waarnemingen concentreren zich dan ook rondom de Noorderplas. Tijdens 13 tellingen is de kievit in het gebied aanwezig. Vaak zijn het solitaire waarnemingen of kleine groepjes tot 5 stuks. In een winterse periode aan het begin van 2003 is een groep van 15 kieviten bij een wak in de plas neergestreken.

Na het broedseizoen verzamelen kieviten zich in groepen, op zoek naar voedsel en rust. Op 17 september 2007 is een groep van 16 kieviten in het Noorderbos waargenomen. Na het begin van de intensieve zandstoringen in de plas (2008) houdt de kievit het voor gezien. De verdere afname van de soort in Nederland, maar ook in de rest van West-Europa, speelt daarbij tevens een rol.

Watersnip

Gallinago gallinago

Plotseling opvliegend

Een kleine vogel met een erg lange snavel die in een natte omgeving plotseling op korte afstand opvliegt, is gewoonlijk een watersnip. Hij foerageert graag in ondiep water met begroeiing. De vogel blijft lang zitten en komt dan onverwachts uit het niets te voorschijn. Plasdras gebieden zijn ideaal voor de watersnip. Hij maakt raspende geluiden bij het opvliegen en verdwijnt in een snelle en onregelmatige vlucht zigzaggend uit beeld. Als de waarnemer snel reageert, ziet hij mogelijk het oranje in de staart. Bij de gelijkende vogelsoort, het bokje, ontbreekt dat. De houtsnip vliegt in één rechte lijn direct weg.

Weinig broedparen, veel doortrekkers

In Nederland broeden de laatste jaren een beperkt aantal watersnippen: 1.000-1.500 paren. Nederlandse broedvogels trekken weg naar Noord-Afrika en Engeland. Grote aantallen watersnippen uit Noord- en Oost-Europa trekken door ons land en blijven vaak lang hangen. Ze foerageren in moerassige gebieden, zolang het niet vriest. Bij vorst zoeken ze open water op of trekken weg. In de winter verblijven 10.000-20.000 watersnippen in Nederland.

Lage aantallen in het Noorderbos

De watersnip is een beperkt aantal malen in het Noorderbos aangetroffen. Tijdens negen tellingen in zeven teljaren zijn 14 watersnippen gezien. Zes keer gaat het om solitaire waarnemingen. Kleine groepen (2-3 stuks) zijn gezien in periodes met sneeuw en ijsvorming. Het Noorderbos is, met uitzondering van de plas, de Zandley en wat oude (dicht geslibde) aan- en afvoersloten van de vloeivelden, tamelijk droog. Delen van de drainagesystemen zijn nog intact gebleven en voeren water af.

Houtsnip

Scolopax rusticola

Gewoonlijk komt de houtsnip pas in beeld als hij wordt opgeschrikt en met suizende vleugelslagen wegvliegt. Rechttuit zonder wendingen uit beeld verdwijnen, onderscheidt hem van de watersnip. Bij goed zicht maken ook de grote ogen, het grotere formaat en de dwarsstrepen op de kop het verschil met de watersnip. De houtsnip is een gedrongen steltloper op korte poten met een zeer lange snavel en hij is groter dan een kievit. Er is enigszins een overeenkomst met deze soort als je naar de brede afgeronde vleugels kijkt. Het verenkleed van de houtsnip is aan de bovenzijde roodbruin en aan de onderzijde beige met overal strepen en vlekken.

De houtsnip broedt in bossen van behoorlijke afmetingen met open plekken en een humusrijke, natte bodem. De droge bossen op de zandgronden zijn minder talrijk bezet. Buiten het broedseizoen heeft de houtsnip ook een voorkeur voor bossen, maar duikt hij soms op onverwachte plaatsen op, zoals in tuinen in de stad en in het Noorderbos. Op 6 november 2009 is een houtsnip opgestoten in het Noorderbos.

Grutto

Limosa limosa

De grutto is een grote slanke steltloper die vooral in graslanden vertoeft. De lange snavel is recht en de zwarte poten zijn zo lang dat ze tijdens de vlucht ver buiten de staart uit steken. De met zwart omzoomde witte ondervleugels en de witte strepen op de vleugels zijn typerend voor de grutto. Met de kastanjebruine borst en hals en de gevlekte vleugels is hij een statige verschijning.

De grutto broedt in de noordelijke helft van Europa tot ver in Rusland. Binnen de EU broedt 80% van het gruttobestand in Nederland. Overwinteren doen ze langs de West-Afrikaanse kusten en recentelijk ook dichterbij in Spanje en Portugal. De grutto broedt in Nederland voornamelijk op graslanden, het liefst extensief beheerde.

Biotooptverlies door verstedelijking, ontwatering en de veranderende structuur van de graslanden zijn onder andere de oorzaken van de terugloop van de broedende grutto in ons land. De zuidelijke provincies en ook grote delen van Overijssel en Gelderland zijn geheel ontvolkt. Ook in bolwerken van de grutto in Friesland is de populatie met 60% afgenomen. De huidige populatie bestaat uit 31.000-38.000 broedparen. In het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam men uit op 120.000. (bron: sovon.nl)

Na een heldere koude nacht (-5°C) zijn in de ochtend van 22 februari 2003 éénmalig 5 grutto's neergestreken bij de Noorderplas. Het water is, op enkele wakken na, geheel dicht gevoren.

Wulp

Numenius arquata

De wulp is de grootste steltloper van Europa. Het is een forse vogel met een bruin gevlekt verenkleed en een grote naar beneden gebogen snavel. De wig, de witte vlek op de rug, is in de vlucht goed te zien. Vaak klinkt dan ook de jodelende roep of een fragment daarvan.

De Nederlandse broedvogels trekken in het najaar naar Engeland of Zuidwest-Europa. Ze worden vervangen door grote aantallen uit het noordoosten, die in de winter, afhankelijk van de weersomstandigheden, deels doortrekken en in januari en februari weer terugkeren. Heide-, duin en hoogveengebieden zijn door broedende wulpen verlaten, voornamelijk door voedseltekort en predatie. Sinds het begin van twintigste eeuw zijn veel wulpen naar cultuurland verhuisd, wat ze gevoelig maakt voor de intensivering van de landbouw. Landelijk gezien neemt de wulp in aantal af. (bron: sovon.nl)

Het Noorderbos is niet echt geschikt voor weidevogels.

Noorderbos

Vanuit de aangrenzende weilanden in het Noorderbos, aan de Kalverstraat, is door de jaren heen enkele malen de jodelende roep van de wulp gehoord. Ook is de soort daar een beperkt aantal malen gezien. Daar het buiten het telgebied ligt zijn geen aantallen vastgelegd. Binnen de grenzen van het Noorderbos is de wulp tweemaal waargenomen: op 2 februari 2005 één exemplaar en op 17 maart 2006 zeven.

Tureluur

Tringa totanus

De tureluur is een middelgrote steltloper met lange rode poten en een flinke snavel die aan de basis oranje-rood is. Het verenkleed is aan de bovenzijde donkerbruin met onregelmatige tekeningen en aan de onderzijde licht. In de winter is het verenkleed egaler grijsbruin. De tureluur heeft een witte eindband aan de vleugels. Hij houdt de vleugels even opgeheven na het neerstrijken.

De in Nederland broedende tureluurs trekken al in juli weg om te overwinteren in Spanje, Portugal en Noord- en West-Afrika. Tijdens de trektijd en in de winter zijn hier tureluurs uit Engeland, IJsland en Scandinavië. Ze verblijven voornamelijk aan de kust. De landelijke broedpopulatie is sinds 1990 met circa 20% afgenomen en ook van de winterpopulatie is een dalende tendens vastgesteld. (bron: sovon.nl). Op 11 april 2003 is één tureluur gezien in het Noorderbos.

Groenpootruiter

Tringa nebularia

De groenpootruiter is een middelgrote ranke steltloper die hoog op de poten staat. Hij heeft ook echt groene poten, die in de winter wat meer grijs zijn. De grote witte wig op de rug en de witte flanken, die sterk afsteken tegen de donkere vleugels, zijn duidelijke kenmerken.

De groenpootruiter broedt niet in Nederland. Tijdens de voorjaars- en najaarstrek zijn vogels uit Noord-Europa en Rusland in Nederland te zien. Tijdens zachte winters blijven kleine aantallen hier hangen en ook in de zomer. De groenpootruiter overwintert voornamelijk in West-Afrika maar ook in kleine toenemende aantallen in Zuidwest- en West-Europa. (bron: sovon.nl). Tweemaal is een groenpootruiter waargenomen in het Noorderbos: één op 14 augustus 2004 en één op 6 april 2012.

Witgat

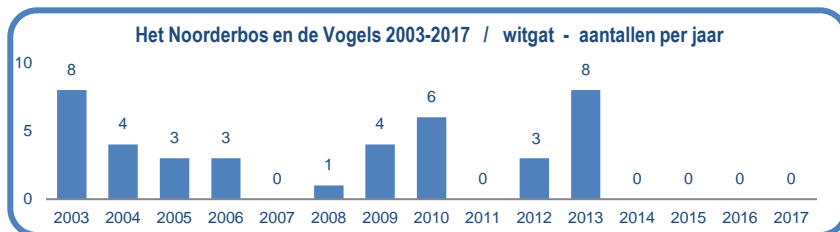
Tringa ochropus

Diamantjes op de vleugels

De witgat is een kleine, tamelijk schuwe steltloper. Het is een gedrongen vogel. De poten zijn kort waardoor hij kleiner lijkt dan de bosruiter. Het verschil met deze soort is de onderzijde van de vleugels. Bij de bosruiter is deze wit. De vleugels van de witgat zijn aan beide zijden zwart en steken duidelijk af tegen de witte stuit, het 'wit gatje'. Dit wordt nog benadrukt door de zwarte strepen aan het einde van de staart. Als je wat geluk hebt en de witgat niet direct opvliegt, kun je de prachtige tekeningen op de vleugels zien. Met de zon erop lijken de witte vlekken op de donkere vleugels net kleine diamantjes - prachtig. De totale indruk van de witgat is een zwart-witte vogel, zeker tijdens donkere dagen.

Incidentele broedvogel in Nederland

De witgat broedt niet in Nederland. Uit het verleden zijn wel incidentele broedgevallen bekend. Het is in ons land een doortrekker en een wintergast in beperkte aantallen (1.000-1.500 in de periode 2013-2015). De verspreiding over het land wisselt met de weersomstandigheden. Langs de rivieren en in andere natte streken is de concentratie het hoogst (bron: sovon.nl). De witgat kan echter overal opduiken. Het is een regelmatig waargenomen vogel in omgeving van Tilburg, in lage aantallen en buiten het broedseizoen.

Figuur 50: alle waargenomen witgatjes van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Wintergast en doortrekker in het Noorderbos

De witgat is tijdens negen teljaren in het Noorderbos aanwezig: 40 exemplaren in totaal. Zie figuur 50. Op dertien telrondes zijn tussen de 1 en 4 exemplaren waargenomen, gewoonlijk opvliegend langs de Noorderplas en soms verdwijnen ze dan meteen uit beeld. De maandelijkse aantallen wisselen tussen de 4 en 6 exemplaren. In mei ontbreekt de soort tijdens alle teljaren. Ook in september, oktober en november zijn ze er niet. De witgat is hier een overwinteraar die naadloos overgaat naar voorjaarstrekker en zich in het najaar als terugtrekker manifesteert. De soort ontbreekt in 2007, 2011 en in de laatste vier teljaren. De toenemende activiteiten op en rond de plas lijken ook voor de witgat een versturende factor.

Oeverloper

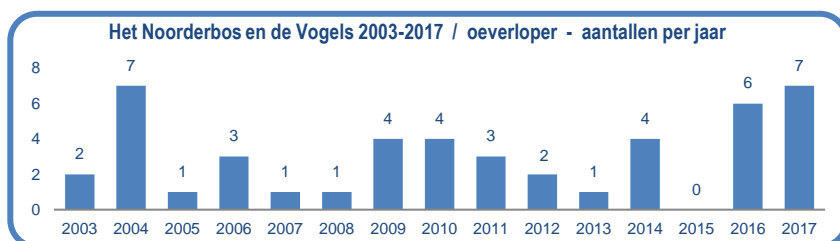
Actitis hypoleucos

Bijzondere kenmerken

De oeverloper is een kleine steltloper met naar verhouding korte poten. De vrij lange staart steekt buiten de vleugels uit als deze opgevouwen zijn. Zeilen met iets afhangende vleugels is het typische gedrag als hij langs de waterkant opgestoten wordt. In een boog verplaatst hij zich dan over het water om verderop langs de oever neer te strijken. De vleugels zijn aan de bovenzijde grijsbruin. De borst is ook grijsbruin en gaat halverwege over in witte veren. Andere opvallende kenmerken zijn de witte strepen in de lengte van de vleugels en de tot de 'schouders' oplopende witte inkepingen. Ze doen denken aan de epauletten op een uniform. Een laatst kenmerk van de oeverloper: de staart wipt voortdurend op en neer, zoals bij de witte kwikstaart. Al zal je het nooit echt te zien krijgen, de ondervleugels zijn ook prachtig: het is een lijnenspel van wit en grijs en halve cirkels.

Talrijke doortrekker en schaarse overwinteraar.

Tot 1993 broedt de oeverloper nu en dan in ons land. Daarna komt hij jaarlijks tot broeden maar slechts in lage aantallen: 10 tot 15 broedparen per jaar. Vaak is dat in natuurontwikkelingsterreinen en vooral langs de rivieren. De oeverloper is een talrijke doortrekker en wordt in trekperiodes op allerlei plekken gezien: langs rivieren en plassen, maar ook langs vijvers in stadsparken. In de winter verblijven 20-50 oeverlopers in ons land (2013-2015). De waarnemingen in de winter nemen wel iets toe. (bron: sovon.nl)

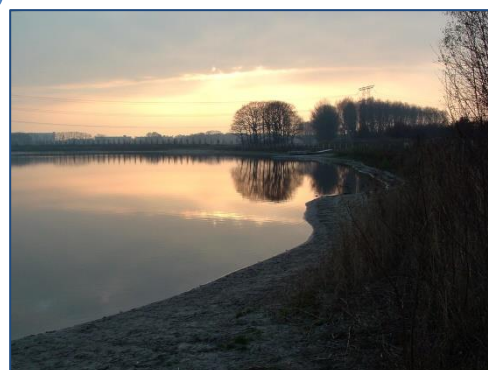

Figuur 51: alle waargenomen oeverlopers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Overlap in trekperiodes

De oeverloper is tijdens bijna alle teljaren in het Noorderbos gezien: alleen niet in 2015. Zie de grafiek in figuur 51. De aantallen zijn steeds laag met de hoogste aantallen van 7 in 2004 en 2017. Het totaal van alle 15 teljaren is 46 exemplaren. Alle waarnemingen vallen tussen half april en eind september. Hoewel de voorjaars- en de najaarstrek elkaar lijken te overlappen zijn er in juni en juli maar enkele exemplaren gezien.

De Noorderplas, korte verblijfplaats voor meerdere soorten steltlopers.

Kokmeeuw

Chroicocephalus ridibundus

Lachmöwe

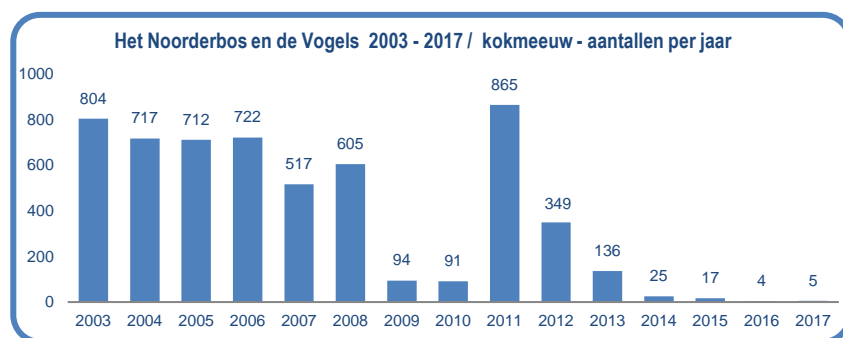
In de winter heeft de kokmeeuw een witte kop met alleen wat donkere vlekken aan de zijkant. Al vroeg in het voorjaar neemt de vogel het broedkleed aan en krijgt hij een donkere kop. In sterk contrast met de spierwitte nek valt dit kenmerk erg op. Die donkerbruine hoofdbedekking loopt als een kap van onder de snavel naar achteren schuin omhoog. Vandaar de vroeger meer gebruikte naam: kapmeeuw. Tijdens de zomer zijn de rode poten donkerder en is de snavel bijna zwart. Het woord 'kok' in de naam is een onomatopoeë. Het verwijst naar het geluid dat de kokmeeuw maakt, het kokkeren of kakelen. Vaak maakt hij in de lucht ook spottende lachende geluiden, vandaar lachmeeuw. In het Duits heet de vogel dan ook lachmöwe. Ook de Fransen hebben het over een lacher: mouette rieuse. Het tweede deel van de wetenschappelijke naam, ridibundus, staat ook voor lachende meeuw. Op grond van nieuwe onderzoeksgegevens werden in 2005 de geslachten van meeuwen verder opgedeeld. De kokmeeuw wijzigde van *Larus ridibundus* naar *Chroicocephalus ridibundus*. De kokmeeuw lacht dus nog steeds!

Trekgedrag

Bij vogeltrek denk je niet direct aan meeuwen. Maar meeuwen verplaatsen zich naar een gunstigere omgeving om de winter door te brengen. De kokmeeuwen die in Nederland broeden, trekken in de winter grotendeels naar Zuid-Europa. Daar komen de rest van het jaar geen kokmeeuwen voor. De hier in de winter verblijvende kokmeeuwen trekken in de lente terug naar het noorden om daar te broeden.

Oogstresten en terugval

Kokmeeuwen zijn in de vorige eeuw van 'zeemeeuwen' tot 'landmeeuwen' geworden en zeer talrijk in aantal. In de jaren tachtig van de 20^e eeuw lag de piek op 225.000 broedparen (bron: Sovon). Zwaar bemeste graslanden en een groot voedselaanbod door de groeiende landbouwactiviteiten en niet afgedekte stortplaatsen waren als gedekte tafels voor verschillende soorten meeuwen. Later optredend voedselgebrek deed het tij echter weer keren. Het afdekken van stortplaatsen, nog intensiever grondgebruik, verdroging en vermesting pakten ongunstig uit. Veel broedkolonies in het binnenland, vooral ook in Noord-Brabant verdwenen. De aantallen zijn ondertussen gehalveerd. In het Waddengebied vergaat het de soort beter en ook langs de kust zijn er diverse broedkolonies. De huidige (2013-2015) broedpopulatie kokmeeuwen bestaat uit 104.000-131.000 paren. (bron: sovon.nl)

Figuur 52: alle waargenomen kokmeeuwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

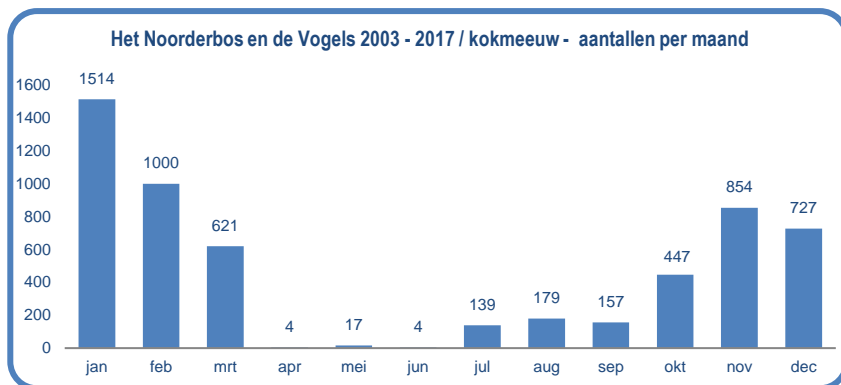

Grote groepen bij toeval in het Noorderbos

Aanvankelijk werd een redelijk stabiel aantal kokmeeuwen waargenomen in het Noorderbos. Zie figuur 52. De meeste kokmeeuwen verblijven dan op en rond de plas. In 2009, het jaar nadat de zandstortingen op grote schaal zijn begonnen, daalt het aantal direct. In 2011 werd het hoogste aantal per jaar waargenomen: 865 stuks. Deze hoge uitschieter, na twee jaren met zeer lage aantallen, is opmerkelijk en roept vragen op. Dit hoge aantal komt door de waarneming van twee grote groepen: tijdens de eerste telling van 2011 zag ik er 600 en tijdens de laatste ronde in december 180. Deze laatste groep kwam net aanvliegen en streek neer op de plas toen ik aankwam. Bekend is dat al tientallen jaren de daken van grote hallen op het nabijgelegen industrieterrein Loven door meeuwen gebruikt worden als slaappleaats. Hoewel er ook andere meeuwen slapen, bestaat het grootste deel uit kokmeeuwen. Zij verzamelen zich in de avondschemering en zwermen bij zonsopgang uit om in de omgeving naar voedsel te zoeken. Het gaat het om duizenden exemplaren. Het plotseling neerstrijken van uitzwermende groepen kokmeeuwen op de Noorderplas is dus verklaarbaar. In het overzicht van de gegevens van de kokmeeuwen staan meer treffers van tussen de 100 en 200 exemplaren in de wintermaanden. Een uitschieter van 380 exemplaren in november 2003 valt ook op.

Kokmeeuwen bezoeken het Noorderbos voornamelijk op zoek naar voedsel en verdwijnen weer snel als er niets te halen valt. Vandaar dat er slechts bij toeval grote groepen worden aangetroffen. Langdurig rusten en slapen, zoals wilde eenden dat doen, is bij kokmeeuwen niet het geval. Van grootschalige graslanden ten oosten van het Noorderbos, onder Udenhout, is bekend dat er in de winter vaak grote aantallen meeuwen rusten en foerageren. Het zijn dan niet alleen kokmeeuwen, maar ook flinke aantallen stormmeeuwen en in mindere mate zilvertmeeuwen. Bij verstoring is de Noorderplas een uitwijkmogelijkheid.

Figuur 53: alle waargenomen kokmeeuwen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Niet meer in trek

Kokmeeuwen broeden in kolonies en doen dat nog nauwelijks in Brabant. Gedurende het broedseizoen worden er hier dan ook geen of slechts sporadisch enkele kokmeeuwen gezien. Zie figuur 53. In meer dan de helft van het aantal teljaren werd in april, mei en juni geen enkele kokmeeuw gezien. Ook in de zomer zijn de aantallen laag en pas in oktober stijgen ze. Dat is echter geen recent verschijnsel. Al vanaf het begin van de tellingen in 2003 doet deze situatie zich voor.

Na 2008 kelderen de aantallen enorm met uitzondering van 2011, het jaar waarin twee grote groepen werden gezien. De laatste 4 teljaren waren er nauwelijks nog kokmeeuwen. De aanhoudende zandstoringen hebben op de aantrekkelijkheid van de plas voor kokmeeuwen een enorm effect. Bij de eenden is deze verstoring ook van invloed, maar in mindere mate. Door het aanleggen van wallen om het zand in het midden van de plas te kunnen storten is het wateroppervlak sterk verkleind. Voor de kokmeeuwen niet meer aantrekkelijk blijkbaar!

Stormmeeuw

Larus canus

Energieke en snelle vlieger

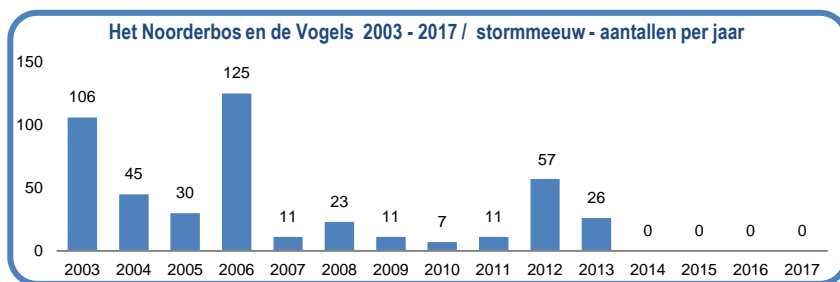
De donkere ogen, de ronde kop en de korte snavel geven de stormmeeuw een vriendelijk uiterlijk. De soort is te herkennen aan de vleugels die een tintje grijs zijn dan die van de andere gelijkende meeuwen. In gezelschap van andere meeuwen is ook het formaat een goed hulpmiddel: de stormmeeuw zit qua afmeting tussen de kokmeeuw en de zilvermeeuw in. De poten en snavel zijn groenig geel. Op de snavel ontbreekt de rode vlek die andere, iets grotere meeuwen wel hebben. De vlucht van de stormmeeuw is energiever en sneller dan die van de zilvermeeuw.

Veel overwinteraars

Nederland ligt aan de zuidrand van het verspreidingsgebied van de stormmeeuw. De stormmeeuw broedt vanaf 1908 in Nederland. Na de Waddeneilanden zijn de Hollandse- en Zeeuwse kusten bezet. Ook in het binnenland is een klein aantal paren gaan broeden. Sterk toenemend bereikt de populatie rond 1980 de top met circa 11.000 broedparen. Forse afname tot 4.000 broedparen volgt vanaf 2009 door de vestiging van de vos in de duinen. Dat geldt niet voor de Waddeneilanden. De stormmeeuw gaat in reactie op de hoge predatie op gebouwen broeden, wat niet alle verliezen compenseert. Het aantal broedparen van de stormmeeuw is in de laatste atlasperiode 2013-2015 vastgesteld op 3.300-3.700 paren. Aan het einde van de zomer stijgt het aantal stormmeeuwen tot de piek in het midden van de winter: 350.000- 430.000 exemplaren. Tijdens strenge winters ten noordoosten van ons land neemt het aantal nog verder toe. Ze concentreren zich vooral in het noorden en westen van Nederland. Maar ook in het binnenland verblijven in de winter vaak grote aantallen stormmeeuwen, ook in Noord-Brabant. (bron: sovon.nl)

Rustende storm- en kokmeeuwen op de bevroren Noorderplas.

Figuur 54: alle waargenomen stormmeeuwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Nooit alleen stormmeeuwen

Vaak is de kokmeeuw de enige soort meeuw die in het Noorderbos aanwezig is. Net zomin als de andere soorten meeuwen broedt ook de stormmeeuw niet in het Noorderbos. Met de afname van de aantallen van de kokmeeuw daalt ook de aanwezigheid van de stormmeeuw. De aantallen van de stormmeeuw en van de andere waargenomen soorten meeuwen liggen altijd veel lager dan de aantallen van de kokmeeuw. Alle andere soorten meeuwen zijn altijd in gezelschap van de kokmeeuw. De laatste teljaren zijn er nauwelijks kokmeeuwen in het Noorderbos aanwezig en de stormmeeuw is de laatste vier teljaren helemaal niet in het Noorderbos gezien. Zie voor de aantallen waargenomen stormmeeuwen per jaar de grafiek in figuur 54. In totaal zijn 452 exemplaren gezien tijdens de tellingenreeks. Vooral in het begin van de tellingenreeks wisselen de aantallen stormmeeuwen sterk. Tijdens alle tellingen is eenmaal een stormmeeuw in april en eenmaal een in juli aangetroffen. Alle overige waarnemingen vallen van oktober tot en met maart. De pieken liggen in januari tot en met maart.

Kleine mantelmeeuw

Larus fuscus

De kleine mantelmeeuw is herkenbaar aan zijn formaat, ongeveer gelijk aan de zilvermeeuw, de donkere vleugels en de gele poten. De kleine mantelmeeuw is nauw verwant aan de zilvermeeuw. Bij donker weer zijn deze soorten soms moeilijk te onderscheiden. Vooral jonge vogels zijn erg gelijkend. Met het toenemen van de leeftijd wordt de jonge kleine mantelmeeuw donkerder.

In onze omgeving trekt de kleine mantelmeeuw aan het begin van de winter weg en keert pas half maart terug. Nederland valt grotendeels buiten het winterareaal van de kleine mantelmeeuw. In tegenstelling tot de andere soorten meeuwen, die de stad verlaten om elders te broeden, hangt de kleine mantelmeeuw in het voorjaar en de zomer in stedelijk gebied rond. Voor een deel betreft het jonge vogels die nog niet broeden. Maar broedvogels scharrelen in de stad ook hun kostje bij elkaar om hun jongen te voeden. De kleine mantelmeeuw overbrugt moeiteloos 100 km tussen broed- en foerageergebied. Een deel van de hier in het voorjaar waargenomen kleine mantelmeeuwen broeden bijvoorbeeld in het industriegebied Moerdijk. Het aantal broedparen kleine mantelmeeuwen in Nederland bedraagt 100.000-110.000 in de periode 2013-2015. (bron: sovon.nl)

De kleine mantelmeeuw is het minst aangetroffen van de 4 soorten meeuwen die in het Noorderbos voorkomen. De soort is in vijf van de vijftien teljaren aangetroffen: 10 in 2005, 2 in 2007, 2 in 2011, 1 in 2014 en 5 in 2016. In totaal 20 exemplaren. Alle waarnemingen vallen binnen de periode van april tot de helft van november.

Zilvermeeuw

Larus argentatus

Volwassen zilvermeeuw.

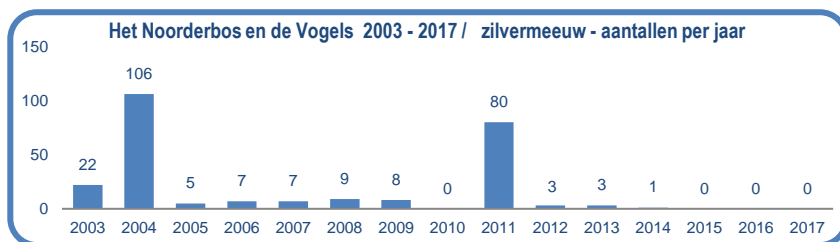

Brutale meeuw

De zilvermeeuw is samen met de kleine mantelmeeuw de grootste in Tilburg en omgeving voorkomende meeuwensoort. Het zijn beide forse, soms brutale vogels die vaak hun kostje in de stad bijeen scharrelen. In het voorjaar schrikken ze er niet voor terug kuikens van eenden en andere watervogels uit het water te pikken. De grijze vleugels en rug onderscheiden de zilvermeeuw duidelijk van de iets kleinere kleine mantelmeeuw, met donkere vleugels. De onderzijde is geheel wit en de poten zijn vleeskleurig. De ogen en de forse snavel (met rode vlek) geven de zilvermeeuw een streng uiterlijk.

Pieken en dalen

Tot 1950 broedt de zilvermeeuw met ten hoogste 25.000 paren in Nederland. Door het stoppen van giflozingen en vervolging in combinatie met meer voedselbronnen (vuilnisbelten, visserijafval) stijgt het aantal broedparen tot 90.000 in 1985. Daarna gaat het bergafwaarts door het afdekken van vuilnisbelten en de intrede van de vos in duingebieden waar veel meeuwen broeden. Het huidige (2013-2015) aantal broedparen staat op 42.000-46.000. Bijna de helft broedt op de Waddeneilanden. Verder is het hele kustgebied en vooral de Delta erg in trek bij de zilvermeeuw. In de winter is de verspreiding meer over het land verdeeld met 100.000 -130.000 exemplaren. (bron: sovon.nl)

Figuur 55: alle waargenomen zilvermeeuwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Grote en kleine groepen

In totaal zijn 251 zilvermeeuwen tijdens 11 van de vijftien teljaren in het Noorderbos aanwezig. Zie figuur 55. Gewoonlijk gaat het om minder dan 10 exemplaren per telling. In twee jaren zijn er grote groepen: 60 & 40 in 2004 en 50 & 25 in 2011. Tijdens alle teljaren is de zilvermeeuw niet aanwezig in het broedseizoen van april tot en met juli. Ze broeden ergens anders gezamenlijk in een kolonie. Ook de jongen, die nog niet broeden, zijn in deze periode afwezig. In de maanden augustus en september verblijven er maar enkele zilvermeeuwen in het Noorderbos. De hogere aantallen zijn tussen half oktober en half maart gezien.

Visdief

Sterna hirundo

De visdief heeft in de verte wel iets weg van een kokmeeuw, maar is slanker en heeft langere vleugels. Grijsz vleugels, een wit lijf, een zwarte kop en een rode snavel met een zwarte punt zijn in grote lijnen de kenmerken van de visdief. Als hij staat, zie je de langere poten (dan die van de Noordse stern) en de vleugelpunten die voorbij de staart uitsteken. De visdief vliegt laag over het water op zoek naar voedsel, soms biddend om met een snelle duik een vis te verschalken.

Een enkele visdief wordt in de winter in Nederland gezien. De meeste overwinteren echter aan de kusten van Zuidwest-Afrika en komen vanaf maart terug om te broeden. Na hoge aantallen in de vorige eeuw gingen de broedvogels door diepe dalen: jacht, landbouwgif en later voedseltekort sloegen diepe gaten in de populatie. Herstel volgde, maar later is opnieuw afname in het Waddengebied en de Delta vastgesteld. Door de aanleg van eilanden in het IJsselmeer steeg de populatie tot het huidige niveau van 14.000-18.000 broedparen (2013-2015) (bron: sovon.nl). Op 7 juli 2012 is éénmalig een visdief gezien, laag vliegend boven de Noorderplas.

Holenduif

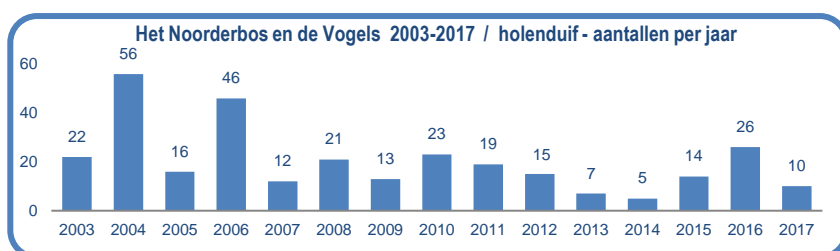
Columba oenas - broedvogel

Geen wit in het verenkleed

In een groep op de bodem foeragerende duiven valt de holenduif niet direct op. Zeker op wat grotere afstand en bij niet zo'n goed zicht. De holenduif is iets kleiner dan de in veel hogere aantallen voorkomende houtduif. De ronde kop en de bredere hals geeft hem toch een ander uiterlijk dan de houtduif. Als de zon schijnt, zie je dat de holenduif iets blauwer is. De volwassen houtduif heeft witte strepen op de hals en witte banden in de vleugels. Bij de holenduif ontbreekt wit geheel in het verenkleed. Jonge houtduiven lijken op de holenduif omdat ze nog geen witte strepen op de hals hebben. De stuit van de holenduif is lichtblauw en op de zijhals bevinden zich metaalgroene vlekken. Er is nog een typisch kenmerk: op de gesloten vleugels bevinden zich nabij de staart twee donkere streepjes, eigenlijk anderhalf. Bij de postduif zijn dat vaak twee zwarte banden, zoals bij zijn voorouder de rotsduif.

Veel wintergasten

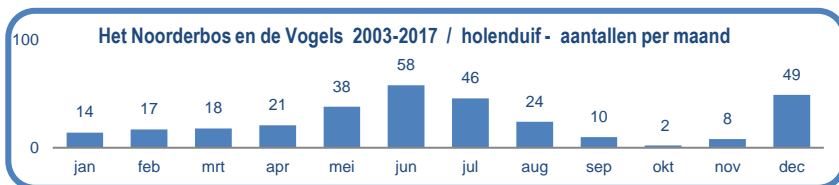
Na een inzinking in de jaren 60 van de 20^e eeuw door veelvuldig gebruik van landbouwgif herstelt de holenduifpopulatie zich vanaf circa 1970. Uitbreiding naar Laag-Nederland en aanpassing aan het intensieve agrarisch gebruik van de landbouwgronden doen de soort toenemen. Sinds 1990 stabiliseren de aantallen zich. De huidige broedvogelpopulatie bestaat uit 45.000-55.000 broedparen (2013-2015). In de winter wordt de populatie aangevuld met holenduiven uit Duitsland en Scandinavië. De dichtheden zijn dan het hoogst op boerenland op de zandgronden. In de winterperiode verblijven 100.000-200.000 holenduiven in Nederland. (bron: sovon.nl)

Figuur 56: alle waargenomen holenduiven van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Schuw gedrag

Tijdens alle teljaren is de holenduif in het Noorderbos aanwezig. Zie figuur 56. Over de gehele tellingenreeks zijn dat 305 exemplaren. De eerste jaren vallen de aantallen het hoogste uit. Daarna is de aanwezigheid van de holenduif in de meeste jaren erg laag. Het schuwe gedrag en het bescheiden geluid maken de holenduif moeilijk waar te nemen: waarschijnlijk is de werkelijke aanwezigheid hoger. In de maanden mei, juni en juli liggen de aantallen het hoogst. In december waren er eenmalig veel holenduiven: op 3 december 2004 was er een grote groep overwinterende duiven, 93 houtduiven en 28 holenduiven. Zie de aantallen per maand in figuur 57.

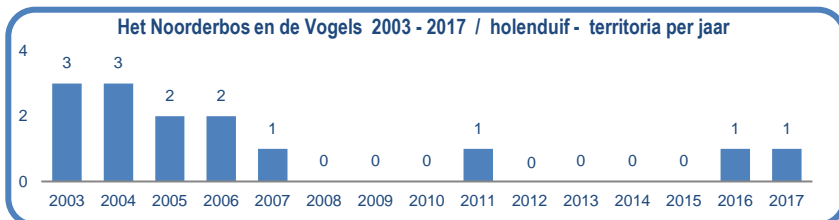
Figuur 57: alle waargenomen holenduiven van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Nestkasten

Ondanks de beperkte waarnemingen zijn er nogal wat territoria vastgesteld, vooral in de eerste vier teljaren: 14 in totaal (zie figuur 58). Aan de randen van het gebied, langs de bossen van de Zandley en in de bosstrook parallel aan de Udenhoutseweg bieden de oudere bomen nestgelegenheid aan deze hollenbroeder. Daarnaast zijn de voor bosuilen opgehangen nestkasten door de holenduif gebruikt om te broeden. Eieren en jonge holenduiven zijn in de kasten aangetroffen. Deze nestkasten zijn echter van een slechte kwaliteit en vallen na een paar jaar uit elkaar. Viermaal is één territorium van de holenduif vastgesteld, waaronder de laatste 2 teljaren 2016 en 2017. In 2017 zijn nieuwe stevige uilenkasten opgehangen. Mogelijk gaat de holenduif deze broedgelegenheden gebruiken, als de bosuil - de bedoelde bewoner - ze ondertussen niet in gebruik heeft genomen.

Een van de nieuwe nestkasten, in overleg door de bosbeheerder van Tilburg "Boomrooierij Weijtmans" in 2017 geplaatst.

Figuur 58: alle vastgestelde territoria van alle holenduiven per jaar met de totalen boven de kolom.

Houtduif

Columba palumbus - broedvogel

Vleugelgeklapper

De Houtduif (41 cm) is de grootste in ons land voorkomende duivensoort. De kop is klein en de staart is vrij lang. Hoewel zwaar gebouwd, met een volle borst, is de houtduif verrassend wendbaar en is het een snelle vlieger. Bij het wegvliegen is de houtduif altijd te onderscheiden van andere duiven door het vleugelgeklapper. Verder zijn het wit in het verenkleed, op de hals en op de vleugels typerend voor de soort. Bij de meest gelijkende soort, de holenduif, is in de vlucht geen wit te zien. Het verenkleed is verder grijs met donkere slagpennen en een donkere eindband aan de staart. De gehele borst is diep wijnkleurig roze. De zijhals is naast het wit afgezet met groen en roze. De snavel is geel en de poten zijn rood. Net als bij andere duiven bestaat de baltsvlucht uit sierlijke golvende bewegingen, met vleugelgeklapper. Jonge houtduiven zijn tot in november te herkennen aan het wat grijzere verenkleed en het ontbreken van wit op de hals.

Duivenmelk

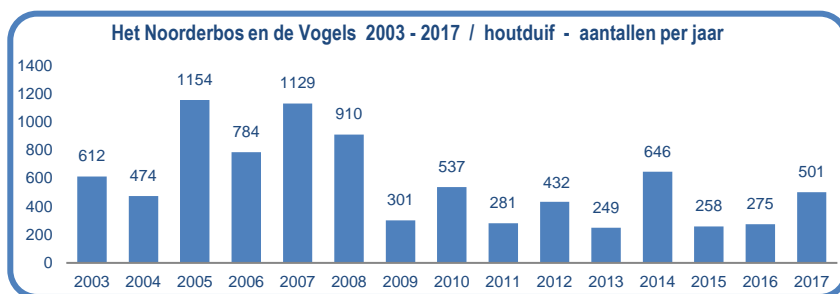
De duif is op verschillende manieren afwijkend binnen de vogelwereld. De meeste vogels dompelen hun snavel onder water om te drinken. Ze heffen de kop omhoog waarna het water in de keel stroomt. Duiven houden hun snavel onder water en zuigen het water op. De houtduif leeft voornamelijk van plantaardig voedsel; ook de jongen worden daarmee groot gebracht. Veel planteneters brengen hun jongen groot met insecten. Zo bevat het voedsel voldoende eiwitten om snel te kunnen groeien. Duiven hebben een andere oplossing: ze brengen de jongen groot met 'duivenmelk'. Het opgenomen voedsel wordt in de krop (kropslimhuid) omgezet in een witte brij, de duivenmelk. Door het gebruik van dit insectenvervangende voedingsmiddel zijn ze minder gebonden aan een bepaald seizoen. Het broedseizoen van de houtduif bestrijkt vele maanden. Het is geen uitzondering om in november en ook wel in december pas uitgevlogen houtduiven te zien.

Massale trekbewegingen maar afname broedvogels

De houtduif neemt landelijk af als broedvogel en wintergast. Uit eigen waarnemingen heb ik vastgesteld dat de aantallen aan sterke schommelingen onderhevig zijn in het Noorderbos (zie figuur 59) en ook op andere plaatsen in Nederland. Na afname in bossen en cultuurland op de zandgronden vanaf 1975 zijn de aantallen in stedelijke gebieden sterk toegenomen. Omschakeling van granen naar maïs is de belangrijkste oorzaak van het voedselgebrek. De hoogste dichtheden haalt de houtduif in stedelijke omgevingen en kleinschalige agrarische gebieden. Hij komt alleen niet voor in gebieden waar geen bomen staan.

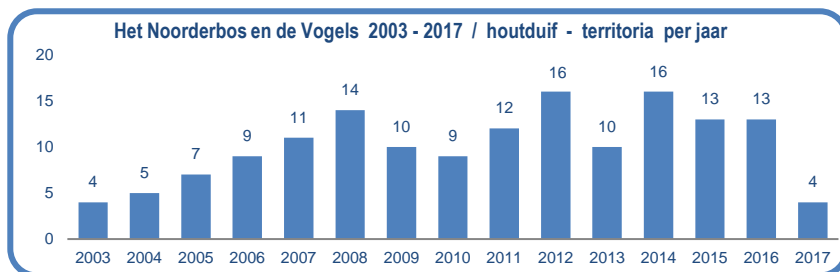
De in Nederland broedende houtduiven zijn merendeels standvogels. Slechts een klein deel trekt in de winter weg naar Frankrijk en Spanje. In de winter wordt het hier blijvende bestand aangevuld met tijdelijke gasten uit Duitsland en Scandinavië. De hoogste aantallen overwintelaars worden op slaapplekken van vele honderden houtduiven op de zandgronden geteld. Gedurende de overgangsweken tussen oktober en november trekken talrijke houtduiven over Nederland naar het zuiden. Trektellers noteren soms tienduizenden houtduiven per dag. De voorjaarstrek speelt zich voornamelijk in maart af; de aantallen liggen dan echter veel lager. De huidige (2013-2015) broedpopulatie bestaat uit 250.000-500.000 paren. In de winter zijn 1.000.000-2.000.000 houtduiven in Nederland (bron: sovon.nl)

Figuur 59: alle waargenomen houtduiven van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Slapers en trekkers

Met in totaal 8.543 waargenomen houtduiven staat deze soort op de 2^e plaats van de meest waargenomen vogels in het Noorderbos. Dat is 10 % van het totaal aantal waargenomen vogels tijdens de 15 jaar vogels tellen. Houtduiven zijn dan ook tijdens bijna alle tellingen in het Noorderbos waargenomen. Slechts 11 keer ontbrak de soort, waarvan 5 keer in het 1^e teljaar (2003). Het vaak waarnemen van een vogelsoort toont ook gedrag en eigenschappen die je bijblijven, zoals op maandag 25 april 2008: "Een houtduif zit wat verdoemd langs de oever van de Zandley in het Noorderbos. Een vleugel hangt wat af, en een poot en de snavel zijn bebloed. De duif is mogelijk door een roofvogel geslagen. Een botsing met een hoogspanningsleiding is echter ook niet uitgesloten!" Het gespreide broedgedrag van de houtduif vind ik terug in mijn aantekeningen van 27 augustus 2011: "Voor de houtduiven is het broedseizoen nog niet voorbij. Een houtduif vliegt over met een takje in de bek." De vruchten van de talrijk aangeplante krentenboompjes zijn een geliefde voedselbron voor houtduiven en ook merels. Jaarlijks staan in juni en juli op krentenboompjes foeragerende houtduiven in mijn aantekeningboekje vermeld: "Ze foerageren op de rijpende bessen van de vele aangeplante exemplaren die in dit deel staan. De bessen zijn ook voor mensen te eten. Ze zijn aanvankelijk rood en rijpen paars af met een witte was over de schil. De smaak is zoet en een beetje melig als ze erg rijp zijn." Slaapplekken van houtduiven zijn vaak opgemerkt aan het begin van de telronden. De slaapgroepen bestaan uit tientallen vogels, maar vaak ook 100 à 200 of meer. Trekgedrag is niet apart genoteerd. De telling betreft alleen vogels die een 'binding' met het gebied hebben. Overtrekkende vogels zijn wel vaak in het late najaar waargenomen: op 20 november 2008 trok een groep van ruim 1000 houtduiven over de noordrand (Udenhoutseweg) van het Noorderbos.

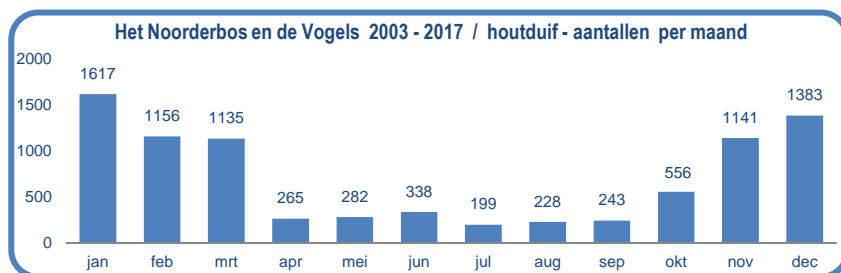

Figuur 60: alle vastgestelde territoria van alle houtduiven per jaar met het totaal boven de kolom.

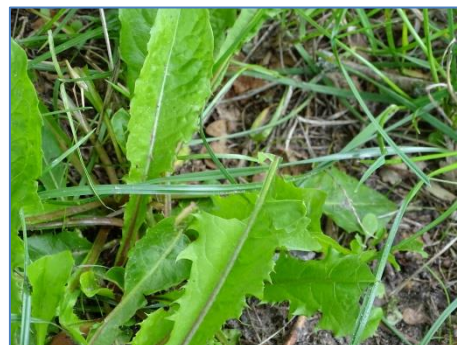

Tussen de inlandse eiken foeragerende houtduif.

Het aantal broedende houtduiven in het Noorderbos is nogal onregelmatig. Zie figuur 60. Als je een marge van 6 of 7 territoria aanhoudt, is er wel enig lijn in te zien. Met in de beginjaren (4) een aanlooperperiode en in 2017 een abrupte daling. Een consequente daling of stijging van de broedvogels is niet vast te stellen.

Figuur 61: alle waargenomen houtduiven van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Door houtduiven aangepikt jong blad van de paardenbloem.

Naast soms een weinig dierlijk voedsel (o.a. regenwormen) eet de houtduif voornamelijk vegetarisch. Het menu is afwisselend en kan per week verschillen. Door observaties heb ik kunnen vaststellen dat het jonge blad van de paardenbloem (*Taraxacum officinale*) een korte periode daartoe behoort. Zie de foto, genomen onder een eikenlaan in het Noorderbos.

De waarnemingen van houtduiven per maand zijn in het voorjaar en de zomer het laagst. Daarin zitten wel schommelingen. Zie figuur 61. Van april tot september liggen de aantallen per telling voor de helft beneden de 10 exemplaren. De rest ligt nagenoeg allemaal tegen de 20. Enkele uitzonderingen van boven de 20 en een uitschieter van 42 vallen in juni. Een kleine geboortegolf! Het grootste aandeel van de in het Noorderbos waargenomen houtduiven vormen de overwintelaars en de doortrekkers. Vooral de overwintelaars zijn talrijk, met name in januari. Tot in maart worden nog flinke groepen houtduiven aangetroffen. Het betreft dan de boven genoemde slaapproepen van enkele tientallen maar soms ook wel 200 exemplaren.

Turkse tortel

Streptopelia decaocto

De Turkse tortel is een kleine duif, iets groter dan de zomertortel maar kleiner dan de holenduif. De staart is vrij lang en heeft een brede witte eindband. De rug en een deel van de vleugel zijn beigebruin. Het overige deel van de vleugel tot aan de punt is grijs en zwart. De onderzijde van de vleugel is grijs en wit. De hals is getooid met een halve zwarte ring met fijne witte randen aan de boven- en onderzijde.

Bij een standvogel als de Turkse tortel zie je nauwelijks verschillen tussen de zomer- en de winteraantallen. Hooguit zijn er buiten het broedseizoen wat concentraties op voedselrijke plekken als kinderboerderijen, maneges en graanoverslagbedrijven. Als gevolg van een enorme noordwestelijke gebiedsuitbreiding (vanuit Voor-Azië) vertoefde de Turkse tortel sinds 1950 in Nederland. Na een hoogtepunt rond 1975-1985, wisselingen van landelijke verspreidingsgebieden en nu een dalende trend bestaat de huidige broedvogelpopulatie uit 55.000-75.000 broedparen (2013-2015). Een duidelijke reden voor de enorme opkomst vorige eeuw en de recente achteruitgang is (nog) niet gevonden. (bron: sovon.nl)

Geen vaste bewoner van het Noorderbos

De Turkse tortel is in 5 van de 15 teljaren in het Noorderbos gezien. In totaal 10 exemplaren: 2 in 2007, 3 in 2011, 3 in 2012, 1 in 2013 en 1 in 2014. De Turkse tortel is geen bewoner of vaste bezoeker: het zijn steeds incidentele bezoeken vanuit het gehucht Vijfhuizen of het groepje woningen aan de Stokhasseltlaan bij de Burgemeester Bechtweg. Het betrof zowel solitaire exemplaren, paren als eenmaal een drietal.

Zomertortel

Streptopelia turtur - broedvogel

Snelle vlieger

De zomertortel is een zomergast die hier verblijft van half april tot half september. Het is een kleine duif, iets kleiner dan de gelijkende Turkse tortel. De eindrand van de staart is wit en steekt sterk af tegen de pikzwarte veren erboven. Deze duidelijke afcheiding is zowel aan de bovenzijde als aan de onderzijde van de staart te zien. De kleine grijsblauwe kop is geaccentueerd met zwart-witte strepen aan de zijkant van de hals. De vleugels zijn bedekt met roodbruine veren met een zwarte kern. De zomertortel vliegt snel met schokkerige slagen dan, meer dan de Turkse tortel. Naast de zang maakt de zomertortel geen ander geluid; een roep heeft hij niet.

Zwaar onder druk

Tot 1975 was de zomertortel talrijk en wijd verbreid in Nederland. Hij geeft de voorkeur aan kleinschalige agrarische landschappen en andere half open gebieden.

De populatie neemt daarna af: niet alleen in het toch al mager bezette westen en noorden van Nederland, maar ook in het rivierengebied, de Veluwe en later in het zuidoosten verdwijnt de zomertortel. Door afname van graanteelt en onkruiden neemt de soort ook elders in West-Europa af. In de Afrikaanse overwinteringsgebieden worden slaapbossen gekapt en hebben periodes met droogte nadelige invloeden op de populaties (bron: sovon.nl). De laatste decennia heb ik de aantallen zomertortels in Tilburg en omgeving zien teruglopen. Ook bolwerken langs de Zeeuwse- en Hollandse kusten worden verlaten. De soort staat zwaar onder druk. De huidige broedpopulatie (2103-2015) bestaat uit 1.200-1.400 paren. In de periode 1984-2015 zijn de landelijke aantallen met meer dan 90% afgenomen (bron: sovon.nl.)

Weemoedige zang

De zomertortel is in twee opeenvolgende jaren van de 15-jarige tellingenreeks in het Noorderbos waargenomen. In beide jaren (2006 & 2007) is het een broedvogel. In 2006 is 1 en in 2007 zijn 3 territoria vastgesteld. De populatie zomertortels is duidelijk afnemend in de streek. Dan zijn 3 uitsluitende (zekere) waarnemingen tijdens een telronde opmerkelijk. Daarna is er geen zomertortel meer waargenomen in het Noorderbos: de prachtige, wat weemoedig klinkende zang van zachte langgerekte oe-klanken is niet meer gehoord.

Koekoek gebied in het Noorderbos.

Koekoek

Cuculus canorus - broedvogel

Bijzondere vlucht

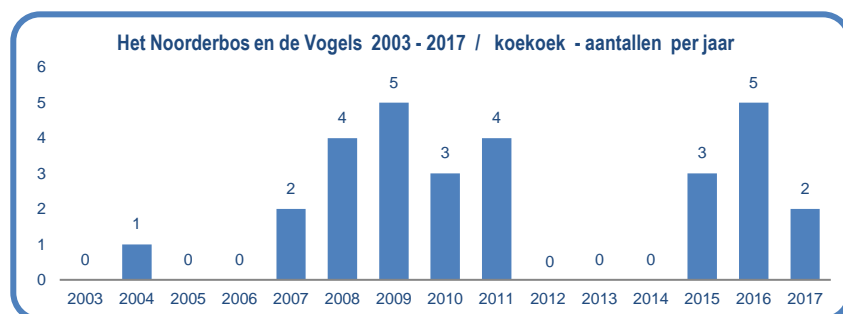
De koekoek is ongeveer even groot als de Turkse tortel. Met zijn slanke lijf, kleine kop en puntige lange vleugels lijkt hij wel een roofvogel. De gebandeerde onderzijde doet aan een sperwer denken. Dat dacht men in het verleden ook: de koekoek zou aan het einde van de zomer in een sperwer veranderen. Van vogeltrek was men toen nog niet op de hoogte. De bovenzijde van het mannetje is blauwgrijs met een wat donkere staart. Het vrouwtje is geelbruin aan de bovenzijde van de gebandeerde borst. Er is ook een roodbruine variant van de koekoek, die alleen bij vrouwelijke exemplaren voorkomt. De vlucht van de koekoek is bijzonder.

Met de lange, afgeronde staart en de vooruit gestoken snavel lijkt hij vliegende helemaal vlak van boven. De vleugels slaan nagenoeg alleen naar beneden uit. De zang, het koekoek-koekoek van het mannetje, is bij iedereen bekend. Het vrouwtje zal je verrassen met een snel en hinnikend gelach: kwie-kwie-kwie dat tot op grote afstand te horen is. De koekoek legt één of een paar eieren in het nest van andere vogels: de waardvogels.

Jonge koekoek alleen naar Afrika

De koekoek broedt tot in de verste uithoeken van Europa. In ons land worden allerlei biotopen bezet, met voldoende uitkijkposten om de gastouders in de gaten te houden. Een vrouwtje koekoek specialiseert zich in één of enkele vogelsoorten. Ze imiteert de eieren van de gastouder tot in detail. Vanaf half april klinkt het 'koekoek' weer, in juni en juli vliegen ze terug naar Afrika. De hier geboren jonge koekoek volgt later. De stand van de koekoek is sinds 1985 flink afgenomen door het teruglopen van de waardvogelsoorten en de afname van het voedsel (voornamelijk rupsen). De huidige stand (2013-2015) is geschat op 5.700-7.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

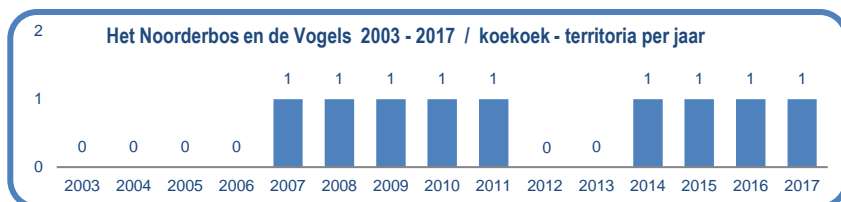

Figuur 62: alle waargenomen koekoeken van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Duidelijk aanwezig

De koekoek is een echte zomervogel en is van half april tot half juli in het Noorderbos present: tijdens 9 van de 15 teljaren gaat het opgeteld om 29 waarnemingen. Zie figuur 62. Door de zang wordt de koekoek duidelijk opgemerkt maar verder leeft de vogel behoorlijk verborgen. Het aantal zichtwaarnemingen is dan ook beperkt.

In alle jaren dat de koekoek is waargenomen, gaat het om waarnemingen van één koekoek met één uitzondering: op zondag 11 mei 2008 komt een paartje koekoeken aanvliegen, waarvan het mannetje steeds roept. De roep klinkt voortdurend door het gebied tot aan het einde van de telling. Tijdens alle jaren dat de koekoek present is in het Noorderbos, is steeds één territorium vastgesteld. Zie figuur 63. De zangwaarnemingen van de koekoek zijn gewoonlijk langdurig en klinken uit alle delen van het Noorderbos.

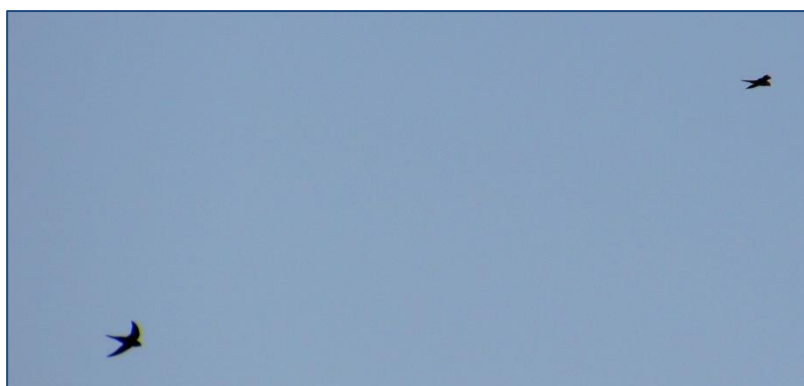
Figuur 63: alle vastgestelde territoria van alle koekoeken per jaar met het totaal boven de kolom.

Gierzwaluw

Apus apus

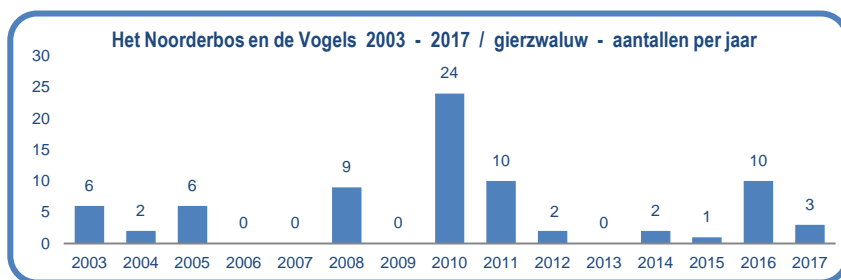
"Op een warme zomeravond 'racen' een stelletje raddraaiers door de straten met veel gegier." Het is het bekende beeld als ik aan gierzwaluwen denk. De vlucht gaat laag over de huizen en hoog de lucht in. Met open bek en heel gericht vangen ze talloze insecten. Ze voeren de met speeksel aan elkaar geplakte 'insectenbal' aan hun jongen op het nest onder een dakpan of achter een boeiboord. De gierzwaluw is een donkere vogel met lange puntige vleugels in de vorm van een sikkel. De poten zijn kort met vier stevige klauwen om zich vast te kunnen grijpen aan een muur of dakrand.

Gierzwaluwen in de lucht.

Minder en meer

De gierzwaluw verblijft ongeveer 3 maanden in onze omgeving, ruwweg van mei tot en met juli. Na het uitbroeden en grootbrengen van de jongen is de gierzwaluw begin augustus alweer onderweg naar de overwinteringsgebieden tussen Mali en Congo. Broeden doet de gierzwaluw in bebouwde omgevingen. Graag kiezen ze voor oude stadswijken en grote gebouwen. Ook relatief jonge wijken worden bevolkt, soms met hulp van kunstmatige nestgelegenheden. Het broeden van de gierzwaluw is niet eenvoudig vast te stellen. Onder de uit Afrika teruggekeerde vogels zijn ook nogal wat jonge vogels die rondom de broedkolonies of losse nesten 'gieren'. Sinds 1973-1977 (50.000-85.000 broedparen) is de populatie gedaald en weer wat toegenomen tot de huidige aantallen van 40.000-60.000 in de periode 2013-2015. De broeddichtheid van de gierzwaluw is nagenoeg een blauwdruk van de verstedelijking van ons land. (bron: sovon.nl)

Figuur 64: alle waargenomen gierzwaluwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Noorderbos, alleen om te eten en drinken

Het Noorderbos is voor de gierzwaluw alleen van belang om er te foerageren en de dorst te lessen. Broeden doet hij in Tilburg en de omliggende dorpen. Gewoonlijk is de gierzwaluw in augustus niet meer in onze omgeving te zien. Meestal vertrekken ze in de laatste dagen van juli. Op 22 augustus 2017 vliegt er echter nog één boven de Noorderplas, een doortrekker waarschijnlijk. Ik herinner me in hetzelfde jaar bijna dagelijks gierzwaluwen gezien heb tijdens een week in Zeeland tot en met 8 augustus, in de buurt van Zierikzee. Ook laat voor mijn gevoel. Alle overige waarnemingen van gierzwaluwen in het Noorderbos vallen in mei, juni of juli: 75 stuks in totaal. Zie figuur 64. Gewoonlijk zijn het maar enkele exemplaren, ten hoogste 6. Een uitzondering is 4 juni 2010: dan vliegt er een groep van 20 gierzwaluwen boven het gebied.

Ijsvogel

Alcedo atthis - broedvogel

Wel 8 ondersoorten

Uit een schelle hoge roep, tisjiiii, soms enkele malen achtereen en een blauwe flits bestaat vaak de kortstondige ontmoeting met een ijsvogel. Met wat geluk en geduld is de ijsvogel met een verrekijker op afstand te volgen. Zittende in ruste op een tak langs het water valt het vogeltje ondanks de felle kleuren vaak niet op. Bij toeval kun je de duikvluchten naar vis gadeslaan. Niet al zijn pogingen zijn succesvol, zal je opvallen!

De ijsvogel (*Alcedo atthis*) komt wijdverbreid voor. Hij broedt in Europa, Noordwest-Afrika, Azië, en Indonesië tot de Solomon-eilanden. Vogelpopulaties met een groot verspreidingsgebied bestaan uit diverse ondersoorten. Er worden 8 ondersoorten ijsvogels onderscheiden die qua uiterlijk enigszins verschillen. De Europese ondersoort is de *Alcedo atthis ispida*. De Alcedinidae (de familie van de ijsvogels) zijn gedrongen vogels met een korte hals, meestal korte staart, grote kop en een lange sterke dolksnavel. Gewoonlijk zijn ze fel gekleurd, maar soms ook valer. Sommige zijn aquatisch, foerageren op vis. Andere terrestrisch, leven in savannen en bossen en eten insecten en gewervelde dieren. Ijsvogels vallen onder de orde Coraciiformes - Scharrelvogels, met 93 soorten.

Niet veel groter dan de huismus

Onze ijsvogel heeft een lengte van 16,5-17,5 cm, niet veel groter dan de huismus van 14-16 cm. De ijsvogel lijkt door de grotere kop en langere snavel veel forser dan de huismus. De kopveren van de ijsvogel sluiten in een punt aan met de rugveren, wat de indruk van een grotere kop versterkt. De borst heeft een roodbruine kleur die doorloopt tot de buik en de onderstaartdekveren. Buik en onderstaart vormen één geheel.

Ijsvogels, met prooi.

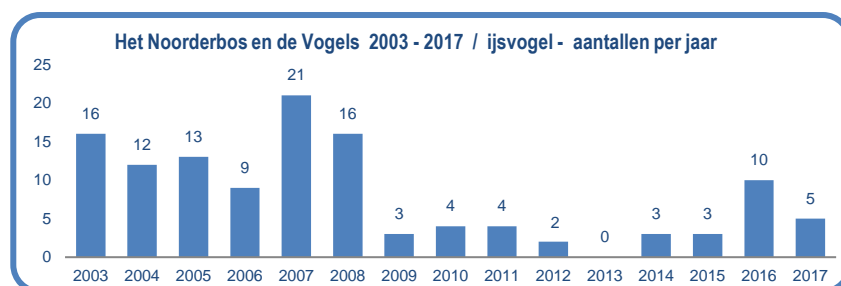
Aantallen bepaald in de winter

Ijsvogels nestelen meestal in het oosten en zuiden van het land langs langzaam stromende beken met steile wanden. Na een paar zachte winters komt er echter aanzienlijke aantal tot broeden in minder klassieke biotopen, ook in het westen en noorden van het land, vooral waar veel kunstmatige nestgelegenheden zijn aangelegd. Onder invloed van watervervuiling - en de strengste winter van de eeuw (1962/63) - is de stand in de jaren zestig van de twintigste eeuw gedecimeerd. Weliswaar met enkele dips ten gevolge van koude tot strenge winters herstelt de soort zich in het laatste kwart van de eeuw. Een opeenvolging van zachte tot zeer zachte winters in combinatie met verbeterde broedomstandigheden - schoner water en herstel van natuurlijke beekoevers - doet de soort goed. In het topjaar 2008 nestelen er naar schatting meer dan 1000 paren in ons land (bron: sovon.nl). Behoorlijk koudere winters doen de stand weer dalen. Na de winter van 2008/2009 resteert in Brabant nog maar 25% van de populatie.

Standvogels en gasten

Ijsvogels blijven in Nederland na het broedseizoen in hun broedgebied of zwerven rond, gewoonlijk over korte afstanden. Tussen eind augustus en half oktober stijgt het aantal ijsvogels behoorlijk door aanvulling van vogels uit het buitenland. Door wegtrek en sterfte dalen de aantallen daarna weer. De aantallen vermeldt in de Vogelatlas van Nederland (2013-2015) bedragen 400-1.200 broedparen en 1.500-4000 ijsvogels in de winterperiodes. (bron: sovon.nl)

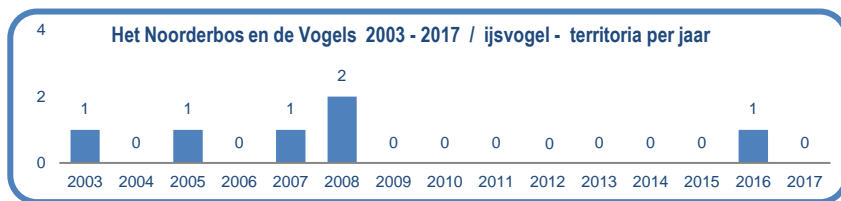

Figuur 65: alle waargenomen ijsvogels van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Biotoop groter dan het Noorderbos

De ijsvogel is vaak schuw en meestal niet eenvoudig waar te nemen. Mogelijk liggen de werkelijke aantallen dan ook hoger dan wordt vastgesteld. Zie de aantallen in figuur 65. Een ijsvogel wordt meestal gedetermineerd na het horen van de roep en/of het zien van het opvallende vlieggedrag: laag over het water scherend. Verder is het kleurrijke uiterlijk wel opvallend! Ook in de jaren dat er ijsvogels broeden in het Noorderbos en er mogelijk jongen uitvliegen, liggen de waargenomen aantallen tamelijk laag. Daaruit blijkt dat de territoria van de broedende paren tot buiten het telgebied reiken en dat ze daar ook regelmatig verblijven.

Verschillende vertakkingen van de Zandley, tussen de Stokhasseltlaan en de Midden-Brabantweg, behoren niet tot het telgebied. Ook aan de randen van de waterzuiveringsinstallatie Tilburg-Noord komt de ijsvogel voor. En ook een flink deel van de Zandley, grenzende aan de Udenhoutse weg, valt buiten de telroute. Kortom, het geschikte leefgebied van de ijsvogel strekt zich ver buiten het Noorderbos uit!

Figuur 66: alle vastgestelde territoria van alle ijsvogels per jaar met het totaal boven de kolom.

Bijzondere nestlocatie

In de periode dat de ijsvogel enorm floreerde in het hele land - tot en met 2008 - is ook de populatie in het Noorderbos er goed uitgekomen. Zie figuur 66. In 2008 zijn er zelfs 2 territoria vastgesteld. Het bijzondere in dat jaar en ook in 2005 is de locatie van het nest. Driemaal is het nest gegraven boven een 'duiker' in de Zandley: een rechthoekige betonnen constructie waar water doorstroomt en waarvan de bovenzijde met ongeveer een meter zand bedekt is. Direct boven de betonnen rand, met daaronder stromend water, bevinden zich de nestingen. Na de dip vanwege de winter van 2008/2009 herstelt de ijsvogelpopulatie in het Noorderbos zich moeizaam. Hoewel er in 2016 een territorium is vastgesteld, evenaart het aantal nog niet het niveau van 2008. Elders in de streek herstelt de populatie zich wel!

De duiker in de Zandley, tweemaal in gebruik als nestlocatie door ijsvogels (2005 & 2008).

De ingang van de nestgang.

Groene specht

Picus viridis - broedvogel

Voedselspecialist

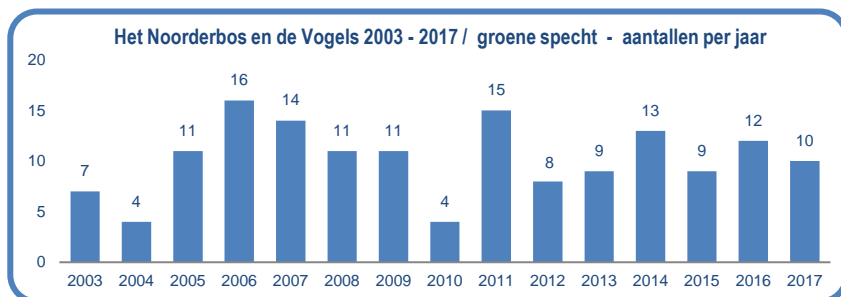
De groene specht heeft ongeveer het formaat van een gaai en is kleiner dan de zwarte specht. Het lichaam is vrij fors, de staart kort en de snavel krachtig en lang. De bovenkant van het verenkleed is groengrijs met geel. De onderkant is vaal grijs. De kruin is bedekt met rode veren die naar achter tot aan de hals doorlopen. Rond de ogen bevindt zich een zwart masker en daaronder een zwarte snorstreep. Alleen bij het mannetje is de kern van de snorstreep rood. Verder zijn er geen zichtbare verschillen tussen de geslachten. Jonge vogels hebben een gevlekt verenkleed. Vanaf juni maken jonge vogels korte omzwervingen. De vlucht van de groene specht is diep golvend, waarbij de vleugels na een reeks slagen steeds tegen het lichaam worden gevouwen. Het grootste deel van het voedsel van de groene specht bestaat uit mieren. Binnen deze beperkte voedselkeuze is deze specht niet eenkennig. Naast rode bosmieren in bosgebieden vindt de groene specht ook prooien in meer open landschap, zoals de zwarte wegmier, de gele weidemier en de glanzende houtmier (bron: nlmieren.nl). Met de krachtige en lange snavel kan de groene specht trechtervormige gaten maken in een mierenhoop of in de bodem. Daarbij kan hij zijn tong tot 10 cm ver uitsteken en zo de mieren tot ver in de tunnels volgen. De zachte punt van de tong is bedekt met slijmachtig vocht uit de speekselklieren, waaraan de mieren blijven kleven. De tong van de groene specht is dus een handige lijmstok.

Herstel na afname

De groene specht is vooral een vogel van kleinschalig agrarische landschappen met nogal wat oude bomen. Uitgestrekte bosgebieden zijn vaak alleen aan de randen bezet en rondom grote open vlaktes. In Brabant heeft de soort zich verplaatst van dichte bossen naar meer open en parkachtige landschappen. Vanaf 1975 halveerde de populatie door afname van de rode bosmier ten gevolge van vergrassingen en de toename van bramen in de bossen. Door bezetting van populierenbossen, houtsingels en andere nieuwe aanplanten nam het aantal groene spechten weer toe na 1990. Verwonderlijk is het hoe goed de groene specht het in heel Zeeland doet, toenemend vanaf de jaren tachtig in de vorige eeuw. Enkele jaren voor de aanvang van de tellingenreeks (1998-2000) is de stand 4.500-5.500. Nu (2013-2015) staat de stand op 8.00-9.500 broedparen. (bron: sovon.nl)

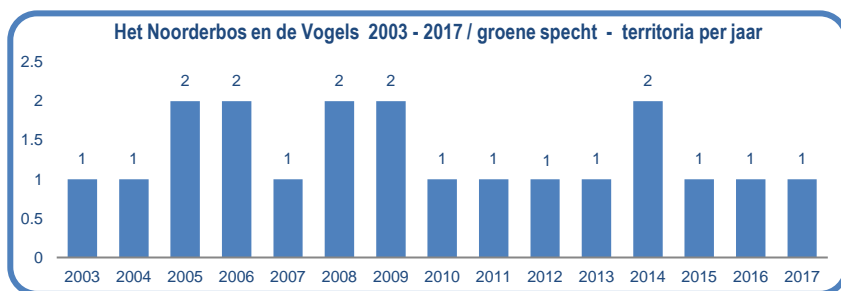
Sporen in de bodem, trechtervormige gaten, van een foeragerende groene specht.

Figuur 67: alle waargenomen groene spechten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Vaak zwijgzaam

De groene specht is gedurende de hele 15-jarige telperiode aanwezig in het Noorderbos. Zie figuur 67. Met een ondergrens van 4 exemplaren en een bovengrens van 16 is de populatie min of meer stabiel. Zijn territorium is niet gebonden aan de grenzen van het gebied. Hij foerageert ook daarbuiten en heeft mogelijk daar een nest. Over de jaren is in maart, april en een deel van mei de vastgestelde presentie het hoogst. In die periode klinkt vaak de ver dragende uitbundige 'lach'. Van juli tot half augustus blijven de aantallen tamelijk hoog door de activiteiten van de uitgevlogen jonge groene spechten. Daarna is gedurende alle teljaren de groene specht vrij zwijgzaam tot aan het begin van het nieuwe broedseizoen. De groene specht doet al vroeg in het jaar aan paarvorming en het afbakenen van zijn territorium. De waarnemingen nemen vanaf half februari dan ook weer toe!

Figuur 68: alle vastgestelde territoria van alle groene spechten per jaar met het totaal boven de kolom.

Stabiel

De groene specht is een echte standvogel: hij is het hele jaar aanwezig binnen een beperkt gebied. In het Noorderbos is dit te zien aan de stabiele broedpopulatie en de aanwezigheid het jaar rond. Over de hele inventarisatieperiode gaat het om 1 of 2 broedparen. Zie figuur 68. Het vaststellen van broedparen van deze soort is vrij lastig. Beide geslachten brengen het bekende 'gelach' voort en ze verplaatsen zich snel over honderden meters. Bij het vaststellen van meer dan één territorium is steeds uitgegaan van minimaal 2 gelijktijdige waarnemingen uit verschillende richtingen.

Zwarte specht Dryocopus martius - broedvogel

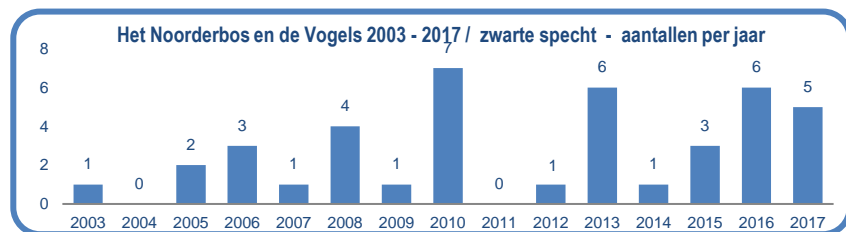
Keiharde roffel

De zwarte specht is bijna zo groot en zo zwart als de zwarte kraai. Tot aan de hals is de zwarte specht in zwarte veren gehuld en ook de poten zijn zwart. Het bovenste deel is kleurrijker met de witgrijze snavel, de lichte iris en het rood op de kop. De vuurrode kruin van het mannetje is opvallender dan de bescheiden rode achterhoofdvlek van het vrouwtje. In de vlucht is de zwarte specht goed te herkennen aan het bijzondere profiel: slanke hals, flinke kop en snavel en brede vleugels. De vlucht is licht flapperend en in een rechte lijn. Naast het opvallende uiterlijk is het geluid zeer kenmerkend: hard en gevarieerd. Er is enige overlap met de groene specht, maar door op details te letten zijn hun geluiden goed te onderscheiden. De roffel van de zwarte specht is onmiskenbaar: gewoon keihard. Het leefgebied van de zwarte specht bestaat uit bos met bomen van verschillende leeftijden en met vaak ook naaldbout. De soort heeft een groot territorium nodig om aan de kost te komen. Hij leeft van mieren en in hout levende insecten zoals keverlarven.

Standvogel

De zwarte specht is een echte standvogel, die gewoonlijk heel zijn hele leven in hetzelfde territorium doorbrengt. Alleen de jonge vogel maakt flinke omzwervingen: vanaf augustus gaat hij op zoek naar een eigen territorium. Van voor- en najaarstrek is bij deze soort geen sprake. De zwarte specht is sinds 1913 in Nederland gevestigd. Vanuit het oosten verspreidt de zwarte specht zich naar alle grote bossen op zandgronden in het oosten en het zuiden van Nederland. Het landelijke hoogtepunt ligt rond 1985. Was juist tussen 2 atlasprojecten in valt. Tijdens het project erna, 1998-2000 is vastgesteld dat er 1.100-1.600 broedparen

voorkomen in ons land. Daarna volgt afname in het noordoosten van Nederland en de duinstreek wordt verlaten. Het gevolg van predatie door de havik en het invoeren van ander bosbouwssystemen waardoor minder grote kaalslagvlakten ontstaan. De zwarte specht staat nu nog als een afnemende soort te boek met 700-1.000 broedparen (2013-2015) en winteraantallen van 2.000 tot 3.000. (bron: sovon.nl)

Figuur 69: alle waargenomen zwarte spechten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Hakspeen van een foeragerende zwarte specht.

Ook broedvogel in het Noorderbos

Het Noorderbos is maar voor een beperkt deel geschikt als leef- en broedgebied van de zwarte specht. De aantallen waargenomen zwarte spechten gedurende de tellingenreeks zijn dan ook laag. Zie figuur 69. De aan de noordoostkant grenzende bossen van het gebied 'De Zandley' vormen al jaren een goede biotoop voor deze soort. De brede randen van 'De Zandley' behoren ook tot het telgebied. Zijn territorium strekt zich soms uit over delen van het Noorderbos.

De strook gemengd bos aan de Udenhoutse weg en de ruim 25 jaar oude eikenpercelen grenzende aan de bossen van de 'Zandley' worden door de zwarte specht bezocht. Ook is hij soms aanwezig in de stroken met eikenhakhout onder de hoogspanningsleidingen. De luide roep van de zwarte specht is, evenals bij de groene specht, de aanleiding tot 'het waarnemen' van deze soort. Meerdere malen klinkt ook de roep vanuit 'De Zandley'. Verschillende territorium indicerende waarnemingen van de zwarte specht zijn in 2013 en in 2016 goed voor het vaststellen van één territorium in het Noorderbos. Het zeer luide kloppen ter afbakening van het broedgebied is diverse malen binnen de grenzen van het telgebied gehoord.

Grote bonte specht

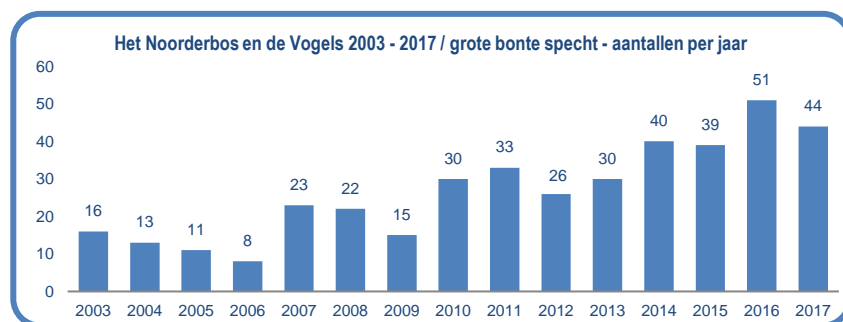
Dendrocopos major - broedvogel

Staart als steun bij het klimmen

De grootste van de drie bonte spechten, de grote bonte specht, is niet veel groter dan een merel. Het verenkleed is zeer gevarieerd. Naast zwart op de vleugels en de staart is de onderzijde vuilwit. De vleugels met grote witte ovale vlakken hebben ook fijne witte lijnen. Met op de kop en de hals wit naast zwart is het echt een 'bonte' specht. Het rood van de onderstaartdekveren en de rode nekvlek, alleen bij het mannetje, maken het geheel compleet. De jonge grote bonte specht heeft een rode kruin. De korte stijve staartveren ondersteunen de vogel bij het klimmen langs stammen en takken van bomen. Het belangrijkste daarbij zijn wel de krachtige klauwen met gebogen nagels om zich vast te grijpen. De grote bonte specht heeft zygodactyle voeten: de buitenste teen wijst naar achteren en samen met de achterteen en de 2 voortenen ontstaat er een soort X-vorm. De grote bonte specht is het merendeel van jaar te horen door het scherpe en luid klinkende 'kick kick kick', zijn alarm- of contactroep. Het roffelen, het territoriumgeluid, klinkt vanaf het einde van de winter tot ver in het voorjaar.

Landelijke toename door meer en ouder bos

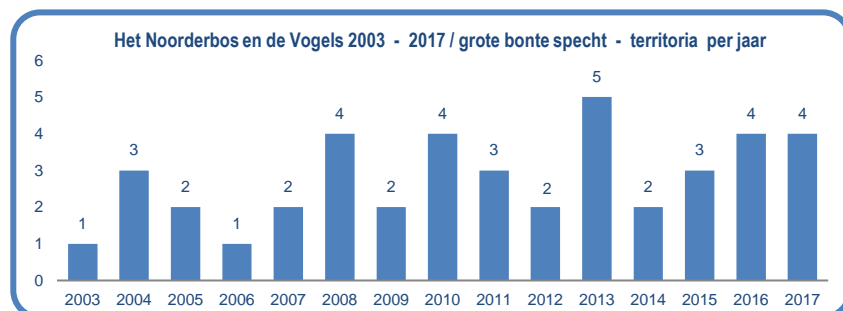
De grote bonte specht is voornamelijk een standvogel, alhoewel jonge vogels wel omzwervingen maken. Uit het verleden zijn wel kleine invasies bekend. Vermoedelijk zijn het vogels uit het noorden of het oosten, die vanwege voedselgebrek zijn vertrokken. In 'Nederlandsche Vogelen' (1770-1829) schrijven Nozeman & Sepp dat de "Bonte Grootere Specht" de meest voorkomende specht is, naast de veel minder voorkomende kleine bonte, de groene en de zwarte specht. Over de middelste bonte specht wordt niet gerept. Ook aan aantalsschattingen doet men niet in die tijd. Ten tijde van de eerste broedvogelatlas (1973-1977) spreekt men van 10.500-17.000 broedparen van de grote bonte specht. Die aantallen zijn opgelopen tot 75.000-100.000 broedparen volgens de eind 2018 verschenen 'Vogelatlas van Nederland', waarvoor de gegevens van 2013 tot 2015 verzameld zijn. In de loop van de tijd zijn alle gebieden met bomen bezet door grote bonte spechten. De sterkste aanwas vond al voor de eeuwwisseling plaats door uitbreiding en het ouder worden van de bossen. (bron: sovon.nl)

Figuur 70: alle waargenomen grote bonte spechten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Beginnen zich thuis te voelen

In de 15 teljaren is een totaal van 401 grote bonte spechten waargenomen in het Noorderbos. Gemiddeld bijna 33,5 per jaar, dat is 1,4 per telling. Absoluut gezien is er een stijgende lijn in de aantallen per jaar aanwezige grote bonte spechten in het Noorderbos, zie figuur 70. Met wat schommelingen nemen de aantallen duidelijk toe. Dat gaat mijn inziens gelijk op met het ouder worden van de bomen in het gebied. Aan de randen van het Noorderbos en ook in een bosje in het midden zijn de bomen al circa 100 jaar oud. Een deel van de eikenbossen is in 1990 aangeplant en bereikt ondertussen een leeftijd waarin grote bonte spechten zich thuis beginnen te voelen. Terwijl de overige gebiedsdelen zo goed als kaal waren bij de aanvang van het tellen raken ze nu ook allemaal behoorlijk begroeid: goed voor de bosvogels.

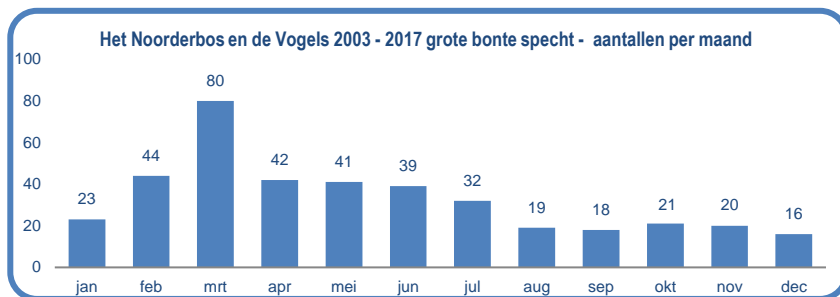
Figuur 71: alle vastgestelde territoria van alle grote bonte spechten per jaar met de totalen boven de kolom.

Territoria bij oudere bomen

De aantallen broedparen lopen in de jaren iets minder sterk op dan de totalen van de waargenomen vogels. Toch is er naast vele schommelingen ook een licht stijgende lijn te zien. Zie figuur 71. Op alle locaties van de vastgestelde territoria staan oudere bomen. Soms is het wel aan de rand van een jonger bos. Het noordelijke meer open deel van het Noorderbos aan de Kalverstraat wordt vermeden als broedgebied. Slechts in een beperkt deel daarvan is eenmalig één territorium gevestigd.

Op bovenstaande afbeelding zijn de 5 vastgestelde territoria (rode stippen) van grote bonte spechten in 2013 te zien.

Figuur 72: alle waargenomen grote bonte spechten van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Piek in maart

De grote bonte specht wordt in een aanzienlijk deel van het jaar nauwelijks opgemerkt. Hij is dan stil of hij is er gewoon niet. Het kloppen op zoek naar voedsel is vrij zacht en de bekende 'kick kick' laat hij blijkbaar niet altijd horen. In de grafiek (figuur 72) staat het totaal aantal waargenomen vogels per maand opgeteld over de hele telperiode. De 2^e helft van het jaar is de presentie van grote bonte spechten erg laag. In de winter stijgen de aantallen tot een piek in maart. Voor het broedseizoen begint, worden paren gevormd en territoria verdeeld. Dat gaat vaak met veel kabaal en opwinding gepaard. De verdubbeling van het aantal waargenomen grote bonte spechten is dan ook niet vreemd in die periode. Uitgevlogen jongen en hun ouders houden de aantallen tot in juni tamelijk hoog. Vanaf juli dalen de waarnemingen tot de helft in de rest van het jaar.

Kleine bonte specht

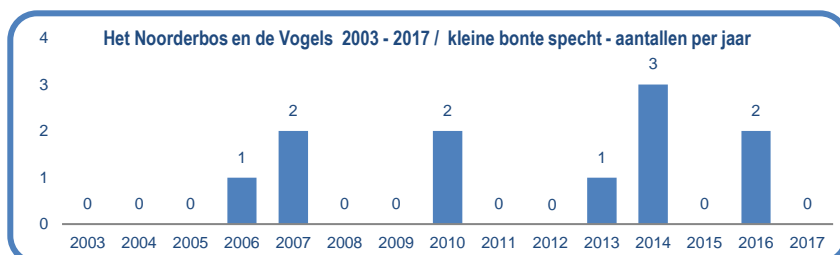
Dryobates minor - broedvogel

Niet veel groter dan een huismus

De kleine bonte specht is de kleinste van de bonte spechten. Hij is niet veel groter dan een huismus maar kleiner dan de draaihals, ook een specht. Door het contrastrijke verenkleed lijkt de kleine bonte specht wel wat groter. De wit met zwart gebandeerde rug - het 'dambordje' - is kenmerkend voor de kleine bonte specht. Het ontbreken van rood in het verenkleed maakt het vrouwtje minder opvallend. Het mannetje heeft wel een rode kruin. Zoals van alle bonte spechten is de vlucht van de kleine bonte specht sterk golvend. De zang, die niet vaak klinkt, is een torenvalkachtig 'kikikiki'. De roep lijkt op die van de grote bonte specht, maar dan zachter. De broedvogels in Nederland zijn standvogels die in de herfst en de winter soms omzwervingen maken op zoek naar voedsel. Noordelijke populaties vertonen wel trekgedrag.

Enorme landelijke toename

Sinds 1975 breidt de kleine bonte specht zich sterk uit over Noord-Brabant, Limburg en Drenthe. Ook vele andere delen van Nederland zijn inmiddels bezet, en de Biesbosch hoort daarbij. Het ouder worden van de bossen is daarvan de oorzaak. Tijdens de eerste atlasperiode (1973-1977) wordt de populatie voorzichtig op 2.500 broedparen geschat. Nu (2013-2015) staat de teller op 5.000-6.500 broedparen. (bron: sovon.nl)

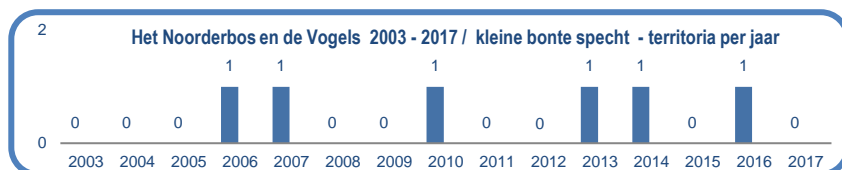

Figuur 73: alle waargenomen kleine bonte spechten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Moeilijk waar te nemen

De kleine bonte specht is klein van formaat, heeft stille manieren en beweegt zich gewoonlijk meer op de dikke zijtakken van bomen voort dan op de stam. Een moeilijk waar te nemen soort dus.

Aleen in het vroege voorjaar is hij vocaal actief en laat de korte, niet zo luide roffel horen ter afbakening van zijn territorium. De typerende baltsroep is veelal de reden dat de soort wordt opgemerkt. Op eenmaal na is dat steeds in het voorjaar op dezelfde locatie: een populierenbos in het centrum van het Noorderbos. Tijdens zes teljaren is dat ook de omgeving van het vastgestelde territorium. Een verzameling van alle waarnemingen van kleine bonte spechten tijdens de gehele telperiode staat in figuur 73. Het totaal aantal waargenomen vogels (11) is niet veel hoger dan het aantal territoria (6). Zie figuur 74. Te zien is dat alle waarnemingen in dezelfde zes jaren vallen dat er een territorium is vastgesteld.

Figuur 74: alle vastgestelde territoria van alle kleine bonte spechten per jaar met het totaal boven de kolom.

Er is maar éénmaal een kleine bonte specht buiten het broedseizoen aanwezig, in augustus 2010. Overigens op een plek die ook geschikt lijkt als broedlocatie.

Veldleeuwerik *Alauda arvensis*

De veldleeuwerik is een kleine grijsbruine vogel, licht van onder en met soms wat opstaande veren op de kop. De snavel is bruin en de poten zijn roodbruin. De zangvlucht is onmiskenbaar: hangend of zwevend in de lucht stoot hij een niet aflatende stroom muzikale klanken uit. Aan die zang of gelijkende (korte) roepen wordt de soort vaak het hele jaar door herkend. Ook in zachte winters is de veldleeuwerik wel ergens in Nederland te horen.

De veldleeuwerik is een vogel van open gebieden en hij broedt voornamelijk in grasland. Door wijzigingen in het agrarisch gebruik is hij voor een groot deel overgegaan naar bouwland en heidevelden. Door verdere intensivering in de landbouw krijgt de soort het ook daar moeilijk. Heidevelden bieden nog enig perspectief. Sinds 1980 is de populatie veldleeuweriken in Europa met 60% afgenomen. In sommige landen, waaronder Nederland, nog meer. (bron: sovon.nl)

De veldleeuwerik is maar beperkt aanwezig in Noorderbos. Tijdens 4 teljaren (2006, 2010, 2011 & 2016) zijn in totaal 5 stuks waargenomen. Driemaal vallen de waarnemingen in oktober en eenmaal in maart: trekvogels die kort het gebied aandoen.

Oeverzwaluw *Riparia riparia* - broedvogel

Kleinste zwaluw

De oeverzwaluw is de kleinste zwaluw die in onze omgeving voorkomt. Gedurende de winter verblijft hij in Afrika (de Sahel) en vanaf half april komt hij in Nederland aan om zich voort te planten. Hij broedt in zelf gegraven nestgangen in verticale zandwanden. Dat zijn van oorsprong door hoog water gevormde steile oevers van beken en rivieren. Tegenwoordig zijn het veel vaker gronddepots, afgravingen en kunstmatige nestgelegenheden. De nestgang, met een lengte van soms meer dan een meter, wordt met de poten uitgegraven. Een hele klus voor dit vogeltje. Het holletje aan het einde van de gang wordt bekleed met veertjes en grassprietjes.

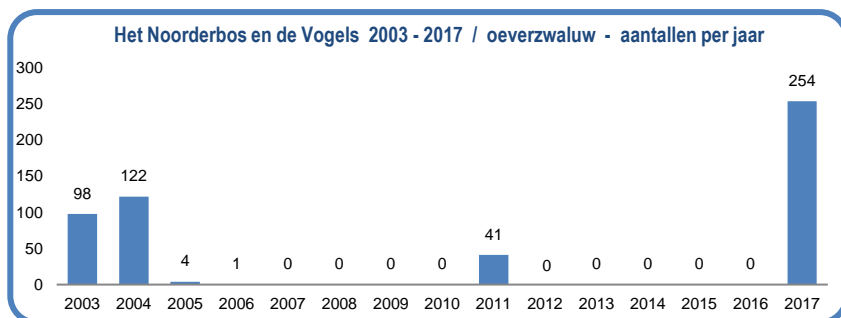

Een jonge (te vroeg) uitgevlogen oeverzwaluw.

De gehele bovenzijde van het lichaam, de onderzijde van de vleugels en de staartpunten van de oeverzwaluw zijn bruin. Op een duidelijke borstband na is het gehele onderlichaam wit bevederd. De staart is licht gevorkt. De vlucht is snel en wendbaar. Met sierlijke wendingen jaagt hij boven het water op insecten. Vaak is dat groepsgewijs en soms worden ze ook met andere zwaluwen, zoals de huiszwaluw, gezien.

Sterke wisselingen

De landelijke aantallen van broedende oeverzwaluwen variëren enorm. Van voor de eeuwwisseling zijn fluctuaties bekend tussen piekjaren met 25.000 en jaren met amper 4.000 broedparen. De sterke schommelingen blijven doorgaan met pieken in 2000 (32.000) en 2011 (35.000.) De sterke wisselingen worden vaak veroorzaakt door droogte in de overwinteringsgebieden. Ook langdurige regen en koude in het broedseizoen zijn van invloed op de broeduitkomsten. Natuurontwikkelingsprojecten en veranderingen aan de rivieren dragen weer bij aan toenames. In de laatste atlasperiode (2013-2015) is het aantal broedparen vastgesteld op 20.000-30.000. (bron: sovon.nl)

Figuur 75: alle waargenomen oeverwaluwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Wisselende broedsuccessen in het Noorderbos

Het tellen van vliegende oeverwaluwen boven het water is geen sinecure. Ze vliegen kriskras door elkaar voor ze de nestgangen invliegen. De aantallen genoteerde oeverwaluwen liggen dan ook lager dan de werkelijke aantallen broedvogels.

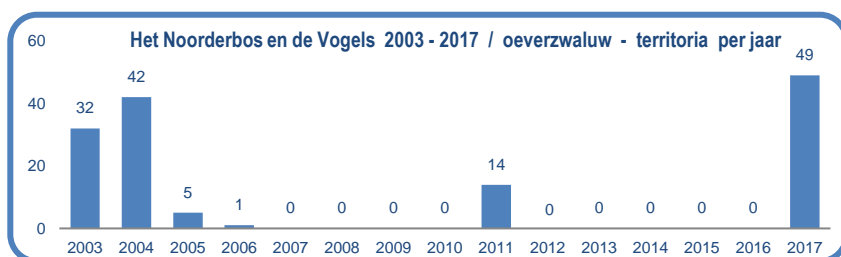
Een van de laatste werkzaamheden bij de aanleg van het Noorderbos is het vervaardigen van een kleine kunstmatige oeverwaluwwand. In het voorjaar van 2003 is aan de zuidzijde van de Noorderplas een klein eiland gegraven met een verticale wand. Het resultaat is in de beginjaren overweldigend: het eerste jaar zijn 32 bewoonde nestgangen vastgesteld, het tweede jaar 42. Ondanks het opnieuw verticaal afgraven van de wand in 2005 blijven broedpogingen uit op die plek.

De oeverwaluwwand aan de zuidzijde van de Noorderplas op 17 mei 2003.

Wel worden later in 2005 vijf bewoonde nestgangen vastgesteld op een andere plek aan de plas. Hier is zand gestort ter versterking van een zwakke oever. De nestgangen verdwijnen na nieuwe stortingen echter onder het zand. In 2006 is de kunstmatige wand opnieuw handmatig gerenoveerd maar slechts 1 paar maakt er gebruik van. Daarna is gedurende enkele jaren het water in de plas te hoog om het eilandje te bereiken en de wand op te knappen. Dat is het einde: verruiging en begroeiing maken de wand ongeschikt.

Daarmee is het echter niet gedaan met de oeverwaluw in het Noorderbos. In 2011 graven enkele tientallen paren een nestgang in een verse zandstorting. Een veertiental paren lijkt het te lukken. Enkele weken gaat het goed. Een (primitieve) afzetting met linten is echter niet voldoende. Op het laatst wordt de broedlocatie alsnog verstoord. Mogelijk zijn al wel enkele nesten uitgevloegen. In het laatste teljaar 2017 gaat het wel goed. Op een van de zandstortwallen is een hoop zand blijven liggen die door oeverwaluwen bezet wordt. Na afspraken met de projectleider wordt deze locatie ontzien en verloopt het broedseizoen voorspoedig. In juni wordt een totaal van 49 territoria (bezette nestgangen) vastgesteld. Talrijke jongen vliegen uit. Tot in het begin van augustus is de wand bezet, waarschijnlijk nog met enkele tweede broedsels. Zie voor de aantallen waargenomen oeverwaluwen figuur 75 en voor de vastgestelde territoria figuur 76.

Figuur 76: alle vastgestelde territoria van oeverwaluwen per jaar met het totaal boven de kolom.

Jonge oeverwaluw in nestgang, 9 juni 2017.

Boerenzwaluw

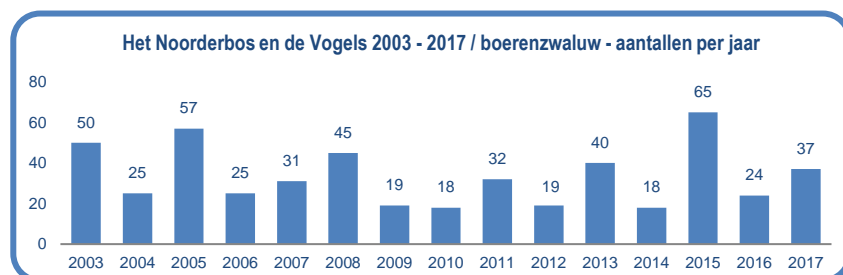
Hirundo rustica

Prachtig detail

De boerenzwaluw is de bekendste en talrijkste zwaluw in ons land. De bovenzijde, de helft van de onderkant van de vleugels en ook de staart zijn blauwzwart, soms met een metaalachtige glans. De borst en een deel van de vleugels zijn beigewit. Tussen de lange staartpunten loopt aan het einde van de kortere staartveren een rij witte vlekjes. Een prachtig detail dat alleen opvalt als de staartpunten gespreid zijn. Deze zijn het langst bij het mannetje; bij het vrouwtje zijn ze wat korter en bij jonge boerenzwaluwen ontbreken ze nog.

Stabiël en licht herstel

De boerenzwaluw is in het laatste kwart van de vorige eeuw in aantal afgenomen. Modernisering van boerenbedrijven (hygiënemaatregelen) en voedselgebrek door intensivering van landgebruik zijn de oorzaken. Vanaf de eeuwwisseling herstelt en stabiliseert de populatie zich licht. Toenemende paardenhoudenrijen op het platteland compenseren de afname van traditionele broedlocaties voor een deel. De huidige broedpopulatie bestaat uit 210.000-280.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Figuur 77: alle waargenomen boerenzwaluwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Alleen te gast in het Noorderbos

Net zo min als de gierzwaluwen broeden ook boerenzwaluwen niet in het Noorderbos. Ze bezoeken het gebied alleen om er te eten en te drinken. In het aan de Kalverstraat grenzende gehucht Vijfhuizen en in enkele nabij gelegen boerderijen broeden boerenzwaluwen. Gedurende alle teljaren is de boerenzwaluw gezien in het Noorderbos. Zie figuur 77. Opgeteld gaat het om 505 exemplaren. De verspreidingsperiode loopt van april tot augustus. Het totaal van het aantal waargenomen boerenzwaluwen in april is laag. Tijdens 9 jaren is er zelfs geen enkele boerenzwaluw gezien in april. In mei stijgen de aantallen en ze blijven dan min of meer stabiel tot en met juni. In juli stijgt het aantal verder en het verdubbelt in augustus. De gestegen aantallen in juli en augustus zijn vooral het gevolg van grote groepen boerenzwaluwen boven de plas. Ze komen van de broedkolonies uit de omgeving. Met hun jongen foerageren en drinken ze er. In september nemen de aantallen af. Daarna verlaat de boerenzwaluw het gebied.

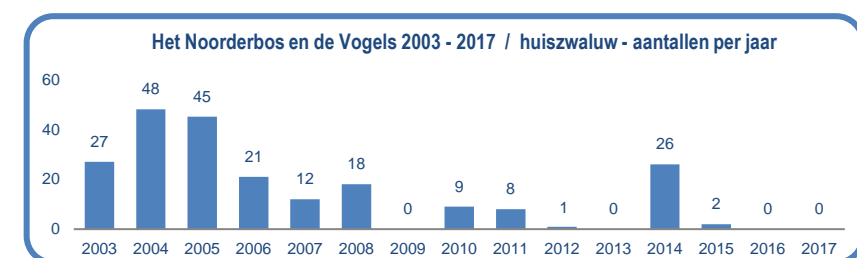
Huiszwaluw

Delichon urbicum

De huiszwaluw is een kleine zwaluwsoort: hij is net iets groter dan de oeverzwaluw. De bovendelen zijn duidelijk donker, zwart met blauwe schouderveren en ook de ondervleugels zijn donkerblauw. Het onderlichaam en de keel zijn geheel wit. Het meest duidelijke kenmerk is wel de witte stuit. De oorspronkelijke broedplaatsen liggen in berggebieden met kliffen. In Nederland is de huiszwaluw gebonden aan de mens voor zijn nestplaatsen: karakteristiek nestelen ze vaak onder dakranden.

Afname en herstel

De eerste huiszwaluwen komen in april terug uit hun overwinteringsgebieden in tropisch Afrika. Het merendeel arriveert echter pas in mei. In augustus en september verlaten ze Nederland weer. Soms zijn nesten in een kolonie tot ver in september bezet. In de zeventiger jaren van 20^e eeuw was de huiszwaluw met 250.000 tot 500.000 paren een talrijke broedvogel in Nederland. Minder nestgelegenheden door een gewijzigde bouwwijze van huizen (o.a. gladde afwerking en minder overstekende randen) en de afname van insecten zijn mede verantwoordelijk voor een forse terugval daarna. Pas rondom de eeuwwisseling is het tij gekeerd en volgt een licht herstel. De huidige broedpopulatie bestaat uit 70.000-100.000 paren, voornamelijk op het platteland. Omvangrijke aantallen in de steden zijn nagenoeg verdwenen, onder meer door bebouwing van braakliggende terreinen en het ontbreken van nestmaterialen. (bron: sovon.nl)

Figuur 78: alle waargenomen huiszwaluwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Voedselzoekers

Ook de huiszwaluw is, zoals de andere in dit rapport beschreven zwaluwen, geen broedvogel in het Noorderbos. In de beginjaren van de tellingenreeks is de huiszwaluw regelmatig gezien in het gebied (zie figuur 78). Uit die periode is bekend dat ze nestelen in het gehucht Vijfhuizen. De desbetreffende boerderij grenst aan de Kalverstraat, parallel aan het Noorderbos. Daarna dalen de aantallen en in een viertal jaren ontbreekt de huiszwaluw in het geheel. Op 23 augustus 2014 verblijven er eenmalig nog 26 huiszwaluwen boven het Noorderbos. Het is een groep die ergens in de buurt broedt en gezamenlijk op zoek is naar voedsel en water. Veel huiszwaluwen zijn in juli waargenomen, nog meer echter in augustus. Dan is de voedselbehoefte het hoogst en vliegen er al jongen vogels bij.

Boompieper

Anthus trivialis - broedvogel

Parachutist

De boompieper is een zomergast in Nederland onze omgeving. Het is een onopvallend vogeltje wat zijn uiterlijk betreft. De afmetingen van de boompieper zijn gelijk aan die van de graspieper. Andere verschillen zijn er wel, zij het minimaal. Zoals alle piepers zijn ze op zicht niet eenvoudig uit elkaar te houden, ook niet voor kenners. De boompieper heeft een iets langere staart en langere smalle vleugels. De snavel is wat krachtiger en de borst geler. Het vlekkerige streep patroon is naar onderen toe (de flanken) wat dunner dan bij de graspieper. De poten en de snavelbasis zijn roze. De bovendelen zijn bruin maar in detail gezien is het een fijn patroon van zwarte vlekjes, bruine streepjes en fijne witte lijntjes.

Het beste zijn deze gelijkende soorten

van elkaar te onderscheiden door de geluiden die ze maken. Het scherpe 'tief' en het alarmerende vaak herhaalde 'sip' zijn typerende voor de boompieper. De zang is lang en muzikaal en eindigt op een langzaam stju stju stju. De kenmerkende balts eindigt in een parachute-achtige daalvlucht in de buurt van de plaats waar het vogeltje opsteeg.

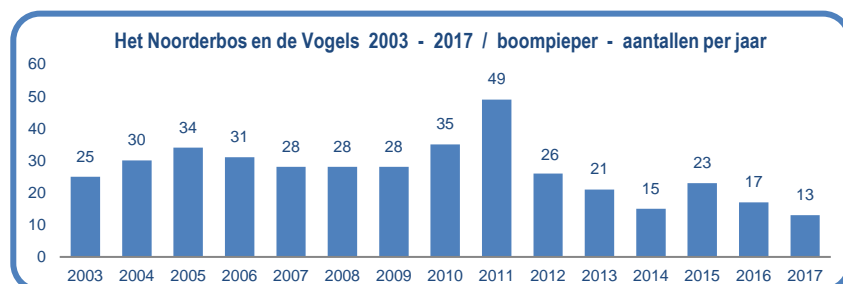

Geschiedt biotoop voor de boompieper, 6 juni 2007.

Meer bomen in Nederland, meer boompiepers

Boompiepers broeden voornamelijk op hoge zandgronden, in hoogveengebieden, op de heide en in open bosgebieden. Langs bosranden en ook in agrarische gebieden met houtwallen, bomenrijen en bosjes bouwen ze hun nest. In lagere aantallen zijn de andere zandgronden in ons land en de halfopen duingebieden bezet. De aantallen broedvogels zijn met 50.000-80.000 broedparen (2013-2015) ongeveer gelijk aan de aantallen broedende graspiepers. Boompiepers arriveren meestal in april in de broedgebieden en brengen een of twee broedsels groot. Ze zoeken voornamelijk op de bodem hun voedsel, dat bestaat uit kleine insecten, slakjes en zaden.

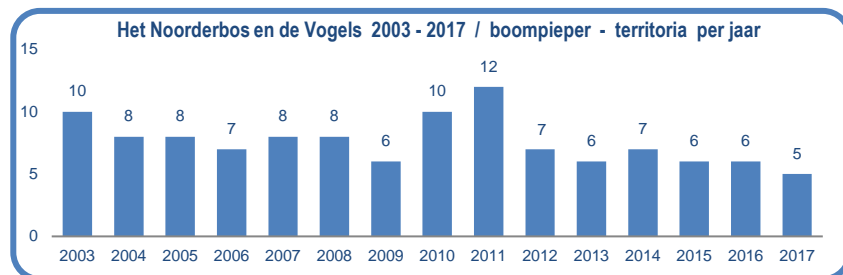
Uitbreidingen en wisselingen in verspreidingsgebieden en ook verdichting van populaties heeft de soort doen toenemen sinds het vorige atlasproject (1998-2000.) Verder terugkijkend is deze stijgende lijn al eerder ingezet gezien de 18.000 -22.000 broedparen in de periode 1973-1977 (bron: sovon.nl). De boompieper is geen echte bosvogel maar het flink toegenomen bomenbestand in ons land is wel van belang voor de soort. Jonge aanplant en meer bosranden spelen een rol in de totale toename. Grote aantallen boompiepers trekken in het voorjaar en in het najaar door ons land. De Nederlandse broedvogels trekken na het broedseizoen via het Iberische schiereiland naar de bomenrijke savannes van Afrika om te overwinteren. In de winter zijn er geen boompiepers in Nederland.

Figuur 79: alle waargenomen boompiepers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Topjaar 2011

Tijdens alle teljaren is de boompieper van april tot half juli waargenomen in het telgebied. Zie figuur 79. In totaal betreft het 403 exemplaren. Met lichte schommelingen zijn de aantallen tot 2010 tamelijk stabiel. Een opmerkelijke uitschieter is 2011 met opgeteld in totaal 49 exemplaren. In dat jaar zijn de hoogste aantallen per telling waargenomen. Tien stuks tijdens de 2^e telling in april. Mogelijk zijn daar nog enkele trekkers bij, maar tellingen met 8 zingende boompiepers komen in dat jaar tot in juli voor. 2011 is dus een duidelijk topjaar, ook wat de broedvogels betreft. Na dit succesvolle jaar nemen de aantallen, ook nu met schommelingen, langzaam maar zeker af.

Figuur 80: alle vastgestelde territoria van boompiepers per jaar met het totaal boven de kolom.

Noorderbos, biotoop boompieper, 13 augustus 2010.

Verstoring door loslopende honden

De boompieper bouwt zijn nest in een kuiltje op de bodem. Niet in een boom zoals je gezien zijn naam zou verwachten. De soort is daarmee kwetsbaar. In het Noorderbos lopen veel grote honden los. In hoeverre broedsels van boompiepers en de andere bodembroeders hierdoor verstoord worden, is niet onderzocht. Gezien de waarnemingen van door alle begroeiingen heen rennende honden is het duidelijk dat er zeker broedsel verstoord of zelfs vertrapt wordt. Daar ik gewoonlijk mijn telronden direct na zonsopgang begin, zie ik maar een fractie van wat er zich afspeelt in het Noorderbos. De meeste honden worden in het Noorderbos later op de dag en in de avonduren uitgelaten, met concentraties in het weekend weet ik uit eigen waarnemingen.

Alleen hier om te broeden

Een zomervogel als de boompieper komt alleen naar Nederland, in dit geval naar het Noorderbos, om zich voort te planten. De periode dat ze in het Noorderbos verblijven, valt dan ook samen met de tijd die ze besteden aan het broeden. Daarna verlaten ze het gebied. De schommelingen in de aantallen waargenomen boompiepers lopen hoegenaamd gelijk op met de hoogte van de vastgestelde territoria. Zie de grafieken in figuur 79 en 80.

Het zingen van boompiepers, wat territorium indicerende waarnemingen worden genoemd, moet tenminste tweemaal worden waargenomen voor het vaststellen van een territorium. Deze waarnemingen behoren wel binnen vastgestelde datagrenzen te vallen. In meerdere jaren zijn er 4 zingende boompiepers op verschillende data binnen een territorium aangetroffen. Enkele malen ook 5 en 6 (het maximaal mogelijke). Deze laatste, lange zangperiodes staan voor twee broedsels in één seizoen.

Graspieper

Anthus pratensis

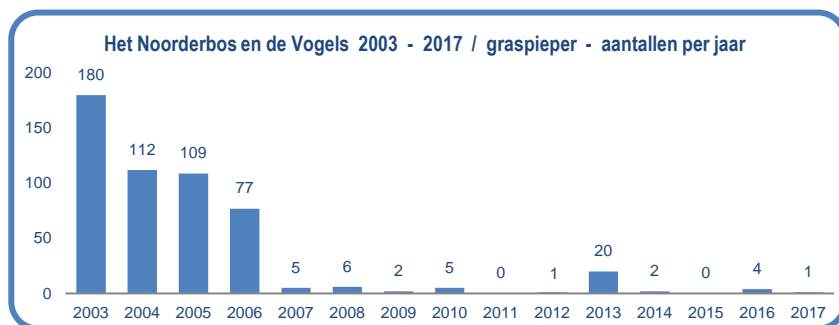
Het gehele jaar in Nederland

De graspieper is gedurende het gehele jaar in Nederland aanwezig, als broedvogel, als doortrekker en als overwinteraar. De bovendelen van de graspieper zijn bruin met in detail gezien een fijn patroon van zwarte vlekjes, bruine streepjes en fijne witte lijntjes. De graspieper is op de rug krachtiger gestreept dan de boompieper. Dit minimale verschil is niet altijd te zien, bijvoorbeeld als de boompieper een vers verenkleeft draagt. Bij goed licht zie je een olijfgroene waas over de bovendelen van de graspieper. De poten zijn roze en de snavel is aan de basis geel, maar lijkt op afstand donker. De nagel van de achterteen is lang. Bij de boompieper is deze korter en meer gebogen. Een duidelijk verschil maar in het veld nauwelijks te zien. De balts, het geluid en de biotoop waar ze leven geven pas echt duidelijkheid bij het determineren van deze twee gelijkende soorten. Door een zwak 'iets' en de alarmroep - een luid 'tissip' - is de graspieper vaak al op te merken. De graspieper voert zijn parachute-achtige baltsvluchten uit in weidegebieden, begeleid door een zang van hoge piepende tonen, eindigend in muzikale trillers.

Minder overwinteraars in strenge winters

Graspiepers mijden stedelijke gebieden en bosrijke omgevingen. Ze broeden in open terreinen met een lage vegetatie. Door o.a. de intensieve bedrijfsvoering in de landbouw loopt de broedpopulatie in ons land sinds 1970 terug. Ook in de ons omringende landen is een vergelijkbare of nog sterkere afname vastgesteld. Het huidige aantal broedparen staat op 55.000-80.000 (2013-2015). De Nederlandse broedvogels trekken in het najaar weg naar het zuiden. Grote hoeveelheden graspiepers trekken in het voorjaar en in het najaar door ons land. In zachte winters overwinteren nogal wat graspiepers in ons land: 20.000-50.000; in strenge winters veel minder. (bron: sovon.nl)

Figuur 81: alle waargenomen graspiepers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Verwacht, maar toch niet in het Noorderbos

Grote delen van het Noorderbos zijn bij het begin van de tellingenreeks open gebied met graslandjes en jonge aanplanten. Een goede biotoop voor de graspieper. In het jaar voor de tellingenreeks (2002) zijn tijdens oriënterende telrondes voldoende gegevens verzameld voor het vaststellen van een territorium van de graspieper. Tijdens de tellingenreeks zijn echter geen gegevens verzameld die wijzen op broedpogingen van graspiepers. In de maanden mei en juni zijn ze nooit meer in het Noorderbos gezien. De eerste 4 jaren zijn het vooral groepen trekkers, voornamelijk in het voorjaar. Daarna worden nog nauwelijks graspiepers in het Noorderbos gezien. Zie figuur 81. Een groepje van 14 exemplaren in augustus 2013 hoogt het aantal in dat jaar op. Daarna blijven de aantallen laag. Het meer begroeid raken van het gebied en de afnemende landelijke en Europese populaties doen de aantallen graspiepers verder afnemen in het Noorderbos.

Biotoop graspieper 2002 (net voor het begin van de tellingenreeks).

Waterpieper

Anthus spinoletta

De waterpieper in zomerkleed heeft een roze borst. Als hij in Nederland is, gedurende de winterperiode, zijn de borst en de buik vuilwit. De bruine rug is vaag gestreept. Op de vleugels bevinden zich twee witte vleugelstrepen, duidelijker zichtbaar dan die bij de boompieper en de graspieper.

De waterpieper broedt in Midden-Europa in hooggebergtes. Overwinteren doet hij in de laaglanden van West-Europa. In Nederland is het een doortrekker en overwinteraar in kleine aantallen. De schatting van de overwinteraars ligt op 5.000-10.000 exemplaren. De soort is in het verleden waarschijnlijk vaak gemist (niet geteld) volgens sovon.

In een periode met sneeuw- en ijsbedekking wordt een waterpieper gezien in het Noorderbos. Het is op 11 februari 2012. Parallel aan de Kalverstraat onderaan het schuine talud van de Zandley foerageren meerdere piepers. De afstand is groot, één exemplaar is van dichtbij te benaderen en op naam te brengen als waterpieper. Waarschijnlijk is de soort meerdere malen in enkele verschillende jaren tijdens vergelijkbare weersomstandigheden aangetroffen, maar steeds niet met zekerheid gedetermineerd.

Grote gele kwikstraat

Motacilla cinerea

De grote gele kwikstaart onderscheidt zich van de andere in Nederland voorkomende kwikstaarten door de diep golvende vlucht. De opvallend langere staart en het steeds op en neer wippen daarmee is typerend. De grijze rug en de zwarte kin van het mannetje horen bij deze soort. De onderzijde is bij het vrouwtje minder geel.

Van heldere beekjes in Midden-Europese bergachtige omgevingen heeft de soort zich uitgebreid naar de laaglanden van Noordwest-Europa. In Nederland broeden inmiddels 220-360 paren (2013-2015). De broedvogels in onze omgeving trekken in de winter weg en worden vervangen door vogels uit noordelijker gelegen streken. In Noord-Brabant is de soort duidelijk in opmars. Grote gele kwikstaarten komen hier tot broeden bij waterzuiveringsinstallaties. (bron: sovon.nl). Overwinteren in stedelijk gebied is ook een toenemende trend, die ik vanuit eigen waarnemingen kan bevestigen.

De grote gele kwikstaart is tijdens vijf teljaren in het Noorderbos aanwezig: 1 in 2004, 1 in 2008, 3 in 2012, 2 in 2013 en 1 in 2017. In totaal 8 exemplaren. Aanvankelijk gaat het alleen om winterwaarnemingen in november, december en februari, in 2013 en 2017 om waarnemingen meer richting het voorjaar: resp. 30 maart en 20 april.

Witte kwikstaart

Motacilla alba - broedvogel

Met 'kwikkende' staart

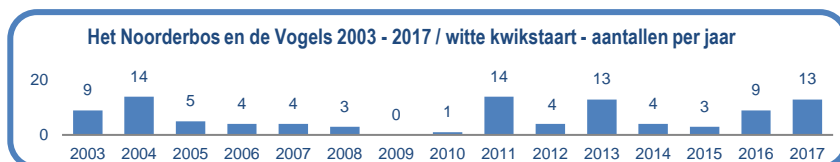
Het verenkleed van de witte kwikstaart is zwart met wit en veel grijs. Het 'gezicht' en de onderzijde van het lijf zijn geheel wit. De rug is vooral grijs. De kop is van boven zwart, zo ook de hals. Ook de poten en de snavel zijn zwart. De witte kwikstaart is goed herkenbaar aan zijn gedrag: voor je uit lopen tijdens een wandeling in niet te intensief gebruikt agrarisch gebied is een bekend beeld. Het steeds vóór je opvliegen op het fietspad wordt ook vaak gezien. Hij verblijft graag in natte gebieden: langs sloten, beken en rivieren voelt hij zich thuis. Om te broeden gebruikt hij gebouwen en bruggen in buitengebieden. In natuurlijke hopen en gaten maken ze ook wel hun nest en onder takkenbossen of zelfs in een oude schoen, volgens een foto in de nieuwe vogelatlas van Sovon. Het voortdurende 'kwikken', het op en neer gaan met de lange staart, is kenmerkend voor de witte kwikstaart. Jonge vogels zijn herkenbaar aan het meer grijze verenkleed met weinig contrasten.

Naast de grote Canadese ganzen verschijnen op de beide zandstortwallen vanaf 2011 steeds witte kwikstaarten. Foto van 5 november 2015.

Langzame afname landelijke populatie

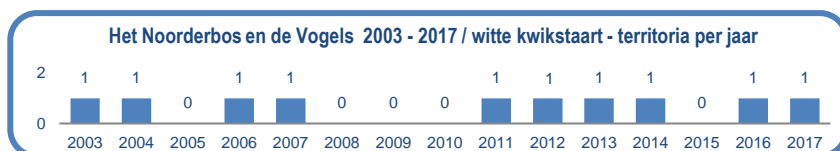
De witte kwikstaart is een van de meest verspreide broedvogels in Nederland, maar nergens in hoge dichtheden. De soort komt voor op het platteland, met een voorkeur voor kleinschaligere landschapstypen, en in natuurgebieden, zoals in stuifzanden en duinen. Daar hebben vergrassing of vermossing van de bodem een negatief effect op de populatie. Redenen voor de langzame afname van de landelijke populatie elders zijn onduidelijk. De huidige populatie (2013-2015) ligt echter met 70.000-110.000 broedparen nog ruim boven de aantallen van 1973-1977 met 50.000-70.000 broedparen. De witte kwikstaart blijft tijdens zachte winters in kleine aantallen in Nederland, voornamelijk in de zuidelijke helft. Tijdens strenge winters trekt vrijwel alles weg richting Noord-Afrika. (bron: sovon.nl)

Figuur 82: alle waargenomen witte kwikstaarten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

In lage aantallen

De witte kwikstaart is in betrekkelijk lage aantallen in het Noorderbos aanwezig tijdens de gehele tellingenreeks. Alleen in 2009 ontbreekt de soort. Zie figuur 82. De waarnemingen zijn steeds bij de Noorderplas, voornamelijk aan de oostzijde nabij de Kalverstraat. Op de beide zandstortwallen is de soort vanaf circa 2010 ook diverse malen aangetroffen. Over de gehele periode gaat het om 100 exemplaren.

Figuur 83: alle vastgestelde territoria van witte kwikstaarten per jaar met de totalen boven de kolom.

Tien territoria vastgesteld

Hoewel de presentie steeds laag is zijn er tijdens 10 broedseizoenen voldoende gegevens verzameld om steeds één territorium vast te stellen. Zie figuur 83. Nesten zijn nooit gevonden. Er wordt vanuit gegaan dat een deel van de territoria steeds buiten de grenzen van het telgebied vallen. Gelegenheid om een nest te bouwen is wel steeds aanwezig in de containers die er vele jaren staan en in de aangrenzende gebouwen. Tweemaal zijn er 2 jonge witte kwikstaarten aangetroffen gedurende het broedseizoen. Daarvan is niet vastgesteld dat ze binnen de grenzen van het Noorderbos zijn geboren.

Winterkoning

Troglodytes troglodytes - broedvogel

Enige in Europa

Onze winterkoning is de enige Europese vertegenwoordiger van de uitgebreide familie Troglodytidae (winterkoningen.) Verspreid over Noord- en Zuid-Amerika komen 70 familieleden met dezelfde eigenschappen voor: kleine bruine vogels, veelal levend in dicht struikgewas met een zeer luide melodieuze zang. De winterkoning heeft korte afgeronde vleugels en staat stevig op de kleine poten. De snavel is slank en puntig. De houding, met opgeheven staart, en de snelle snorrende vlucht door zijn biotoop, vaak langs het water, zijn kenmerkend voor de soort. De winterkoning foerageert voornamelijk op de bodem, tussen de ondergroei of in spleten. Aan deze gewoonte en het nestelen in donker plekjes en holletjes dankt de winterkoning zijn wetenschappelijke geslachtsnaam Tryglodytes (= holbewoner).

'Als een aflopende wekker'

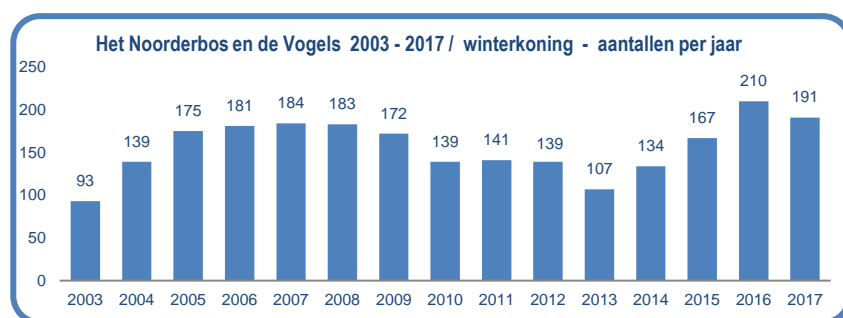
"Wiens frissche kracht van het wezen steeds een aansporing is om levendig, bewegelijk en druk te zijn, de winterkoning. Hoe lilliputterig hij er ook uit ziet, deze op één na kleinste van onze inlandsche vogels. Het is een vogel met temperament, die moeilijk stil kan zitten, altijd in de weer is en op zijn indrukken van buiten altijd zeer vief en vaak fel-driftig reageert. Hij is een opgewekte, vroolijke klant en door zijn stemgerucht geeft hij voortdurend blij van zijn presentie: hij verlangt, al zijn z'n proporties heel, heel klein, nochtans niet over het hoofd te worden gezien.

Als hij rondscharrelt tusschen de takkenbossen, als een grote ruige hommelm vliegt in een hooischuur of bijna onzichtbaar zich beweegt tusschen lage dichte dennestammetjes van een donker bosch, dan is het tien tegen één, of hij begroet u bij u verschijnen met een pittig tjer-geroep en wanneer ge hem al te zeer nadert en hij ducht, dat ge iets kwaads in den zin hebt, dan herhaalt hij zijn alarmkreetje zoo dikwijls, driftig en verontwaardigd, dat de voortdurende stikkerende geluidjes bijna klinken als een aflopende wekker."

(Uit : Van velerlei veer – Rink Tolman, 1924).

Stabiele populatie

De winterkoning is broedvogel in heel Europa en is op de meeste plaatsen een uitgesproken standvogel. In Nederland broedt de vogel ook overal, maar is hij niet altijd even talrijk. Hoge concentraties komen voor in rijk gestructureerde loofbossen. Strenge winters met veel sneeuw zorgen voor forse verliezen, vooral in minder optimale biotopen. De landelijke stand wordt soms bijna gehalveerd door zulke winters. Herstel is er binnen enkele jaren weer. Los van deze schommelingen is de Nederlandse broedpopulatie toegenomen en de aantallen stabiliseren zich. In het bijzonder in de lage delen van het land zijn de aantallen toegenomen. De winterkoning houdt zich gewoonlijk het hele jaar op nabij de broedplaats. De volwassen winterkoning is een standvogel, de jonge vogels maken soms wat omzwervingen. Bij streng winterweer doen zich verplaatsingen voor over vermoedelijk korte afstanden. Minder optimale biotopen worden dan vervuild voor voedselrijkere terreinen. Voor zover deze vogels niet overlijden, keren ze in het broedseizoen terug naar hun territorium. In het najaar en ook in het voorjaar lijkt er enige doortrek van Noord-Europese vogels. Het aantal broedparen in Nederland is nu (2013-2015) 400.000-600.000 in de winter bedragen de aantallen 1.000.000-2.000.000. (bron: sovon.nl)

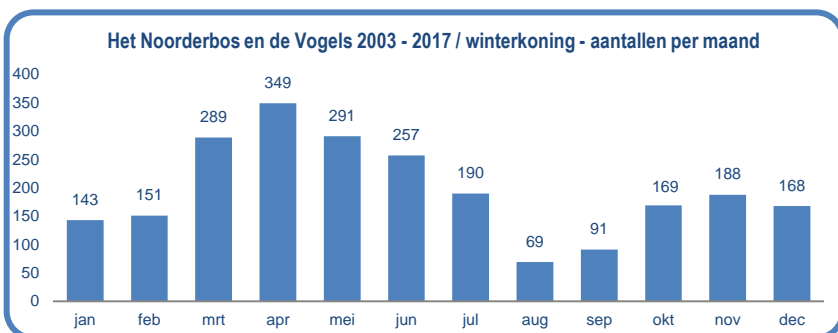
Figuur 84: alle waargenomen winterkoningen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Stabiele periodes

De winterkoning staat op de 8^e plaats van de meest waargenomen vogels gedurende de 15 teljaren in het Noorderbos. Met een vrij snelle stijging gedurende de eerste teljaren is het aantal waargenomen winterkoningen jarenlang stabiel. Zie figuur 84. Het verschil per jaar komt gedurende 5 jaren niet hoger dan 12 stuks (6,5%). Daarna volgt een stabiele periode met een lager aantal (75%). Na een dieptepunt in 2013 stijgen de aantallen tot een nog niet geëvenaarde hoogte. Duidelijk onder invloed van de uitbreiding van de biotoop door toename van struikgewas en bomen.

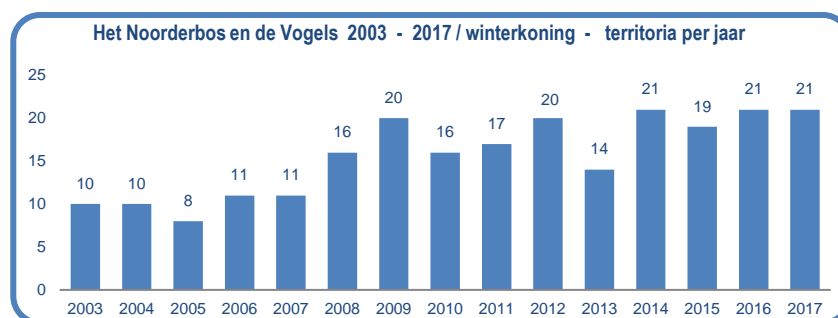
Winterkoning.

Figuur 85: alle waargenomen winterkoningen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Jaarbeeld

Nagenoeg het jaar rond is de winterkoning actief. Is het niet de trillende zang dan klinkt er wel ergens het krachtig rollende alarm. Het meest actief is de winterkoning in het broedseizoen met een piek in april. Zie figuur 85. Daarna loopt de waarneembare activiteit af. Ze zijn er wel maar vallen steeds minder op. In augustus - de ruitijd - staat de activiteit op een laag pitje. Daarna nemen de waarnemingen van winterkoningen weer toe in het Noorderbos. Koude periodes doen de aantallen in de eerste maanden van het jaar weer dalen, waarna explosieve stijging volgt met de start van het broedseizoen.

Figuur 86: alle vastgestelde territoria van winterkoningen per jaar met het totaal boven de kolom.

Wat de broedvogels betreft, gaat het aantal territoria de eerste 5 teljaren niet gelijk op met de aantallen per jaar. Zie figuur 84 & 86. Tot 2007 blijft het aantal territoria een beetje achter. Vanaf 2008 gaan ze gelijk op, maar wel met behoorlijke schommelingen. Vanaf 2014 is het aantal broedparen vrij stabiel. In die periode vallen ook de nagenoeg vaste locaties van de territoria op. Het grootste deel van de territoria is in die periode op hetzelfde stuk in het Noorderbos gevestigd. Territoriumgrenzen zijn vaak gelijk, lopen soms over hetzelfde pad. Vooral in het oostelijke deel, grenzend aan de enige asfaltweg door het gebied, liggen de territoria dicht op elkaar. Soms klinkt de zang uit 3 verschillende richtingen. In het noordelijke, meer open deel, verschuiven de locaties van de territoria regelmatig en het aantal wisselt enigszins. De winterkoning staat met in totaal 235 territoria op de 3^e plaats.

Heggenmus

Prunella modularis – broedvogel

Onopvallend vogeltje

De heggenmus is ongeveer even groot als de roodborst. Het is een onopvallend vogeltje. Het grijsbruine uiterlijk en het teruggetrokken gedrag ondersteunen dat sterk. Hij verblijft vaak onder of aan de randen van struiken. Het al vroeg in jaar gezongen liedje is zacht en bescheiden. Het wordt vaak door andere geluiden overstemd. Buiten het broedseizoen valt de heggenmus niet op. De aantallen heggenmussen worden dan ook schromelijk onderschat. Ze komen in Brabant in enorme dichtheden voor. De bebouwde gebieden zijn goed bezet, als er maar wat groen is.

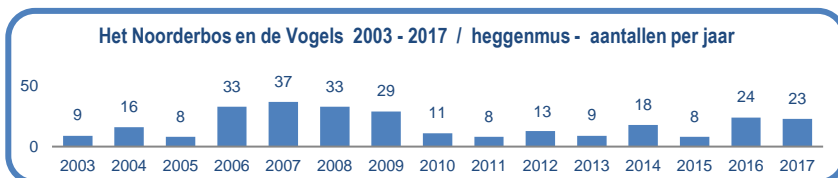
De bovendelen en de flanken van de heggenmus zijn donkerbruin met lange zwarte strepen. De kop, nek, borst en de bovenbuik zijn grijs. De onderbuik is grijswit. Op de vleugels bevinden zich twee onopvallende strepen. De snavel is dun en zwart, de poten zijn roodbruin. Van dichtbij is te zien dat de heggenmus verrassend mooi getekend is.

De toenemende braamstruwelen langs de Zandley vormen al jaren het onderkomen van heggenmussen. Foto genomen op 27 augustus 2010.

Populatie stijgt met 35%

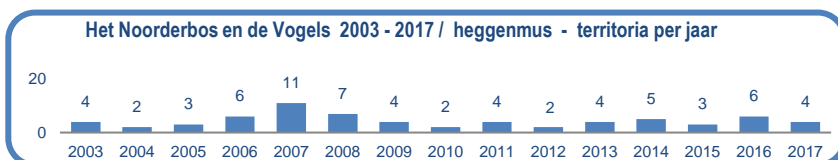
De landelijke populatie heggenmussen groeide in de 20^e eeuw vooral door toename van stedelijke gebieden met tuinen en beplantingen. De huidige stand is stabiel, met schommelingen veroorzaakt door koude winters. De meest recente landelijk verzamelde gegevens (2013-2015) geven een populatie van 175.000-225.000 broedparen aan. In de eerste 'Atlas van de Nederlandse Broedvogels', met gegevens verzameld in de periode 1973-1977, staat een schatting van 125.000-170.000 broedparen (bron: Sovon.nl): een stijging van ongeveer 35% in ruim 40 jaar. Dit gebeurt maar bij weinig vogelsoorten.

Figuur 87: alle waargenomen heggenmussen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Strengere winters van invloed?

Het aantal waargenomen heggenmussen in het Noorderbos is niet erg hoog. Het totale aantal van de hele tellingenreeks bedraagt 401 exemplaren. De meeste teljaren is het totaal erg laag. Van 2006 tot en met 2009 zijn de omstandigheden beter geweest (zie figuur 87). Daarna heeft de strenge winter van 2009/2010 de aantallen weer flink doen dalen. Ook de winter van 2011-2012 kende een koude golf. Periodes met sneeuw en ijs hebben invloed op deze kleine vogelsoort. Dat blijkt volgens Sovon echter niet altijd uit de cijfers. In het Noorderbos is de winterse invloed in deze twee jaren wel duidelijk. Heggenmussen worden door hun verborgen levenswijze vaak alleen gedetermineerd op de zang, die ook nog eens vrij bescheiden klinkt. Met enig geluk zijn er zichtwaarnemingen: die drijven het aantal soms op. Meestal is dat in het voorjaar als er jonge vogels zijn.

Figuur 88: alle vastgestelde territoria van heggenmussen per jaar met het totaal boven de kolom.

Gelijk opgaande schommelingen

De lijn in de aantallen waargenomen heggenmussen per jaar (figuur 87) is globaal terug te zien in de gegevens van de vastgestelde territoria per jaar (figuur 88). Stijgingen en dalingen in de aantallen per jaar gaan vaak gelijk op met het aantal territoria. Dit is niet altijd zo, omdat ook waarnemingen buiten het broedseizoen onder de jaartotalen vallen, zoals in 2009. Het hoogste aantal territoria (11) valt samen met het hoogste jaartotaal (37) in 2007. In die periode, met veel jonge bossen, is het gebied het meest geschikt voor de heggenmus. De territoria liggen dan aan de randen van half open gebiedsdelen. De oude bosranden en de al eerder aangeplante dichte eikenbossen worden, ook nu nog, gemeden. Het toenemen van de begroeiingen heeft zichtbaar invloed op de ontwikkeling van de heggenmuspopulatie in het Noorderbos. Ook het verder doorgroeien van de bomen en de sinds 2017 ingevoerde beheerswerkzaamheden zullen bepalend zijn. De toekomst van de heggenmus in het gebied staat nog helemaal open!

Roodborst

Erithacus rubecula - broedvogel

Territoriale vogel

Naast de merel en plaatselijk de huismus is ook de roodborst een bekende tuinvogel. Bij het spitten in de moestuin laat hij zich graag zien. Ook in het buitengebied met lage begroeiing is hij meestal aanwezig. De rode borst is gedeeltelijk grijs omzoomd, de onderdelen zijn licht en de bovenkant is bruin. Het zeer eigen silhouet van de roodborst maakt hem ook vanaf de achterzijde herkenbaar. Bij de jonge roodborst ontbreekt de rode borst nog. De gespikkelde borst voorkomt dat de jonge vogels direct verjaagd worden door de ouders. Roodborsten zijn erg territoriaal: ze verjagen alle soortgenoten. Buiten het broedseizoen hebben man en vrouw ieder een eigen voedselterritorium, dat ze vocaal verdedigen. Alleen in het broedseizoen verdragen ze elkaar. Zijn voedsel bestaat het hele jaar door uit verschillende soorten kleine insecten en spinnen, en in de winter ook uit bessen en zaden.

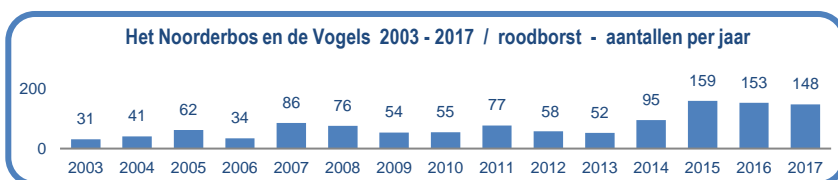
Het geluid

Een goede herkenning van de geluiden is essentieel bij het tellen en inventariseren van de roodborst en van alle andere vogelsoorten. De roep van de roodborst kan tot verwarring leiden. De roodborst laat een korte metaalachtige tik horen. Door snelle herhaling lijkt dit soms op een ratel, maar het blijven aparte korte klankjes. De winterkoning laat voortdurend snelle ratelende geluiden horen. De zang van de roodborst ligt door de grillige melodielijnen niet voor iedereen direct herkenbaar in het gehoor. De strofes van deze sprankelende zang beginnen vaak met één nauwelijks hoorbare, zeer hoge noot. Soms begint het met lage snelle borrelende tonen, een 'watervalletje', volgens 'Wat zingt daar?' van D. de Vos & L. de Meersman.

Zingen moet wel goed zijn, volgens een uitspraak van Mrs. Sarah Trimmer in 'A History of the Robins' (1786): "Singing is a good and proper thing. You may be sure your father would not sing if it were not so." (Uit: The Life of the Robin – David Lack, 1941)

Veel overwinteraars en doortrekkers

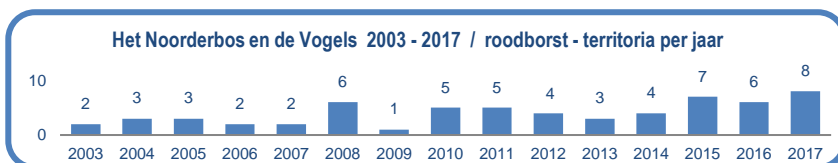
Vooral bossen met ondergroei in verschillende lagen zijn dicht bezet door roodborsten. Boomarme omgevingen zijn niet erg in trek en ook dennenbossen met weinig ondergroei zijn niet geliefd. Vanaf circa 1975 zijn roodborsten in het noorden en westen van ons land toegenomen door het aanplanten van bosjes. In het tijdvak 1970-1978 bestond de Nederlandse populatie uit 120.000-170.000 broedparen. Rond de eeuwwisseling is de stand geschat op 350.000- 450.000 broedparen: dan is het de talrijkste broedvogel van Nederland. Vanwege niet bekende redenen valt de huidige stand (2013-2015) lager uit met 250.000-350.000 broedparen. Eigenlijk weten we bitter weinig van deze algemene soort in Nederland, schrijft Rob Bijlsma in de Vogelatlas. Het is wel een bekend gegeven dat strenge winters veel invloed hebben op de stand van de roodborst. In de winter is de verspreiding van de roodborst breder over ons land en de aantallen liggen hoger dan in de broedperiode. In de trekperiodes zijn de aantallen veel hoger: de laatste wintercijfers uit 2013-2015 komen uit op 500.000 tot 1.000.000 exemplaren. (bron: sovon.nl)

Figuur 89: alle waargenomen roodborsten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Stabiel en oplopend

De gedurende de reeks tellingen verzamelde cijfers geven zicht op twee aspecten. Door alle aantallen van de tellingen per jaar op te tellen (zie figuur 89) zien we het verloop van de hele tellingenreeks. Door alle aantallen van de tellingen per maand op te tellen (zie figuur 91) komt naar voren wanneer een aantal gebeurtenissen uit de jaarcyclus van de roodborst plaatsvinden. Zoals voor- en najaarstrek, broedseizoen en de winterperiode. De lijn van het verloop van de aantallen van de roodborst is lange tijd redelijk stabiel. Vanaf 2014 stijgen de jaarlijkse totalen door stijging van de aantallen broedparen (zie figuur 90) en tijdelijk verblijvende doortrekkers.

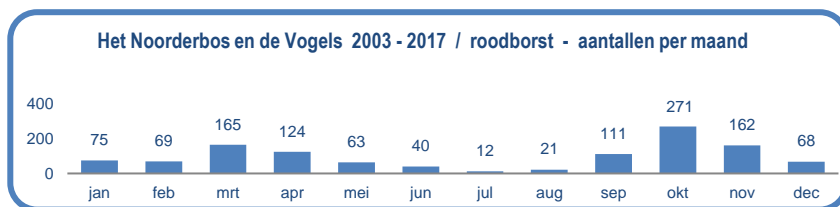
Figuur 90: alle vastgestelde territoria van roodborsten per jaar met het totaal boven de kolom.

Niet optimale situatie

De roodborst komt overal voor waar voldoende begroeiing aanwezig is om te kunnen broeden. In goed ontwikkelde loofbossen voelt hij zich het beste thuis en daar zijn de resultaten optimaal: een echte bosvogel. De situatie in het Noorderbos is zeker niet optimaal. In de tamelijk jonge eikenbossen ontbreekt bijvoorbeeld alle ondergroei. Gezien de schommeling in aantallen en de uiteindelijk stijgende lijn van broedvogels is er wel perspectief. De verwachting is dat de roodborst ook hier zal floreren in de toekomst.

Roodborst.

Figuur 91: alle waargenomen roodborsten van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

De trek

De roodborst laat nagenoeg het gehele jaar zijn zang horen, ook gedurende de winterperiode. Het grootste deel van het jaar, vooral als het blad aan de bomen zit, valt de roodborst op door zijn liedje. Het dal in de jaarlijkse waarnemingen wordt veroorzaakt door het stilzwijgen tijdens de ruiperiode (juli-augustus.) Zie figuur 91. De piek in het voorjaar wordt veroorzaakt door de voorjaars trek en de activiteiten in het broedseizoen. De zang wordt ingezet om het territorium te verdedigen tegen soortgenoten: concurrenten. Daarnaast is het ook de opzet met een prachtig liedje een vrouwtje te interesseren voor het territorium. De opleving van september tot november met de piek in oktober is het teken van de najaars trek. Met vele jonge vogels bij de trekvluchten zijn ze veel talrijker dan in het voorjaar. Het Noorderbos is een prima plek om de trektocht even te onderbreken. Vooral lijsterbessen zijn hier talrijk aangeplant. Voedsel is rijkelijk aanwezig. Het is geweldig om ieder jaar opnieuw de vogeltrek op die manier te ervaren. Tijdens een telronde worden dan zeker 10 roodborsten aangetroffen, soms wel 15, en de laatste jaren stijgen de aantallen tot meer dan 20 per telling.

Zwarte roodstaart

Phoenicurus ochrurus

Zwart met een rode staart zoals de naam zegt, veel meer is er niet te vertellen over het uiterlijk van het mannetje zwarte roodstaart. Zelfs de snavel en de poten zijn zwart. De witte vlekken op de vleugel zijn wel enigszins opvallend. Bij jonge vogels ontbreken ze. Het vrouwtje is op de rode staart en stuit na geheel bruin. Beide geslachten trillen veelvuldig met de staart.

De zwarte roodstaart houdt zich in Nederland graag op in stenige omgevingen, zoals industrieterreinen, grote stallencomplexen en nieuwbouwwijken. Deze lijken op hun natuurlijke leefomgeving: rotsachtige berghellingen. De meeste zwarte roodstaarten overwinteren in Zuidwest-Europa en Noord-Afrika. Kleine aantallen blijven hangen tot in november en december maar verdwijnen bij een felle vorstperiode. Het huidige (2013-2015) broedvogelbestand in Nederland bestaat uit 13.000-20.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Enmalig, op 21 mei 2005, is een mannetje zwarte roodstaart aan de rand van het Noorderbos nabij het gehucht Vijfhuizen gezien en gehoord. Even overgewipt vanuit het aangrenzende stallencomplex langs de Kalverstraat waarschijnlijk.

Gekraagde roodstaart

Phoenicurus phoenicurus

Bij de gekraagde roodstaart is naast de staart ook een groot deel van het onderlijf rood. De bovenzijde is geheel grijs. Om het gelaat tot aan de hals draagt hij een zwart masker. Het vrouwtje is van boven merendeels warmbruin.

De gekraagde roodstaart is in Nederland een talrijke broedvogel in grote bosgebieden met veel oude dennen. In loofbossen en in kleinschalig agrarisch cultuurlandschap op de zandgronden komt hij minder voor. Het landelijke peil wordt vooral gereguleerd door de ontwikkelingen op de zandgronden en is redelijk stabiel. De landelijke stand is in 2013-2015 geschat op 19.000-23.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Enmalig, op maandag 27 april 2015, is in het Noorderbos een zingende gekraagde roodstaart waargenomen. Uit eigen waarnemingen is de uitgebreide populatie gekraagde roodstaarten van het nabij gelegen Nationale Park De Loonse en Drunense Duinen bekend en ook die van het Nationale Park De Biesbosch. Verder zijn uit Midden-Brabant wel wat waarnemingen bekend maar geen grote aantallen.

Roodborsttapuit

Saxicola rubicola - broedvogel

Vrouwelijke roodborsttapuit.

"Ut Tèèrpötje"

Saxicola torquata is in oudere vogelboeken de wetenschappelijke naam van de roodborsttapuit, behorende tot de familie van de lijsters (Turdidae). Ook in het geheugen van vele vogelaars staat die naam nog geprent. Sinds enkele jaren is de soort ten gevolge van DNA-onderzoek opnieuw ingedeeld. De roodborsttapuit heet voortaan *Saxicola rubicola* en behoort, met zijn naaste verwant het paapje, tot de familie van de vliegenvangers (Miscicapidae). De roodborsttapuit is in de omgeving van Tilburg van oudsher erg bekend. Er is zelfs een plaatselijke naam voor: 'ut tèèrpötje'. Tèèr (teer) naar de overwegend zwarte kleur van het mannetje. De Vogelwerkgroep KNNV Tilburg heeft de naam van dit prachtige vogeltje gekoppeld aan haar nieuwsbrief. De naam "Ut Tèèrpötje" prijkt sinds 1990 op de kop van de nieuwsbrief, naar het idee van Henk Moller Pillot, de nestor van de Vogelwerkgroep.

Beide met lichte vleugelstrepen

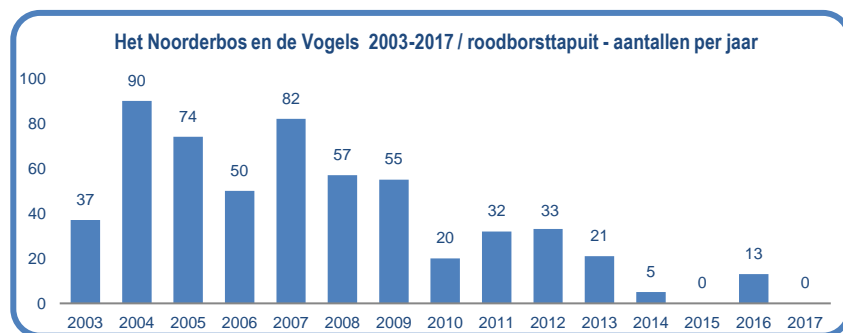
De Roodborsttapuit is een bonte, kleurrijke verschijning, iets kleiner dan de vink (12,5 cm). De kop en de keel van het mannetje zijn zwart met wit in de zijhals. De bovenzijde is vrijwel geheel zwart met roestbruine randen aan de veren en een smalle witte vleugelstreep. De borst en de flanken zijn warm roestkleurig, de buik is licht roomkleurig tot vuilwit met een witte stuit. Vrouwjes en juveniele roodborsttapuiten lijken veel op elkaar. Ze hebben bruine, gestreepte bovendelen met wit in de hals en ook een lichte vleugelstreep. De roodborsttapuit vliegt met snelle vleugelslagen in een onregelmatige, golvende vlucht. Hij zit vaak op een verheven plaats. Een vertrouwd beeld vormt de roodborsttapuit, schokkend met vleugels en staart op de top van een plantenstengel. Zijn geluid is erg typisch en niet zo hard. Toch is het een luidruchtige vogel, vooral in familieverband. Het mannetje zingt vaak dansend in de vlucht met onregelmatige, zich snel herhalende tonen. Hij is vooral een insecteneter. Kevers, slakjes, wormen, spinnen en soms ook zaadjes staan op het menu.

Overwinteren of wegtrekken

Roodborsttapuiten op trek gaan meestal niet erg ver weg. Ze overwinteren op het Iberische Schiereiland, in Marokko en Algerije en voor een deel mogelijk ook in Frankrijk en België. Een klein deel van de Nederlandse populatie overwintert in eigen land, vaak nabij hun broedgebied. In het Noorderbos is dat verschijnsel niet echt vastgesteld. Alleen wat losse winterwaarnemingen in januari en februari. In de gebieden van de voormalige Tilburgse Waterleiding Maatschappij ten westen van Tilburg overwinteren ze wel. Daar verblijft bijna jaarlijks de gehele winter een paartje. Het terrein is waarschijnlijk een erg goede biotoop voor de roodborsttapuit. In de Dongevallei, nog meer westelijk van het centrum van de stad, trekken alle roodborsttapuiten in de winter naar het zuiden.

Pionier

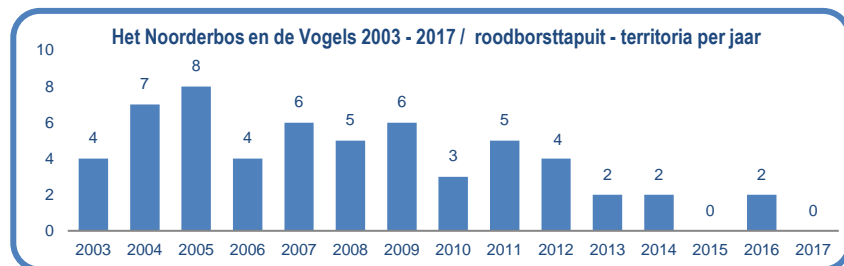
De roodborsttapuit leeft zowel in open boerenland met greppels en ruige wegbermen als in natuurgebieden en braakliggende terreinen. De aantallen en de verspreiding nemen vanaf ongeveer 1975 sterk af, vooral in het boerenland. De soort verdwijnt zelfs in bepaalde regio's. Het steeds meer in cultuur brengen van grote oppervlaktes land heeft de achteruitgang van deze soort veroorzaakt, ook in de rest van Europa. Sinds ongeveer 1990 volgt een snel en onverwacht herstel, dat nog steeds aanhoudt. De roodborsttapuit staat de laatste decennia bekend als pionier in snel verruigende gebieden. Meestal zijn dat omgevingen waar aan natuurontwikkeling gedaan wordt of nieuw aangelegde gebieden zoals het Noorderbos. De huidige broedvogelpopulatie (2013-2015) is geschat op 15.000-18.000 paren. In de winter gaat het om 200-1.000 exemplaren (bron: sovon.nl)

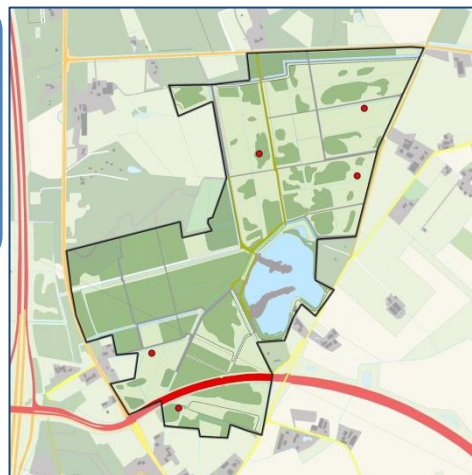
Figuur 92: alle waargenomen roodborsttapuiten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Veel jongen gezien

Direct na de aanleg heeft de roodborsttapuit het Noorderbos bevolkt (zie figuur 92). In het eerste teljaar 2003 was er direct sprake van broedgevallen (zie figuur 93) en werden er jonge vogels gezien. Nagenoeg alle jaren dat er territoria werden vastgesteld, waren er ook vliegvlugge jonge roodborsttapuiten, vaak van meerdere paren. Aanvankelijk waren de aantallen aanwezige vogels en vastgestelde territoria erg onregelmatig. Hoge of lage aanwezige aantallen vogels liepen vaak niet synchroon met de aantallen vastgestelde territoria. Dat wijst op tijdelijk verblijvende, solitaire vogels en ook wel paren, die later doortrekken. In verband daarmee zijn de eisen voor 'geldige waarnemingen' (BMP-Sovon) van deze soort streng tot begin april, waarna ze wat versoepelen.

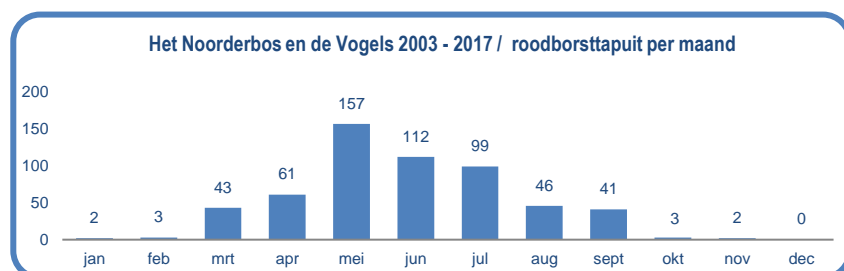
Figuur 93: alle vastgestelde territoria van roodborsttapuiten per jaar met het totaal boven de kolom.

Figuur 93b: De rode stippen geven de 5 territoria aan van de roodborsttapuit in 2011.

De meeste roodborsttapuiten worden in het Noorderbos van maart tot en met september (zie figuur 94) waargenomen. De piek ligt vanaf mei, als de vogels broeden, tot in juli. Dat is ook de periode dat de jonge vogels in beeld komen.

Overwinterende roodborsttapuiten zijn niet vastgesteld in het Noorderbos. Wel zijn er enkele winterwaarnemingen in januari 2006, in februari 2005 en in 2007. In het late najaar werden er eenmaal 3 in oktober gezien en eenmaal 2 in november.

Figuur 94: alle waargenomen roodborsttapuiten van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Het succes van het een

Roodborsttapuiten zijn succesvol in Nederland, de soort doet het goed! Zichtbaar op de figuren 92 & 93, is dat ook zo in het Noorderbos. Of, was moet ik eigenlijk zeggen. Langzaam maar zeker zijn roodborsttapuiten uit het Noorderbos aan het verdwijnen. Sinds 2013 zijn de aantallen waargenomen roodborsttapuiten en de vastgestelde territoria sterk afgenomen en gedaald tot nul momenteel. Het succes van het een, is de ondergang van het ander. De toenemende begroeiingen in het Noorderbos maken het gebied ongeschikt voor roodborsttapuiten. Enige hoop biedt het sinds 2017 uitgevoerde beheer. Er wordt nu voor het eerst gesnoeid en gedund, ook de graslanden worden weer jaarlijks gemaaid. Mogelijk ontstaat er ergens wel een plekje geschikt voor een paartje roodborsttapuiten.

Tapuit

Oenanthe oenanthe

De tapuit is een hoogpotige rusteloze vogel. Hij heeft hetzelfde formaat als een witte kwikstaart met een korte staart. Het vrouwtje is geheel bruin van boven, het mannetje heeft een grijze rug. Beide geslachten hebben een flinke witte stuit. Ook de witte blokken verder op de staart zijn opvallend.

Doortrekkende tapuiten, van en naar noordelijker gelegen streken, zijn in het voor- en het najaar op de Brabantse zandgronden een bekend beeld. Het aantal is wel flink terug gelopen. De duingebieden langs de kust en enkele inlandse zandverstuivingen, de belangrijkste biotopen, hebben veel als broedgebieden ingeleverd door vergrassing en vermossing van de bodem en het ontbreken van konijnenholen. De tapuit broedt in konijnenholen, maar de konijnenpopulatie is door ziektes kwijnende.

De tapuit is tweemaal waargenomen in het Noorderbos gedurende de tellingenreeks. Eén op 25 april 2003 en twee op 5 maart 2004. Van de laatste waarneming herinner ik me de plaats. Een zanderig deel van een zandweg grenzend aan een jaarlijks gemaaid grasland. Daarna zijn geen tapuiten meer waargenomen binnen de grenzen van het gebied. Wel waren er enige waarnemingen op een aangrenzend grasland buiten het telgebied. Dat wordt soms opnieuw ingezaaid en is dan zanderig bij droogte.

Merel

Turdus merula - broedvogel

Geweldige zanger

De merel is een vrij grote lijsterachtige vogel met een gemiddelde lengte van 25 cm, van staart tot kop. Vaak vertoont hij zich met opgerichte staart en hangende vleugels. De merel is een bekende verschijning. Hij is al heel lang algemeen in Nederland en veel mensen zijn met hem opgegroeid in hun omgeving. De zang en veel van de andere geluiden die hij maakt zijn onbewust bekend bij een groot publiek. De beschrijving van het verenkleed is simpel: het mannetje is zwart en het vrouwtje bruin. Beide geslachten hebben donkergrijze poten. De gele snavel en de oranje oogring van het mannetje zijn het meest opvallend in het broedseizoen. Het vrouwtje is bruin met een gelige snavel. Ze heeft een vuilwitte keel en donkerbruine streepjes op de borst. De zang van de merel spreekt ons aan omdat hij op een menselijke toonhoogte zingt. Zijn melodische variatie van heldere klanken zingt hij in een rustig tempo met duidelijke tussenpauzes. Al in december zag en hoorde ik een merel zingen op de punt van het dak aan de overkant van mijn straat. De zang van de merel is steeds weer een beleving die melancholie bij me opwekt; het is een geweldige zanger. De Beatles vertolken dat geweldig in 'The Blackbird', de versie met merelzang bezorgt me rillingen.

Talrijkste broedvogel

De merel is in Nederland de talrijkste broedvogel. Hij ontbreekt alleen in gebieden zonder bomen en struiken. De hoogste dichtheden komen voor in stedelijke gebieden met veel groen. Ook agrarisch cultuurland met veel heggen en de randen van gevarieerde loofbossen zijn goed bezet. Ooit was de merel een bosvogel met een schuwe levenswijze.

In de 'Nederlandsche Vogelen' (1770-1829, Nozeman & Sepp) staat:

"De Merel (*Turdus ater*) mag een inbooreling genoemd worden want hy wordt jaerlyks gebroed in een onzer boffchen, dikwils in onzer griendten en meeft aen de floatkanten op de koppen van geknotte willigenftooven."

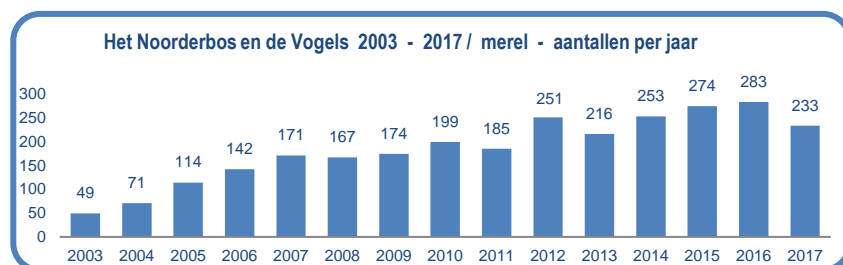
(De f staat voor de 'lange s' die tot het begin van de 19^e eeuw werd gebruikt voor een kleine letter s.)

Nu zie ik hem op het gazon voor mijn woning met soms wel 10 andere merels naar voedsel zoeken. De merel heeft zich ontpopt tot een succesvolle cultuurvolger. Zich aanpassende heeft hij in twee eeuwen een sterkte populatiegroei doorgemaakt. Al in het begin van de 20e eeuw is de soort in bijna alle steden en dorpen te vinden. De piek van de merel als broedvogel is in de periode 1998-2000 met 900.000-1.200.000 broedparen. Daarna stagneert de groei. In de periode 2007-2015 is er sprake van een matige afname.

Foerageersporen van merels in de winter in de eikenbossen van het Noorderbos, 7 januari 2017.

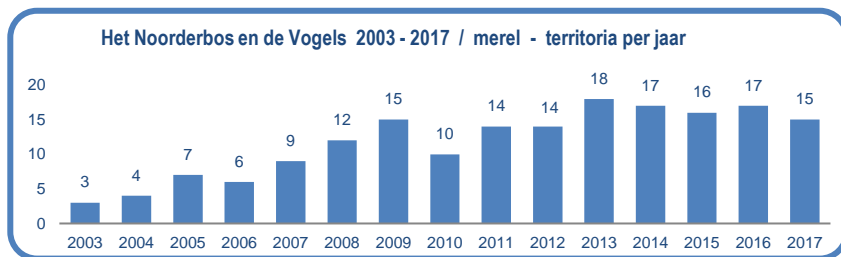
In de laatste atlasperiode komt het aantal broedparen op 650.000-1.100.000. In de winterperiode verblijft het gigantische aantal van 2.000.000-3.000.000 merels binnen onze landsgrenzen. (bron: sovon.nl). De merel is jaarrond topscoorder onder vogels in Nederland.

Figuur 95: alle waargenomen merels van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Usutuvirus

Het aantal van alle waargenomen merels per jaar opgeteld laat een stijgende lijn zien gedurende de gehele tellingenreeks. Zie figuur 95. Met goed zichtbare schommelingen en een kleine dip aan het einde is toch een opgaande lijn vast te stellen. De dip is veroorzaakt door het usutuvirus. Dit virus veroorzaakte veel sterfte onder merels in Duitsland, waar het sinds september 2011 rondwaart. In augustus 2016 heeft het Nederland bereikt en sindsdien zijn er veel dode merels aangetroffen. Het is bekend dat de ziekte zich verder over het land verspreidt (bron: sovon.nl). Tot nu toe zijn de merels in Brabant niet opvallend vaak getroffen. Dat er wel wat gaande is, laten de cijfers in figuur 95 zien. Het ziet er naar uit dat de gevolgen van dit voor merels dodelijke virus voorlopig nog niet voorbij zijn.

Figuur 96: alle vastgestelde territoria van merels per jaar met de totalen boven de kolom.

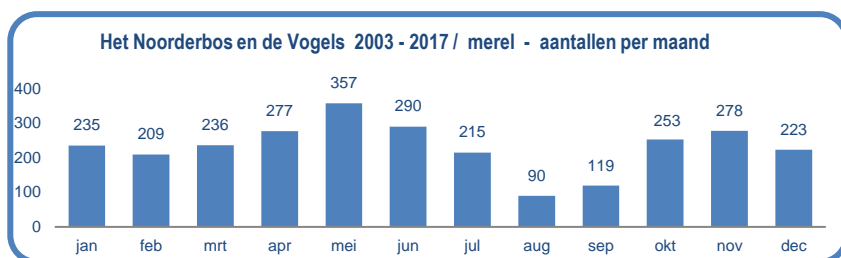

Zieke merel.

Van lage naar dichte bezetting in het Noorderbos

Aan het begin van de tellingenreeks staat de merel aan de top van meest voorkomende broedvogels in Nederland. Dat is aan de som van de vastgestelde territoria per maand in het Noorderbos niet te zien (zie figuur 95). Aanvankelijk zijn de aantallen zeer laag. De open delen in het telgebied, met nog jonge aanplant, zijn niet in trek als broedomgeving. Vooral het noordoostelijk deel parallel aan de Kalverstraat wordt gemeden.

De territoria zijn de eerste 5 jaren vooral gevestigd aan de randen van oude bosdelen en nabij enkele eikenlanen. De meeste eikenlanen zijn in of even na 1990 aangeplant. Veel aangeplante bomen doorstaan de droogteperiode en de slechte bodemgesteldheid niet en sterven al snel af. Vooral het noordoostelijk deel blijft daardoor vrij open. Ook nu nog zijn flinke delen bomenvrij. Later uitgevoerde herbepantingen lopen ook vaak op niets uit. De nog deels functionerende drainagesystemen en de arme heidegronden voeren de neerslag snel af en houden geen water vast. De bomen die wel aanslaan, vooral robinia, en spontaan opgekomen berken zijn vanaf circa 2009 voldoende gegroeid, zodat merels zich daar vestigen om te broeden. Ook het zuidwestelijke deel, onder en nabij de hoogspanningsleidingen, wordt meer en meer bezet. Het aantal territoria neemt, met schommelingen, toe en stabiliseert dan.

Figuur 97: alle waargenomen merels van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Veel winter- en trekvogels

Elke maand worden twee telronden gelopen in het Noorderbos. Het totaal aantal waargenomen merels van alle tellingen per maand opgeteld staan in figuur 97. Dat geeft het volgende beeld: de aantallen tijdens de voorjaarstrek (half maart tot half april) en de najaarstrek (oktober en november) zijn het hoogst. Ze wijken echter niet veel af van de wintermaanden. De actieve periode rondom het broeden en verzorgen van de jongen springt eruit in mei. Dan wordt het hoogste aantal waargenomen merels per maand geregistreerd. Ook april en juni staan onder invloed van het broedseizoen. In april is er gedeeltelijk een overlap met de voorjaarstrek.

De merel is in Nederland grotendeels een standvogel, die steeds minder weg trekt. Met gasten uit het noorden van Europa zie je in de trektijd en de winter overal merels in ons land (bron: sovon.nl). Tijdelijke leegloop gedurende de winter uit grootschalig cultuurland en schrale (dennen)bossen ervaar ik zelf jaarlijks. Voedselrijke plekken als tuinen en parken in bebouwde omgevingen zijn dan vooral in trek.

Kramsvogel *Turdus pilaris*

Tsjak-tsjak vogel

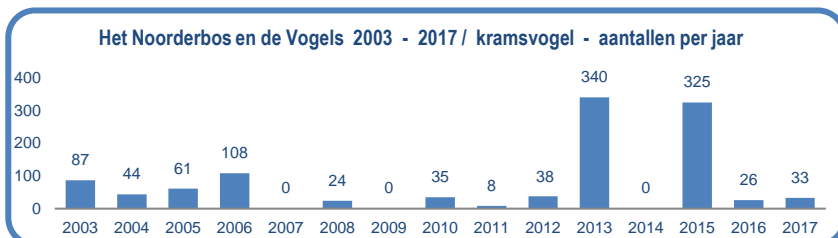
De tsjak-tsjakvogel, noemt een bevriende vogelaar de kramsvogel. Het tsjak-tsjak klinkt massaal als een groep kramsvogels overvliegt. Het is een kenmerkende roep. Bij alarm laten ze een ratel horen. De zang is een reeks van kwetterende klanken zonder een duidelijke structuur, met korte pauzes ertussen. De kop van de kramsvogel is grijs met een vuilwitte wenkbrauwstreep en de wang is opvallend getekend. De bruine rug en vleugels steken af tegen de lichtere, grijsblauwe onderrug en stuit. De daaropvolgende zwarte staart maakt de bovenzijde van de kramsvogel contrastrijk. De onderzijde van de vleugel is voor de helft wit en steekt duidelijk begrensd af tegen de donkere punt. De borst is oranje en de flanken zijn beige. Beide zijn bedekt met flinke bruine vlekken die van dichtbij gezien puntig zijn. Kortom, onmiskenbaar een mooie vogel, in het bijzonder als de zon erop schijnt.

Broedvogels landelijk afgenomen

In juni 1990 heb ik met voedsel pendelende kramsvogels gade geslagen in het Zuid-Limburgse Bunde. In het naburige bos vinden circa 30 paren een broedplek. Vanuit Duitsland is een populatie kramsvogels gekoloniseerd. Voor 1974 was het een incidentele broedvogel in Nederland. Rond 1986 broeden er circa 800 paren. Later komt er om onbekende reden de klad in en stort de broedpopulatie geheel in. Ook in de Ardennen nemen de aantallen af. Nu broeden er nog 10-25 paren in Nederland. In de winter verblijven nog vele kramsvogels uit Noord-Europa in ons land. Ze komen vooral af op vruchtdragende struiken, tot in de steden bij plotselinge koude en sneeuwval. Ook foerageren ze graag op graslanden. De jaarlijkse winteraantallen wisselen sterk. Daarom is het verloop moeilijk vast te stellen. De landelijke trend neigt naar een lichte afname. (bron: sovon.nl)

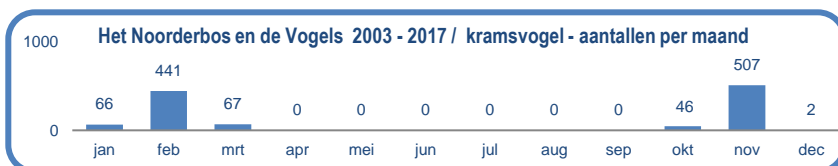
Een kramsvogel in een van de vele lijsterbessen.

Figuur 98: alle waargenomen kramsvogels van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Twee piekmaanden, februari en november

De aantallen waargenomen kramsvogels gedurende de tellingenreeks vertonen een grillig verloop. Zie figuur 98. Tijdens een drietal jaren (2007, 2009 en 2014) ontbreekt de soort geheel. Er is geen patroon in deze sterke wisselingen te zien. Figuur 99 toont aan dat de waarnemingen voornamelijk geconcentreerd zijn in twee maanden. Het hoge aantal van het totaal aantal waargenomen kramsvogels in alle maanden februari wordt bepaald door één waarneming: op zaterdag 21 februari 2015 trekken vanuit het weidegebied aan de Kalverstraat 270 kramsvogels het Noorderbos in om te foerageren. In het tweede deel van de verschillende jaren is er een piek in november vastgesteld. In de verschillende novembermaanden zijn totaal 507 kramsvogels geteld. Dit hoge aantal is ook opgedreven door één waarneming: op zaterdag 9 november 2013 zijn, in verschillende groepen, in totaal tenminste 250 kramsvogels aangetroffen. In diezelfde maand zijn er op zaterdag de 23e nog eens 90 gezien. Een goed jaar voor deze soort in ons land. Volgens de nieuwe Vogelatlas bevinden zich in de winters in de periode 2013-2015 in ons land 200.000-500.000 kramsvogels.

Figuur 99: alle waargenomen kramsvogels van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Zanglijster

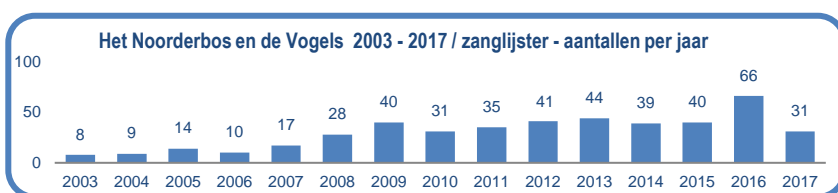
Turdus philomelos - broedvogel

Pijlpunten op de borst

De zanglijster is een liefhebber van slakken. Op de asfaltweg door het Noorderbos en op stenige plekken worden in het voorjaar en de zomer dan ook regelmatig kapot geslagen slakkenhuisjes aangetroffen. Een andere bewijs van de aanwezigheid van de zanglijster is de goed herkenbare zang. De strofes zijn variabel maar één strofe wordt steeds meerdere malen herhaald. De bovenzijde van de zanglijster is bruin. De borst en de flanken zijn geelbruin en de buik is wit. De gehele onderzijde is bedekt met zwarte vlekken in de vorm van naar boven wijzende pijlpunten.

Lichte stijging landelijke aantallen

Gevarieerd loofbos is de meest ideale broedbiotoop voor de zanglijster. Hij broedt echter overal waar voldoende bomen en struiken staan. Ook jonge aanplant en groene stadswijken ervaren ze als ideaal. Strengere winters die doordringen tot in Zuid-Europa verminderen de aantallen zanglijsters flink. Dit trekt weer snel bij tijdens kwakkelwinters. Ver terugkijkende zijn de landelijke aantallen toegenomen, behalve op de hoge zandgronden. Daar namen ze af. De landelijke broedpopulatie van zanglijsters in de periode 2013-2015 bestaat uit 110.000-180.000 broedparen. Veel wijkt dit niet af van de stand rond 1973-1977 met 100.000-160.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Figuur 100: alle waargenomen zanglijsters van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Ook usutuvirus?

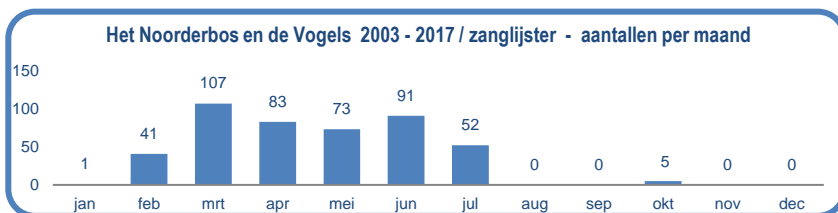
Zoals bij meerdere vogelsoorten is vastgesteld nemen de aantallen zanglijsters toe met het meer begroeid raken van het Noorderbos. Met maar 6 stuks in het eerste teljaar loopt het aantal, met wat schommelingen, op tot 66 stuks in 2016. Een duidelijk toename dus. Zie figuur 100. Het laatste teljaar is het aantal echter meer dan 50% teruggefallen. Dit verschil is veel groter dan de eerder vastgestelde schommelingen. Bij deze terugval wordt meteen gedacht aan wat de merel overkomt, het usutuvirus. De merel nam het laatste teljaar ook flink af (18%) maar niet zo drastisch als de zanglijster. Het usutuvirus is ook bij andere vogelsoorten vastgesteld. De zanglijster behoort tot de voor het virus gevoelige soorten. Maar over uitbraken bij de zanglijster zijn geen specifieke bekendmakingen naar buiten gebracht. Het virus is het meest pathogeen (ziekteverwekkend) voor merels (Ashraf et al., 2015). Een mogelijke verklaring hiervoor zou zijn dat merels genetisch gevoeliger zijn voor het virus dan andere vogels. (bron: Usutu virus- Uitbraak bij merels 2016-2017, Julie van Duijl - faculteit diergeneeskunde Universiteit Gent).

Figuur 101: alle vastgestelde territoria van zanglijsters per jaar met de totalen boven de kolom.

Op zang gedetermineerd

De meeste in het Noorderbos waargenomen zanglijsters zijn op basis van hun gezang gedetermineerd. Gezien zijn ze nauwelijks. Ook het vaststellen van de territoria is alleen op basis van zangwaarnemingen gedaan. Met een oplopend aantal territoria tot 9 in 2015 en 2016 is de zanglijster geen schaarse broedvogel in het Noorderbos. Zie figuur 101. De soort wordt maar weinig gezien buiten het broedseizoen. Een oplopend aantal waarnemingen vanaf februari en een afnemend aantal in juni, met daartussen pieken dalen, geeft aan dat het om meerdere broedsels gaat.

Figuur 102: alle waargenomen zanglijster van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Geen overwinteraars in het Noorderbos

Het Noorderbos is rijk aan tuinslakken en ook andere slakkensoorten komen er in redelijke aantallen voor. Voedselgebrek lijkt daarom geen oorzaak van het niet waarnemen van zanglijsters tijdens een groot deel van het jaar. Volgens Sovon trekt het merendeel van de Nederlandse broedvogels vanaf september naar het zuidwesten weg, gewoonlijk niet verder dan Noord-Frankrijk. Trekvogels passeren ons land maar overwinteren vooral elders. Het wintertotaal voor Nederland bedraagt dan ook maar 5.000-12.000 zanglijsters. Het Noorderbos is buiten het broedseizoen blijkbaar niet aantrekkelijk voor zanglijsters. In augustus, september, november, december is een geen van de teljaren een zanglijster gezien. Zie figuur 102. In oktober en januari gaat het ook maar over enkele exemplaren.

Slakken, geliefd voedsel van de zanglijster, zijn er voldoende in het Noorderbos. Hier een steen (slakkenmidse) waarop de slakken stuk geslagen worden.

Koperwiek

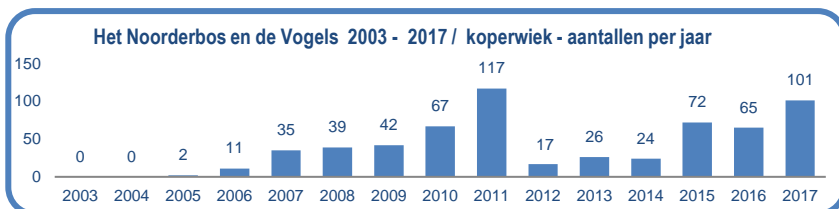
Turdus iliacus - broedvogel

Witte oog- en mondstreep

Koperwiek en zanglijster hebben wel enige gelijkenis met elkaar. Het formaat is bijna hetzelfde en de bovenzijde van beide soorten is bruin. De toch wel iets kleinere koperwiek valt vooral op door de witte oogstreep en de witte mondstreep. De naam koperwiek komt van de koperkleurige (roestbruine) veren onder de vleugels, die doorlopen tot op de flanken. De zanglijster heeft ook roestkleurige veren onder de vleugels. Die zijn echter lichter en alleen zichtbaar als hij vliegt. De zang van de koperwiek wordt wel omschreven als 'gejammer'. Het bestaat uit steeds weer herhaalde klaagzinnetjes. Zijn liedje is weemoedig, een tweeledig zacht dalende reeks van zuiver gefloten tonen. Terugtrekkende koperwieken laten in maart en april al wat van hun liedje horen. Vaak niet volledig, wat frazeland gebrabbelt.

Massale trek

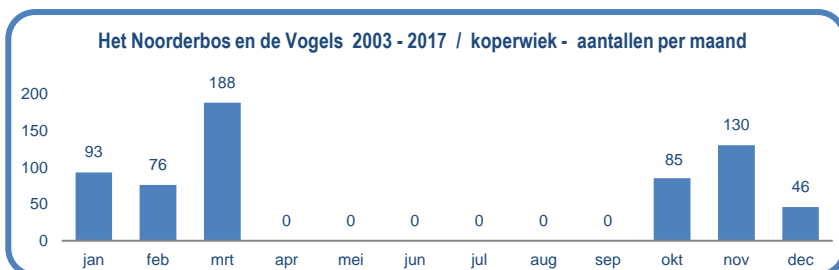
Waarnemingen tussen half mei en begin september zijn zeldzaam. Koperwieken broeden niet in Nederland. Eind september of begin oktober verschijnen de eerste trekvogels. Half oktober trekken bij gunstige weersomstandigheden massaal koperwieken over. Ze trekken zowel langs de kust als door het binnenland en ook gedurende de dag en in de nacht. In het westen en zuiden van het land verblijven in de winter wat meer koperwieken. De winteraantallen variëren van 25.000 tot 100.000 exemplaren. (bron: sovon.nl)

Figuur 103: alle waargenomen koperwieken van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Toenemende trekkers en wintergasten

De koperwiek is niet altijd goed te herkennen. Het Noorderbos is aantrekkelijk voor overwinterende vruchten etende vogels zoals kramsvogel en koperwiek. De koperwiek vindt zijn voedsel vaak op de bodem en vliegt bij geringe verstoring door de lage begroeiing weg, vaak voordat je weet om welke vogelsoort het gaat. Langdurige veldervaring is daarbij van betekenis. De vluchtroep die hij soms laat horen, een hoog langgerekt 'ziehh', is soms ook behulpzaam bij de herkenning. De eerste jaren van de tellingenreeks is het Noorderbos niet aantrekkelijk voor de koperwiek. Er is dan nog weinig te eten. Langzaam maar zeker neemt de voedselvoorziening toe, zoals aan de oplopende aantallen in figuur 103 is te zien. De schommelingen in het Noorderbos worden veroorzaakt door de wisselende aantallen koperwieken die in ons land verblijven. Het gaat in totaal om 618 exemplaren in het Noorderbos gedurende de tellingenreeks.

Figuur 104: alle waargenomen koperwieken van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Minder koperwieken dan kramsvogels in het Noorderbos

Het totaal aantal waargenomen koperwieken is ongeveer de helft van het aantal kramsvogels. De waarnemingen van koperwieken zijn meer verspreid over de gehele winterperiode van oktober tot en met maart. Zie figuur 104. De periode dat ze elders verblijven om te broeden is voor beide soorten gelijk: van april tot en met september.

Grote lijster

Turdus viscivorus - broedvogel

Grote lijster.

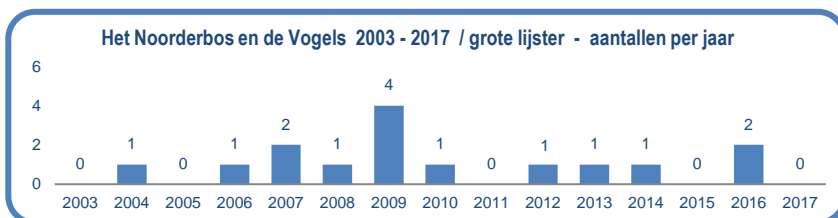
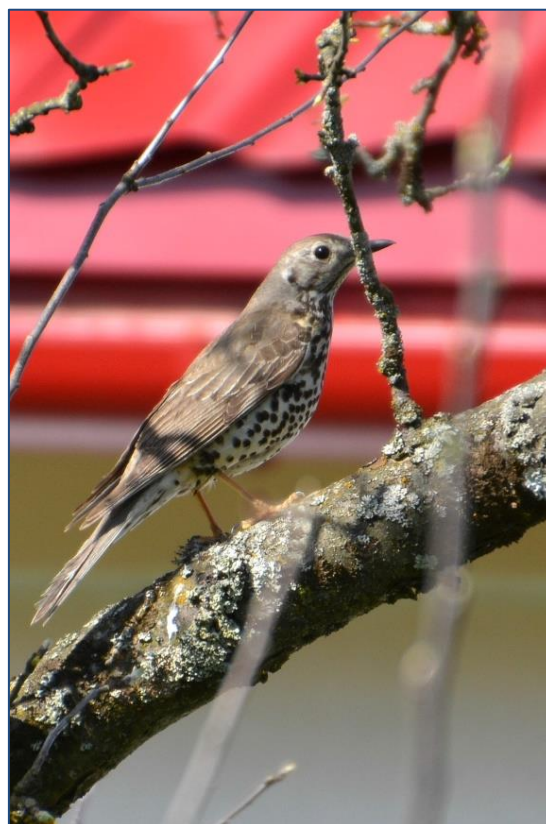
Gevlekte onderkant

Een grote zwaar gebouwde lijster met lange vleugels, een lange staart en een zwaar golvende vlucht is een grote lijster. De rug en de staart hebben bruingrijze tinten in verschillende nuances. De buitenste staartpenen zijn aan het einde wit, een typische uitzondering voor een lijster. De onderzijde is voor een groot deel wit met uitzondering van de geelwarme borst en flanken. De gehele onderzijde is afgezet met zwarte ronde vlekken. Naar het gelaat toe worden ze wat kleiner.

De grote lijster laat al in februari een langgerekte, droge ratel horen. Hij is daardoor zeer herkenbaar. Vanaf hoge plaatsen, toppen van flinke bomen, zingt hij ook al vroeg zijn wat weemoedige lied. Behoorlijk luid worden korte strofen met een warme volle stem voorgedragen met weinig verschil in toonhoogte.

Van minder naar meer naar minder

Aan het begin van de 20^e eeuw is de grote lijster een schaarse broedvogel in Nederland. Ruim een halve eeuw later nemen de aantallen en de verspreiding over het land toe. Rond 1995 is een gestage afname ingezet. Dat is o.a. het gevolg van de afname van voedselgebieden op de zandgronden door verdroging van graslanden en de opkomst van maisvelden. Het aantal landelijk vastgestelde broedparen in de periode 2013-2015 bedraagt 10.000-12.000. In de winter verblijven er 5.000-20.000 grote lijsters in ons land, voor een deel trekkers. Ze melden zich al in februari, goed hoorbaar. (bron: sovon.nl)

Figuur 105: alle waargenomen grote lijsters van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Éénmalige broedvogel

De grote lijster is een schaarse verschijning in het Noorderbos. Zie figuur 105. Tijdens tien van de vijftien teljaren is de soort gezien, in lage aantallen: tussen 1 en 4 exemplaren per jaar. Eenmaal gaat het om 2 exemplaren. Verder zijn alleen solitaire exemplaren gezien, waarvan een drietal in november en december. De meeste grote lijsters zijn in het Noorderbos aangetroffen in de periode van februari tot en met juni. In totaal gaat het om 15 exemplaren. In april 2007 zijn voldoende zangwaarnemingen geregistreerd om één territorium vast te stellen.

Sprinkhaanzanger

Locustella naevia - broedvogel

De sprinkhaanzanger is een echte zomervogel. Hij is alleen in Nederland van april tot in september om te broeden. De andere helft van het jaar verblijft hij in West-Afrika ten zuiden van de Sahara. Naast zijn beperkte aanwezigheid is het ook een moeilijk waar te nemen soort. In de biotoop - een ruige begroeiing van kruiden, grassen, vaak riet en struiken - is meestal alleen de opvallende zang te horen. De zang is een lang aanhoudende triller, die insectachtig of metaalachtig aandoet. Meestal is de zangpost laag gesitueerd, niet meer dan een meter boven de bodem. Soms, als hij zingt boven in de begroeiing, zie je dat hij de kop op en neer draait. Dat veroorzaakt schommelingen in het volume van de zang. De sprinkhaanzanger is klein en maar een fractie groter dan de meer bekende kleine karekiet. Het verenkleed is wel heel anders, door de donkere strepen en vlekken op het bruine lijf.

In de eerste Atlas van de Nederlandse Broedvogels (1979) staat de sprinkhaanzanger nog als de sprinkhaanrietzanger vermeld. De naamswijziging is terecht: hij broedt niet altijd in riet. In het Noorderbos is op beide broedplekken slechts op enige afstand een beetje riet aangetroffen. Ten tijde van de eerste Atlas is de broedvogelstand geschat op 1.500-2.000 paren. Een beginnende struikvegetatie is een goed biotoop voor de sprinkhaanzanger. Het uitgroeien van de struiken heeft als gevolg dat de soort weer verdwijnt. Dat is in het Noorderbos en ook landelijk vaak het geval. De veel voorkomende flinke fluctuaties zijn dan ook het gevolg van wijzigingen in de biotoop. Door onder andere een flinke uitbreiding van het verspreidingsgebied is de populatie sprinkhaanzangers sinds 1990 ongeveer verdrievoudigd. De stand is 51.00-6.200 broedparen in 2013-2015. (bron: sovon.nl)

De sprinkhaanzanger is in 3 verschillende teljaren waargenomen in het Noorderbos. In totaal gaat het om maar 5 exemplaren: 2 in 2005, 1 in 2007 en 2 in 2009. In 2005 zijn voldoende gegevens verzameld voor het vaststellen van een territorium. Waarnemingen buiten de reguliere tellingen bevestigen dat het in 2005 niet om een toevallige doortrekker gaat. Het is duidelijk een broedvogel die gehoord is. In 2007 gaat het wel om een doortrekker. De éénmalige waarneming valt voor de datumgrens van het BMP (Broedvogelmonitoring Project). In 2009 gaat het tweemaal, tijdens opeenvolgende tellingen, om één zingend mannetje binnen de BMP-datumgrenzen. Voldoende voor het vaststellen van één territorium. Beide territoria zijn vastgesteld in open ruig begroeid terrein met lage struiken.

Bosrietzanger

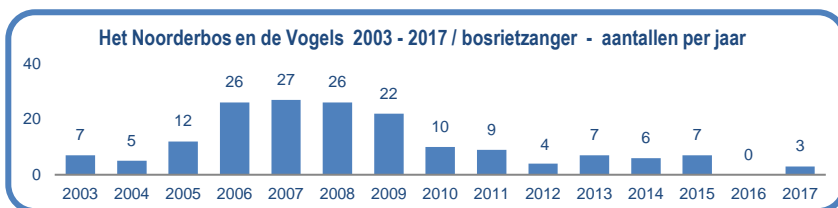
Acrocephalus palustris - broedvogel

Variabele imitator

De bosrietzanger is een zomervogel en heeft het formaat van de kleine karekiet (12,5 cm). Het verenkleed is vergelijkbaar: beide vogels hebben egaal bruine bovendelen en crèmeleurige onderdelen. Kleine onderscheidende details zijn het ontbreken van een oogstreep, een kortere snavel en een bollere kop bij de bosrietzanger. De zang geeft het meest duidelijk uitsluitel. Het liedje is zeer gevarieerd en bevat een groot aantal imitaties van andere vogels. Hij doet zowel vogels na uit zijn Afrikaanse overwinteringsgebieden als ook de vogels die hij tijdens zijn zomerverblijf ontmoet. Het 'karekiet-geroep' van de kleine karekiet is soms ook in het liedje van de bosrietzanger te horen. Dan kan wel even tot verwarring leiden. In al zijn veelzijdigheid is het lied toch een eigen geluid van de bosrietzanger dat hem van andere vogelsoorten onderscheidt.

Korte zomergast

Nederland ligt aan de noordwestelijke verspreidingsgrens van de bosrietzanger. In het Verenigde Koninkrijk broeden momenteel nog geen 10 paren. De meeste bosrietzangers komen half mei in Nederland aan en verlaten ons alweer in augustus. Een kort verblijf waarin ze één legsel grootbrengen. Het grootste deel van het jaar verblijven ze in het overwinteringsgebied in het oosten van Afrika ten zuiden van de evenaar. Bosrietzangers broeden vooral in verruigde moerassen, brandnetelvelden en andere dichte ruigtevegetaties. Vaak op natte kleigronden, maar plaatselijk doen ze het ook goed op de Brabantse zandgronden. De landelijke stand van de broedvogels in Nederland is sinds 1990 tamelijk stabiel, buiten wat regionale verschillen. De huidige stand (2013-2015) is 60.000-100.000 broedparen. Tijdens de eerste atlasperiode (1973-1977) broedden de meeste bosrietzangers in het oosten en zuiden van het land. Het aantal broedparen was veel lager: 15.000-22.500. (bron: sovon.nl)

Figuur 106 : alle waargenomen bosrietzangers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

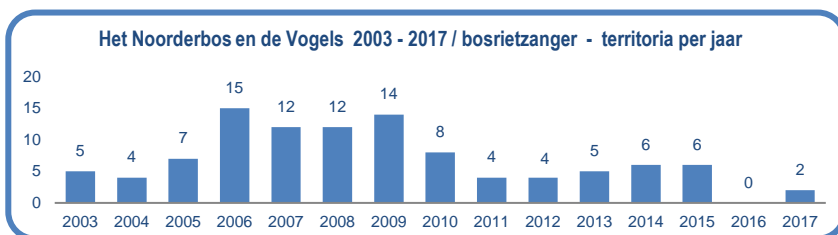

Biotoop bosrietzanger.

Pioniers gedrag

Regionale verschillen van dichtheden van bosrietzangers ontstaan door hun gedrag als pionier. Vernattingsmaatregelen en natuurontwikkelingen op voormalige landbouwgronden spelen de soort in de kaart, bieden ze meer broedgebieden. Ze vestigen zich snel en massaal in geschikte omgevingen. Die blijven echter vaak maar een beperkt aantal jaren ideaal. Het verhaal van de bosrietzanger in het Noorderbos is daar een duidelijk voorbeeld van. De in het Noorderbos voorkomende bosrietzangers worden eigenlijk alleen herkend door de zang. De cijfers van de jaarlijkse aantallen en de vastgestelde territoria lopen min of meer parallel, zie de figuren 106 & 107. Vanaf het begin van de tellingenreeks is de soort aanwezig. Direct al in voldoende aantallen binnen de BMP-datagrenzen om enkel territoria te kunnen vaststellen. Al gauw volgt een snelle stijging, gevolgd door een stabiele periode met vrij hoge aantallen. De territoria zijn vaak dicht bij elkaar gevestigd en er is zeker sprake van overlap van territoria. Vanaf 2010 groeien de struiken door en worden de boompjes groter, waardoor het gebied minder geschikt wordt voor de bosrietzanger. Hoewel de aantallen daarna lager uitvallen, is de populatie nog meerdere jaren stabiel. De laatste 2 teljaren ziet het er minder fraai uit. De soort lijkt te verdwijnen. Het ingezette onderhoud biedt echter wel perspectieven voor deze en ook andere vogelsoorten.

Figuur 107: alle vastgestelde territoria van bosrietzangers per jaar met het totaal boven de kolom.

Kleine karekiet

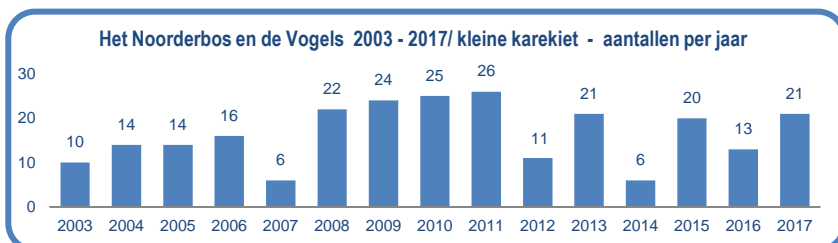
Acrocephalus scirpaceus - broedvogel

Zoekt ook voedsel buiten het riet

De kleine karekiet is een kleine zomervogel die leeft in rietvelden maar ook daarbuiten zijn voedsel zoekt. Het nestje wordt meestal in het riet gebouwd. Het is een diep cilindervormig korfje, geweven rondom enkele rietstengels of soms in een vork van een struik, meestal een wilg. Het nest is opgebouwd uit gras- en rietstengels en bekleed met fijne materialen als plantenvezels en soms haren, wol en veren. De eieren, gewoonlijk 4, worden in 11 tot 12 dagen door beide ouders uitgebroed. 's Nachts zit alleen het vrouwtje op de eieren. De jongen verlaten al vroeg het nest, na 10-12 dagen. Het duurt dan nog wel een week voordat ze kunnen vliegen. Ze worden nog 2 weken door de ouders verzorgd. Meestal is er één legsel per jaar, soms zijn het er twee. Het voedsel - allerlei insecten, spinnen en ongewervelden - vinden ze hier niet in de winter. Daarom overwinteren ze in de mangrovebossen van West-Afrika. De kleine karekiet is aan de bovenzijde egaal bruin en aan de onderzijde beigewit. Het is een nieuwsgierig vogeltje, niet schuw en meestal goed waar te nemen. Hij klimt behendig langs rietstengels en door overjarig riet.

Karre-karre-kiet

De kleine karekiet roept voortdurend zijn eigen naam. Het karre-karre-kiet klinkt eindeloos vanuit het riet. Soms schommelt hij, bewogen door de wind, in de top van een rietstengel op en neer, ondertussen onophoudelijk zijn lied zingende. Vanaf eind april tot in september is de kleine karekiet in Nederland aanwezig. In het Noorderbos is juni de topmaand van zijn presentie. In augustus zijn de waarnemingen beperkt tot enkele exemplaren aan het begin van de maand. Het aantal kleine karekieten is sinds de eerste broedvogelatlas (1973-1977) flink toegenomen en het verspreidingsgebied is groter geworden. Sinds de periode 1989-2000 zijn de dichtheden binnen verschillende regio's gewijzigd maar het beeld blijft licht positief. De huidige broedpopulatie (2013-2015) bestaat uit 140.000-240.000 paren. (bron: sovon.nl)

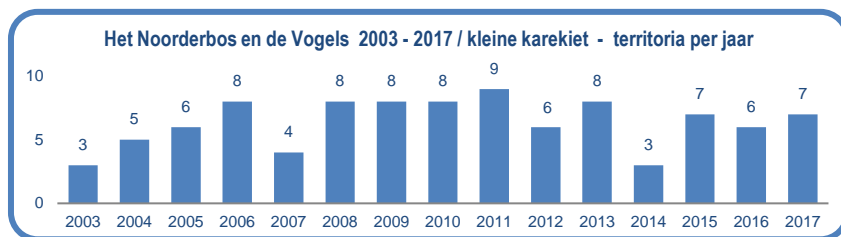
Figuur 108: alle waargenomen kleine karekieten van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Vaste broedlocaties

De kleine karekiet is in Nederland vooral gebonden aan riet. Het is echter niet noodzakelijk dat er veel riet is, als de omgeving maar nat en ruig is. In het Noorderbos groeit op diverse plaatsen riet, maar nergens zijn het uitgestrekte velden. Het zijn vaste plekken van waaruit de zang klinkt. Aan de oostzijde van de Noorderplas zijn aan de randen meerdere plekken waar ze zich, meestal jaarlijks, vestigen. Aan de overzijde, parallel aan de Zandley, zijn diverse vaste vestigingsplaatsen. De Zandley heeft een aantal locaties, ook parallel aan de Kalverstraat, die voor de kleine karekiet geschikt zijn om te broeden. Het nadeel van deze stroom is dat er jaarlijks ook in de zomer geschoond wordt. Een enkele keer heeft een machinist van de graafmachine op mijn verzoek enkele door kleine karekieten bezette stukjes ontzien. Afspraken om pas na 1 augustus te maaien zouden hier op zijn plaats zijn!

Figuur 109: alle vastgestelde territoria van kleine karekieten per jaar met het totaal boven de kolom.

Geschikte broedlocaties

De verzamelbak en de aanvoersloten bij locatie van het voormalige pompstation van het oude vloeiveldencomplex vormen een geschikte broedlocatie. In deze rijkelijk met stroken riet begroeide omgeving broedt jaarlijks één kleine karekiet, in sommige jaren broeden er zelfs twee. Buiten een stabiele periode in het midden van de tellingenreeks zijn er flinke schommelingen in de aantallen per jaar en in de aantallen territoria vastgesteld. Zie de figuren 107 & 108. De schommelingen hebben te maken met de geschiktheid van het gebied voor deze soort. Voedselaanbod en weersomstandigheden zijn belangrijke factoren voor de overleving van de jongen. Als er bijvoorbeeld niet genoeg pissebedden, eendagsvliegen, slakken, vliegen en vlokreeften zijn, kunnen potentiële broedvogels overwegen een andere, meer geschikte plek te zoeken. Volgens onderzoeken, vermeld in "Living on the edge – Leo Zwarts e.a.", zijn droogtes in de overwintergebieden van de kleine karekiet niet van invloed op de West-Europese populatie kleine karekieten en zullen dus geen schommelingen veroorzaken.

De oude pompbak bij het pompstation van de vloeivelden is vanaf het begin van de tellingenreeks een vaste broedplaats van de kleine karekiet.

Braamsluiper

Sylvia curruca

De braamsluiper leeft een tamelijk verborgen leven. Zijn aanwezigheid wordt voornamelijk door de zang vastgesteld: een droge, monotone ratel. De braamsluiper broedt in Nederland voornamelijk in duinstruwelen, kleinschalig cultuurland en stedelijk gebied. Het verenkleed van de braamsluiper heeft wel overeenkomst met de grasmus. Beide hebben een grijze kop en een witte keel. De braamsluiper heeft een zwart masker en een blauwgrijze bovenkant. Het is een zomervogel die overwintert in Oost-Afrika.

Toename in de duinen halverwege de vorige eeuw en afname in agrarisch landschap zijn voornamelijk veroorzaakt door ruilverkavelingen. Landelijke dichtheidsverschillen worden veroorzaakt door terreinbeheer. Braamsluiers verdwijnen daar waar struiken plaatsmaken voor bomen. Stedelijk gebied in Zuid-Nederland was in het verleden om onbekende reden veel meer in trek dan nu. Mogelijk past de afbrokkelende verspreiding in Zuid-Nederland in de noordwaartse verschuiving van het broedareaal van de braamsluiper, zoals in Engeland wordt gesuggereerd en waarvoor in Frankrijk aanwijzingen zijn. De huidige populatie (2013-2015) bestaat uit 17.000-20.000 broedparen. In 1973-1977 waren dat 10.000-15.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Op woensdag 29 april 2009 is éénmalig een braamsluiper waargenomen in het Noorderbos. Verrast door deze zangwaarneming hoopte ik dat het een blijver zou zijn. De soort is daarna nooit meer waargenomen in het gebied. Een vogel op trek die zijn tocht even onderbrak.

Grasmus

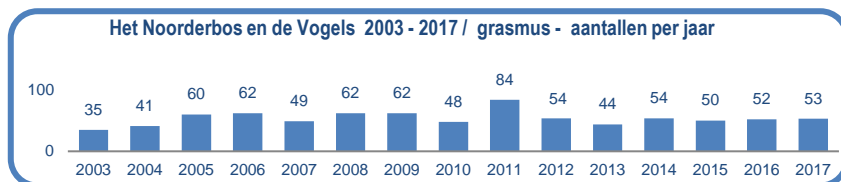
Sylvia communis - broedvogel

Braamschijtje

De wetenschappelijke naam van de grasmus (*Sylvia communis*) staat voor algemene bosvogel. 'Braamschijtje' is een oude Brabantse volksnaam voor de grasmus. De naam is gerelateerd aan de plek waar hij zich graag ophoudt, een braamstruik. De Nederlandse naam wijst naar een deel van zijn biotoop: grassen en kruidachtige planten. 'Mus' wordt voor diverse vogelsoorten gebruikt, die een beetje lijken op een lid uit het geslacht mussen (*Passer*) maar er in het geheel niet aan verwant zijn. Vrouwelijke grasmussen hebben een bruine bovenzijde die contrasteert met de roestbruine vleugels met zwarte lijnen. Beide geslachten hebben een witte keel. Het mannetje onderscheidt zich door de grijze kop met witte oogring. Beide hebben vrij stevige geelbruine poten en ook een stevige snavel met een lichte basis. Een ezelsbruggetje om de karakteristieke, snelle krassende zang van de grasmus met zijn hese rauwe klanken te onthouden is de fantasienaam 'krasmus'. De lengte van de grasmus (van staart tot snavel) is 13-15 cm., nagenoeg gelijk aan de lengte van de zwartkop.

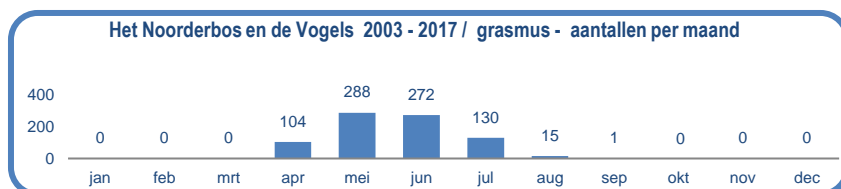
Floreert na instorting

De grasmus is een actieve vogel die op wisselende plaatsen zijn liedje laat horen. Meestal vanuit een struik voert hij zijn parachuteachtige baltsvluchten uit. Het is een zomervogel die van april tot september in Nederland verblijft. Hij overwintert in het westelijke deel van de Sahel. De grasmus broedt zowel in natuurterreinen als in het boerenlandschap, als er maar ruigtes en liefst ook struiken aanwezig zijn. De grasmussenpopulatie – kwetsbaar als trekvogels zijn - stortte eind jaren zestig in na grote droogte in het overwinteringsgebied. In de periode 1984-2015 is de stand verviervoudigd en is nu (2013-2015) 120.00-200.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

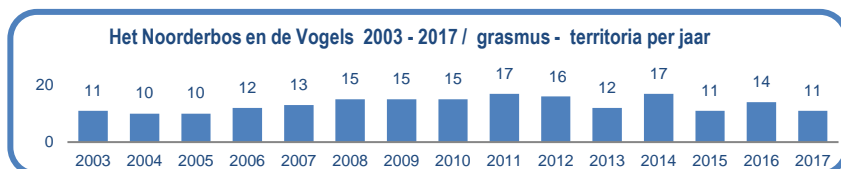
Figuur 110: alle waargenomen grasmussen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Met wat pieken en dalen verspreid over de gehele tellingenreeks is de aanwezigheid van de grasmus in het Noorderbos redelijk stabiel. Zie figuur 110. Een lichte daling treedt op na het topjaar 2011. Er zijn na 2011 nog nauwelijks schommelingen in de aantallen per jaar.

Figuur 111: alle waargenomen grasmussen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

De eerder beschreven zomervogels - bosrietzanger, kleine karekiet en ook de spotvogel - verschijnen pas in mei in het Noorderbos. De grasmus komt gewoonlijk half april in het Noorderbos aan, in 4 van de 15 teljaren al in de eerste helft van april. De top van de presentie is in mei en juni. In juli dalen de zangwaarnemingen met meer dan de helft. In de tweede helft van juli bedraagt het aantal zingende grasmussen nog maar ongeveer 20% van het aantal in mei en juni. Het staat vast dat veel grasmussen tot begin juli zingen (Dick de Vos e.a.- 2005). Daarna is hij nog wel aanwezig maar wordt alleen opgemerkt door de verschillende roepen. Die zijn minder opvallend dan de zang. Waarschijnlijk is het daadwerkelijke aantal dan ook hoger dan de cijfers van juli, augustus en september in figuur 111 aangeven.

Figuur 112: alle vastgestelde territoria van grasmussen per jaar met het totaal boven de kolom.

Het aantal vastgestelde territoria stijgt na enige teljaren licht en blijft daarna een lange periode stabiel. Na 2012 is het beeld wat minder stabiel. Zie figuur 112.

Al in het begin van de tellingenreeks (foto van 6 juli 2003) is het Noorderbos een uitstekend biotoop voor de grasmus.

Tuinfluitier

Sylvia borin - broedvogel

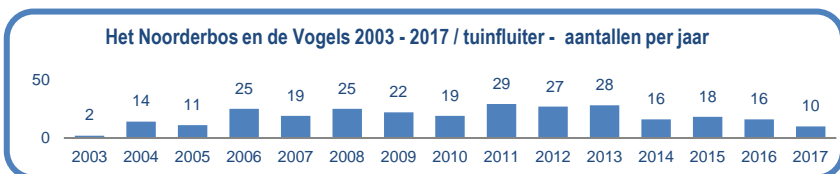
'Babbelaartje'

De tuinfluitier is een grasmusachtige uit het geslacht Sylvia, waartoe ook zwartkop, braamsluiper en grasmus behoren. Het is een niet zo grote (14 cm) maar stevig gebouwde vogel. De bovendelen zijn bruingrijs en de onderdelen zijn grijswit met beige flanken zonder streeptekeningen. De poten zijn grijs en de snavel is vrij kort en stomp. Een beige, niet zo opvallende oogstreep siert de kop. In de zijhals bevindt zich een duidelijke grijze vlek. Die kenmerken zie je nauwelijks daar de tuinfluitier weinig vliegt en vooral door de vegetatie sluipt. Ook zingt hij niet tijdens het vliegen. De zang van de tuinfluitier is een aangenaam gebrabbel. Een Vlaamse bijnaam luidt dan ook 'babbelaartje'. Hoewel minder hard is de zang vergelijkbaar met een snel zingende merel. Het onderscheid met het liedje van de zwartkop is vaak moeilijk. De zang van de tuinfluitier is warmer en gelijkmatiger en vaak langer.

Negatieve trend

De tuinfluiter is eind april uit Afrika terug en blijft tot half september in Nederland. Tot in mei is er doortrek van noordelijk broedende vogels. Voornamelijk van half augustus tot half september passeren vele tuinfluiters Nederland op weg naar het overwinteringsgebied. Het is een broedvogel van jonge aanplant, moerasbos en kleinschalig boerenland met veel heggen. In de oudere bossen verblijft hij vooral aan de randen en langs verjongingsplekken. In de stad hebben tuinen en parken met dichte ondergroei de voorkeur. Het is een pionier.

De landelijke trend van de populatie van de tuinfluiter is negatief. In de periode van 1990-2015 is de populatie met een vijfde verminderd. De soort is afgenomen op de hoge zandgronden, met uitzondering van de beekdalen in o.a. Midden- en Noordoost-Brabant. In de grote bosgebieden lopen de aantallen ook terug door ander bosbeheer, weinig kapvlakten en het versneld dichtgroeien van vlakten door toegenomen neerslag van stikstof uit de atmosfeer. Over het algemeen wordt het bos te besloten voor een bospionier als de tuinfluiter. De huidige landelijke broedpopulatie is 80.000-140.000 paren. (bron: sovon.nl)

Figuur 113: alle waargenomen tuinfluiters van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

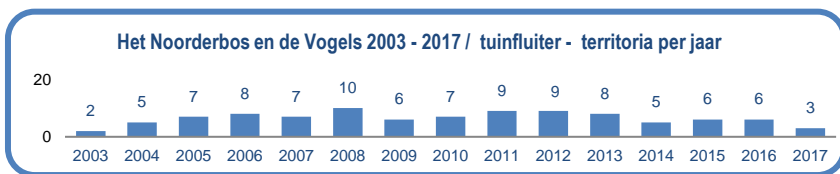
Pionierssituaties nemen af

De tuinfluiter keert gewoonlijk vanaf half april terug in het Noorderbos. In 4 van de 15 teljaren zijn enkele exemplaren al eerder in de maand terug. Tuinfluiters zijn niet erg vroeg in de dag actief, wel zijn ze de hele dag te horen. De top van de waarnemingen valt in mei. In juni zijn ze al veel minder te horen. In juli neemt het snel af met nog maar enkele waarnemingen in het laatste deel van de maand. Vele zangvogels verminderen hun zangactiviteiten als de jongen er zijn en besteden al hun energie aan het opvoeden. De tuinfluiter is er één van.

Na een voorzichtige aanloop aan het begin van de tellingenreeks nemen de aantallen toe. Een vijftal jaren fluctueren de jaaraantallen en het aantal vastgestelde territoria nogal. Zie de figuren 113 en 114. Dan volgt een korte stabiele periode met veel waarnemingen in de jaren 2011, 2012 en 2013. Daarna nemen de aantallen af. Pionierssituaties verminderen door het doorgroeien van bomen en struiken, waardoor het gebied minder interessant wordt voor de soort.

Veranderende situaties door o.a. het ouder worden van de eikenaanplanten maken delen van het Noorderbos minder interessant voor de tuinfluiter.

Figuur 114: alle vastgestelde territoria van tuinfluiters per jaar met de totalen boven de kolom.

Zwartkop

Sylvia atricapilla - broedvogel

Vrouw met bruin petje

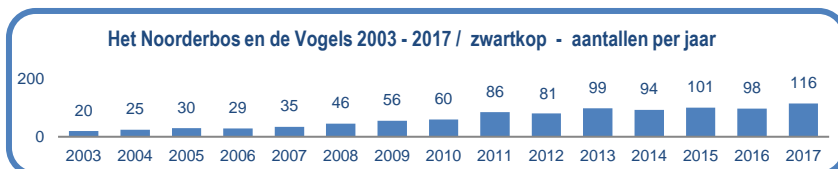
De zwartkop stamt uit hetzelfde geslacht (*Sylvia*) als de tuinfluiter en grasmus, en is even groot (14 cm). Het mannetje is voor het grootste deel in een grijs verenkleed gehuld. De onderzijde is wat lichter. Het vrouwtje heeft een meer grijsbruine kleur. Beide hebben onder de staart witte dekveren. De snavel is relatief groot, en grijs getint net als de poten. De naam dankt de vogel aan de glanzend zwarte kop van het mannetje. Het zwart lijkt een petje dat tot aan de ogen loopt. Het vrouwtje heeft een roodbruin petje. Het is een grappig gezicht dit stel in het vroege voorjaar door de nog kale bomen te zien scharrelen. Later in het jaar is het een stuk moeilijker het zingende mannetje tussen het bladerdek te ontdekken. De zwartkop zingt niet tijdens de vlucht. Zijn liedje bestaat uit een mooie lijsterachtige zang met aan het einde heldere fluittonen.

Kleine populatie overwinteraars

De zwartkop is een Europese broedvogel die het hoge noorden mijdt. Hij behoort tot de zomervogels. De meeste zwartkoppen trekken weg in september en oktober. Ze brengen de winter door op het Iberisch schiereiland en in Noordwest-Afrika. Een kleine populatie (100-300) overwintert echter in Nederland.

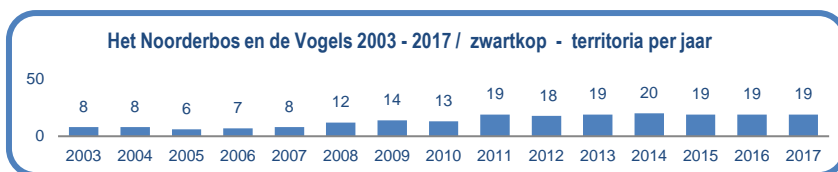
De meeste in het westelijke deel van het land. In de winter leidt de zwartkop een teruggetrokken leven in ruime groenrijke wijken in stedelijk gebied. Vanaf begin april keert de zwartkop terug. Steeds vaker is hij er al eind maart. Het is vooral een bosbewoner maar hij voelt zich ook thuis in gebieden met hogere bomen zoals houtwallen en oude tuinen. Doornstruiken, jonge bomen of hoge ruigtes zijn gewenst om het nest in te bouwen. De zwartkop is niet meer alleen een broedvogel van loofhoutbossen. Bosuitbreidingen en toename van braamvegetaties en ander struikgewas doen de soort floreren. De landelijke populatie broedvogels neemt al tientallen jaren voortdurend toe. Het is tegenwoordig een normale broedvogel in parken en grote oude tuinen. Het huidige bestand (2013-2015) bestaat uit 300.000-500.000 broedparen. Een enorm verschil met de aantallen van 30.000-50.000 broedparen in de periode 1973-1977, een vertienvoudiging! (bron: sovon.nl)

Figuur 115: alle waargenomen zwartkoppen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Met de bomen groeien de aantallen zwartkoppen

De zwartkop is een bekende vogelsoort in het Noorderbos. Tijdens alle jaren van de tellingenreeks is hij aangetroffen. Ook hier is vastgesteld dat het goed gaat met de zwartkop. Zie figuur 115. Het aantal waargenomen zwartkoppen is het eerste teljaar 20 en het laatste teljaar is het jaartotaal met bijna 600% gestegen tot 116. De stijgende lijn gaat heel gelijkmatig. Er zijn nauwelijks schommelingen in de opeenvolgende jaren. De opgaande lijn van de zwartkoppen is zo in te schuiven in het beeld van het groeien van de bomen, het toenemen van de bossen. De talrijke braamstruiken en de opgaande bossen vormen de ideale biotoop voor de zwartkop. De aantallen broedvogels - de vastgestelde territoria - vertonen tot 2011 dezelfde stijging als de jaaraantallen. Na 2011 blijft het aantal territoria nagenoeg gelijk. Zie figuur 116.

Figuur 116: alle vastgestelde territoria van zwartkoppen per jaar met het totaal boven de kolom.

Zwartkop en tiftjaf profiteren beide van het groeien van de bomen, hetzij tijdelijk.

Tot in september in het Noorderbos

Hoewel hij in kleine aantallen tijdens de winter in Nederland verblijft, doet de zwartkop dat niet in het Noorderbos. Vanuit het winterverblijf keren ze in april terug in het gebied, voornamelijk in de tweede helft van de maand. In de eerste helft van april zijn de waarnemingen lager. In 6 teljaren zijn in de eerste helft van april geen zwartkoppen waargenomen in het Noorderbos. De topmaand van de waarnemingen is mei. Nog terugkerende vogels en volop broedactiviteiten doen de waarnemingen verder stijgen in die maand. Daarna zakken de totaalaantallen per maand. Tot de tweede helft van september is tijdens enkele teljaren de zwartkop gezien in het gebied.

Tiftjaf

Phylloscopus collybita - broedvogel

Zingt zijn eigen naam

De tiftjaf behoort tot de 'geelbruine zangertjes'. Een groep zangvogels met voornamelijk bruin, geel en soms wat groen in hun verenkleed. Ze leven tussen bladeren en twijgen, vaak hoog in struiken en bomen. Bij slecht licht en als ze minder goed in beeld komen, zijn deze gelijkende vogeltjes vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden. Door de combinatie van biotoop en zang is het echter een stuk eenvoudiger. Alleen het liedje horen is vaak al voldoende. De werkwijze van determineren op zang is dan ook een algemeen gebruikte methode bij kleine zomergasten! De zang van de tiftjaf is een eenvoudig liedje. Ook mensen die niet 'vogelen', hebben het zo door. Met wat fantasie hoor je de tiftjaf steeds zijn naam roepen: een onophoudelijk tift-tjaf, tift-tjaf, tift-tjaf klinkt het gehele voorjaar door. Ook in de zomer schalt het door de lucht. Het is een zo algemeen geluid dat het soms niet eens opvalt.

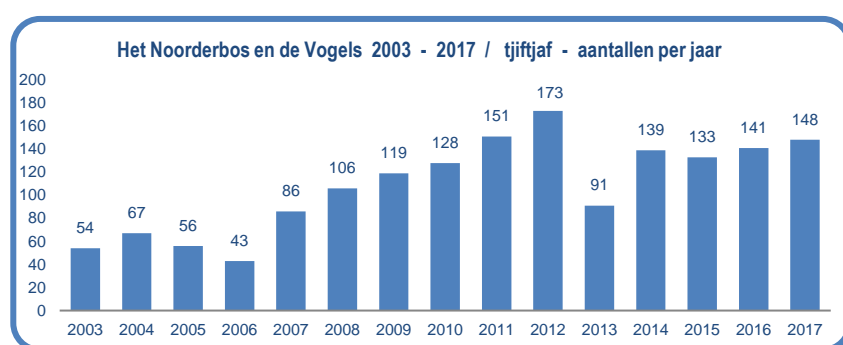

Onduidelijke wenkbrauwstreep

Er zijn wel uiterlijke verschillen met de meest gelijkende soort, de fitis. De tjiftjaf heeft een variabele kleur poot, maar meestal is die donkerbruin of grijszwart. De wenkbrauwstreep is vaak nogal onduidelijk. Van beide kenmerken zijn variaties bekend bij tjiftjaffen die in andere gebieden voorkomen. Het is dus niet eenvoudig de tjiftjaf altijd op zicht op naam te brengen. Gewoonlijk 'luister' ik alleen maar naar de tjiftjaf bij tellingen en broedvogelinventarisaties. Alleen bij de enkele winterwaarnemingen die ik ooit deed volgde nader onderzoek. Om zeker te zijn!

Al tientallen jaren stijgende aantallen tjiftjaffen

De tjiftjaf broedt in heel Nederland. Hoge dichtheden bereiken ze vooral in goed ontwikkelde loofbossen met veel ondergroei, op de kleigronden. Het is ook een gewone broedvogel in tuinen, parken en singels in stedelijke gebieden en in bosjes op het platteland. Ze broeden eigenlijk overal waar wat bomen staan. Vanaf 1975 kon de tjiftjaf zich dan ook vestigen in de voorheen kale gebieden in het westen en het noorden van ons land. Toegenomen verstedelijking en beplantingen speelden daarbij een rol. Landelijk stijgen de aantallen al tientallen jaren. Soms zijn er forse en moeilijk verklaarbare inzinkingen. Ook in het Noorderbos is dat vastgesteld in 2013. Zie figuur 117. In 2013-2015 bestaat de Nederlandse populatie tjiftjaffen uit 350.000-550.000. (bron: sovon.nl)

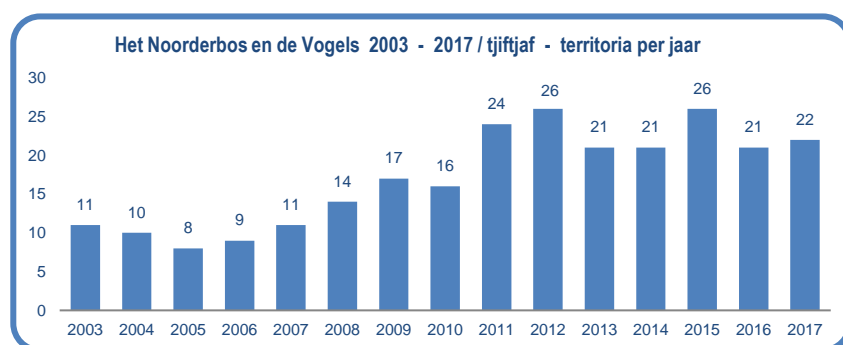
Figuur 117: alle waargenomen tjiftjaffen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Overwinterende tjiftjaf.

Trekkers en blijvers

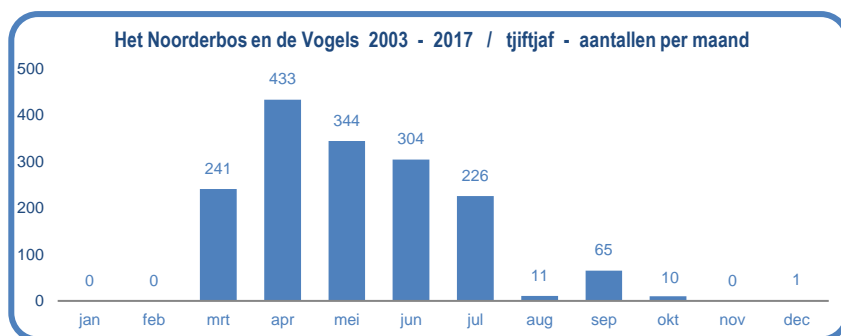
De meeste Nederlandse broedvogels trekken weg na het broedseizoen om te overwinteren in Spanje, Portugal, rond de Middellandse Zee of in Noord-Afrika. In zachte winters blijven enkele honderden tjiftjaffen hangen in Nederland (1980-2000). Inmiddels zijn de aantallen opgelopen tot 1.000-2.000 (bron: Sovon.nl.) Ook in België overwintert de tjiftjaf. In het Noorderbos werd op 7 december 2015 een tjiftjaf gehoord en gezien. Afhankelijk van het weer keert de tjiftjaf begin of half maart terug in ons land. Voorjaarstrek naar noordelijke streken houdt aan tot half mei, vooral aan de kust.

Figuur 118: alle vastgestelde territoria van tjiftjaffen per jaar met de totalen boven de kolom

Stabiel na stijging

De tjiftjaf staat op de 2^e plaats van de meest vastgestelde territoria in het Noorderbos. Met het toenemen van de leeftijd van de bomen is, zoals verwacht een stijging van het aantal broedende tjiftjaffen gevolgd. Zie figuur 118. Daarna is de situatie vanaf 2011 min of meer stabiel. Meer groei zit er naar verwachting wel in. Veel areaal bos is nog jong en biedt de komende jaren meer perspectief voor deze bosvogel. Als bodembroeder is de tjiftjaf, met vele andere vogels die zo laag broeden wel een kwetsbare vogel in het Noorderbos.

Figuur 119: alle waargenomen tjiftjaffen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

De grafiek in figuur 119 geeft aan dat ruim de helft van het aantal in april aanwezige tjiftjaffen al in maart zijn gearriveerd. Daar zijn uiteraard doortrekkers bij. Om doortrekkers van broedvogels te onderscheiden mogen volgens de richtlijnen van het BMP pas vanaf 10 april territorium-indicerende waarnemingen van tjiftjaffen worden genoteerd. In juni neemt de zang af. Klaar met broeden trekt de tjiftjaf het gebied uit. In augustus zijn de eventueel nog aanwezige vogels stil vanwege de rui. In september is er een lichte opleving van jonge vogels. Gewoonlijk komen ze van elders en oefenen hier hun liedje.

Fitis

Phylloscopus trochilus – broedvogel

Fitis biotoop, voorjaar 2005.

Kleine verschillen

De fitis is evenals de tjiftjaf een vrij kleine zanger (11 cm). Zijn postuur is minder gedrongen dan die van de tjiftjaf door zijn langere vleugels, langere snavel en grotere kop. De fitis heeft een duidelijke lange lichte oogstreep en lichtbruine tot vleeskleurige poten. De minimale verschillen tussen deze kleine vogels zijn slechts bij goed zicht vast te stellen. Het verschil in lengte van de slagpennen is ook een kenmerk, maar dit is nagenoeg niet waar te nemen in het veld.

Zonnige zomervogel

Gelukkig zingen alle soorten vogels een uniek liedje. De fitis heeft ook een bijzondere eigen versie. Het liedje van de fitis wordt wel als weemoedig omschreven of als een neerdwarrelend blad. De aanhef van de zang van de fitis lijkt erg op die van een vink. Om het te onthouden bestempelde ik een zingende fitis in mijn geheugen als 'een vink die opgeeft!'. Dat 'hulpmiddel' is al lang overbodig geworden gezien de algemeenheid van de soort. Anderen gebruiken als ezelsbruggetje de spreuk 'Het is nu wel zonnig, maar het gaat straks weer regenen'. Waarbij de toonhoogte van het laatste deel daalt zoals de zang! In mijn ogen is de fitis een echt zonnige zomervogel die zich vooral bij mooi weer laat horen! Pas in hun broedgebied aangekomen mannetjes bezetten een groot gebied. Met het toenemen van het aantal concurrerende mannetjes slinkt het territorium tot de uiteindelijke grootte. Daarna worden pas vaste zangposten ingenomen. In het Noorderbos heb ik ervaren dat de fitis vanaf een vaste plek (betrekkelijk kleine omgeving) zijn liedje zingt. Elk broedseizoen heb ik vaste zangposten ontdekt!

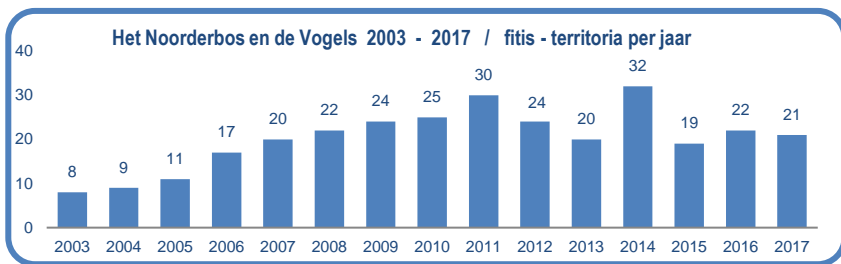

Kwetsbare vogel

Levendig en rusteloos fladdert de fitis behendig door boomkruinen en struiken op zoek naar allerlei insecten. Ook andere ongewervelden, soms bramen en allerlei soorten bessen worden gegeten. Het voedsel wordt van bladeren en takken opgenomen. Vaak doen ze dat op een vliegenvanger-achtige wijze. Het nest van de fitis wordt meestal aangetroffen op de grond tussen dicht gras of wat hogere plantengroei en is voornamelijk opgebouwd uit grashalmen. Het nest is gebouwd op een plek waar veel licht op de bodem valt en waar een vrij uitzicht is. Door zijn broedgedrag is ook de fitis een kwetsbare vogel in het Noorderbos.

Afnemende aantallen

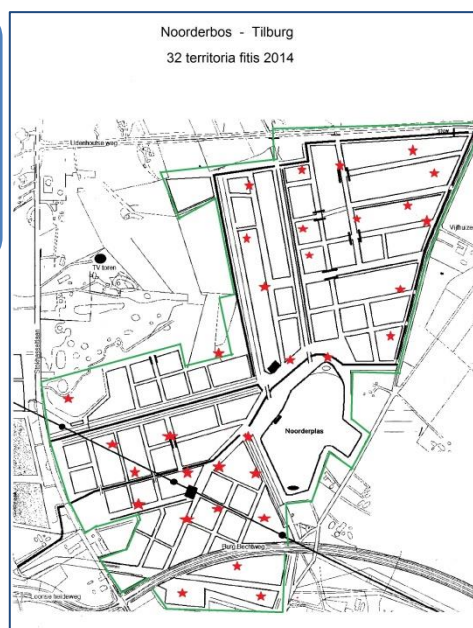
Hoge aantallen fitissen vinden we in de duinen, op heidevelden, hoogveengebieden met opslag, jonge bosaanplanten en andere half open omgevingen met bomen. Open boerenland en stedelijk gebied zijn niet zo in trek. De landelijke verspreiding was enkele decennia ongewijzigd. De aantallen nemen de laatste jaren echter af. Dit heeft voor een deel te maken met veranderingen in het beheer van bossen en andere natuurgebieden. De droogte in de West-Afrikaanse overwinteringsgebieden is ook van invloed op het overleven daar. De fitis overwintert in Afrika ten zuiden van de Sahel. De tocht erheen en ook de terugtocht is ongeveer 7500 km. De eerste 2 weken van april komen de meeste fitissen aan in Nederland. Eind juli keren de Nederlandse broedvogels al weer terug naar Afrika. Doortrekkende fitissen zijn er tot eind september in ons land. De huidige (2013-2015) populatie fitissen bestaat uit 150.000-250.000 broedparen in Nederland. (bron: sovon.nl)

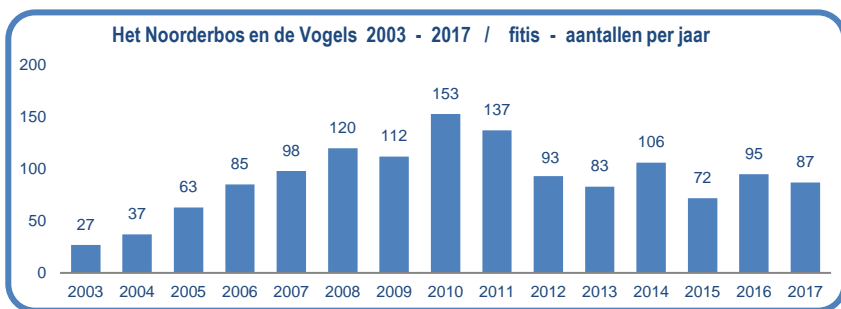
Figuur 120: alle vastgestelde territoria van fitissen per jaar met het totaal boven de kolom.

Over het hoogtepunt

De fitis is de vogel met de meeste vastgestelde territoria in het Noorderbos gedurende de 15 teljaren. Zie figuur 120. In aantal valt de fitis buiten de top 10 met 1.368 exemplaren. Het toenemen van de begroeiingen heeft de biotoop voor de fitis steeds beter geschikt gemaakt. De stijging van aantallen en territoria laat dat zien in figuur 120 & 121. De schommelingen daarna zijn niet goed verklaarbaar. De dalingen erna wijzen erop dat de soort over het hoogtepunt heen is in het Noorderbos. De bomen nemen te veel de overhand voor deze soort. Een versnelde afname ligt niet voor de hand.

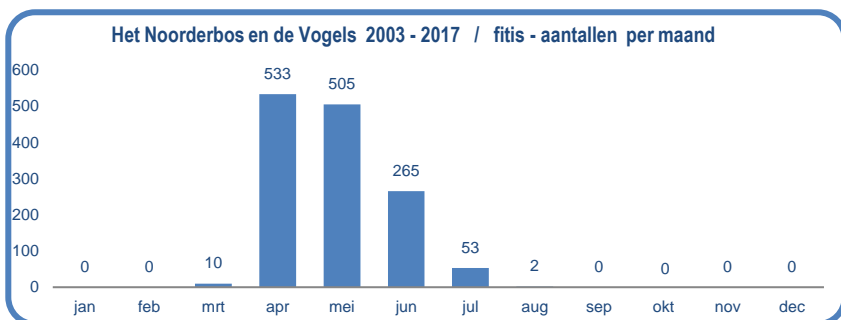

Het hoogste aantal vastgestelde territoria van de fitis, in 2014.

Figuur 121: alle waargenomen fitissen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Vanaf half maart keren er al fitissen terug in het Noorderbos, zoals in de rest van Nederland. Het merendeel arriveert echter pas in april. Zie figuur 122. Een uitzondering is het jaar 2010. Toen werden op vrijdag 26 maart al 9 zingende fitissen waargenomen. Met het uitkomen en voeden van de jongen nemen zangactiviteiten snel af in juni. In juli zijn veel vogels al weggetrokken.

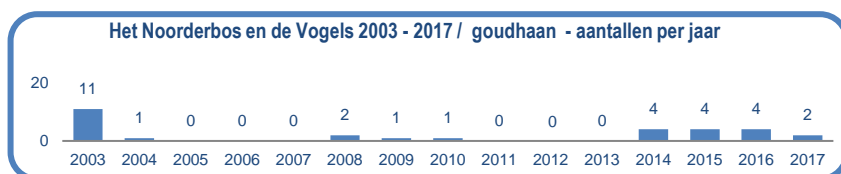
Figuur 122: alle waargenomen fitissen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Goudhaan

Regulus regulus

De goudhaan is de kleinste (9 cm) vogel van Nederland met een bol postuur en een korte staart. De bovenkant is bruingroen en de onderzijde lichter. Tot zover zijn beide geslachten gelijk uitgedost. Tussen de zwarte strepen boven de ogen heeft het vrouwtje op de kruin een gele streep. Bij het mannetje is die oranje en wat groter.

Door omvorming van bossen meer loofhout is de goudhaan plaatselijk wat afgenomen. De Nederlandse populatie goudhanen is redelijk stabiel met 45.000-75.000 broedparen in 2013-2015. In de winter is door gasten uit het noorden de populatie hoger: 100.000-400.000 stuks (bron: sovn.nl). De goudhaan is gevoelig voor strenge winters. In de periode daarna zijn de aantallen verminderd.

Figuur 123: alle waargenomen goudhanen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

De brede houtsingels parallel aan de Udenhoutse weg bestaan uit gemengd bos, waarin lokaal nogal wat naaldhout staat. Voornamelijk grove den maar ook enkele zeedennen en wat fijnsparren. Aan het zuidwesten van het Noorderbos grenst het bosgebied de Zandley, dat van dezelfde samenstelling is. De naaldbomen trekken specifieke vogelsoorten aan, zoals zwarte mees, kuifmees en goudhaan. De geschikte biotopen voor deze soorten zijn beperkt in het Noorderbos. In de 15 jarige tellingenreeks zijn opgeteld 30 goudhanen waargenomen. Zie figuur 123. Meestal betreft het solitaire exemplaren en eenmaal 3. Eénmalig gaat het om een groter aantal: een groep van 9 goudhanen trekt langs een bosrand op zoek naar voedsel. Eén ervan is al in voorjaarsstemming en laat het snelle hoogtonige liedje horen.

Vuurgoudhaan

Regulus ignicapilla

Bij nauwkeurige bestudering van wat een goudhaan lijkt blijkt het soms een vuurgoudhaan te zijn. Naast het kleine witte vlak om het oog heeft de vuurgoudhaan ook een witte oogstreep. Op zondag 11 december 2016 is éénmalig een vuurgoudhaan gezien in het Noorderbos. De vuurgoudhaan broedt in sparren, ook in gemengd bos en soms in loofbos. De Nederlandse populatie bestaat in 2013-2015 uit 3.500-4.200 broedparen. (bron: sovon.nl)

Staartmees

Aegithalos caudatus – broedvogel

Sociaal vogeltje

De staartmees is meer staart dan mees. Het vogeltje, met een lengte van 16 cm, heeft een staart van 10 cm. Die is zwart, net zoals de kleine snavel. Met dat fijne stukje gereedschap peutert hij overal kleine insecten en rupsen vandaan, en in de winter zaden. Het lieflijke verenkleed is onmiskenbaar mooi met zijn zwarte, witte en roze veertjes. De staartmees is een erg sociale vogel. Buiten het broedseizoen zie je altijd meerdere staartmezen bij elkaar, in de nazomer aanvankelijk in familiegroepjes die zich vervolgens in de winter samenvoegen. Foeragerende groepen staartmezen kunnen uit meerdere tientallen vogels bestaan. De Nederlandse broedvogels blijven in de winter hier en zwerven gezamenlijk rond. De staartmees is geen snelle vlieger. Hij vliegt slechts korte stukjes van boom naar boom. Hij steekt gewoonlijk afzonderlijk of slechts met enkele tegelijk over naar een volgende veilige plek. Vermenging met andere soorten mezen en bijvoorbeeld goudhanen is een bekend verschijnsel in de winter. Een fijn vogeltje maakt ook fijne geluiden. Het herhaalde hoge 'sisisi' kondigt een groep foeragerende staartmezen aan. Het iets minder hoge rollertje 'tsirrr- tsirrr' is langer en meer bekend.

Het kunstig gevormde nest van de staartmees in een doornige struik.

Kunstig nest

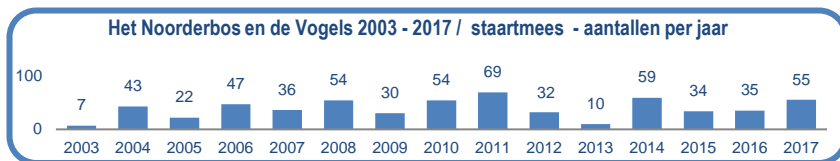
De staartmees broedt in open bossen, aan bosranden en verder in vele verschillende biotopen. Favoriet zijn de hoge zandgronden en de duinen langs de kust. Hij mijdt alleen de meest open landschappen in delen van Groningen, Friesland en het Deltagebied. Hij broedt vaak laag op de grond maar ook hoog in naaldbomen. Het liefst bouwt hij het nest in dichte doornige struiken. Het nest van de staartmees is een stevige min of meer ovaalvormige constructie met een duidelijke ingang boven aan de voorkant. Het kunstige bouwsel bestaat vooral uit mossen en haren, samengeplakt met spinrag. Het geheel wordt afgewerkt met korstmossen en vaak met berkenschors. De binnenkant krijgt een stoffering van veren. Dit 'kunstwerk' bouwen kost het paar samen drie weken.

Afname staartmezen na toename

Ten opzichte van vooral het eerste atlasproject (1973-1977) is het broedareaal van de staartmees in Nederland met een derde uitgebreid. Dit is het gevolg van meer (bos)aanplanten en de toename van stedelijk gebied met parken en andere groenvoorzieningen. Meer broedgebieden en toch minder staartmezen? In de loop van de periode 1990-2015 zijn de aantallen gehalveerd.

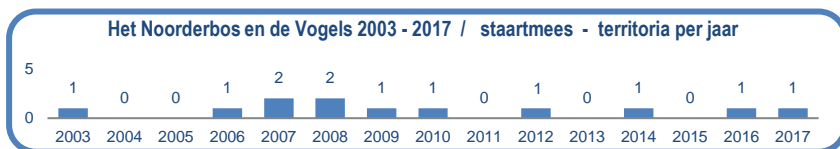
Ten dele is het vervangen van struiken door gazons in gemeentelijk groen daar verantwoordelijk voor. Ook de toename van stenen terrassen in particuliere tuinen doet de soort en vele andere vogelsoorten geen goed. De belangrijkste oorzaak van de algehele achteruitgang is echter niet duidelijk. De huidige (2013-2015) populatie staartmezen bestaat uit 23.000-28.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Figuur 124: alle waargenomen staartmezen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Broedvogels en zwerfvogels

In alle jaren van de tellingenreeks is de staartmees aangetroffen in het Noorderbos. Zie figuur 124. Soms zijn de verschillen groot. Het resultaat van de tellingen in 2003 is maar circa 10% van het aantal in 2011. In 2003, het eerste teljaar, is het jaartotaal 7 staartmezen en is ook een territorium vastgesteld. Zie figuur 125. In 2011 zijn 69 staartmezen gezien en zijn er géén territoria vastgesteld. Het is duidelijk dat hoge totaalaantallen niet gerelateerd zijn aan veel broedgevallen. Hoge aantallen per jaar worden veroorzaakt door rondtrekkende groepen staartmezen. Dat is altijd buiten het broedseizoen, in de maanden oktober, november, december en januari. De zwervende groepen bestaan gewoonlijk uit ten minste 10 exemplaren. De hoogste aantallen komen uit op 23 en 28 staartmezen gedurende één telronde. Tijdens tien teljaren zijn territoria van staartmezen vastgesteld. Tijdens twee opeenvolgende jaren zijn zelfs 2 territoria vastgesteld. Alle territoria bevinden zich in de half begroeide delen van het Noorderbos met veel struiken en lokaal groepen (aangeplante) jeneverbessen.

Figuur 125: alle vastgestelde territoria van staartmezen per jaar met het totaal boven de kolom.

Matkop

Poecile montanus - broedvogel

Typische nasale roep

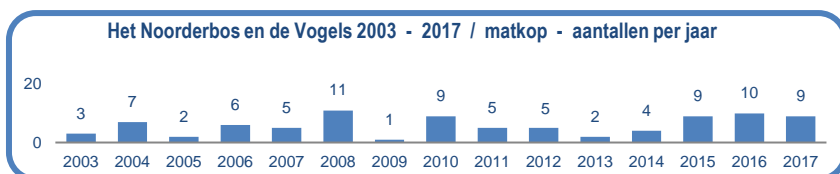
De matkop is een kleine soort mees. De lengte is gelijk aan die van de pimpelmees (12 cm). Het vogeltje heeft een dikke nek die hem samen met de grotere kinvlek visueel onderscheidt van de op hem lijkende glanskop. De witte wangen doen hem bij slecht zicht wel wat op de koolmees lijken. Die is echter een stuk groter (15 cm). De kop van de matkop is matzwart. De bovendelen zijn bruingrijs met op de vleugels een uit het oog springende lichte vlek. Bij de glanskop ontbreekt deze vlek. De roep is het beste kenmerk: het zeurderige 'zi-zi-pee-pee-pee' is laag en klinkt nasaal. Deze klanken zijn typerend voor de matkop en hierdoor wordt hij gewoonlijk opgemerkt. De zang, het meertonige melancholisch klinkende 'tiuu-tiuu-tiuu', is ook kenmerkend voor deze vogelsoort.

De matkop hakt zijn eigen nestholte uit in vermolmd berkenhout als het er is.

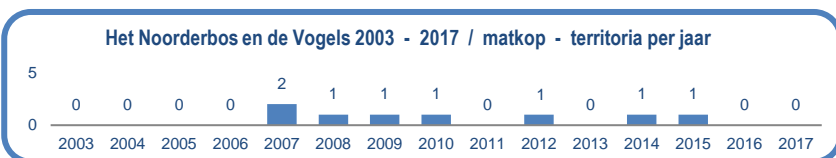
Standvogel

Voor 1900 zijn matkop en glanskop als één soort gezien. Het is voor veel vogelaars nog steeds moeilijk om beide soorten uit elkaar te houden. In grote delen van Europa overlappen de verspreidingsgebieden elkaar. De matkop geeft meer de voorkeur aan vochtige terreinen. De matkop maakt zijn nestholte zelf door hem uit te hakken in half vermolmd hout van liefst els, berk of wilg. De glanskop broedt het liefst in natuurlijke holtes in oude loofbossen. De matkop is een echte standvogel: hij blijft het gehele jaar in het broedgebied. Zwerfgedrag is zeldzaam en aanvulling van vogels vanuit andere landen in de winter is er niet. Het zwaartepunt van de verspreiding verschuift zich naar het noordoosten van Nederland. Dat komt overeen met de vaststelling dat deze soort zich terugtrekt uit Nederland door klimaatopwarming. Verdroging van bossen vormt een probleem voor de matkop. Ze trekken zich terug uit de droge naaldbossen in Brabant en weten zich plaatselijk alleen nog te handhaven in broekbossen bij waterlopen en vennen. De huidige (2013-2015) populatie matkoppen bestaat uit 10.000-15.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Figuur 126: alle waargenomen matkoppen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Figuur 126 laat zien dat de matkop tijdens de gehele tellingenreeks aanwezig is in het Noorderbos. Geen hoge aantallen en soms maar 1 of 2 exemplaren in een heel jaar. De top in de aantallen komt niet hoger dan 11 exemplaren in 2008. Het totaal aantal waargenomen matkoppen gedurende alle tellingen is 78. De grafiek geeft geen gelijkmatige daling of stijging aan: de trend is onregelmatig. De matkop is wel steeds aanwezig en naar verwachting ook blijvend. Het gebied is niet ideaal, gezien het beperkte aantal waarnemingen, maar wel constant geschikt. Vaak is de matkop aan de randen of in buurt van oudere bossen aangetroffen. Met de vele vertakkingen van de Zandley en de oude sloten is ook steeds water in de buurt. Deze populatie matkoppen staat niet op zichzelf. Van het noordelijk, op enkele kilometers afstand gelegen uitgestrekte natte natuur gebied 'De Brand' is bekend dat de matkop het daar goed doet. In de buurt van het Noorderbos is meer voor de matkop geschikte biotoop aanwezig. Hier is echter geen verder onderzoek naar gedaan.

Figuur 127: alle vastgestelde territoria van matkoppen per jaar met het totaal boven de kolom.

In één van de teljaren, in 2007, zijn 2 territoria vastgesteld. Zie figuur 127. Deze beide mogelijke broedgevallen zijn gevestigd op vaste waarnemingsplaatsen aan de rand van een oud gemengd bosperceel met water in de buurt. In 2009 is op een van deze plekken een vogel met nestmateriaal gezien, een serieuze kans dat er echt gebroed is.

Kuifmees

Lophophanes cristatus - broedvogel

De kuifmees behoort, met gelijke afmetingen als de pimpelmees, tot de kleine mezensoorten. De kop is groot met daarop een opvallende zwart-witte kuif. De bovendelen zijn bruin en de onderdelen wit met een zwarte kinvlek. Zijn vliegcapaciteiten zijn beperkt: hij vliegt vaak maar van boomtop naar boomtop. Hoewel het geluid niet hard is, laat de kuifmees zich wel vaak horen. Hij is een echte druktemaker en wordt door de kenmerkende lage rollers meestal opgemerkt.

Het gewenste leefgebied van de kuifmees bestaat uit dennenbos met grove den en zeeden. Vermengd met loofbomen is dat in het Noorderbos op enkele plaatsen aanwezig. Hij bouwt zijn nest zelf in vermolmd loofhout. Het is een honkvaste vogel die niet wegtrekt. De fijne snavel is geschikt om kleine insecten en spinnen tussen de dennennaalden uit te pikken. Buiten het broedseizoen eet hij ook wel zaden.

Door het ouder worden van de bossen namen de aantallen kuifmezen in Nederland tot circa 1990 toe. Daarna neemt de soort gestaag af. In 2015 is de stand 40% lager dan in 1990. Verdroging, vermesting en verzuring van de dennenbossen op de hoge zandgronden zijn de oorzaken. Al enkele tientallen jaren worden dennenbossen omgevormd naar loofbossen. Dat is ook ongunstig voor kuifmezen en andere aan naaldhout gebonden vogelsoorten. De huidige landelijke stand (2013-2015) bestaat uit 13.000-16.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Vermolmden berken tussen naaldhout, ook voor het nest van de kuifmees soms van belang.

De geringe hoeveelheid beschikbare biotoop in het Noorderbos maakt dat er maar een beperkt aantal kuifmezen is waargenomen. In de gehele tellingenreeks gaat het opgeteld om 15 exemplaren. Alle waarnemingen vielen in of direct voor het broedseizoen in de jaren 2003, 2004, 2012, 2014 en 2015. Het tijdstip van de waarneming bepaalde dat het in drie van de teljaren (2004, 2012 en 2015) om een paar broedvogels ging.

Pimpelmees

Cyanistes caeruleus - broedvogel

Vienderachtige baltsvluchten

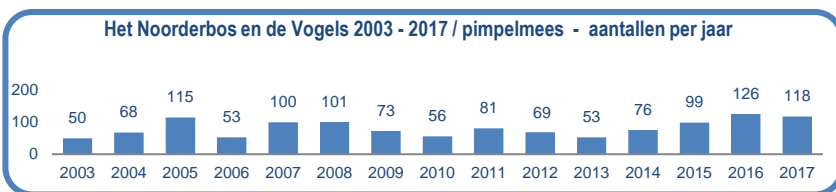
De pimpelmees is met een lengte van 12 cm een van de kleinere mezensoorten. Zijn behendigheid onderscheidt hem van de koolmees. De grotere en zwaardere koolmees is minder in staat acrobatische bewegingen uit te voeren. De pimpelmees foerageert vaak ondersteboven aan het einde van de dunste twijgen.

Aan de hemelsblauwe kleur van de kop heeft de vogel zijn naam te danken. Dit komt in verschillende talen naar voren: Blaumeise (D), blue tit (E) en mésange bleue (F). Het witte voorhoofd en de witte wangen zijn met zwart omzoomd. Ook de streep op de kin en de smalle streep op de gele borst zijn zwart. De bovenzijde is geelgroen met blauwe vleugels waarover dwars een witte lijn loopt.

Het mannetje pimpelmees maakt met gespreide vleugels vlinderachtige baltsvluchten. Hij duikt daarbij vanaf een zitplaats om vervolgens omhoog naar de nestholte te vliegen. De zang van de pimpelmees bestaat voornamelijk uit trillers aangevuld met andere korte hoge geluidjes, alles vrij zacht. Het geluid is te omschrijven als vriendelijk, als een belletje of als een zilveren lachje. Een deel van het liedje bestaat uit dezelfde korte strofen, die lijken op de zang van de koolmees maar korter en zachter. Ook de alarmroepen van beide soorten komen deels overeen en zijn niet altijd van elkaar te onderscheiden.

Toename door meer en oudere bomen

Pimpelmezen broeden in geheel Europa, met uitzondering van het uiterste noorden. In Nederland broeden ze overal, behalve in geheel boomloze omgevingen. De Nederlands broedvogels overwinteren voornamelijk in eigen land. Doortrekkers en overwinteraars komen uit het oosten tot uit Rusland. Pimpelmezen broeden bij voorkeur in oude loofbossen. Verder bereiken ze hoge dichtheden in bosrijke streken op de hoge gronden. De binnenduinenranden en kleinschalig boerenland met veel loofbosjes en singels zijn eveneens geliefd. Ook in stedelijk gebied met veel groen zijn pimpelmezen talrijk. Door de uitbreiding en veroudering van de bomen is de Nederlandse populatie pimpelmezen in de periode 1990-2015 met 50% gestegen. De laatste tien jaren daarvan is het bestand gestabiliseerd. De laatste verzamelde gegevens (2013-2015) geven 250.000-400.000 broedparen aan en in de winters bereikt het aantal 500.000-2.000.000 exemplaren. (bron: sovon.nl)

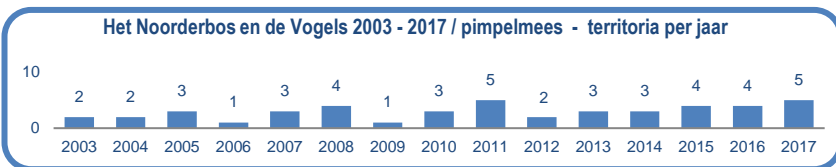

Figuur 128: alle waargenomen pimpelmezen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Licht stijgende trend in het Noorderbos

Pimpelmezen zijn in alle jaren van de tellingenreeks aanwezig in het telgebied. In totaal gaat het om 1238 stuks. Tijdens 55 van de in totaal 360 uitgevoerde tellingen zijn ze niet gezien. Het meest ontbreken ze in het broedseizoen, in de maanden mei, juni en juli. Dan zijn de maandelijkse aantallen jaarlijks sowieso het laagst. De pieken liggen vooral gedurende de trektijd in september en oktober. Daarna dalen de aantallen om in februari weer te stijgen. Na een voorzichtig begin bij de start van de tellingenreeks stijgen de aantallen per jaar. Daarna volgt een redelijk stabiele periode met wat lagere aantallen in het midden van de tellingenreeks. De laatste teljaren is een licht stijgende trend vastgesteld. Zie figuur 128.

Pimpelmees.

Figuur 129 : alle vastgestelde territoria van pimpelmezen per jaar met het totaal boven de kolom.

Concurrentie in nestholten

Het merendeel van de waargenomen pimpelmezen in het gebied zijn wintergasten of tijdelijke bezoekers tijdens de trekperiodes. Het aantal broedvogels is laag, zie figuur 129. De pimpelmees is een holenbroeder en moet het in het Noorderbos van natuurlijke nestholten hebben. Daarin is hevige concurrentie met de veel talrijkere en dominante koolmees. Ook de boomklever, kuifmees, zwarte mees en matkop broeden in holtes, voornamelijk in bomen. Ondanks het ouder worden van de bomen, waardoor het aantal natuurlijke nestholten toeneemt, is het aantal vastgestelde territoria van pimpelmezen maar heel licht gestegen. De concurrentie met andere holenbroeders wordt als oorzaak gezien. Tot en met 2014 zijn alle van pimpelmezen vastgestelde territoria gevestigd in of aan de randen van oudere bossen. Vanaf 2015 zijn enkele territoria in de jongere aanplanten vastgesteld.

Koolmees

Parus major - broedvogel

Verticale houding

De koolmees is een bekende en talrijke vogel in Nederland. Hij staat halverwege de top 10 van de Nederlandse broedvogels en in de top 3 van de tuinvogeltellingen. Wie kent hem niet? Op iedere vetbol en ieder netje met nootjes laat hij zich zien. De 'pink'roep van de koolmees lijkt op die van de vink met toch wel een hoorbaar verschil. Het twee- soms driedelige liedje tietiepu, tietiepu, tietiepu, is het meest bekend. Het bestaat maar uit 2 noten waarmee hij een verassend aantal motieven verzint.

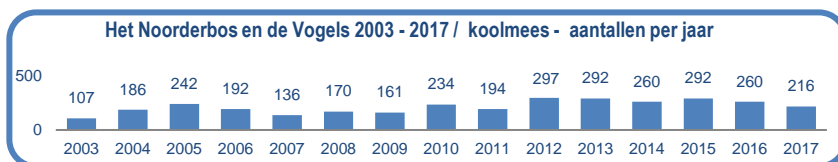
Het zijn er meer dan 50 waarvan een flink aantal je verrast als ze uit de bek van een koolmees komen. Het mannetje koolmees draagt een zwarte stropdas. Het is een brede band van zwarte veertjes op de gele borst. De band loopt door tussen de poten en verbreedt daar. Het vrouwtje heeft een smalle stropdas. Het mannetje neemt soms een dreighouding aan, de verticale houding. Hij richt dan de snavel naar boven. Hierdoor worden de buik en de borst met de stropdas goed zichtbaar voor de tegenstander. Het komt heel imponerend over.

Witte buitenste staartpennen uniek

De kop en de hals van de koolmees zijn glanzend zwart en hij heeft witte wangen. De onderdelen zijn geel. De groene rug loopt naar boven uit op een wat lichtere vlek. De vleugels zijn grijsblauw met een witte streep en lichte zomen aan de kleine slagpennen. Van de grijze staart zijn de twee buitenste staartpennen wit. Dat is uniek voor de mezen in Europa. De koolmees is met een lengte van 15 cm, van snavel tot staart, de grootste mezensoort in Nederland. In stedelijk gebied broeden ze vaak in de vele nestkasten die zijn opgehangen. Maar ook in de meest onverwachte holtes, zoals een afgebroken verkeerspaal of een luchtslang voor een boom, bouwen ze hun nest.

Overleven op beukenootjes

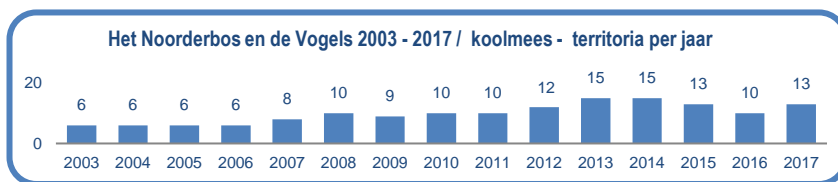
Met uitzondering van enkele boomloze gebieden komen koolmezen overal in Nederland voor. De grootste populaties verblijven op de bosrijke hoge zandgronden, in Zuid-Limburg, de binnenduinrand en in stedelijk gebied. In loofbossen komen meer koolmezen voor dan in naaldbossen. In laag Nederland zijn de stedelijke gebieden het meest in trek. Al heel lang is bekend dat koolmezen veel beukenootjes eten. De wisselende beschikbaarheid van dit voedsel is ook de oorzaak van jaarlijkse aantalsfluctuaties. Als er weinig beukenootjes zijn, overleven veel eerstejaars vogels de winter niet. De in Nederland broedende koolmezen (375.000-625.000 paren in de periode 2013-2015) zijn voornamelijk standvogels. Doortrekkers en overwinteraars (1.000.000-2.000.000) komen uit Oost-Europa. (bron: sovon.nl)

Figuur 130: alle waargenomen koolmezen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Koolmees ontbreekt slechts tijdens 7 tellingen

Het eerste jaar van de tellingenreeks zijn er weinig koolmezen aangetroffen. Zie figuur 130. Binnen enkele jaren stijgen de aantallen echter snel. Daarna volgen dalingen en stijgingen elkaar op. Pas in het tweede decennium van deze eeuw zijn de aantallen waargenomen koolmezen redelijk stabiel met een lichte daling aan het einde van de reeks. In de top 10 van de meest waargenomen vogelsoorten in het Noorderbos staat de koolmees op de 6^e plaats, gelijk aan het landelijke peil. Het totaal van alle tellingen van de tellingenreeks komt op 3.226 koolmezen. Tijdens 7 van de in totaal 360 uitgevoerde tellingen is er geen koolmees waargenomen, vooral in de eerste vijf teljaren in de zomer.

Figuur 131: alle vastgestelde territoria van koolmezen per jaar met het totaal boven de kolom.

Koolmees.

Broedareaal verspreidt zich over het Noorderbos

Het gebrek aan natuurlijke nestholtes speelt ook voor de koolmees een belangrijke rol in de voorplanting. De eerste jaren zijn de vastgestelde territoria dan ook erg laag. Met het ouder worden van de bomen stijgen de aantallen vastgestelde territoria. Door het ontstaan van meer nestgelegenheden in de bomen - natuurlijke holtes - stijgen de broedparen geleidelijk met weinig schommelingen. Aan het einde van de reeks is een kleine, onverklaarbare terugval vastgesteld. Tot aan de laatste jaren van de tellingenreeks broedt de koolmees voornamelijk in de oude bossen en oude houtsingels. Het halfopen zuidwestelijk deel raakt na enkele jaren ook langzaam maar zeker bezet door de koolmees. De bezetting van het meer open noordelijke deel vindt pas plaats in de laatste vier jaren van de tellingenreeks.

Boomklever

Sitta europaea - broedvogel

Bonte evenwichtskunstenaar

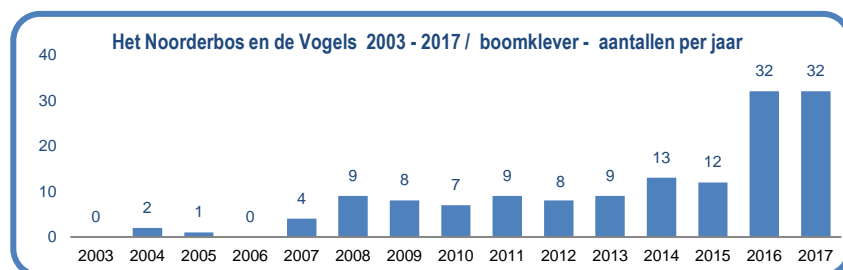
Als een dartele kabouter rent de boomklever langs boomstammen en dikke takken op en neer. Ook aan het einde van twijgen en op de bodem kan deze behendige vogel uit de voeten. Hij vertrouwt op zijn sterke tenen met krachtige klauwtjes. Met even veel gemak gaat de looprichting naar boven, naar beneden of diagonaal. Balancerend op de poten, zonder gebruik van de staart, sjeest hij op en neer. Een kleurrijke vogel die vooral bij hoge dichtheden erg luidruchtig is. De roep van de boomklever klinkt helder, metaalachtig en fluitend. Ook het luide kloppen bij het open maken van noten is typerend. Een spleet in de schors van een oude boom of de wig van een tak wordt als aambeeld ingezet. De boomklever is geen trekvogel en gaat zelden ver van zijn geboorteplaats vandaan. Het is een niet te missen vogel, met zijn blauwgrijze bovendelen en zwarte oogstreep. De onderzijde is isabelkleurig en de flanken zijn roodbruin.

Aantallen in stroomversnelling

De verspreiding van boomklevers in Nederland is sinds ongeveer 1975 veel ruimer. Op de zandgronden van Noordoost-Nederland en Noord-Brabant, waar de soort lange tijd schaars was, leverden de ouder en gevarieerder wordende bosgebieden goede mogelijkheden op om zich te vestigen. De landelijke broedpopulatie is in het laatste kwart van de twintigste eeuw ruim verdubbeld. De boomklever begint zich ook langzamerhand wat meer te verspreiden over laaggelegen delen van ons land. Vanaf het begin van dit millennium is de vermeerdering van het aantal boomklevers in een stroomversnelling geraakt. Voor de boomklever hoeft een bos of een park maar voor een deel uit oude bomen te bestaan om er zich te kunnen vestigen. Een ruim vijftig jaar oud parkje in Tilburg-Noord, met naaldbout en veel loofbomen van die leeftijd in de buurt, is al voldoende. Een paar jaar geleden verkoos een paar boomklevers daar een nestkast op een balkon in de omgeving als broedplaats. De huidige (2013-2015) broedvogelstand is 31.000-38.000 paren. In de eerste atlasperiode (1973-1977) was dat nog 5.000-6.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Standvastig

De boomklever is gebonden aan oude loofbomen en doet het in gemengde bossen ook goed. Hij is erg standvastig als het om zijn leefgebied gaat. In Europa is het een strikte standvogel. Eenmaal neergestreken in een territorium verlaat hij dat waarschijnlijk zijn hele leven niet meer. Het moet dan wel alles bevatten wat hij nodig heeft. Die plekken waren tot de jaren negentig van de vorige eeuw beperkt. De oude eiken aan de Bredaseweg en het Wilhelminapark zijn in het begin van de negentiger jaren nagenoeg de enige plekken in Tilburg waar boomklevers voorkomen. Aan het begin van dit millennium begint ook de opkomst van de soort in de delen van de Loonse en Drunense Duinen met oudere loofbomen. In Noord-Brabant nemen de aantallen broedende boomklevers sinds 1990 met 5% per jaar toe. Uit gegevens van Punt Transect Tellingen (PTT) blijkt dat de aantallen in de winter met 5% per jaar toenemen, een verdubbeling in 15 jaar. De winteraantallen zijn nu (2013-2015) 90.000-110.000. (bron: sovon.nl)

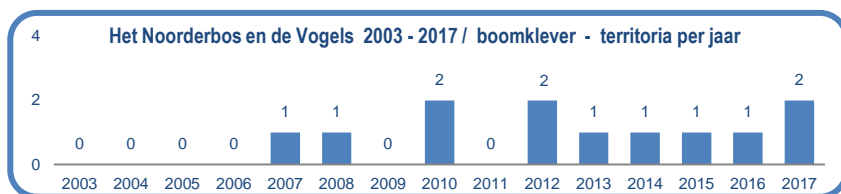
Figuur 132: alle waargenomen boomklevers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Boomklever.

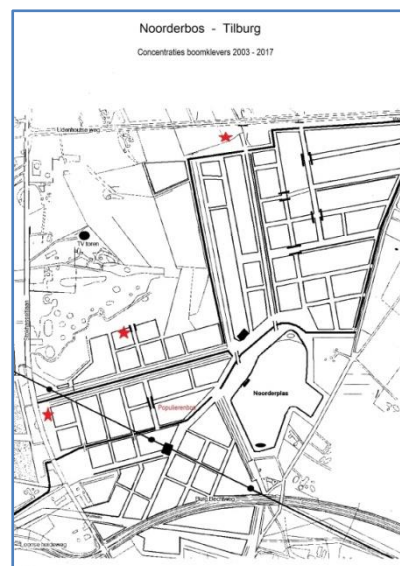
Van niets naar iets

In het Noorderbos zijn de aantallen boomklevers van nul in 2003 naar 32 stuks in 2017 gestegen. Zie figuur 132. Dit zijn niet eens heel veel waarnemingen, gezien de forse stijging in vele andere gebieden in de omgeving. Het Noorderbos is dan ook maar voor een deel geschikt voor deze boombewoner, die toch wel specifieke eisen aan de biotoop stelt. In de kerngebieden en de noordzijde van het Noorderbos komt de soort niet voor. De waarnemingen komen vooral voor aan de oude bosranden aan de Stokhasseltlaan, de Udenhoutseweg en aan de rand van het bosgebied, de Zandleij genaamd. De eiken percelen, begin jaren negentig van de vorige eeuw gepland, zijn blijkbaar nog te jong! Wel zijn er waarnemingen van boomklevers in een populierenperceel, aangelegd in 1987. De soort is er meerdere malen aangetroffen maar er kon geen territorium worden vastgesteld. Dit perceel is overigens voor meer vogelsoorten van belang geweest. Verschillende vogelsoorten broedden er. De laatste hevige storm (2017) heeft er echter flink huisgehouden en het bos behoorlijk uitgedund.

Figuur 133: alle vastgestelde territoria van boomklevers per jaar met het totaal boven de kolom.

Het overzicht van de territoria van de boomklevers is nog een bescheiden lijstje. Zie figuur 133. Potentie heeft het Noorderbos voor de boomklever echter wel! Met de aanwezigheid van eikenbossen en veel ander (nog) jong en ook oud hout zit er de komende decennia volop groei in voor de boomkleverpopulatie. De meeste territoria concentreren zich tot nu toe op drie plekken aan de randen van oudere bospercelen. Zie figuur 134.

Figuur 134.

Boomkruiper

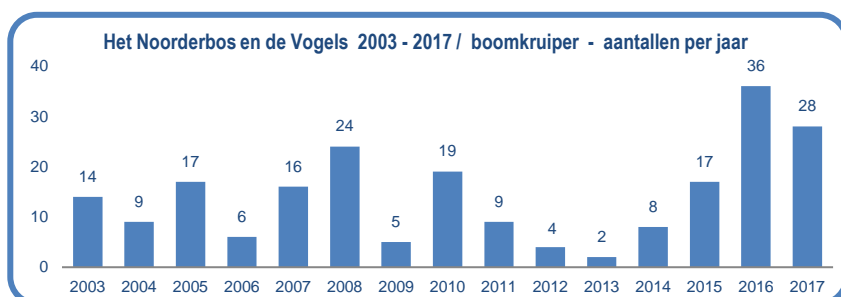
Certhia brachydactyla – broedvogel

De boommuus

De boomkruiper beweegt zich met korte rukjes langs de stam en de dikke takken van een boom naar boven. Onrustig zoekend naar voedsel lijkt het wel een muis. Met de ragfijne dunne snavel peutert het vogeltje (12,5 cm) naar insecten tussen de schors en in spleten. De snavel lijkt een fijn pincet of een licht gebogen tangetje! Na het spiraalsgewijs afzoeken van deze boom is de voet van het exemplaar ernaast het begin van de volgende zoektocht. Als steun drukt de vogel de stevige staart tegen de schors. De vlucht is kort en golvend, maar laat zelden iets van de onderzijde van de vleugels zien. Het bovendee van de borst is wit net als een deel van de onderkant van de vleugels. De vleugels en de rest van de bovenzijde zijn een uitstekend gecamoufleerd. Een mengeling van lichte en donkere streepjes en vlekjes maken de boomkruiper haast onzichtbaar. Zijn bewegingen en het geluid maken je gewoonlijk op de soort opmerkzaam. De boomkruiper is een standvogel en trekt dus niet weg. Hij is wel gevoelig voor strenge winters. Teruggetrokken in een boomspleet, vaak met meer boomkruipers samen, overleeft hij erg koude nachten wel. De broedplaatsen bevinden zich in oud hout, achter losse bast of in een spleet. In een kommetje van takjes, gras en stukjes schors legt het vrouwtje 6 of 7 eieren. Die broedt ze alleen uit. Samen met het mannetje verzorgt ze de jongen die al na ruim 2 weken (16-17 dagen) uitvliegen. De eieren van een 2^e broedsel worden meestal in hetzelfde nest gelegd.

Toename door meer en oudere bossen

De boomkruiper heeft forse bomen nodig met een ruwe schors. Het hoeven er echter niet veel te zijn. Het vogeltje kan nestelen in laan- of erfbomen in open landschap. Nabij mijn woning, langs de Vlashoflaan, worden ze dan ook al jaren in het broedseizoen waargenomen. De hoogste dichtheden komen echter voor in gevarieerd en niet al te intensief onderhouden bos met veel loofhout. De landelijke aantallen broedvogels nemen al enkele tientallen jaren toe. De toenemende ouderdom van het Nederlandse bos is positief voor deze soort. Ook het aanleggen van bossen, parken en singels in voorheen open landschap draagt aan de vermeerdering bij. De verspreiding is in het laatste kwart van de twintigste eeuw sterk uitgebreid in de lage delen van het land. Buiten wat exemplaren in de grensstreken zijn er geen aanwijzingen dat buitenlandse boomkruipers in ons land verblijven gedurende de winter. De landelijke populatie (2013-2015) is 120.000-160.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

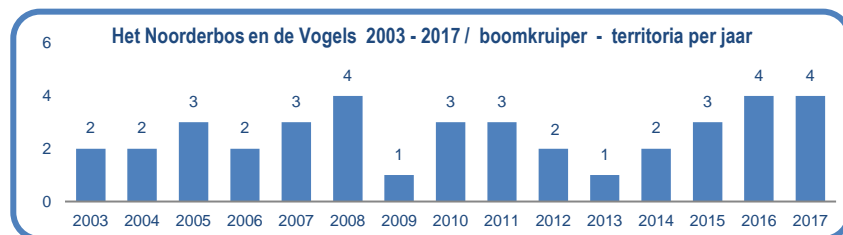

Figuur 135: alle waargenomen boomkruipers van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Lage aantallen

De aantallen waargenomen boomkruipers in het Noorderbos (figuur 135) vallen lager uit dan verwacht. Voor Noord-Brabant geven de door Sovon verzamelde BMP (Broedvogel Monitoring Project) gegevens aan dat de broedvogels sinds 1990 met 5% per jaar zijn gestegen. De winteraantallen zijn sinds 1983 jaarlijks met 5% gestegen, maar stabiliseren zich de laatste 10 jaar volgens de PTT (Punt Transept Tellingen). Dat komt niet overeen met de aantallen, aangetroffen in het Noorderbos. De boomkruiper is een rustige vogel en het geluid is niet erg sprekend en vrij hoog.

Waarschijnlijk is hierdoor tijdens de vaak korte bezoeken aan geschikte biotopen een aantal boomkruipers gemist. Tweemaal per maand is ook niet vaak en blijkbaar voor bepaalde vogelsoorten onvoldoende. Extra aandacht voor deze soort is in geschikte biotopen gewenst. Erg magere jaren wisselen zich af met betere. De laatste teljaren laten een 'positief saldo' zien!

Figuur 136: alle vastgestelde territoria van boomkruipers per jaar met het totaal boven de kolom.

Er is hoop

De broedvogelinventarisaties vallen niet erg negatief uit. De jaren 2016 en 2017 zijn zeker positief met 4 territoria in beide jaren. Zie figuur 136. Ook in eerdere jaren werden verschillende malen 3 en eenmaal 4 territoria waargenomen. Met het toenemen van de leeftijd van het bomenareaal wordt een stijging van de aantallen boomkruipers verwacht in de komende decennia. Zowel in de broedtijd als daarbuiten.

Wielewaal

Oriolus oriolus - broedvogel

Tegen een achtergrond van donkere en lichte bladeren in zon en schaduw valt de wielewaal niet op in de boomkruinen waarin hij leeft. Met zijn geel met zwart contrasterend verenkleed gaat hij op in zijn leefomgeving. Hij woont in de dichte kronen van bomen. Hetzelfde geldt voor het vrouwtje met haar voornamelijk zachtgeel met wit verenkleed. Gewoonlijk maakt alleen de prachtige, volle jodelende zang ons opmerkzaam op de aanwezigheid van de wielewaal.

Het broedgebied bestaat bij voorkeur uit loofbossen in natte omgevingen, bij rivieren, beken en verlandend moeras. Op de hoge zandgronden zijn dat vaak eiken-berkenbossen en in Zuid-Nederland populierenbossen. Het gaat niet goed met deze eens zo talrijke en bekende vogel. De oorzaken van de afname zijn niet echt duidelijk. Het verdwijnen van biotopen in zowel de broedgebieden als de overwinteringsgebieden (verdroging en kappen van bossen) speelt een rol. De broedpopulatie bestaat uit 1.700-2.900 paren in de periode 2013-2015. (bron: sovon.nl)

In drie teljaren is de wielewaal in het Noorderbos waargenomen. Het gaat om een beperkt aantal: 2 in 2011, 2 in 2012 en 1 in 2015. Ze zijn steeds waargenomen in het voorjaar en de zomer, in de maanden mei, juni en juli. In 2011 en in 2012 valt de waarneming binnen de datumgrenzen van de BMP-richtlijnen voor het vaststellen van een territorium.

Klapekster

Lanius excubitor

De klapekster komt sinds het einde van de vorige eeuw niet meer voor als broedvogel in Nederland. Ook in de ons omringende landen is hij zeldzaam geworden. Aanvankelijk zijn de meeste leefgebieden van de klapekster verdwenen door ontginningen van 'woeste gronden'. Door verzuring en vermessing nam het prooiaanbod sterk af in de resterende broedgebieden. Dit betekende het einde van de klapekster in Nederland.

De klapekster is in de omgeving van Tilburg als doortrekker en wintergast te zien op Huis ter Heide, de Kampina en de Regte Heide. Volgens de gegevens van Sovon overwinteren er 300-400 klapeksters in Nederland. (bron: sovon.nl)

In het open noordelijke deel van het Noorderbos is aan de zijde van het fietspad aan de Kalverstraat op vrijdag 4 november 2005 enkele malen een klapekster gezien. Deze waarneming valt samen met berichten van aanwezigheid van deze soort in het nabijgelegen natuurgebied van Natuurmonumenten: Huis ter Heide.

Het noordelijk deel van het Noorderbos waar de klapekster gezien werd op 4 november 2005.

Gaai

Garrulus glandarius - broedvogel

'Vlaamse gaai' nu gaai

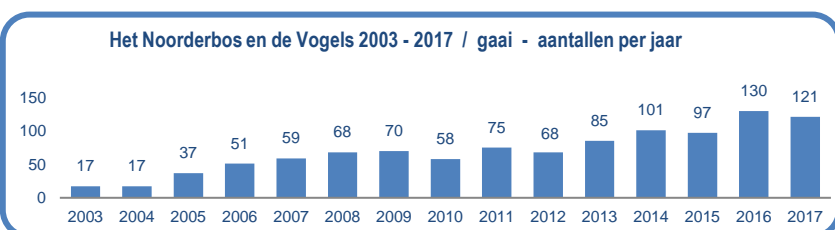
De gaai heeft een bont verenkleed met wit, zwart, blauw en bruin in verschillende nuances. De brede vleugels, de ronde kop en de soms opgerichte kruin zijn typerende voor deze vogelsoort. Ook de vlucht is kenmerkend. Aan de manier van vliegen is de gaai vaak al op enige afstand te herkennen. De gaai vliegt onregelmatig met korte series vleugelslagen, maar altijd in een rechte lijn zonder golvende bewegingen. Al ruim twee decennia is de officiële naam 'gaai', volgens 'De lijst van de Nederlandse vogels' (Van de Berg en Bosman, 1999). Toch hebben veel mensen het nog steeds over de 'Vlaamse gaai' als ze deze kleurrijke vogel bedoelen. Waarom stond er 'Vlaamse' voor de naam? De naam zou ontstaan zijn uit de woorden 'in het Vlaams gaai'. In België werd de vogel namelijk voor het eerst beschreven in het Franstalige Wallonië onder de naam 'Gay'. Volgens andere bronnen wijst 'Vlaamse' op het roodbruine in het verenkleed van de gaai. Het zou ontleend zijn aan het Franse 'flambant', wat 'vlammend' betekent. De wetenschappelijke naam 'Garrulus glandarius' betekent 'voortdurend krassende eikelzoeker'. In het najaar zie je de gaai steeds met eikels in de weer. Hij legt voorraden aan in de bodem voor slechtere tijden. Soms is er genoeg ander voedsel of worden ze niet teruggevonden. Er is dan ook vastgesteld dat mede door de verstopactiviteiten van gaaien nieuwe eikenbomen opkomen. Eigen waarnemingen in het Noorderbos bevestigen dat.

Variabele wintergast

In de vorige eeuw heeft de gaai zijn broedgebied in Nederland geleidelijk uitgebreid. Aan het einde van de eeuw blijkt dat ook veel open omgevingen op kleigebieden en in riviergebieden gekoloniseerd zijn. Ten gevolge van diverse aanplantingen en het volgroeien daarvan zijn gebieden voor het eerst bezet. De landelijke populatie is sinds 1990 min of meer stabiel. Verschuivingen door lokale af- en toenames blijven zich tot op heden voordoen. Voorheen geschikte gebieden lopen leeg en dichtheden in laag bezette gebieden nemen lokaal toe. In Midden-Brabant is de soort de laatste twee decennia duidelijk toegenomen. Mijn beeld, uit eigen waarnemingen, is dat ze steeds meer gezien worden. De toename is het hoogst in de laatste 10 jaren, waarbij het minder schuw worden een rol speelt. Ook kleine invasies uit onder meer Oost-Europa dragen bij aan de toename. In de periode 1973-1977 schatte men de populatie op ongeveer 40.000 broedparen. De laatste schattingen (2013-2015) komen uit op 45.000-65.000 broedparen. Dat er in de winter soms flinke aantallen gaaien uit oostelijke streken in Nederland verblijven, blijkt uit de variabele wintercijfers 150.000-250.000. (bron: sovon.nl)

Raadselachtige invasies

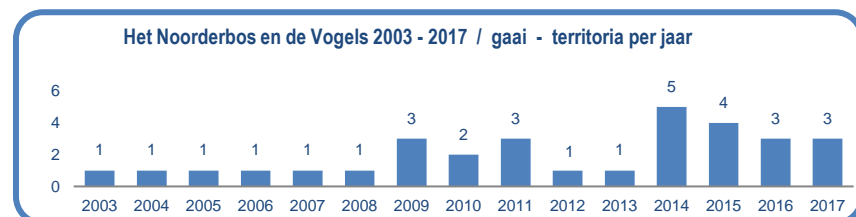
In sommige jaren verschijnen plots grote hoeveelheden vogels van een soort in ons land. De pestvogel, de notenkraker en ook de gaai behoren tot de bekende 'invasievogels'. Binnen de grenzen van de tellingenreeks zijn er landelijk twee grote invasies van gaaien vastgesteld: in 2004 en in 2010. In grote delen van Nederland zijn toen duizenden extra gaaien gezien. In jaren met veel eikels en beukennotjes in Oost-Europa (of nog verder oostelijk) worden veel jonge gaaien groot. Als daarop een slecht jaar met weinig eikels volgt, zwermen gaaien uit naar het zuidwesten op zoek naar voedsel. Dit wordt als vermoedelijke verklaring gezien, maar zeker weten doen we het niet, schrijft Sovon op 25 oktober 2010. Midden-Brabant en ook het Noorderbos zijn in deze twee jaren niet bereikt door de invasiegolven van gaaien.

Figuur 137: alle waargenomen gaaien van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Laag begin

Het aantal per jaar waargenomen gaaien is aanvankelijk erg laag in het Noorderbos. Dat laat de grafiek in figuur 137 duidelijk zien. Hoewel de gaai in toenemende mate een minder verborgen leven leidt, laat hij zich toch niet zo vaak zien. In de beginperiode van de tellingenreeks was de gaai schuwer dan nu, 15 jaar later. De gaai wordt meestal opgemerkt door zijn rauwe kreten. Soms misleidt hij ons door miauwende klanken te laten horen, die sterk lijken op de roep van de buizerd. Nabootsing van geluiden van havik, groene specht, grote bonte specht en andere kraaiachtigen zijn eerder gehoord uit de bek van de gaai. De voornaamste oorzaak van de lage presentie in het begin is de openheid van het nog jonge bos. De beplanting groeit snel en ook de jaarlijks waargenomen aantallen gaaien. De middenperiode van de tellingenreeks verloopt redelijk stabiel. Daarna zet de stijgende lijn zich voort.

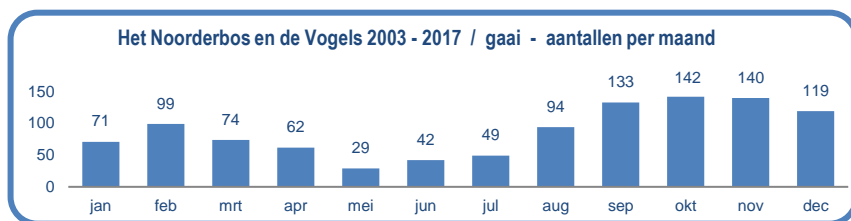

Figuur 138: alle vastgestelde territoria van gaaien per jaar met het totaal boven de kolom.

Grillig verloop

Ook het aantal per jaar vastgestelde territoria stijgt, geeft de grafiek in figuur 138 aan. Het verloop is aanvankelijk laag en stabiel maar stijgt daarna in een grillig patroon. In de eerste zes teljaren zijn de territoria gevestigd in of aan de randen van de oude bosdelen en oude houtsingels. Later zijn ook in de delen met jongere beplantingen territoria gevestigd, maar wel steeds grenzend aan delen met oudere bomen. In 2014 zijn 5 territoria vastgesteld. Het overzicht daarvan laat een ruime verspreiding beeld over het gebied zien.

Figuur 139: alle waargenomen gaaien van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Groepsvorming

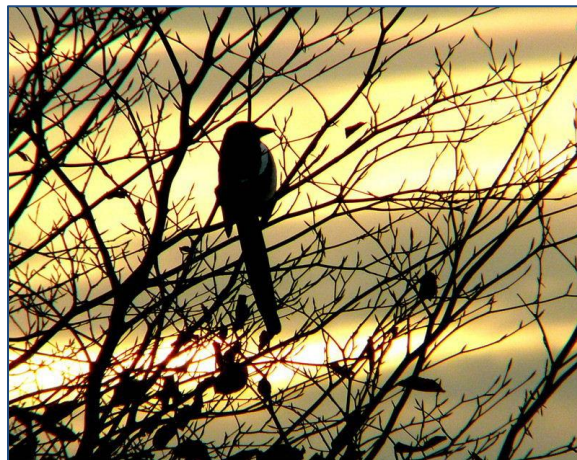
Het Noorderbos is voor de gaai vooral buiten het broedseizoen aantrekkelijk. Het aantal broedparen blijft laag. Het overzicht van de opgetelde aantallen waarnemingen per maand laat hetzelfde beeld zien (zie figuur 139.) De totaalaantallen zijn in het broedseizoen laag. Ze stijgen aan het einde van het broedseizoen om in de trekperiode flink toe te nemen. In de opvolgende winterperiode zijn de aantallen hoog, maar lager dan in de herfst. Vooral in de tweede helft van de tellingenreeks worden in toenemende mate aantallen van meer dan 10 gaaien per telling aangetroffen, tijdens de trektijd en in mindere mate in de winter. Groepen van 6 tot 8 exemplaren zijn dan geen uitzondering. Het hoogste aantal van 13 gaaien is op 22 februari 2014 en op 11 december 2016 aangetroffen.

Ekster

Pica pica - broedvogel

Zwart-witte vogel

Om een ekster te zien hoef je geen verrekijker te gebruiken. Een middelgrote zwart-witte luidruchtige vogel is de korte maar duidelijke omschrijving van de soort. In stedelijk gebied is de ekster talrijk. Daardoor is zijn geluid algemeen bekend. Het gesjaker en geratel is onmiskenbaar, daar hoef je de vogel niet eens voor te zien. Het zijn zeldzame momenten, maar enkele keren heb ik een ekster horen zingen. Aan het einde van de winter of vroeg in het voorjaar laat hij soms zijn zacht voorgedragen fluisterzang horen. Het is ontroerend deze rauwe vogel voor zichzelf te horen frazelen of voor het wijfje in de buurt. In detail heeft het verenkleed van de ekster veel meer dan het zwartwit beeld. De lange staart is groen, wat varieert tot zwart bij wisselende lichtinval. Zo wisselt ook het blauw in de vleugels en het zwart in de rest van het verenkleed als het licht er anders op valt. In de vlucht is het meestal nauwelijks te zien, maar de veren in de vleugels zijn zeer gedetailleerd getekend. De slagpennen, zowel de grote als de kleine, zijn grotendeels wit. Aan het uiteinde zijn ze met een dunne zwarte lijn omzoomd: een prachtig detail.

Silhouet ekster.

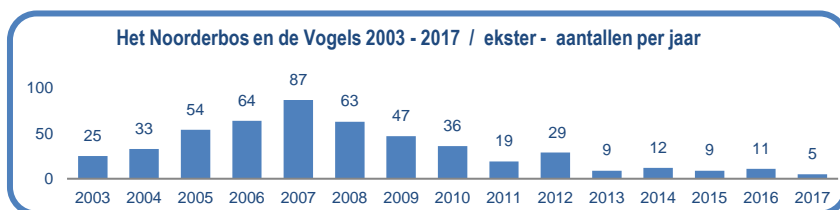
Negen ondersoorten

De ekster behoort met ruim honderd andere kraaiachtigen tot dezelfde familie als de kraaien (Corvidae). Ze vallen onder de grote orde van de zangvogels (Passeriformes). Er bestaan veertien vogelsoorten met de naam ekster. De bij ons bekende ekster (*Pica pica*) komt uit het zelfde geslacht als de zeldzame Arabische ekster (*Pica asirensis*) en de geelsnavelekster (*Pica Nuttalli*) uit Noord-Amerika. De 'gewone' ekster komt in nagenoeg geheel Europa en ook in Azië, Afrika en Noord-Amerika voor. In zo'n groot verspreidingsgebied zijn er verschillen in formaat en verenkleed. Naast de oorspronkelijk beschreven *Pica pica*, de nominaatsoort, zijn nog negen ondersoorten bekend.

De ekster staat onder druk

De gegevens van de eerste broedvogelatlas (1973-1977) laten een flinke populatie (50.000-100.000 broedparen) en een ruime verspreiding over het land zien. Alleen in de echt open gebieden - de Waddeneilanden, de Delta en Flevoland - ontbreken ze in die tijd. De ekster was lang een verguisde vogel. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw is er een enorme jachtdruk. Afschot, het doorschieten van nesten, vergiftigingen, vangkooien, klemmen: alles is aangewend. Ondanks een enorme druk op de vogel tierde hij welig in allerlei landschappen. Lokaal treden er in de tachtiger jaren veranderingen op. Halverwege de jaren negentig zijn bossen, besloten cultuurland zonder boerderijen en heidevelden in het binnenland door de ekster verlaten. Ook in halfopen cultuurland nemen de aantallen af.

De vestiging van havik en buizerd wordt als oorzaak gezien en ook de verdere intensivering van het gebruik van het agrarisch landschap pakt waarschijnlijk ongunstig uit voor de ekster. De zwarte kraai en vermoedelijk ook de kauw zijn voor de ekster voedselconcurrenten. Niet te onderschatten is de druk die zwarte kraaien op broedende eksters uitoefenen. Ze roven eieren en jongen, plunderen nesten en nemen nesten in beslag. De huidige (2013-2015) populatie eksters bestaat uit 45.000-65.000 broedparen (bron: sovon.nl). In een ruime cirkel rondom Tilburg is de ekster buiten het bewoonde gebied behoorlijk schaars, ervaar ik al jaren.

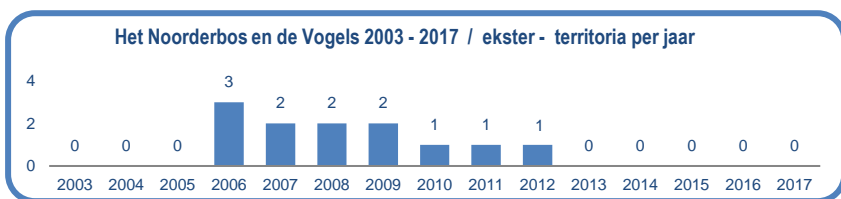

Figuur 140: alle waargenomen eksters van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Verhuisd

Ik woon op goed 1,5 km afstand van het midden van het Noorderbos, met zowel aan de voorkant als vanuit de keuken ruim zicht over de omgeving. Nagenoeg dagelijks, meestal van achter het glas, zie of hoor ik eksters. Al vroeg in het jaar is er zicht op meerdere nesten. Daar zijn ook 'speelnesten' bij. Het 'bebroede' nest is door de grootte en het gebruik wel te herkennen. Dit alles staat in sterk contrast met de aanwezigheid van de ekster in het Noorderbos. Eksters zijn daar gedurende de gehele tellingenreeks in een beperkte aantallen waargenomen. Vooral de laatste jaren (2013-2017) vallen de totaalaantallen erg laag uit, amper 10 stuks per jaar. Over de 15 teljaren komt het totaal aantal waargenomen eksters uit op 503 exemplaren. Aan het begin van de tellingenreeks stijgen de aantallen vrij fors. Na enkele jaren nemen ze weer af tot het huidige lage niveau, zie figuur 140. De oorzaak ligt niet bij het toenemen van predatoren als zwarte kraai en buizerd. Hoewel de aantallen van beide soorten schommelingen vertonen, zijn ze niet flink toegenomen. Zoals uit eigen waarnemingen in de omgeving is vastgesteld, zoeken eksters steeds meer de mensen op. Het bouwen van nesten dicht bij huizen en gebouwen en vaak laag in bomen en struiken, weerhoudt zwarte kraaien ervan ze te plunderen. Aanvallen op eksterneesten door zwarte kraaien komen in mijn woonomgeving maar sporadisch voor.

Ekster bij zijn nest.

Figuur 141: alle vastgestelde territoria van eksters per jaar met het totaal boven de kolom.

De aantallen vastgestelde territoria zijn ook niet hoog, zie figuur 141. Ze gaan gelijk op met de vastgestelde aantallen per jaar. Sinds 2013 ontbreekt de ekster als broedvogel in het Noorderbos.

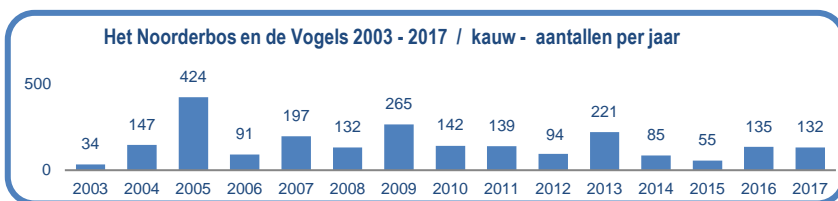

Kauw

Corvus monedula – broedvogel

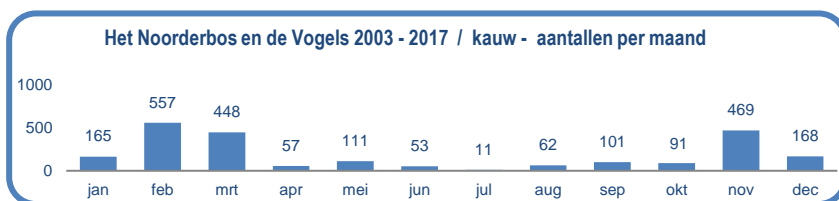
Kleinste 'zwarte' kraai

De kauw is de kleinste van de vier in Nederland voorkomende 'zwarte' kraaiachtigen. Met een lengte van 33 cm is er nogal wat verschil met de 47 cm lange roek en de even grote zwarte kraai. En met de recentelijk in de omgeving van Tilburg verschenen raaf, met 64 cm is het verschil wel héél opvallend. Een gedetailleerde blik op de kauw wijst uit dat hij niet helemaal zwart is, zoals de drie andere soorten. De kauw is grijs in de nek, hals en wangen. Ook de flanken zijn wat lichter getekend. De lichte ogen met een zwarte kern vallen op naast de geheel zwarte ogen van de andere drie soorten. De kauw is een sociale vogel die altijd in de buurt van soortgenoten is. Kauwen vormen paren voor het leven en ook in het grote geheel van een groep zijn ze onafscheidelijk. In de winter kunnen in Nederland slaapplekken bevolkt worden door duizenden kauwen. Nederlandse broedvogels blijven in ons land en worden aangevuld met gasten uit het noorden en het oosten. De huidige winterpopulatie (2013-2015) bestaat uit 300.000-500.000 exemplaren. De kauw is een holenbroeder. Bij het ontbreken van natuurlijke holten broedt hij vaak in schoorstenen, luchtkanalen en nestkasten. De huidige broedpopulatie in Nederland is sinds de eerste broedvogelatlas (1973-1977) flink gestegen van 50.000-100.000 naar 100.000-150.000 broedparen in 2013-2015. (bron: sovon.nl)

Figuur 142: alle waargenomen kauwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

De kauw is in Tilburg-Noord een talrijke vogel. Hij broedt er en in de winter zijn er grote slaappleatsen. Het Noorderbos is blijkbaar voor geen van deze activiteiten geschikt voor de kauw. Hij broedt er niet en de hoogspanningsmasten worden niet, zoals elders in de omgeving, gebruikt om gezamenlijk de nacht door te brengen. Foeragerende kauwen worden in kleine aantallen in het Noorderbos aangetroffen. Gewoonlijk is dat aan de noordrand, grenzend aan open graslanden en enkele boerderijen. De aantallen per jaar wisselen sterk, zoals de grafiek in figuur 142 aangeeft.

Figuur 143: alle waargenomen kauwen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Kauw.

De grafiek met aantallen per maand (zie figuur 143) geeft de daadwerkelijke presentie aan over de vijftien teljaren. Tijdens het broedseizoen wordt het Noorderbos veelal gemeden door kauwen. In april, mei, juni en juli worden ze nauwelijks gezien. In mei zijn de aantallen wat verhoogd door twee groepen (37 & 48) zwervers, bestaande uit ongepaarde vogels, in respectievelijk 2016 en 2017. Verder gaat het om rondzwervende groepen van de diverse slaappleatsen in de buurt op zoek naar voedsel. De aantallen daarvan wisselen sterk per maand en per jaar, zie figuur 142 en 143. De winteraantallen variëren van enkele exemplaren tot groepen van bijvoorbeeld 185 (februari 2005), 180 (maart 2013), 111 (november 2007) en 210 (november 2009).

Roek *Corvus frugilegus*

De roek is groot met een geheel zwart verenkleed zoals de zwarte kraai. Een duidelijk zichtbaar verschil is snavel die vooral aan de basis licht is. De wigvormige staart en de afhangende dijveren onderscheiden hen ook. De roep van de roek is lager dan het trage 'kraa kraa' van de zwarte kraai en het is vaak ook nasaal.

De roek komt in westen en ten westen van Tilburg in flinke aantallen voor. In de Reeshof is een broedkolonie en ook in de aangrenzende buitengebieden broeden roeken en verblijven ze er de rest van het jaar. In Tilburg-Noord is het een zeldzame vogel aan het worden. Na het verdwijnen van de broedkolonie in het Wilhelminapark rond 2010 is ook aan het foerageren langs het Wilhelminakanaal een einde gekomen. Soms foerageren er in koude periodes enkele roeken op de kleine eikels van de moeraseiken langs de Vlashoflaan in Tilburg-Noord. Ze doen dat gewoonlijk samen met kauwen. Beide soorten trekken nogal eens in elkaars gezelschap op.

Roeken.

In het buitengebied ten noorden van Tilburg worden zelden roeken aangetroffen. Ook in het Noorderbos zijn de waarnemingen schaars. Gedurende de gehele tellingenreeks zijn in vier jaren roeken aangetroffen - in totaal 30 exemplaren -, waaronder een groep van 18 roeken op 10 augustus 2013. Na vele wisselingen in aantallen en verspreiding en een dieptepunt rond 1970 is de huidige Nederlandse broedpopulatie (2013-2015) met 48.000-53.000 paren ongeveer gelijk aan die van rond 1940. De huidige winterpopulatie, met gasten uit Noord- en Noordoost-Europa, bestaat uit 150.000-175.000 roeken. (bron: sovon.nl)

Zwarte kraai

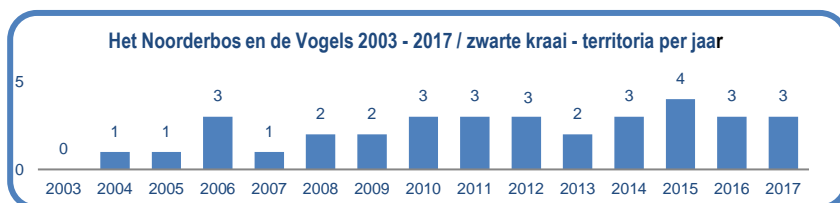
Corvus corone - broedvogel

Zwart met glans

Op enige afstand lijkt het alsof de zwarte kraai een geheel zwart verenkleed heeft. Dat het niet zo is, viel anderen al lang geleden op. Nozeman & Sepp beschrijven het in 'Nederlandsche Vogelen' (1770-1829). "De kleur vertoont zig van verre geheel zwart, doch van naby befchouwd heeft die een blauwachtige purperen of violetten glans, welke in 't leven fchoon affteekt, en deezen anderszins zeer barsen vogel niet onbevallig maakt. Hy is geheel en al blauwachtig zwart, met een geronde staart en fpitze stuurpennen, zegt Linnaeus". De lengte van de zwarte kraai is 47 cm en zijn poten en snavel zijn zwart. 'Kaaa kaaa' of 'kraaa kraaa' zijn de klanken die we als mens van ze opvangen. We horen niet echt een onderscheid tussen roep en zang. Toch zijn er verschillen in de klanken die ze uitstoten. Zwarte kraaien raken soms in conflict met roofvogels. Ze verjagen weleens een buizerd. Één soort geluid is duidelijk daaraan gekoppeld: een langgerekte ratel.

Gestage toename ondanks druk

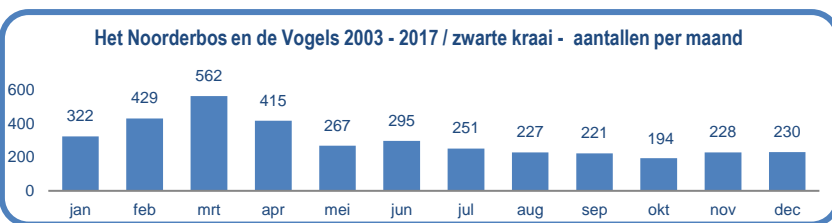
De zwarte kraai staat als standvogel te boek. Toch worden jaarlijks flinke hoeveelheden trekkende zwarte kraaien waargenomen door trekteleposten aan de kust en in het binnenland. Ze komen uit het noorden, bijvoorbeeld uit Noord-Duitsland. Ook jonge vogels die nog geen eigen territorium hebben, verplaatsen zich over grote afstanden. De zwarte kraai is een alleseter die bovendien erg vindingrijk is. Ondanks voortdurende druk - sterke vervolging in het verleden - hebben ze geen angst voor mensen en broeden ze tot in grote steden. Vermeende schade aan alles en nog wat is ze verweten. Nog maar enkele tientallen jaren geleden hingen ter afschrikking dode kraaien aan een stok te bungelen op een voederkuil of in een akker. Volgens de eerste Atlas van de Nederlandse broedvogels (1973-1977) is de populatie na de Tweede Wereldoorlog toegenomen en deze werd toen geschat op 30.000-40.000. Die toename heeft zich doorgezet volgens de Vogelatlas (2013-2015) tot 60.000-100.000 broedparen en een winteraantal van 200.000-400.000. (bron: sovon.nl)

Figuur 144: alle vastgestelde territoria van zwarte kraaien per jaar met het totaal boven de kolom.

Territoriale- en zwermkraaien in het Noorderbos

Hoewel we vaak groepen van tientallen zwarte kraaien bij elkaar op akkers en weilanden zien, zijn het toch territoriale vogels. Een paartje, vooral het mannetje, verdedigt een gebied van ruim 10 tot wel 40 ha tegen soortgenoten. De zwarte kraai komt gewoonlijk pas na het vierde jaar tot broeden. Niet gepaarde vogels tussen 1 en 4 jaar oud zwerven in groepen rond op minder geschikte voedselgebieden als open cultuurland en intensief gebruikte landbouwgebieden. Deze zwermkraaien zijn vaak in slechte conditie en er is harde onderlinge selectie. Vuilnisstortplaatsen zijn aantrekkelijk voor zwermende vogels. Zwermkraaien vallen vaak territoriale zwarte kraaien lastig. In het Noorderbos is sprake van beide verschijnselen. Een zwak stijgend aantal zwarte kraaien broedt jaarlijks in het gebied. Zie figuur 144, waarin ook de lichte schommelingen van de aantallen territoria zijn aangegeven. Zwermkraaien drukken ook hun stempel in het Noorderbos. Ze verschijnen vooral in het begin van het jaar tot met april. De hoogste aantallen worden gewoonlijk de eerste drie maanden van de verschillende jaren in de tellingenreeks vastgesteld. Zie figuur 145. Het jaar 2005 is met 71 exemplaren op 5 juni daarop een uitzondering.

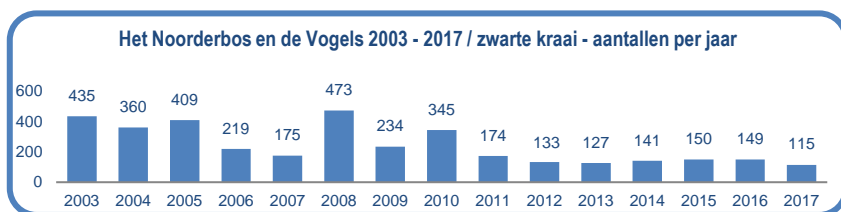

Figuur 145: alle waargenomen zwarte kraaien van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Op 7 maart 2008 is het hoge aantal van 121 zwarte kraaien gezien op één telling. Meerdere flinke groepen drijven het totaal aantal dat jaar op tot het hoogste in de reeks, 473. In de andere topjaren is dat ook het geval. In de grafiek met de aantallen per jaar (figuur 146) zijn wisselingen in de aantallen zwermkraaien als sterke schommelingen te zien in de eerste helft van de tellingenreeks. Het vaak ontbreken van deze niet territoriale vogels, in de 2^e helft is ook de oorzaak van het veel lagere, wel redelijk stabiele niveau in die periode.

Figuur 146: alle waargenomen zwarte kraaien van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Afname zwermvogels

Vanaf 2011 zijn de aantallen zwermkraaien in het Noorderbos veel lager dan gemiddeld in de eerste periode van de tellingenreeks. Met een uitzondering van 41 stuks op 21 februari 2015 komen de aantallen in die periode niet boven de 20. De oorzaak van deze afname is niet helemaal duidelijk. Toename van de begroeiingen, waardoor er minder open delen zijn om te foerageren, lijkt een aannemelijk verklaring. Mogelijk is het gebied daardoor niet meer aantrekkelijk voor grote groepen zwermkraaien. De afname is wel abrupt. De zwermkraaien zijn vaak gezien in populieren naast voederkuilen bij een boerderij aan de Kalverstraat. De aangrenzende weilanden en landbouwgronden zijn vaak bezet door flinke aantallen kraaiachtigen en duiven. Grote delen van het gebied zijn in gebruik als maisakkers. Mogelijk is dat areaal toegenomen of zijn er andere wijzigingen in het grondgebruik.

Raaf

Corvus corax

Uitgestorven

De raaf is een grote zwarte vogel met een groene tot paarse metaalachtige glans over het verenkleed. Met 64 cm is hij de grootste kraaiachtige in Nederland. De snavel is fors en sluit aan op het vrij platte voorhoofd. Het geluid dat hij maakt is typerend: vaak een laag, traag, hard en ver dragend 'kor, kor, kor'. Rond 1800 is de raaf een algemene broedvogel in Nederland. Rond 1900 komt hij nog in alle provincies behalve Zeeland voor, waarna het een schaarse broedvogel wordt. In Limburg handhaaft het laatste paar zich tot 1948. Het uitsterven van de raaf als broedvogel in Nederland is te wijten aan de mens. Streng vervolging door de versterking van nesten en afschot is de oorzaak. De raaf is schadelijk geacht voor de landbouw, het pluimvee en de jacht.

En terug

In 1936 vindt al een eerste poging plaats om de ravenstand op peil te brengen in Nederland. Negen jonge raven uit Litouwen worden een jaar gewend en losgelaten. Die zijn echter na een jaar verdwenen. In 1966 start een nieuwe goed voorbereide herintroductie op de Veluwe en in Utrecht. Gefokte jonge vogels worden losgelaten en gingen vanaf 1976 broeden in het wild. Na geruime tijd nemen de aantallen broedvogels toe en volgt verdere verspreiding. (J.Bouterse in Argus, 2004.) Uiteindelijk bereikt de raaf Midden-Brabant en broedt in 2016 op de Kampina bij Oisterwijk. Op 5 februari 2017 is één laag overvliegende luid roepende raaf gezien in het Noorderbos. Het luide roepen wijst op de aanwezigheid van een soortgenoot in de buurt. Op 12 november foerageert een paar raven op een weiland aan de Kalverstraat, niet ver (100 meter) van het Noorderbos. Verder zijn er in 2017 in de omgeving (de Brand & en de Loonse en Drunense Duinen) door mij in totaal nog 6 raven waargenomen, waaronder eenmaal een paar. Ook enkele waarnemingen van andere kwamen me ter oren.

Spreeuw

Sturnus vulgaris – broedvogel

Deltavlieger

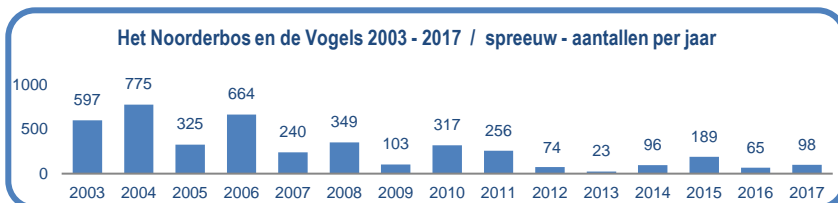
De spreeuw is een gedrongen vogel. Met de spitse vleugels, zwevende in de vlucht, lijkt het een kleine deltavlieger. Het formaat (22 cm) is ongeveer gelijk aan de zanglijster en de koperwiek, maar kleiner dan de merel en de kramsvogel. Het verenkleed lijkt overwegend zwart. In detail zie je het bruin op de vleugels, de puntige stippen op het gehele lijf. Die vooral wit zijn op de borst van het mannetje. De punten slijten af, waardoor het verenkleed in voorjaar donkerder is. De snavel is geel en de poten zijn roze. Jonge spreeuwen zijn muisbruin met een witte vlek onder de snavel. De zang van de spreeuw is lang, gevarieerd en melodieus. Altijd klinken de typische krassende en raspende klanken er doorheen. Ook tijdens de vaak misleidende imitaties hoor je ergens geluid dat er niet bij hoort. Spreeuwen eten in het voorjaar en de zomer vooral insecten. Ze halen gezamenlijk – in grote groepen - wormen en larven van langpootmuggen uit graslanden. Dicht bij elkaar tasten ze de bodem door steeds met de snavel in de grond te pikken. Daarnaast eten spreeuwen bessen, zaden en granen. Aanvallen van spreeuwen op kersenboomgaarden en andere fruitbomen zijn berucht.

Grote spreeuwen slaappleats in nabij het Noorderbos.

Afnemende dichtheden

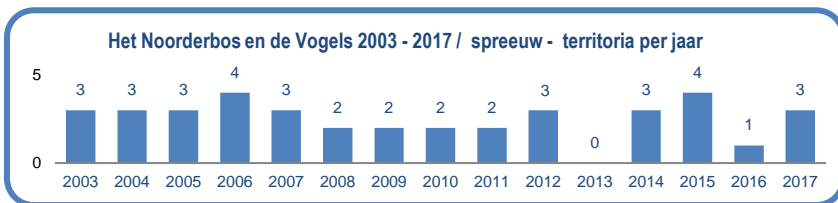
Spreeuwen zijn holenbroeders en nestelen in natuurlijke holtes. Oudere bossen, bosranden en ook verwaarloosde aanplant van populieren kunnen massaal bezet worden. Indien er gelegenheid is, broeden spreeuwen met veel soortgenoten samen op een plek. In stedelijk gebied maken ze in gaten en spleten in huizen en andere bebouwingen hun nest. Ze bevolken de meest ondenkbare plaatsen. De in Nederland broedende spreeuwen verplaatsen zich na het broedseizoen gewoonlijk naar Zuid-Frankrijk of Zuid-Engeland en soms wat verder weg. In de winter krijgen we in ons land bezoek van veel spreeuwen uit oostelijk en noordelijk gelegen streken. Slapen doen ze buiten het broedseizoen gezamenlijk in groepen oplopend tot duizenden. Aan het einde van de dag strijken ze massaal neer in bomen, rietvelden en ook in hoogspanningsmasten. Het laatste is een bekend beeld in de omgeving van het Noorderbos. De aantallen spreeuwen gaan in heel West- en Noord-Europa achteruit. Ook in Nederland, vooral in het oosten en het zuiden, zijn afnames vastgesteld. In de periode 2013-2015 variëren de aantallen. (bron: sovon.nl)

Figuur 147: alle waargenomen spreeuwen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Ook in het Noorderbos afname

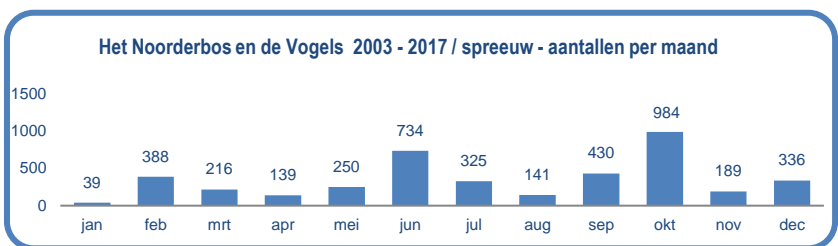
Het overzicht van alle tellingen in de reeks laat een onregelmatig beeld zien (zie figuur 147). Het geeft tevens aan dat de totaalaantallen per jaar afnemen. Het schetst, met sterke wisselingen, een neergaande lijn. Er zijn steeds een zestal percelen (oude vloeivelden) van een hectare of wat meer open gehouden. Deze zijn gemaaid en/of begraaasd, maar in sommige jaren zijn ze wel erg ruig gebleven. Daarnaast zijn de meeste jonge aanplanten uitgegroeid en daardoor ongeschikt als foerageergebieden voor spreeuwen geworden.

Figuur 148: alle vastgestelde territoria van spreeuwen per jaar met het totaal boven de kolom.

Weinig broedende spreeuwen in het Noorderbos

Hoewel spreeuwen opvallende vogels zijn, laten zich als broedvogel niet snel ontdekken in een groot afwisselend gebied als het Noorderbos. Het gekwetter dat voor zang doorgaat, wordt op enige afstand niet altijd opgemerkt. Het aantal vastgestelde broedende spreeuwen is erg laag. In 2013 zijn er zelfs géén opgemerkt. Er op terugkijkende zijn er waarschijnlijk paren broedende spreeuwen over het hoofd gezien in voorgaande jaren. Lets om op te letten in de toekomst.

Figuur 149: alle waargenomen spreeuwen van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

Pieken tijdens de trektijden en het uitvliegen van jonge spreeuwen

Het overzicht van de opgetelde aantallen waargenomen spreeuwen per maand laat meerdere pieken en dalen zien. In augustus vindt de rui plaats en houden spreeuwen zich kalm, net zoals veel andere vogelsoorten. Zo min mogelijk opvallen in deze kwetsbare periode is de manier om te overleven. In april zijn de waarnemingen laag omdat dan alle spreeuwen op hun eieren zitten. Spreeuwen broeden tamelijk synchroon. Beide geslachten zitten op het broedsel. Het vrouwtje neemt het merendeel, tweederde van de tijd, voor haar rekening. In januari zijn gedurende de gehele reeks nauwelijks spreeuwen waargenomen. Die eerste maand van het jaar staat in sterk contrast met februari. Dan vindt, doorlopend tot begin maart, de terugtrek naar het noorden door Nederland plaats. Juni is de topmaand wanneer spreeuwenouders met hun vliegvlugge jongen in grote groepen rondzwerfen om ze te voeden. Ze komen dan ook vaak in het Noorderbos terecht. In oktober zijn steeds de meeste spreeuwen gezien. In die periode trekken miljoenen spreeuwen over en door Nederland op weg naar het zuiden.

Spreeuwen.

Huismus

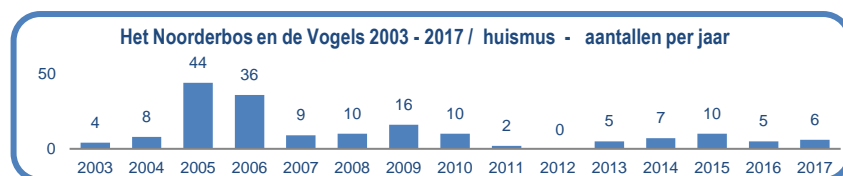
Passer domesticus

Kwetteren en tsjilpen

Een bruin met zwart en wit gemêleerd verenkleed aan de bovenzijde en een lichte onderzijde typeren de huismus. Het vrouwtje is wat lichter getint, vooral de kop. Het mannetje valt op door de grijze kop en wangen met bruin achter de ogen en de zwarte kin. De zang is een verscheidenheid aan kwetterende en tsjilpende geluiden. Mannetjes maken een nest, waarbij ze onophoudelijk zitten te tsjilpen om een vrouwtje te lokken.

Op de rode lijst beland

Het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de huismus beslaat grote delen van Eurazië en Noord-Afrika. Door menselijk ingrijpen komt de huismus nu ook voor in Noord- en Zuid-Amerika, in het zuidoosten van Afrika, in Australië en Nieuw-Zeeland. Het is op dit moment de meest verspreide zangvogel van de wereld. In Europa is zijn glorietijd inmiddels voorbij. Sterke afnames zijn vastgesteld in Nederland, Duitsland en Groot-Brittannië. Oorzaken hiervoor zijn onder andere de afname van nestgelegenheden en het krimpen van voedselbronnen. De al eerder ingezette afname kwam vanaf 1990 in een vrije val. In 10 jaar halveerde de landelijke populatie. In 2004 werd de huismus op de 'Rode lijst van de Nederlandse broedvogels' geplaatst als 'gevoelig'. Een opmerkelijke maar doordachte keuze om de aandacht op deze ooit zeer algemene soort te vestigen. In 2013-2015 zijn 600.000-1.000.000 broedparen geschat; in 1973-1977 waren dat 1.000.000-2.000.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

Figuur 150: alle waargenomen huismussen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Huismus, man.

Alleen zwervers in het Noorderbos

Gedurende de tellingenreeks zijn in het Noorderbos in totaal 172 huismussen waargenomen. De huismus is als broedvogel aan bebouwing gebonden. Die ontbreekt in het Noorderbos. De waarnemingen van huismussen bestaan voornamelijk uit kleine rondzwerfende groepjes vanuit nabij gelegen boerderijen. In de omgeving is de huismus op meerdere plaatsen gevestigd als broedvogel. In 2005 en 2006 zijn het wat grotere groepen die in het Noorderbos verschijnen. Het gaat dan om 10 of maximaal 22 exemplaren. In de nazomer trekken ze in groepen rond, samen met hun jongen, op zoek naar granen.

Ringmus

Passer montanus

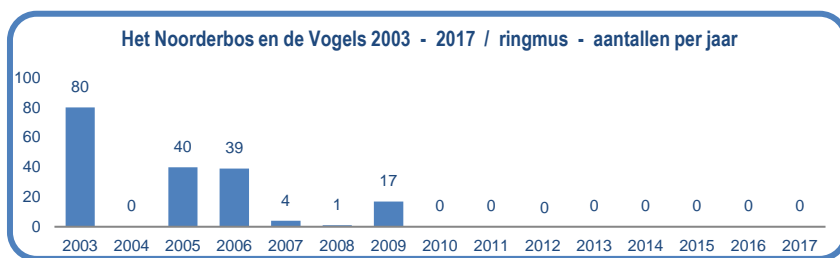
Mus van landelijk gebied

De huismus en de ringmus lijken veel op elkaar. Ze zijn dan ook nauw verbonden; ze komen beiden uit het geslacht *Passer*. Twee duidelijke verschillen onderscheiden de soorten van elkaar. Bij ringmussen zijn de beide seksen eender uitgedost. Het onderscheid met het gelijkende mannetje huismus is de kop. Die is geheel chocoladebruin en is met een lichtere ring om de hals afgetekend. Ook de wang, met een donkere vlek erin, is wat lichter. Met de geluiden onderscheiden ze zich ook enigszins. Beiden maken kwetterende en tsjilpende geluiden. De ringmus is echter wat bescheidener dan de huismus: hij roept minder luid. Vaak zijn zijn roepjes wat hoger en sneller dan die van de huismus en ze klinken soms nasaal. Ringmussen laten zich horen vanuit struiken of lage takken van bomen, niet vanaf huizen. De ringmus is een vogel van kleinschalig landelijk gebied, die wel aan de randen van bebouwingen en in grote parken voorkomt. Het is een holenbroeder die in allerlei holtes, zoals in bomen en nestkasten, broedt.

Gehalveerde populatie

De Europese populatie ringmussen is sinds 1980 ruim gehalveerd. De ringmus staat sinds 2004 naast de huismus op de 'Rode lijst van de Nederlandse broedvogels' als 'gevoelig' genoteerd. De in Nederland broedende ringmussen overwinteren hier of trekken over korte afstand weg. De laatste verzamelde gegevens uit 2013-2015 (40.000-60.000 broedparen) laten een verdere teruggang van de populatie zien, vooral in Noord-Brabant en Limburg. Waarschijnlijk komen ze er niet toe om meerdere broedsels per jaar te produceren, iets wat noodzakelijk is om de populatie op peil te houden. Meer maisteelt en het verdwijnen van akkeronkruiden schijnt het hele jaar een nadelige rol te spelen voor ringmussen. In de winter verblijven er 150.000-300.000 ringmussen in Nederland. In de trekperiodes is er doortrek van en naar noordelijk en oostelijk gelegen broedgebieden. (bron: sovon.nl)

Figuur 151: alle waargenomen ringmussen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Beperkte waarnemingen in het Noorderbos

In de gehele tellingenreeks zijn opgeteld 181 ringmussen waargenomen. Zie figuur 151. In 2005 is het een grote groep (40). In 2003 en 2006 gaat het om meerdere waarnemingen van kleinere groepen. Het is alsof ze zich tijdelijk in de buurt ophouden. In 2004 en vanaf 2010 blijven waarnemingen uit. In de omgeving, binnen afstand van enkele kilometers, zijn wel twee locaties bekend waar tot nu toe soms ringmussen worden gezien.

De verschillende eikenlanen zijn geliefd bij vinken, nagenoeg het gehele jaar door.

Vink

Fringilla coelebs - broedvogel

Pink-pink

De naam vink wordt wel verklaard als een geluidsna bootsing van de bekende lokroep 'pink-pink' van deze vogel. De wetenschappelijke naam *Fringilla coelebs* zou staan voor ongepaard en heeft te maken met het gescheiden van elkaar op trek gaan. Vrouwtjes vinken trekken in het najaar eerder en verder weg dan de mannetjes. De jonge vinken gaan nog eerder op pad. Onze vink is nauw verwant aan en behoort tot hetzelfde geslacht (*Fringilla*) als de keep (*Fringilla montifringilla*) en de blauwe vink (*Fringilla teydea*.) De geslachten van de vink lijken wel op elkaar. Met groen op meer dan de helft van de staart en donkere vleugels met dubbel lichte banen en witte buitenste staartpennen is de gelijkenis op afstand aanmerkelijk. Van dichtbij is het vrouwtje, met een bescheiden bruine kop, een prachtige vogel. De man is meer opzichtig gesierd met roodbruine wangen en borst. Zijn kruin is grijsblauw. Naast het lied van de merel klinkt de 'vinkenslag' veel Nederlanders bekend in de oren. Als geliefde kooivogel en door het houden van zangwedstrijden met vinken is het voor velen een bekend geluid. Het krachtige 'pinken' is eveneens bekend en veel gehoord.

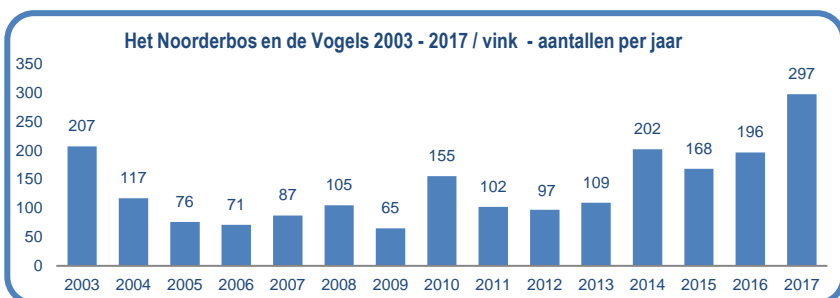

Talrijke trekvogel

De vink is, met een geschatte broedpopulatie van 200 miljoen paren, binnen Europa de talrijkste broedvogel. De Nederlands broedvogels verplaatsen zich niet of nauwelijks buiten het broedseizoen. Vooral in het najaar, van eind september tot begin november met de piek in oktober, trekken vinken massaal over Nederland naar het zuiden. Ze vliegen vooral over de zuidoostelijke helft van Nederland en langs de kust - Lensink e.a. (2002), Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Daarnaast trekken vinken ook over het binnenland. Op de trektelpost 'Viaduct Meierijbaan Tilburg' wordt al tientallen jaren door leden van de 'Vogelwerkgroep KNNV Tilburg' in oktober de vogeltrek geregistreerd. De vink is steeds de meest talrijke vogel.

Vijftig procent meer vinken sinds 1990

De vinkenpopulatie in Nederland is vanaf 2000 gestabiliseerd, vooral op de hoge zandgronden. Vanaf 1990 zijn de aantallen met 50% toegenomen. Door het ouder worden van de bomen en de toename van beplantingen is de soort sterk uitgebreid. De vink verspreidde zich over de minder bezette delen, vooral in Laag-Nederland. Het verschil tussen de aantallen broedvogels tijdens het eerste Atlasproject in 1973-1977 met 60.000-90.000 paren is dan ook enorm als je de resultaten in de Vogelatlas uit 2013-2015 bekijkt: 400.000-500.000 broedparen. In de winter verblijven er 1 tot 2 miljoen vinken in Nederland. (bron: sovon.nl)

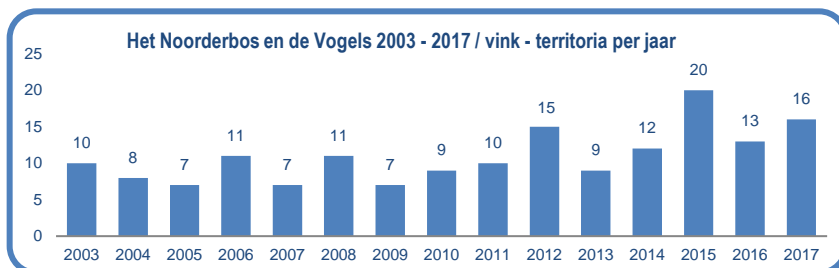

Figuur 152: alle waargenomen vinken van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

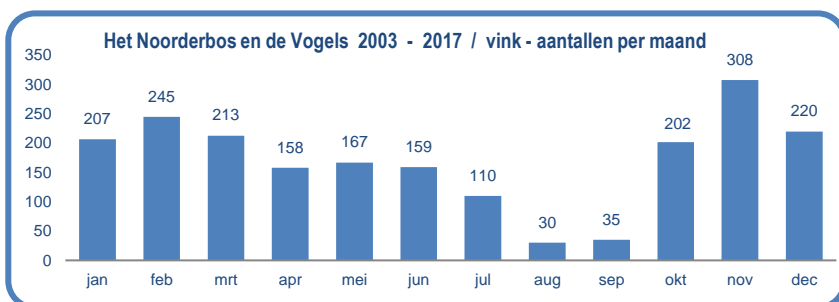
Pieken en diepe dalen

De vink is tijdens alle jaren van de tellingenreeks aangetroffen in het Noorderbos. Opgeteld gaat het in totaal om 2054 vinken. Het verloop van de aantallen is vrij onregelmatig. Een hoog begin met erna een lange periode met minder waarnemingen. Daarbinnen zijn wel enkele verhogingen te zien. Zie figuur 152. Aan het einde, met ook weer schommelingen, is een stijgende lijn te zien. In 2016 en 2017 is de vink tijdens alle tellingen gezien of gehoord. In andere jaren, vooral die met lagere totaal aantallen, ontbreken ze meerdere keren in de periode na het broedseizoen en soms in de winter. In het erg magere jaar 2009 zijn er ook tijdens twee tellingen in het broedseizoen géén vinken aangetroffen.

Figuur 153: alle vastgestelde territoria van vinken per jaar met het totaal boven de kolom.

Het aantal vastgestelde broedende vinken is wisselend. Zie figuur 153. De verschillen gaan niet gelijk op met de wisselingen van het totaal aantal per jaar waargenomen vinken. Per jaar spelen ook andere gebeurtenissen in de jaarcyclus van de vink een rol. In het aantal waargenomen territoria is naar het einde van de reeks toe een stijgende trend vastgesteld.

Figuur 154: alle waargenomen vinken van alle tellingen per maand opgeteld met het totaal boven de kolom.

In de grafiek in figuur 154 zijn alle waarnemingen van de afzonderlijke maanden opgeteld. Augustus en september zijn laag vanwege de rui. Oktober en november springen er in hoogte uit door de trek. Oktober is eigenlijk de topmaand van de trek van vinken door Nederland volgens 'Vogeltrek over Nederland – 2002'. Door een hoog aantal waargenomen vinken op 7 november 2017 (104) en op 21 november 2003 (50) stijgen de aantallen van november tegen de verwachting in boven die van oktober uit. In de broedtijd zijn de aantallen tamelijk stabiel en aflopende in juli richting de ruiperiode. In de tijd dat de voorjaarstrek plaats vindt, van begin maart tot begin april, is slechts een gering aantal vinken geteld ten opzichte van de voorafgaande wintermaanden. De maand februari valt tamelijk hoog door een waarneming van 103 vinken op 22 februari 2014.

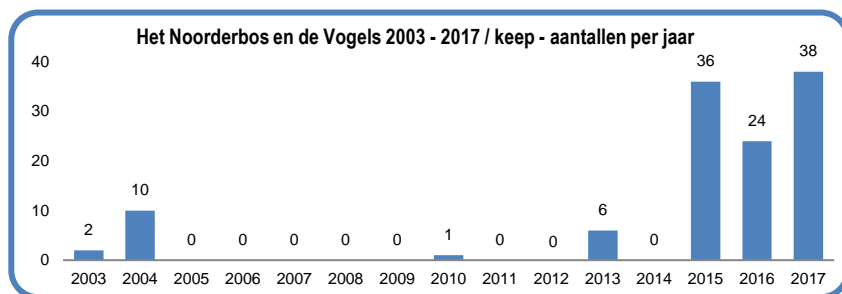

Keep *Fringilla montifringilla*

Kepen mengen zich vaak, in kleinere aantallen, met groepen vinken. Met de nasale, rauwe, raspande roep 'chééép' onderscheidt de keep zich. In Tilburg wordt de keep ook wel 'kwèèk' genoemd naar de harde roep (kwèèkerd staat voor schreeuwlelijk). Vinken vermengen zich juist niet met een groep kepen. De keep vliegt sneller dan de vink en is in de vlucht ook zichtbaar beweeglijker. Het bewegen van de keep lijkt meer op het 'dansen' van sijen.

In een groep vinken valt de keep meestal pas op na het horen van de roep. In vorm, lengte (16 cm) en gedrag zijn beide soorten gelijk. Verschillen in het verenkleed zijn er wel. De witte stuit van de keep is, vooral in de vlucht, het meest opvallend. Het oranje op de borst en de vleugels van beide geslachten is in de winter minder opmerkelijk. De kop van de man is 's winters meer bruin en in de zomer egaal zwart. Zwart overheerst in het verenkleed van de keep meer dan in dat van de vink.

De keep is in Nederland doortrekker, wintergast en een zeldzame broedvogel. In het verleden zijn enkele zekere broedgevallen vastgesteld, maar vanaf het einde van de jaren negentig van de vorige eeuw niet meer. Dat lijkt op een afname. De cijfers uit 2013-2015 laten 0-5 waarschijnlijke broedparen en 50.000-100.000 kepen in de winter zien. (bron: sovon.nl)

Figuur 155: alle waargenomen kepen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Wintergast

In het Noorderbos is de keep alleen een gast in de winter. De laatste jaren van de tellingenreeks is het gebied het meest in trek. Van kepen is vooral bekend dat ze foerageren op beukenootjes. Ze eten echter ook oogstresten en andere zaden. In het Noorderbos hebben ze een andere voedselbron aangeboord. Daar zijn sommige vloeivelden, percelen van om en nabij één hectare, geheel beplant met lijsterbessen. De inmiddels volop vruchten dragende bomen zijn ontdekt door de kepen. Gedurende de gehele winterperiode van 2015-2016 en in 2017 zijn op lijsterbessen foeragerende kepen gezien (zie figuur 155).

De talrijk in het Noorderbos aangeplante lijsterbessen zijn een geliefde voedselbron voor kepen en andere vogels in de herfst en een deel van de winter.

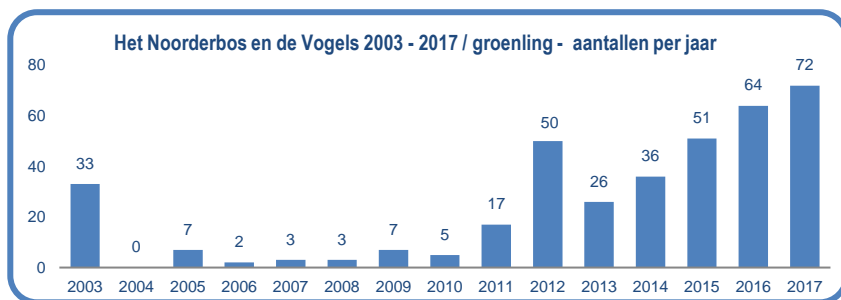
Groenling

Chloris chloris - broedvogel

Tijdens de vlinderachtige balts en ook in de vlucht vallen de gele en lichtere tinten in het verenkleed van het mannetje groenling op. Naast de merendeels grijze slagpennen zijn de overige bovendelen vooral groen met een beetje geel op de staart. De donkere, vaak zwarte tinten zorgen voor mooie contrasten. Het vrouwtje is wat bescheidener uitgedost met minder lichte en meer grijsgroene veren. Met uitzondering van de vleugelveren neigen de bovendelen van het vrouwtje wat naar bruin. Geliefd voedsel van de groenling zijn de zaden van rozenbottels. Verder eten ze allerlei zaden en zijn ze dol op zonnebloempitten. In het broedseizoen staan, zoals bij veel zaadeters, ook insecten op het menu. Langgerekt, in toon dalend nasaal raspen, is de meest typerende klank die de groenling uit. Met verder een scala aan gelijkende roepjes en fluittoontjes laat de groenling zich goed herkennen. Alle geluiden zijn vrij kort en vaak niet als zang of roep te onderscheiden. Kanarieachtig klanken behoren daar ook nog al eens toe.

Uitbreiding van de populatie groenlingen

De oostelijke grens van het verspreidingsgebied van de groenling is de Oeral. Verder komt hij in heel Europa voor inclusief het zuidelijk deel van Fenno-Scandinavië. In de winter vullen vogels uit het noorden en het oosten de Nederlandse populatie aan. De meeste van onze broedvogels blijven hier. Een klein deel maakt omzwervingen richting het zuiden. Van oudsher is een halfopen landschap met gevarieerde begroeiingen favoriet bij de groenling. Ze worden dan ook bijna overal in Nederland aangetroffen. Veelvuldig verblijven ze in de vele groene stedelijke gebieden die we tegenwoordig kennen. In de winter zijn akkers met veel oogstresten ook erg in trek. Van 1975 tot 2000 breidt het aantal groenlingen zich uit door de kolonisatie van zuidelijk Flevoland. Daarna nemen de aantallen groenlingen gestaag toe tot 65.000-100.000 broedparen in 2013-2015. In de winter bedragen de aantallen 200.000-400.000. (bron: sovon.nl)

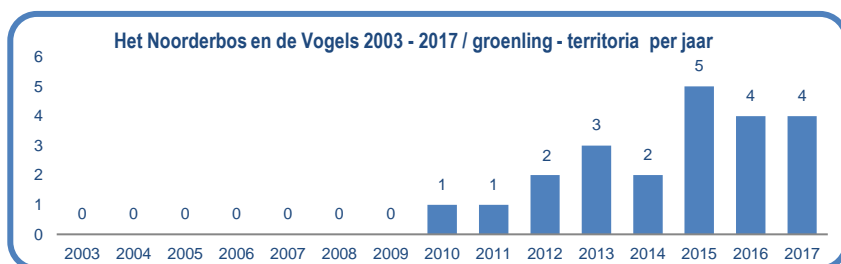
Figuur 156: alle waargenomen groenlingen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Groenlingen in de winter.

Meer lijsterbessen, meer groenlingen

De talrijk aangeplante lijsterbessen in het Noorderbos trekken naast de keep ook veelvuldig de groenling aan. Met het verschil dat de groenling het jaar rond aanwezig is. Het zijn vaak vaste plekken waar hij verblijft en hij is daar ook in het broedseizoen actief. De vruchtvorming van de lijsterbesbomen is in de eerste helft van tellingenreeks nog beperkt. Daarna bloeien ze steeds weelderiger. Er is een duidelijke relatie tussen deze ontwikkeling en het voorkomen van de groenling. Dat laten de opgetelde aantallen van alle tellingen per jaar in de grafiek in figuur 156 zien. Meer bessen, meer groenlingen. (Met uitzondering van een onverklaarbare piekwaarneming in de zomer van 2003). De aantallen zijn gezien de grote hoeveelheden lijsterbessen niet uitzonderlijk hoog. Mogelijk is de groenling buiten het broedseizoen niet zo luide en valt hij daardoor in grote delen van het jaar minder op. Of misschien is hij de rest van het jaar niet zo gebonden aan het gebied. De groenling is in het vroege voorjaar (februari-maart), in de zomer (juni-juli) en in de trekmaand oktober het meest aanwezig in het Noorderbos. In de overige maanden zijn de aantallen vaak meer dan 50% lager.

Figuur 157: alle vastgestelde territoria van groenlingen per jaar met het totaal boven de kolom.

Vaste broedomgeving

Het aantal broedvogels loopt op met de totaalaantallen waargenomen groenlingen per jaar. De grafiek in figuur 157 laat daarbij wel enige schommelingen zien. Een strook vrij jong bos, met ook voor een deel open gebied langs de Kalverstraat, is het kerngebied van de broedende groenlingen. Er zijn slechts enkele broedgevallen elders in het Noorderbos bekend.

Putter

Carduelis carduelis - broedvogel

Verenkleed als een kleurig palet

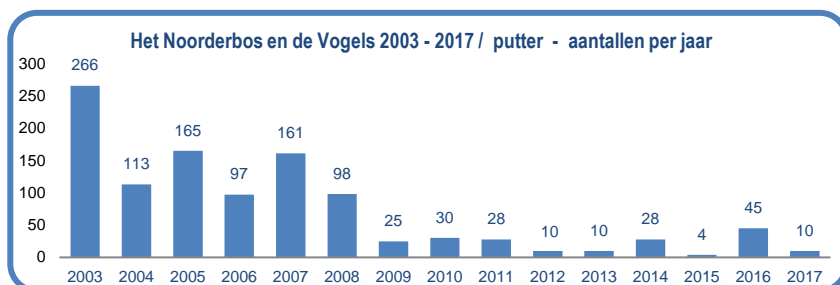
Door zijn kleurig uiterlijk lijkt de putter groter, maar met 14 cm lengte is hij kleiner dan de vink en de keep (beide 16 cm). Mannetje en vrouwtje putter zijn bijna identiek; de kop van het mannetje bevat wat meer rood. De putter is compact gebouwd met een grote kop en een lange puntige snavel. De onderzijde van het lichaam is bijna geheel wit met wat geelbruin op de flanken. De rug is geelbruin en verder is het verenkleed van de putter een kleurig palet van zwart, wit, geel en rood. De zang klinkt aangenaam. Het liedje is een aaneenschakeling van gevarieerde roepjes. Het is vooral een hoog gekwetter, prettig en levendig, met aan het einde vaak lage trillers. De wetenschappelijke naam van de putter 'Carduelis carduelis' betekent 'op distels voorkomende vogel'. De vooral zaden etende putter wordt vaak op distels aangetroffen en daarom in het verleden distelvink genoemd. De jonge putters krijgen een meer eiwitrijk voedsel, zoals insecten, om op te groeien.

Steeds meer putters in Nederland

Uit het begin van mijn 'vogelkijkcarrière' (meer dan 35 jaar terug) herinner ik me dat de grens van het broedgebied van putters ten noorden van Tilburg in de buurt van Waalwijk lag. In die periode had Nederland twee min of meer gescheiden voorkomende putterpopulaties, bestaande uit twee ondersoorten.

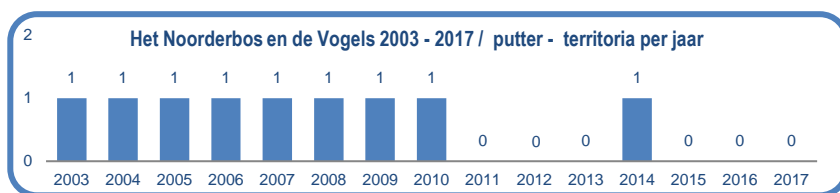
De Britse ondersoort *Carduelis carduelis britannica* broedde in het westen en zuidwesten van het land, in de duinen en ook op kleigronden. In de oostelijke en zuidelijke provincies ging het om de nominaatsoort *Carduelis carduelis carduelis*. In de periode van de eerste broedvogelatlas (1973-1977) is vastgesteld dat de Britse ondersoort zich had uitgebreid. Hij werd omschreven als vrij talrijk, de oostelijke als schaars tot vrij schaars. Het totale putterbestand is toen geschat op 3.000-4.500 broedparen. Daarna is de soort toegenomen. Rond 2000 is de verspreiding in het westen compleet. Ook Flevoland, Friesland en het rivierengebied zijn dan geheel bezet door putters. Tijdens de laatste atlasperiode (2013-2015) zijn 35.000-43.000 broedparen vastgesteld. Er zijn geen putterloze regio's meer in Nederland. Naast de aanhoudende toename zijn er in het westen plaatselijk wel afnames vastgesteld. Vanuit Groot-Brittannië zijn toenames gemeld, vanuit Frankrijk en noordoost Duitsland afnames. (bron: sovon.nl)

Figuur 158: alle waargenomen putters van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Noorderbos minder aantrekkelijk voor putters

De putter is tijdens alle jaren van de tellingenreeks in het Noorderbos aanwezig. Zie figuur 158. Het gaat in totaal om 1090 exemplaren. De grafiek laat zien dat er na wat behoorlijke wisselingen in de aantallen vanaf 2009 een snelle daling volgt. Vanaf 2009 zijn er nog weinig putters waargenomen. De waarschijnlijke oorzaak is dat het gebied door de toenemende hoogte van de begroeiingen minder aantrekkelijk voor putters is geworden. Door het doorgroeien van de aangeplante bomen zijn veel distels en ander onkruiden verdwenen en daardoor is het voedselaanbod flink beperkt. Het gebied heeft daardoor ook veel van zijn openheid verloren.

Figuur 159: alle vastgestelde territoria van putters per jaar met het totaal boven de kolom.

Het aantal vastgestelde territoria van putters is steeds laag, zie figuur 159. Na 2010 is er nog eenmaal (2014) één territorium vastgesteld. Daarna verdween de putter als broedvogel uit het Noorderbos.

In alle teljaren zijn de waarnemingen in het broedseizoen het laagst. Van 2003 tot 2008 stijgen de aantallen fors ná het broedseizoen. Daarna nemen ze in de meeste jaren vanaf september weer af. Het hoogste aantal, 110 putters, is op zondag 17 augustus 2003 gezien. In dat jaar is het hoogste aantal putters waargenomen in de tellingenreeks. In dat jaar zijn ook groepen van 80, 35 en 24 stuks genoteerd.

Sijs *Spinus spinus*

De sijs is een erg kleine vinkensoort (12 cm). Het verenkleed van het mannetje is groengeel. Het vrouwtje is wat minder opvallend gekleurd. Het is een handige zaadeter, die vaak ondersteboven aan elzenproppen en bij berkenzaden hangt. Een beperkt aantal sizen (300-500 paren) broedt in Nederland (2013-2015). Als doortrekker en overwinteraar komt de sijs talrijk voor in Nederland: 100.000-300.000 exemplaren. (bron: sovon.nl)

De aantallen waargenomen sizen in het Noorderbos zijn laag gedurende de hele tellingenreeks. Ze zijn alleen in 2006 (106), 2008 (3) en in 2016 (27) aangetroffen. Het zijn steeds winterwaarnemingen. Op zondag 19 februari 2006 is het een groep van minstens 100 stuks.

Sizen in de sneeuw.

Kneu

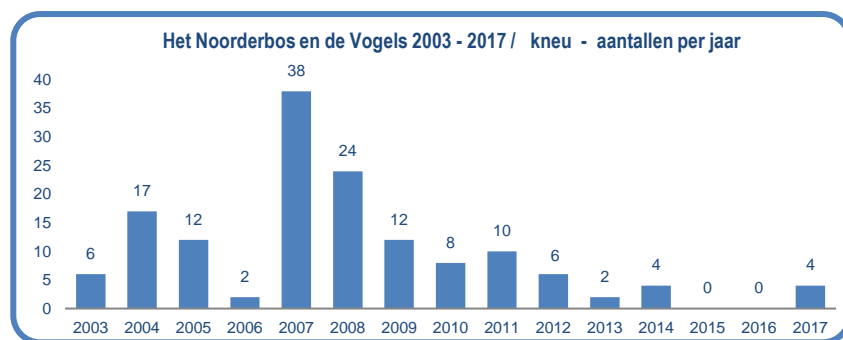
Linaria cannabina - broedvogel

'Kneuteren'

De kneu is een kleine vinkachtige (13 cm) met een lange gevorkte staart. Hoewel meerdere 'vinken' een gevorkte staart hebben is de inkeping bij de kneu beduidend opvallender. Als hij hoog zit, is dat een belangrijk determinatiekenmerk, naast de geluiden en het verenkleed. In zijn eerste uitgave van 'Het Vogelboekje' uit 1912 beschrijft Jac. P. Thijssen het 'kneutje' als erg kleurrijk. Met enig voorstellingsvermogen compenseert dat de toen nog te dure kleurenplaten. Er staat: "Het mannetje heeft een prachtig karmijnrood voorhoofd en ook de borst is heel mooi rood. De rug is bruin, de onderzijde heel licht bruin, de vleugels donker met witte randen aan de handpennen, ook de staart is zwart met wit. Het wijfje heeft geen rood, haar borst is bruingeel met donkere lengte streepjes. In de winter hebben de veren brede grijze randen, zodat dan van het rood bij het mannetje niet veel te zien is. De snavel is loodkleurig." In het verleden is de kneu veel gehouden als kooivogel vanwege het fraaie uiterlijk en de zang. De naam 'kneu' is klanknabootsend (onomatopée): de vogel is vernoemd naar zijn roep. Het 'kneuteren' is een lang aanhoudend, stotterend liedje. Het is een snel mengsel van gevarieerdere rateltjes, trillers en heldere hoge fluittoontjes.

Gestabiliseerd na forse afname

De kneu is een karakteristieke broedvogel van kleinschalig landbouw-, heide- en duingebied. Ook dichtbegroeide moerasgebieden, jonge aanplanten en struikgewas in bebouwde omgevingen hebben zijn voorkeur. In zijn geschikte biotoop eet de - niet kieskeurige - kneu graag onkruidzaden. Om te nestelen moeten er ook struwelen of hagen zijn of dichte, liefst doornige, struiken. De kneu gaat in heel Europa in aantal achteruit, met Denemarken, Duitsland en Oostenrijk als koplopers. In Nederland is de populatie kneuen sinds 1990 met meer dan 60% achteruit gegaan. De laatste tien jaren treedt stabilisering of een licht herstel op. Het merendeel van de Nederlandse broedpopulatie kneuen trekt weg naar Zuidwest-Europa om te overwinteren. Naast de kleine aantallen inlandse broedvogels wordt de winterpopulatie gewoonlijk aangevuld door vogels uit Noord- en Oost-Europa. De huidige broedvogelpopulatie (2013-2015) bestaat uit 30.000-50.000 broedparen. In de winter verblijven er 25.000-40.000 kneuen in Nederland. (bron: sovon.nl)

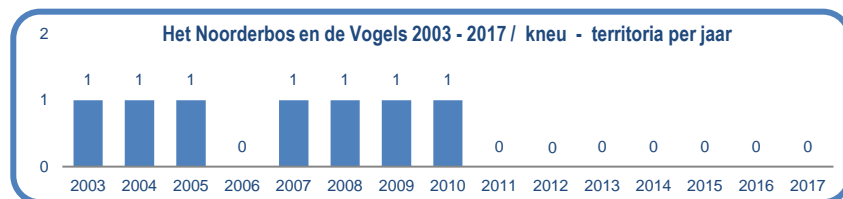

Figuur 160: alle waargenomen kneuen van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Kneu, man.

Het totaal aantal waargenomen kneuen in het Noorderbos is met 145 exemplaren in 15 jaar niet hoog. Het overzicht van de tellingenreeks in figuur 160 laat onregelmatige aantallen zien. Het beeld verloopt van enkele redelijk stabiele jaren naar een daljaar gevolgd door twee piek jaren waarna de aantallen geleidelijk afnemen tot bijna niets. In het piekjaar 2007 zijn in het voorjaar en de zomer tijdens een groot deel van de tellingen kneuen gezien. Waarvan eenmaal 10 exemplaren en eenmaal 11 exemplaren. Op 2006 na is in de eerste helft van de reeks steeds één territorium per jaar vastgesteld. Na 2010 waren er geen broedgevallen meer. Zie figuur 161.

Figuur 161: alle vastgestelde territoria van kneuen per jaar met de totalen boven de kolom.

Op een groep van 13 exemplaren op zaterdag 25 januari 2004 na zijn bijna alle kneuen binnen de datumgrenzen van het broedseizoen en de 2 maanden erna gezien. Het ouder worden van de aangeplante bomen in het Noorderbos heeft zeker gevolgen voor een liefhebber van meer open terrein als de kneu. De verdere afname in de aangrenzende agrarische gebieden door het toenemend intensief gebruik heeft ook invloed op de aantallen kneuen in het telgebied.

Barmsijs

Acanthis flammea

De barsijs, een kleine vinkachtige (13 cm), is altijd te herkennen aan het rode voorhoofd en de zwarte kin. Het verenkleed is gestreept, van boven grijsbruin en van onderen licht. De borst en keel van het mannetje zijn in het voorjaar en de zomer rozerood.

Barmsijzen komen in Nederland in twee soorten voor. De kleine (*Acanthis flammea cabaret*) en de grote barsijs (*Acanthis flammea flammea*) worden soms als verschillende soorten beschouwd; anderen houden het op ondersoorten. De twee soorten zijn moeilijk van elkaar te onderscheiden. De door mij waargenomen vogels zijn als barsijzen genoteerd. Barmsijzen zijn vooral wintergasten en soms invasievogels die zich door wisselend aanbod van voedsel (berken- en fijnsparzaden) in de taiga naar het westen verplaatsen (bron: Vogelscherming.nl). Kleine barsijzen komen in lage aantallen tot broeden in Nederland. Met het nodige voorbehoud is de populatie in de periode 2013-2015 op 100-170 broedparen geschat. De winterpopulatie in die periode is geschat op 1.000-5.000 kleine barsijzen en 500-3.000 grote barsijzen. (bron: sovon.nl) Op vrijdag 6 februari 2009 is een groepje van 11 barsijzen aanwezig in het Noorderbos.

Een van de locaties, met krentenboompjes en lijsterbessen, geliefd door goudvinken.

Goudvink

Pyrrhula pyrrhula – broedvogel

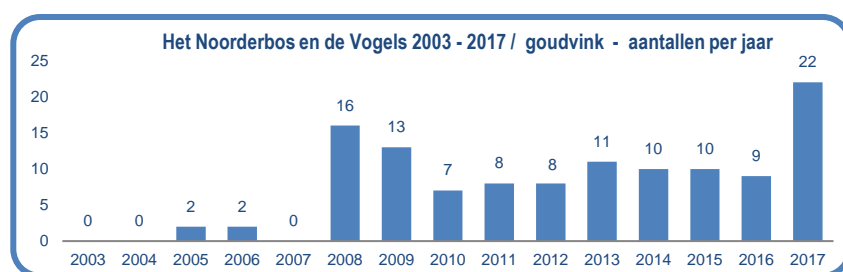
Zingt zelden

Goudvinken hebben een hechte paarband waardoor ze weinig energie in balts en zang steken. Ze blijven vaak in dekking om uit het beeld van roofvogels te blijven. Ondanks hun prachtige verenkleed vallen ze niet zo op. Zowel mannetjes, vrouwtjes als jongen hebben een vierkante witte stuit en een zwarte staart. Ook de onderstaartdekveren zijn wit. Mannetje en vrouwtje goudvink foerageren gewoonlijk samen. De roze borst van het mannetje is het meest opvallend. Beide hebben een zwarte kop en gelijke tekeningen over de rest van het lichaam. Het vrouwtje is van boven meer bruin dan het mannetje. De goudvink is een grote vinkachtige (17 cm) met een stevige en korte zwarte snavel. Een opvallende verschijning. Het geluid van de goudvink lijkt op een menselijke fluittoon en is dan ook door sommige mensen goed na te doen. De zang laat hij slechts zelden horen. Die is kort en liefelijk en bestaat uit trillers, rollers en zuivere fluittonen.

Meer goudvinken in deze eeuw

Goudvinken nestelen in bos- en parkachtige landschappen en laten zich in de winter ook in kleinschalig cultuurland en tuinen zien. Ze eten vooral zaden en bessen. In het voorjaar staan ook katjes van loofbomen, knoppen en uitlopende bladscheuten op het menu. De jongen worden grootgebracht met zaden en insecten. De 20^e eeuw werd na een geleidelijke toename van goudvinken afgesloten met een afname van de aantallen. Kort na het begin van de nieuwe eeuw namen de aantallen weer toe. De Nederlandse populatie steeg met bijna 40%. Ook in de aangrenzende Duitse gebieden trad herstel op. De Nederlandse broedvogels trekken niet weg maar worden aangevuld door gasten uit het noorden, waardoor de aantallen in de winter hoger uitkomen. De huidige Nederlandse populatie (2013-2015) bestaat uit 9.000-11.000 broedparen en 20.000-30.000 goudvinken verblijven hier in de winter. (bron: sovon.nl)

Figuur 162: alle vastgestelde territoria van goudvinken per jaar met de totalen boven de kolom.

De Goudvink is vanaf 2008 in het Noorderbos in vrij stabiele aantallen aangetroffen. Het totaal aantal is met 118 exemplaren niet hoog en in het begin ontbreken ze zelfs enkele malen helemaal. Zie figuur 162. Deze prachtige vogel laat zich niet vaak zien en verdwijnt gewoonlijk weer snel uit beeld. Gedurende het verloop van de tellingen heb ik het subtiele geluid van de goudvink beter leren kennen, waardoor het beeld reëler is geworden. In de beginjaren zijn de aantallen bijna wel zeker onderschat. De waarnemingen vinden vaak plaats op dezelfde locaties. Dat zijn plekken waar talrijke krentenboompjes en lijsterbessen zijn aangeplant. In vier teljaren (2008, 2012, 2015 & 2016) leidden voldoende waarnemingen in de juiste periode tot het vaststellen van één territorium van de goudvink.

Appelvink

Coccothraustes coccothraustes

De appelvink is een grote vinkachtige vogel (19 cm) met een stevige kop en een forse kegelvormige snavel. Het verenkleed is vooral bruin met een grijze band in de nek. De vleugels zijn donker met een grote witte baan er dwars over. Aan het einde van de staart bevindt zich een brede witte band. Ook de onderstaart dekveren zijn wit. In de vlucht, vooral van onderen gezien, bevat het verenkleed van de appelvink nogal wat witte veren.

Na uitbreiding van het verspreidingsgebied en toename van de aantallen (1975-2000) kent Nederland 12.000-15.000 broedparen appelvinken in de periode 2013-2015. In Noord-Brabant is de soort relatief schaars. De verspreiding valt merendeels samen met die van de grote bosgebieden. In oud gevarieerd loofbos en ook gemengd bos voelen ze zich thuis, zoals in Twente, de Achterhoek en delen van de Veluwe en Limburg. Flevoland kende waarschijnlijk tijdelijk de hoogste dichtheden. Onze broedvogels overwinteren hier of trekken weg naar het zuiden. In de winter komen de aantallen uit op 6.000-12.000 exemplaren. (bron: sovon.nl)

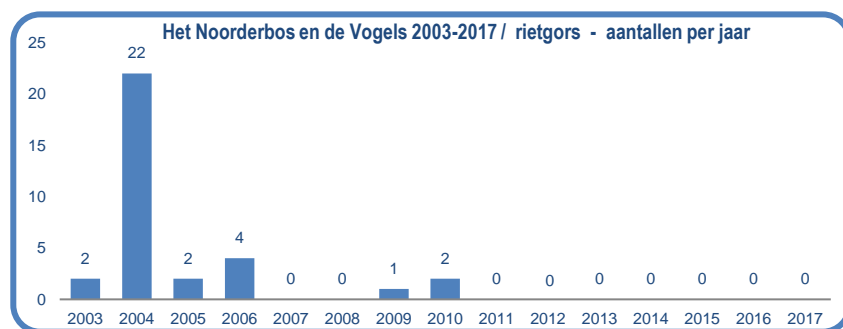
Aleen in 2014 zijn appelvinken in het Noorderbos waargenomen. Tweemaal in het begin van het jaar. Op zondag 19 januari strijken 12 appelvinken neer in de top van een hoge boom in de oude houtsingel parallel aan de Udenhoutseweg. Op zaterdag 5 april zijn het 6 appelvinken die zich goed laten bekijken in een van de dubbele eikenlanen in het noordelijke deel van het gebied.

Rietgors

Emberiza schoeniclus - broedvogel

De baardstrepen – wit bij de rietgorsman en beige bij de vrouw - zijn typerend voor gorzen. Baardstrepen zijn smal en lopen van de snavel schuin naar beneden. De rug van de rietgors heeft zwarte en bruine strepen in de lengte. De onderzijde is wit met op de borst donkere vlekken. De buitenste veren van de vrij lange staart zijn wit. Het mannetje heeft in het broedkleed een zwarte kop en een witte halsband. Het lichaam van de rietgors is langgerekt met een totale lengte van 15 cm. Het is een broedvogel van waterrijke gebieden met riet, struiken en ruigtes. Buiten het broedseizoen is hij ook op onverwachte plekken te vinden, zoals op stoppelvelden en op de heide.

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is de populatie rietgorzen duidelijk toegenomen en stabiliseert de laatste tien jaar. Volgens de Vogelatlas, waarvoor de gegevens van 2013 tot 2015 verzameld werden, bestaat het broedvogelbestand uit 60.000-110.000 paren. In de winter zijn er 20.000-40.000 rietgorzen in Nederland. (bron: sovon.nl)

Figuur 163: alle vastgestelde territoria van rietgorzen per jaar met het totaal boven de kolom.

Rietgors, man.

Het ontstaan en weer grotendeels verdwijnen van rietkragen heeft het doen en laten van de rietgors bepaald in het Noorderbos. De rietkragen zijn nooit groot van omvang geweest. Lokaal in de Zandley worden het riet en andere begroeiingen tweemaal per jaar verwijderd door het waterschap. In zes van vijftien teljaren is de rietgors in beperkte aantallen waargenomen, in totaal 33. Het betrof meestal maar enkele exemplaren. In 2004 zijn uitzonderlijk in totaal 22 rietgorzen waargenomen, voornamelijk verdeeld over de eerste helft van het jaar, met hooguit 5 per telling. In dat jaar is een territorium vastgesteld, evenals in de daaropvolgende jaren 2005 en 2006.

Spotvogel

Hippolais icterina - broedvogel

Njeeh njeeh njeeh

De betekenis van het tweede deel van de wetenschappelijke naam van de spotvogel, icterina, is 'geelachtig'. De spotvogel werd in het verleden wel aangeduid als spotter of spotlijster. Zijn imiteren van de zang van andere vogels wekt de indruk dat hij de spot drijft met die vogels. De vele imitaties komen ook naar voren in de Vlaamse naam 'zevenzanger'. Een andere bijnaam is het Brabantse 'kakelutje', naar het karakteristieke geluid dat de spotvogel maakt. Naast de lange gevarieerde zang, gelardeerd met imitaties, klinkt er altijd meerdere keren het 'njeeh njeeh njeeh' doorheen. Dat laatste is hét kenmerk van de spotvogel. De spotvogel heeft groene of olijfgroene bovendelen met donkerder vleugels en staart, helder gele onderdelen, een witte onderstaart en een gele wenkbrauwstreep. Sommige vogels hebben minder geel. Bij het zingen zet het mannetje de kruinveren op, en als een paar elkaar het hof maakt, doen ze dat allebei. De snavel is vrij lang met een oranjeachtige basis en de poten zijn blauwgrijs.

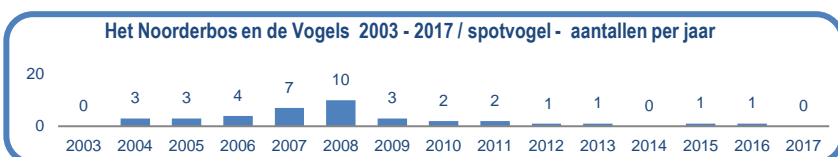
Spotvoël

Het tweede deel van de wetenschappelijke naam heeft nog een betekenis. Icterina is verwant aan het Griekse ikteros dat geelzucht betekent. Hierdoor heeft de spotvogel vanouds de faam dat hij mensen van geelzucht kan genezen. Daarvoor zou men slechts naar de vogel behoeven te kijken (Henk Blok e.a., 1995) De spotvogel komt voor in open loofbossen en op allerlei plaatsen waar vrij jong loofhout en struikgewas groeien, zoals in houtwallen. Maar ook tuinen en parken met oude bomen zijn geliefd. Het is een echte zomervogel die van mei tot in augustus in Nederland verblijft. Deze insecteneter is het grootste deel van het jaar in zijn winterverblijf in het zuiden van Afrika. Dat bereikt hij via de zuidoostelijke route door het zuiden van Europa. In Zuid-Afrika is de spotvogel ook een bekende zangvogel en heet daar spotvoël.

Meerdere oorzaken afname

Tijdens de eerste atlasperiode (1973-1977) is de spotvogel in bijna alle gebieden in Nederland aanwezig met 30.000-45.000 broedparen. Er zijn nauwelijks atlasblokken waar de soort ontbreekt. Daarna is het verspreidingsgebied met een vijfde verminderd en de aantallen broedparen zijn flink afgenomen met de grootse daling tot de eeuwwisseling. De verzamelde cijfers van het Noorderbos laten zien dat ook daarna de afname doorzet. Ook stel ik uit eigen waarnemingen vast dat in de regio Tilburg de spotvogel sterk is afgenomen de laatste decennia.

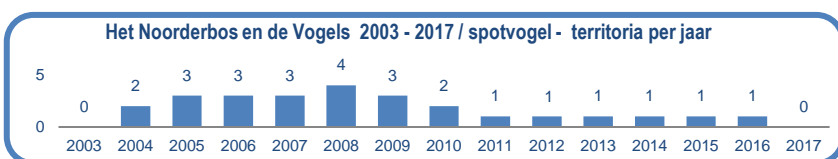
De huidige (2013-2015) landelijke stand is 10.000-15.000 broedparen. De veroudering van alle Nederlandse bossen is ongunstig voor de spotvogel. Ze zijn juist gebonden aan jonge bosstadia. Een deel van het verlies is vermoedelijk ook toe te schrijven aan het rooien en niet onderhouden van kleine landschapselementen. Of plaatselijke voedseltekorten de oorzaak zijn, is niet onderzocht (bron: sovon.nl). De algemene afname van insecten, de risico's in de overwinteringsgebieden en ook het opschuiven van het broedareaal door klimaatveranderingen zijn waarschijnlijk allemaal zaken die hier meespelen.

Figuur 164 : alle waargenomen spotvogels van alle tellingen per jaar opgeteld met het totaal boven de kolom.

Noorderbos wel een geschikt biotoop

Het Noorderbos heeft meerdere stekken die geschikt zijn als biotoop voor de spotvogel. Vanaf de eerste jaren van de tellingenreeks neemt de geschiktheid van het gebied toe, waarmee het totaal aantal en het aantal broedparen stijgen. Zie de figuren 164 en 166. In 2008 is het totaal aantal het hoogst en is ook met 4 territoria de top van het aantal broedvogels bereikt. De territoria concentreren zich in het noordelijke deel. Enkele tientallen jaren oude eiken, andere loofboomsoorten en ook veel struiken domineren dat deel. In andere jaren is deze locatie eveneens geliefd bij broedende spotvogels. Na 2008 nemen de aantallen en het daaraan gekoppelde aantal territoria af. Het laatste teljaar ontbreekt de spotvogel geheel. Deze terugval gaat gelijk op met de lokale en landelijke afname van de soort.

Figuur 165 : alle vastgestelde territoria van spotvogels per jaar met het totaal boven de kolom.

Zwarte mees

Periparus ater - broedvogel

De zwarte mees (11 cm) is de kleinste van de mezen, kleiner dan de kuifmees, de pimpelmees en de matkop (12 cm). Het kenmerk van de zwarte mees is de zwarte kop met witte nekvlek naast de grote witte wangen. De blauwgrijze bovenzijde wordt gemarkeerd door twee fijne witte vleugelstrepen, de onderkant is bruinwit. De kop van de zwarte mees is groot in verhouding tot het lijf. De staart is kort en de zwarte keelvlek is opvallender dan bij de andere mezen. Met het lange dunne snaveltje pikt hij insecten op tussen dennenkegels en boomschors.

De zwarte mees leeft het liefst in sparrenbossen. In dennenbossen en ook in gemengde bossen vinden ze ook wel hun plekje, echter in wat lagere dichtheden. In het Noorderbos is de zwarte mees aangetroffen aan de randen van het bosgebied de 'Zandley'. De randen van dit gemengd bos, met veel grove den en zeeden, vallen binnen de grenzen van het telgebied.

In de 20^e eeuw nemen de landelijke aantallen toe ten gevolge van de massale aanplant van naaldbomen. Vanaf 1985 nemen de aantallen af door omzetting van naaldbossen naar meer natuurlijk loofbos. Ook voedselafname blijkt een rol te spelen. De huidige (2013-2015) populatie zwarte mezen bestaat uit 16.000-20.000 broedparen. (bron: sovon.nl)

In drie verschillende jaren in de tellingenreeks is een zingende zwarte mees aangetroffen in het Noorderbos. In 2008 valt de waarneming buiten de datumgrenzen (15 maart – 30 juni) die Sovon aanhoudt bij het vaststellen van een territorium. In 2014 en in 2015 is de datum wel goed, in beide jaren voor één territorium.

De strook bos links van de Zandley bestaat voor een groot deel uit grove dennen en behoort bij het telgebied. Het is de plek waar de zwarte mezen zijn aangetroffen.

Literatuurlijst:

- ANWB Vogelgids van Europa / Lars Svensson e.a. / 6e druk / 2016 / ISBN 978 90 215 6326 6
- Atlas van de Nederlandse broedvogels 1973-1977 / R.M.Teixeira / Natuurmonumenten / 1979 / ISBN 90 70099 19 5
- Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000 / SOVON 2002 / Beek - Ubbergen / ISBN 90 5011 161 0
- Atlas van de Nederlandse Vogels / SOVON / 1987 / Arnhem / ISBN 9072121 01 5
- Avifauna van Nederland / E.J.Brill / Commissie van de Nederlandse Avifauna / 1970
- Avifauna van Noord-Brabant / F. van Erve e.a. / 1967 / Van Gorcum & Comp.
- Basisrapport voor de rode lijst vogels 2016 / Sovon
- Blauwsloten en riolen / Henk van Doremalen / 1993 / ISBN 9074418 02 3
- Broedvogels in Nederland 2004-2017 / meerdere auteurs / SOVON-monitoringsrapporte
- BWPI (DVD) Birds of the Western Palearctic Interactive 2.0 / 2006
- De blauwe reiger / Alfred Blok & Tommy Dybbro / Kosmos vogelmonografieën / 1980 / IABN 90 215 0950 4
- De blauwe reiger / Jan P Strijbos / 1935 / L.J Veen - Amsterdam
- De boomklever / Anne de Vries / 1985 / Thieme Zutphen / ISBN 90 03 98500 6
- De kievit / Rinke Tolman / Bosch & Keuning NV / 1969 / Baarn
- De Nederlandse Vogelfamilies / Marcel Boer / Het Vogeljaar nr.2- 2019
- De Nederlandse vogelnamen en hun betekenis / H.Blok & H.Ter Stege / 1995 / ISBN 90 9008646 3
- De ontvederde vogel / Katrina van Grouw / 2014 / Tirion / ISBN 978 90 5210 9398
- De Spreeuw / Koos Dijksterhuis / 2017 / Atlas Contact / ISBN 978 90 450 2910 8
- Een jaar tussen de spechten / H. Sielman / 1961 / Uitgeverij Ploegsma
- Eenden / Trevor Boyer e.a. / 1980 / Tirion Baarn / ISBN 90 5210 133 7
- Elseviers broedvogelgids / C.Harrison / 1977 / Elsevier / ISBN 90 10 01338 3
- Eseviërs duivengids / Andrew Mc Neillie / 1976 / Elsevier
- Grote Historische Atlas Noord-Brabant 1894-1914 / Thijs Caspers e.a. / 2005-2006 / ISBN 10 90 8645 001 6
- Handboek Vogels van Nederland / 2009 / KNNV uitgeverij / ISBN 978 90 5011 270 3
- Handleidingen SOVON broedvogelonderzoek Nijmegen 1996 - 2004 - 2011 - 2016
- Het beste vogelboek / The Readers Digest BV / 1972 / Amsterdam
- Het Vogelboek / Philip Burton & Peter Hayman / 1977 / ISBN 90 210 0135 7
- Historische topografische Atlas Noord-Brabant 1846-1843 / Thijs Caspers e.a. / 2008 / ISBN 978 90 8645 024 4
- Mondelijke mededelingen Hr. Muis, voormalige beheerder van het gebied voor de Heide maatschappij.
- Nederlandsche Vogelen (1770-1829) Nozeman & Sepp
- Noorderbos Tilburg, bosaanleg op vervuilde grond SV-005 / november 2002 / Gouda SKB
- Noorderbos, van vloeivelden naar multifunctioneel bos / Gemeente Tilburg / 2002
- Rode lijst doortrekkende en overwinterende vogelpopulaties in Nederland / 2016 / Sovon
- Roofvogels van Noordwest-Europa / Dick Rosman / 1993 / Dutch Birding / ISBN 90 74345 02 0
- The Life of the Robin – 4^e editie / David Lack / Ebenezer Baylis and Son / 1965 / London
- Van velerlei veer / Rinke Tolman / 1924 / Mijgh & van Ditmar's uitgevers-maatschappij / Amsterdam
- Vogelatlas van Nederland / SOVON / 2018 / Kosmos / ISBN 978 90 2157 0051
- Vogelbalans / Sovon / 2017
- Vogeltrek over Nederland / Rob Lensink e.a./Sovon / 2002 / Schuyt & Co / ISBN 90 6097 566 9
- Wat zingt daar? / Dick de Vos e.a. / KNNV uitgeverij / 2005 / Utrecht / ISBN 90 5011 195 5
- Website 'De Nederlandse mieren' nlmieren.nl
- Website Sovon / <https://www.sovon.nl/provincies/> / gegevens aantallen Noord-Brabantse vogelsoorten
- Website Sovon / <https://www.sovon.nl/soorten/> / gegevens aantallen landelijke vogelsoorten
- Website Vogelbescherming Nederland / <https://www.vogelbescherming.nl/> / informatie vogelsoorten
- Woordenboek van de Nederlandse vogelnamen / Klaas J. Eigenhuis / 2004 / SDBA / ISBN 90 8088433 1 8

Bijlage 1: Alle waargenomen Vogels in het Noorderbos 2003 - 2017																
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Dodaars	5	2	13	47	63	67	25	24	10	10	9	6	6	3	6	296
Fuut	16	34	33	51	50	50	44	36	40	30	55	56	43	49	54	641
Geoorde fuut	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Aalscholver	49	55	42	43	46	61	18	17	30	22	63	19	27	22	33	547
Kleine zilverreiger	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Grote zilverreiger	0	0	0	0	0	0	9	1	0	9	10	0	0	0	3	32
Blauwe reiger	74	67	69	77	79	73	42	44	52	54	63	35	27	33	57	846
Ooievaar	0	0	0	0	0	0	13	0	0	9	0	0	0	3	9	34
Lepelaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Knobbelzwaan	4	0	2	1	7	6	17	15	16	7	14	6	40	1	0	136
Kolgans	17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17
Grauwe gans	2	0	0	0	0	6	23	1	8	12	3	7	2	14	6	84
Soepgans	44	43	24	1	0	0	0	0	0	5	20	20	22	23	23	225
Grote Canadese gans	10	6	13	6	22	14	4	10	117	103	36	127	442	555	272	1737
Brandgans	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nijlgans	9	20	16	52	104	82	79	92	64	89	125	43	101	96	134	1106
Bergeend	2	2	0	0	2	0	0	2	0	1	6	2	0	0	0	17
Mandarijneend	0	0	4	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	3	10
Smient	0	0	0	25	0	6	0	0	0	2	0	0	0	0	0	33
Krakeend	0	6	0	0	10	0	6	2	18	14	42	36	73	65	29	301
Wintertaling	0	0	0	0	0	0	3	2	0	2	1	0	2	1	0	11
Wilde eend	1871	1608	1751	1447	992	870	813	919	1467	1458	1428	929	929	1024	1264	18770
Soepeend	109	67	112	107	55	86	58	57	75	47	59	48	39	40	50	1009
Pijlstaart	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Slobeend	3	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	1	9
Tafeleend	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Kuifeend	35	34	23	14	39	14	14	5	14	8	2	7	9	5	1	224
Grote zaagbek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	4
Wespendief	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Rode wouw	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Bruine kiekendief	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Blauwe kiekendief	4	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
Havik	0	2	1	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	6
Sperwer	2	3	1	0	0	2	3	3	2	1	5	2	7	2	1	34
Buizerd	31	60	30	25	25	27	29	25	34	28	20	25	39	39	36	473
Visarend	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Torenvalk	20	38	41	33	25	17	3	1	1	2	1	0	1	0	0	183
Boomvalk	0	6	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	11
Slechtvalk	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	5	0	4	0	11
Patrijs	8	47	57	13	6	15	7	0	0	0	3	0	0	1	7	164
Fazant	23	24	37	34	56	48	36	37	38	14	35	36	15	17	13	463
Waterral	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Waterhoen	47	40	6	16	33	48	47	65	20	33	26	26	32	41	21	501
Meerkoet	89	149	176	230	243	123	130	146	111	76	96	140	171	106	79	2065
Scholekster	9	7	6	7	6	7	5	8	6	7	10	5	2	7	8	100
Kleine plevier	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	11	17	30
Kievit	18	9	3	5	18	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	54
Watersnip	2	1	1	0	1	0	4	2	0	3	0	0	0	0	0	14
Houtsnip	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Grutto	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Wulp	0	0	1	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
Tureluur	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Groenpootruiter	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2
Witgat	8	4	3	3	0	1	4	6	0	3	8	0	0	0	0	40

Bijlage 1: Alle waargenomen Vogels in het Noorderbos 2003 - 2017

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Oeverloper	2	7	1	3	1	1	4	4	3	2	1	4	0	6	7	46
Kokmeeuw	804	717	712	722	517	605	94	91	865	349	136	25	17	4	5	5663
Stormmeeuw	106	45	30	125	11	23	11	7	11	57	26	0	0	0	0	452
Kleine mantelmeeuw	0	0	10	0	2	0	0	0	2	0	0	1	0	5	1	21
Zilvermeeuw	22	106	5	7	7	9	8	0	80	3	3	1	0	0	0	251
Visdief	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Holenduif	22	56	16	46	12	21	13	23	19	15	7	5	14	26	10	305
Houtduif	612	474	1154	784	1129	910	301	537	281	432	249	646	258	275	501	8543
Turkse tortel	0	0	0	0	2	0	0	0	3	3	1	1	0	0	0	10
Zomertortel	0	0	0	3	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
Koekoek	0	1	0	0	2	4	5	3	4	0	0	0	3	5	2	29
Gierzwaluw	6	2	6	0	0	9	0	24	10	2	0	2	1	10	3	75
IJsvogel	16	12	13	9	21	16	3	4	4	2	0	3	3	10	5	121
Groene specht	7	4	11	16	14	11	11	4	15	8	9	13	9	12	10	154
Zwarte specht	1	0	2	3	1	4	1	7	0	1	6	1	3	6	5	41
Grote bonte specht	16	13	11	8	23	22	15	30	33	26	30	40	39	51	44	401
Kleine bonte specht	0	0	0	1	2	0	0	2	0	0	1	3	0	2	0	11
Veldleeuwrik	0	0	0	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	1	0	5
Oeverzwaluw	98	122	4	1	0	0	0	0	41	0	0	0	0	0	254	520
Boerenzwaluw	50	25	57	25	31	45	19	18	32	19	40	18	65	24	37	505
Huiszwaluw	27	48	45	21	12	18	0	9	8	1	0	26	2	0	0	217
Boompieper	25	30	34	31	28	28	28	35	49	26	21	15	23	17	13	403
Graspieper	180	112	109	77	5	6	2	5	0	1	20	2	0	4	1	524
Waterpieper	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Grote gele kwikstaart	0	1	0	0	0	1	0	0	0	3	2	0	0	0	1	8
Witte kwikstaart	9	14	5	4	4	3	0	1	14	4	13	4	3	9	13	100
Winterkoning	93	139	175	181	184	183	172	139	141	139	107	134	167	210	191	2355
Heggenmus	9	16	8	33	37	33	29	11	8	13	9	18	8	24	23	279
Roodborst	31	41	62	34	86	76	54	55	77	58	52	95	159	153	148	1181
Zwarte roodstaart	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Gekraagde roodstaart	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Paapje	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Roodborsttapuit	37	90	74	50	82	57	55	20	32	33	21	5	0	13	0	569
Tapuit	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Merel	49	71	114	142	171	167	174	199	185	251	216	253	274	283	233	2782
Kramsvogel	87	44	61	108	0	24	0	35	8	38	340	0	325	26	33	1129
Zanglijster	8	9	14	10	17	28	40	31	35	41	44	39	40	66	31	453
Koperwiek	0	0	2	11	35	39	42	67	117	17	26	24	72	65	101	618
Grote lijster	0	1	0	1	2	1	4	1	0	1	1	1	0	2	0	15
Sprinkhaanzanger	0	0	2	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Bosrietzanger	7	5	12	26	27	26	22	10	9	4	7	6	7	0	3	171
Kleine karekiet	10	14	14	16	6	22	24	25	26	11	21	6	20	13	21	249
Spotvogel	0	3	3	4	7	10	3	2	2	1	1	0	1	1	0	38
Braamsluiper	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Grasmus	35	41	60	62	49	62	62	48	84	54	44	54	50	52	53	810
Tuinfluter	2	14	11	25	19	25	22	19	29	27	28	16	18	16	10	281
Zwartkop	20	25	30	29	35	46	56	60	86	81	99	94	101	98	116	976
Tijftjaf	54	67	56	43	86	106	119	128	151	173	91	139	133	141	148	1635
Fitis	27	37	63	85	98	120	112	153	137	93	83	106	72	95	87	1368
Goudhaan	11	1	0	0	0	2	1	1	0	0	0	4	4	4	2	30
Vuurgoudhaan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Staatmees	7	43	22	47	36	54	30	54	69	32	10	59	34	35	55	587
Matkop	3	7	2	6	5	11	1	9	5	5	2	4	9	10	9	88
Kuifmees	2	2	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	2	0	0	9
Zwarte mees	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	3
Pimpelmees	50	68	115	53	100	101	73	56	81	69	53	76	99	126	118	1238

Bijlage 1: Alle waargenomen Vogels in het Noorderbos 2003 - 2017

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Koolmees	107	186	242	192	136	170	161	234	297	242	194	297	292	260	216	3226
Boomklever	0	2	1	0	4	9	8	7	9	8	9	13	12	32	32	146
Boomkruiper	14	9	17	6	16	24	5	19	9	4	2	8	17	36	28	214
Wielewaal	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0	1	0	0	4
Klaapekster	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Gaai	17	17	37	51	59	68	70	58	75	68	85	101	97	130	121	1054
Ekster	25	33	54	64	87	63	47	36	19	29	9	12	9	11	5	503
Kauw	34	147	424	91	197	132	265	142	139	94	221	85	55	135	132	2293
Roek	0	1	0	0	0	0	0	0	0	4	20	5	0	0	0	30
Zwarte kraai	435	360	409	219	175	473	234	345	174	133	127	141	150	149	115	3639
Raaf	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Spreeuw	597	775	325	664	240	349	103	317	256	74	23	96	189	65	98	4171
Huismus	4	8	44	36	9	10	16	10	2	0	5	7	10	5	6	172
Ringmus	80	0	40	39	4	1	17	0	0	0	0	0	0	0	0	181
Vink	207	117	76	71	87	105	65	155	102	97	109	202	168	196	297	2054
Keep	2	10	0	0	0	0	0	1	0	0	6	0	36	24	38	117
Groenling	33	0	7	2	3	3	7	5	17	50	26	36	51	64	72	376
Putter	266	113	165	97	161	98	25	30	28	10	10	28	4	45	10	1090
Sijs	0	0	0	106	0	3	0	0	0	0	0	0	0	27	0	136
Kneu	6	17	12	2	38	24	12	8	10	6	2	4	0	0	4	145
Barmsijs	0	0	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	11
Goudvink	0	0	2	2	0	16	13	7	8	8	11	10	10	9	22	118
Appelvink	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18	0	0	0	18
Rietgors	2	22	2	4	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	33
Aantal vogels	6895	6685	7455	6748	6010	6108	4110	4826	6027	4983	4823	4590	5169	5253	5618	85300
Aantal vogelsoorten	83	84	86	81	78	83	79	81	72	86	80	76	72	79	74	134

Bijlage 2: Alle vastgestelde territoria Noorderbos 2003- 2017 (plot 3665)

Jaar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dodaars	0	0	0	1	1	4	2	1	1	0	0	1	1	0	0
Fuut	1	2	1	1	1	2	2	1	1	1	2	4	1	1	2
Knobbelzwaan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Grauwe gans	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Grote Canadese gans	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	1
Mandarijneend	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nijlgans	0	0	1	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	1	0
Krakeend	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	1	1	1	1
Wilde eend	4	3	2	3	3	3	3	1	5	4	4	4	5	3	4
Soepeend	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Kuifeend	2	2	2	1	1	2	1	1	0	1	0	1	1	0	0
Sperwer	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Buizerd	1	2	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1
Torenvalk	0	2	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Patrijs	2	1	2	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fazant	3	5	4	5	6	8	7	6	7	3	8	7	3	4	3
Waterhoen	5	1	1	2	2	2	5	7	2	3	2	2	4	4	2
Meerkoet	3	5	4	4	4	4	5	6	4	3	3	3	6	5	4
Scholekster	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Kleine plevier	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Holenduif	3	3	2	2	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1
Houtduif	4	5	7	9	11	14	10	9	12	16	10	16	13	13	4
Zomertortel	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Koekoek	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1

Bijlage 2: Alle vastgestelde territoria Noorderbos 2003- 2017 (plot 3665)															
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ijsvogel	1	0	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Groene specht	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	1	2	1	1	1
Zwarte specht	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
Grote bonte specht	1	3	2	1	2	4	2	4	3	2	5	2	2	3	4
Kleine bonte specht	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	0	1	0
Oeverzwaluw	32	42	5	1	0	0	0	0	14	0	0	0	0	0	49
Boompieper	10	8	8	7	8	8	6	10	12	7	6	7	6	6	5
Witte kwikstaart	1	1	0	1	1	0	0	0	1	1	1	1	0	1	1
Winterkoning	10	10	8	11	11	16	20	16	17	20	14	21	19	21	21
Heggenmus	4	2	3	6	11	7	4	2	4	2	4	5	3	6	4
Roodborst	2	3	3	2	2	6	1	5	5	4	3	4	7	6	8
Roodborsttapuit	4	7	8	4	6	5	6	3	5	4	2	2	0	2	0
Merel	3	4	7	6	9	12	15	10	14	14	18	17	16	17	15
Zanglijster	1	1	2	2	5	5	6	5	4	8	8	5	9	9	6
Grote lijster	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sprinkhaanzanger	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Bosrietzanger	5	4	7	15	12	12	14	8	4	4	5	6	6	0	2
Kleine karekiet	3	5	6	8	4	8	8	8	9	6	8	3	7	6	7
Spotvogel	0	2	3	3	3	4	3	2	1	1	1	1	1	1	0
Grasmus	11	10	10	12	13	15	15	15	17	16	12	17	11	14	11
Tuinfluit	2	5	7	8	7	10	6	7	9	9	8	5	6	6	3
Zwartkop	8	8	6	7	8	12	14	13	19	18	19	20	19	19	19
Tijftjaf	11	10	8	9	11	14	17	16	24	26	21	21	26	21	22
Fitis	8	9	11	17	20	22	24	25	30	24	20	32	19	22	21
Goudhaan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Staartmees	1	0	0	1	2	2	1	1	0	1	0	1	0	1	1
Matkop	0	0	0	0	2	1	1	1	0	1	0	1	1	0	0
Kuifmees	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
Zwarte mees	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
Pimpelmees	2	2	3	1	3	4	1	3	5	2	3	3	4	4	5
Koolmees	6	6	6	6	8	10	9	10	10	12	15	15	13	10	13
Boomklever	0	0	0	0	1	1	0	2	0	2	1	1	1	1	2
Boomkruiper	2	2	3	2	3	4	1	3	3	2	1	2	3	4	4
Wielewaal	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0
Gaai	1	1	1	1	1	1	3	2	3	1	1	5	4	3	3
Ekster	0	0	0	3	2	2	2	1	1	1	0	0	0	0	0
Kauw	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Zwarte kraai	0	1	1	3	1	2	2	3	3	3	2	3	4	3	3
Spreeuw	3	3	3	4	3	2	2	2	2	3	0	3	4	1	3
Vink	10	8	7	11	7	11	7	9	10	15	9	12	20	13	16
Groenling	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2	3	2	5	4	4
Putter	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0
Kneu	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Goudvink	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	1	1	0
Rietgors	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Territoria per jaar	174	193	164	189	210	253	235	227	271	247	227	265	260	247	279
	39	41	42	44	49	46	42	43	42	41	37	45	42	45	40
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017